9/4.77
N167
v.44

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

914.77
N167
v.44

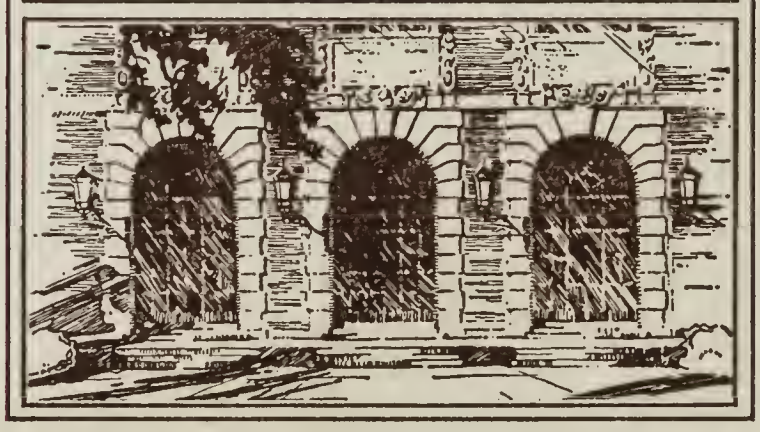

The person charging this material is responsible for its return to the library from which it was withdrawn on or before the **Latest Date** stamped below.

Theft, mutilation, and underlining of books are reasons for disciplinary action and may result in dismissal from the University.

To renew call Telephone Center, 333-8400

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY AT URBANA-CHAMPAIGN

OCT 10 1980

NOV 03 1981

JUL 24 1981

L161—O-1096

ІЛЮСТРОВАНИЙ НАРОДНІЙ

КАЛЄНДАР

ТОВАРИСТВА

„ПРОСВІТА“

НА ЗВИЧАЙНИЙ РІК

1922

РІЧНИК 44.

КОШТОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“ у ЛЬВОВІ.

У ЛЬВОВІ 1921.

З ДРУКАРНІ СТАВРОПИГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА
під управою Ю. Сидоряка.

Рік 1922.

Астрономічний календар.

Астрономічний рік.

Рік 1922. є звичайним роком, який має 365 днів, та зачинається дня 1. січня о півночі.

Ділиться він на чотири астрономічні пори, а саме: весну, літо, осінь і зиму.

Весна зачинається дня 21. марта, о год. 8. мін. 50 вечером, у хвилі, як сонце входить у знак Барана; тоді настає весняне зрівнання дня з нічю.

Літо — дня 21. червня, о год. 3. мін. 14 пополудни, в хвилі, як сонце вступає в знак Рака; тоді настає літня перемога дня з нічю.

Осінь — дня 23. вересня, о год. 11. мін. 11 вечером, у хвилі, як сонце входить у знак Ваги; тоді слідує друге осінне зрівнання дня з нічю.

Зима — дня 22. грудня, о годині 5. мін. 53 рано, у хвилі, як сонце входить в знак Козорога; тоді маємо осінню перемогу дня з нічю.

Здогадочний характер року.

Пануючою планетою 1922 року є місяць.

Літа місяця бувають взагалі більше погідні, але дещо вогкі. Весна буває вчасна, переплітана нічними приморозками. Літо — тепле — з частими бурями. Осінь — помірковано холодна. Зима з початку без снігів, але опісля сніжна, часто остра.

Врожаї в місяцевих роках бувають добрі.

Затьмінння сонця і місяця в році 1922

В 1922. році припадають два затьм сонця і два затьмінння місяця, з яких ті оба затьмінння місяця буде видно в н сторонах.

I Обручкове затьмінння сонця при на 29. марта; тріватиме від 12. год. 45 мін. півночі до 5. год. 37 мін. рано. Його бу видно тільки в більшій частині Азії. в півні ній Америці і в сторонах північного бігуна

II. Часткове затьмінння місяця припад на 12. квітня і тріватиме від 12. г. 10 мі по півночі до 3 год. 27 мін. рано. Його бу видно в більшій частині Азії, в Европі, Афри ці, в північно-східній Америці та на атлянті ськім океані.

III. Повне затьмінння сонця припадає н 21. вересня і буде видне тільки в полудневі східній Африці, в Австралії, в полудневих ст ронах індійського океану і в сторонах полу невого бігуна.

IV. Частинне затьмінння місяця припад на 6. жовтня і тріватиме від 3 год. 16 мін. п полудни до 6 год. 30 мін. вечером. Середи затьмінння буде о 4 год. 53 мін. Затемнюється більше, як три четвертини місяця. Це затьмі ння буде видно в найбільшій частині Европ в західних сторонах північної Америки, на в ликім океані, в Австралії і Азії.

Знаки відмін місяця:

🌑 Молодик, ☽ Перша чвертка,
🌕 Повня, ☾ Остання чвертка.

Знаки погоди.

Погоду можна вправді вгадувати, але лиш на один, а найбільше на кілька днів на перед і то при помочі барометра. І так: коли барометер їде в гору, тоді є надія на погоду; коли він опадає, треба надіятися дощу. Одначе зі стану барометра в однім місці не можна вже напевно віщувати стану погоди; щоби певніїше вгадати погоду, треба знати стан барометра на ширшу просторінь довкруги, дальше треба зважати на напрям і силу вітру, на стан вогкости у повітрю та температури. Аж з тих усіх даних можна бодай в приближенню вгадати погоду.

Коли нема барометра, то можна пізнавати погоду з дня на день на основі отсих вказівок:

А) По сонці: 1.) Як сонце заходить за грубі хмари, а східне небо червоне, або коли сонце червоно заходить з пасмами темних облаків, то можна надіятися дощу.

2.) Як сонце заходить в білих облаках, так що з тих облаків ледви його розпізнати можна, або як сходить при червонім північнім небі, тоді можна надіятися вітру.

3.) Як сонце заходить на червонім небі, або як при сході показує краску дуги, яка уступає в міру піднимання сонця, а хмари пливуть на захід, тоді буде гарна погода.

Б) По місяці.: 1) Коли місяць блідо виглядає, а роги його тупі, тоді показує на дощ.

2) Коли місяця не видно 3 або 4 дні по зміні, а вітер з півдня, то надіятися дощу.

3) Обручка около місяця показує на змінність погоди. Коли обручку видно не на всіх сторонах однаково, тоді приходить буря звичайно з противної сторони того боку, де видно було невиразно обручку.

4) Коли місяць виглядає дуже великий і червоний, або як його ріжки виглядають чорняво, то надіятися треба вітру.

5) Коли місяць ясний і береги його остро відзначені, то показує на гарну погоду.

6) Коли четвертого дня по зміні місяця його ріжки остро відзначуються, тоді остане гарна погода аж до слідуючої зміни.

В) По звіздах: 1.) Коли звізди ясні і блиском миготять, тоді буде погода, а в зимі мороз.

2) Коли звізди мутні і великі, тоді сподіватися треба дощу.

3) Коли звізди виглядають немов би порушалися, тоді буде вітер.

Г) По сумерку: 1.) Коли по заході сонця західне небо має пурпурову краску з легким облаком, тоді буде другого дня погода. Коли барва неба блідо-товста і розширюється далеко на схід, то наступить зміна погоди.

2) Коли по заході сонця східне небо дуже червоне або пурпурове або мідяне, то імовірно буде дощ.

3) Коли вечірній сумерк продовжується, то повітря у високих верствах, хоч ясне, переповнене вогкістю, тому надіятися треба дощу.

Церковний календар.

Пасхалія укр. кат. обряду на рік 1922.

Граничний Ключ (Буква пасхальна) Т. В руці літо, т. є буква недільна Є.
Мясниць — 6 неділь і 2 дні.
Мясопустна неділя: 19 (6) лютого.
Сиропустна неділя: 26 (13) лютого.
Благовіщення: 7. квітня (25. марта).
Великдень: 16. (3. квітня).
Вознесення Господнє: 25. (12.) мая.
Зелені Свята: 4. червня (22. мая)
Свято Евхаристії — 15. (2.) червня.
Петрівка: 4 тижні і 2 дні.

Пасхалія римо-кат. обряду.

Попелець: 1. марта.
Великдень: 16. квітня.
Вознесення Господнє: 25. мая.
Зелені Свята: 4. червня.
Боже Тіло: 15. червня.
Адвент: 3. грудня.

Пости укр. кат. обряду.

1. В Навечерію Богоявлення: 18. січня.
2. Великий Піст від понеділка 27. лютого до Великодня.
3. Петрівка від понеділка 12. червня до вторку 11. липня.
4. Спасівка (перед Успеннім Пресв. Богород.) від 14. — 27. серпня — до Успення Пр. Богородиці.
5. В день Празн. Усічення Чесної Голови Івана Хрестителя 11. вересня.
6. В день Празника Воздвиження Чесного Хреста Г. П. І. Хр. 27. вересня.
7. Пилипівка — Перед Різдвом від 27. листопада до 6. січня 1923.
8. Піст кождої середи й пятниці крім загальниць.

Загальниці,
т. є. тижні, в котрих в середу й пятницю вільно їсти мясо:

1. Від Різдва Христового (7. січня) до Богоявлення (17. січня) [Навечерія піст].
2. Між неділею Митаря і Фарисея і неділею Блудного сина т. є. під 4. — 12. лютого.
3. Від Великодня до Томиної неділі, т. зн. 16.—23. квітня.
4. Від Зелених Свят до Нед. Всіх Святих, т. зн. 4.—11. червня.

Заказаний час,
в якім не вільно відправляти весіль, ні забав з танцями і музикою:

1. В усі середи і пятниці.
5. Від початку Пилипівки до Богоявлення.
3. Від понеділка Сиропустного до Томиної Неділі.
4. В Петрівку.
5. В Спасівку.
6. В день Усіч. Голови Івана Хрестит
7. В день Воздвиження Ч. Хреста.

Памятні дні нашого народу.

1. День 16. мая — освободження від папщини.
2. День 14. серпня — хрещення України.
3. День 1. листопада — проголошення Зах. Української Нар. Республики.

Поазбучний виказ словянських Святих.

Богодар, 9. листопада,
Богомир, 13. січня,
Богуслав, 29. квітня,
Богухвал, 18. марта,
Богдан, 19. марта,
Богданна, 6. лютого,
Богдар, 27. мая,
Бойомир, 6. січня,
Божена, 14. марта,
Божеслава, 31. мая,
Болеслав, 19/8 і 22/7,
Борис і Гліб, 9. серпня,
Бронислав, 6. жовтня,
Будислав, 1. марта,

Ванда, 23. червня,
Вислав, 7/6 і 9/12,
Витослав, 22. січня,
Вірослав, 27. лютого,
Властимир, 23. жовтня,
Войтіх, 23. квітня,
Володимир, 16/1, 9/4, 28/7
Володимира, 9/1 і 11/8,
Володислав, 3. квітня,
Володислава, 13. груд,
Всеволод, 6. листоп.
Вячеслав, 15/4 і 28/9,

Годислав, 22. марта,
Годимир, 31. жовтня,
Горислав, 28. листоп.
Гнівомир, 8 лютого,
Гримислав, 12. жовтня,

Дамян, 27. вересня,
Держислав, 16. липня,
Добромир, 4/1 і 5/6,
Доброслав, 10. січня,
Довгослав, 18. червня,
Домослав, 15. січня,

Збіґнев, 17/3 і 1/4,
Збоіслав, 28. че, вня,
Здислав, 29. січня,
Здобислав, 30. липня,
Земислав, 13. жовтня,
Зимовит, 19. жовтня,

Ізяслав, 6. липня,

Казимир, 4. марта,
Казимира, 21. серпня,
Красислав, 17. квітня,

Любомир, 1. мая,
Любомира, 21/3, 24/3, 24/7
Любослав, 12. квітня,
Людомир, 10. листоп.
Людослав, 30. листоп,
Лютослав, 26. жовтня.

Мечислав, 1. січня,
Милослав, 3. липня,
Милош, 25. січня,
Мирон, 17. серпня,
Мирослав, 26. лютого,
Мирослава, 26. липня,
Мстислав, 8. січня,
Мстислава, 9. марта,

Олег, 7. серпня,
Ольга, 24. липня,
Остромир, 4. серпня,

Пребислав, 22. жовтня,
Предислав, 23. лютого,
Перемыслав, 13/4, 30/10
Прибислав, 27. січня,

Радивой, 10. липня,
Радомир, 28/1 і 16/11,
Радослав, 15. липня,
Ратимир, 19. січня,
Ратислав, 2. червня,
Родослав, 2/3 і 8/4,
Ростислав, 17/1 і 4/9,

Славобій, 25. лютого,
Славомир, 17/5 і 5/11,
Славомира, 23. грудня,
Станислав, 8/5, 5/2, 18/11,
Станимир, 2. жовтня,
Судомир, 2. квітня,
Святополк, 1/6 і 25/9,
Святослав, 7/1 і 3/5,
Святош, 12. марта,

Томир, 27. листопада,
Томира, 24. мая,
Томислав, 21. грудня,

Яромир, 11/4 і 28/5,
Ярополк, 18. січня,
Ярослав, 21/1 і 25/4.

Табельний календар на 1922 рік.

	Січень					Лютий					Март					Квітень					Май					Червень				
Неділя	**1**	**8**	**15**	**22**	**29**		**5**	**2**	**19**	**26**		**5**		**19**	**26**		**2**	**9**	**16**	**23**	**30**		**7**	**14**	**21**	**28**		**4**	**11**	**18**	**25**
Понеділок	2	**9**	16	23	30		6	13	20	27		6	13	20	27		3	10	**17**	24		1	8	15	22	29		**5**	12	19	26
Вівторок	3	10	17	24	31		7	14	21	28		7	14	21	28		4	11	**13**	25		2	9	16	**23**	30		6	13	20	27
Середа	4	11	18	**25**		1	8	**15**	22		1	8	15	22	29		5	12	19	26		3	10	17	24	31		7	14	21	28
Четвер	5	12	**19**	26		2	9	16	23		2	9	16	23	30		6	13	20	27		4	11	18	**25**		1	8	15	22	29
Пятниця	6	13	20	27		3	10	17	24		3	10	17	24	30		**7**	**14**	21	28		5	12	19	26		2	9	16	23	30
Субота	**7**	**14**	21	28		4	11	18	25		4	11	18	25		1	8	15	22	29		6	13	20	27		3	10	17	24	

	Липень					Серпень					Вересень					Жовтень					истопад					Грудень				
Неділя		**2**	**9**	**16**	**23**	**30**		**6**	**13**	**20**	**27**		**3**	**10**	**17**	**24**	1	**8**	**15**	**22**	**29**		**5**	**12**	**19**	**26**		**3**	**10**	**17**	**24**
Понеділок		3	10	17	24	31		7	14	21	**28**		4	11	18	25	2	9	16	23	0		6	13	20	27		**4**	11	18	25
Вівторок		4	11	18	25		1	8	15	22	29		5	12	19	26	3	10	17	24	31		7	14	**21**	28		5	12	**19**	26
Середа		5	**12**	19	26		2	9	16	23	30		6	13	20	**27**	4	11	18	25		1	**8**	15	22	29		6	13	20	27
Четвер		6	13	20	27		3	10	17	24	31		7	14	**21**	28	5	12	19	26		2	9	16	23	30		7	14	21	28
Пятниця		**7**	14	21	28		4	11	18	25		1	8	15	22	29	6	13	20	27		3	10	17	24		1	8	15	**22**	29
Субота	1	8	15	22	29		5	12	**19**	26		2	9	16	23	30	7	14	21	28		4	11	18	25		2	9	16	23	30

Неділі й свята означено товстим друком.

914.77
N167
V.44

I. СІЧЕНЬ — має 31 днів.

☽ Перша чверть дня 6. о 11 год. 32 мін. веч. З початку студінь, часто сніг хмарно.

☺ Повня дня 13. о 3 г. 53 мін по пол. По части ясні дні, вітер і студінь.

☾ Остання чверть для 20. о 1 год. 25 м. по пол. Хмарно, мряка і велика студінь.

● Нів дня 28. о 6 г. 14 мін. веч Часто сніги і заметіль.

Місяць у доземлю дня 13 рано; у відземлю дня 25 вечером.

У січні прибуває дня на 1 годину.

Довгота дня пересічно виносить 9 годин.

Стиль нов.	Стиль ст.	Дні	СВЯТА укр.-кат.	СВЯТА православні	СВЯТА римо-кат.	Сонце сх.	Сонце зах.	Місяць сх.	Місяць зах.
1	19	**Н.**	**Груд. 1921.** М. Боніф.	**Груд. 1921.** М. Боніф.	**Нов. Рік** 1922.	7 23	3 33	9 31	10 37
2	20	П.	Мч. Ігнатія Бог.	Мч. Ігнатія Бог.	Макарія	7 23	3 34	10 51	10 53
3	21	В.	Мч. Юліянни	Юліянни Петр.	Геновефи	7 23	3 36	рано	11 06
4	22	С.	Вмч. Анастазії	Вмч. Анастазії	Еміліяна	7 23	3 37	12 08	11 19
5	23	Ч.	10 муч. на Криті	10 муч. на Криті	Телєсфора	7 22	3 39	1 23	11 33
6	24	П.	Н. Р. Хр., м. Евгенії ☽	Н. Р. Хр., м. Евгенії	**Трьох Кор.**	7 22	3 40	2 38	11 48
7	25	**С.**	**Різдво Христове**	**Різдво Христове**	Юліяна, Лук.	7 21	3 41	3 53	12 08
8	26	**Н.**	**Нед.** по **Р. Соб. Н. Б.**	**Соб. Б. П. Йосифа**	1. по **3. Кор.**	7 21	3 41	6 06	12 34
9	27	**П.**	**Вмч. Стефана**	**Вмч. Стефана**	Мартиніяни	7 20	3 42	7 13	1 55
10	28	В.	20 тис. Муч. в Ніком.	20 т. Муч. в Ніком.	Івана Добр.	7 19	3 43	8 02	2 53
11	29	С.	14 тис. убит. у В.	14 тис. убит. у В.	Альойзія	7 19	3 44	8 38	4 00
12	30	Ч.	Мч. Анізії, Зотика	Мч. Анізії	Гонорати	7 18	3 46	9 04	5 12
13	31	П.	Преп. Меланії ☺	Прп. Меланії	Ілярія, Арнад.	7 18	3 47	9 23	6 06
14	1	**С.**	**Н. Р. 1922. Обр. Хр.**	**Н. Р. 1921. Вас. Вел.**	Фелікса з Н.	7 17	3 49	9 39	7 39
15	2	**Н.**	**30.** по **З. Св.** Сильв.	**30** по **З. Св** Сельв.	**2.** по **3 Кор.**	7 16	3 50	9 52	8 51
16	3	П.	Малахії прор.	Малахії прор.	Маркила	7 15	3 53	10 04	10 04
17	4	В.	Собор 70 апост.	Собор 70 апост.	Антонія	7 14	3 54	10 17	11 17
18	5	С.	Нав. Бог., Теоп.	Нав. Богоявлення	Присцки	7 13	3 56	10 29	рано
10	6	**Ч.**	**Богоявл. Госп.** ☾	**Богоявл. Госп**	Генриха еп.	7 12	3 59	10 44	12 35
20	7	П.	† Соб. Івана Хрест.	Собор Івана Хрест.	Фабіяна, Себ.	7 11	3 59	11 05	1 58
21	8	С.	Преп. Юрія	Прп. Георгія	Агни	7 10	4 00	11 32	3 22
22	9	**Н.**	**31.** по **З. Св.** Пол.	**31.** по **З. Св.** Пол.	**3.** по **3 Кор.**	7 09	4 02	12 12	4 47
23	10	П.	Григорія Вік.	Григорія і Домети	Обр. Пр. Д. Мар.	7 08	4 03	1 08	6 03
24	11	В.	† Прп. Теодозія В.	**Теодозія В.**	Тимотея еп.	7 07	4 05	2 25	7 03
25	12	С.	Мч. Татіяни	Муч. Татіяни	Нав. Ап. Пав.	7 06	4 06	3 54	7 46
26	13	Ч.	Мч. Ерміла і Страт.	Мч. Єрміла	Полікарпа	7 05	4 07	5 27	8 17
27	14	П.	От. в Сінаї і Раїтії	Пр. Отців в Сінаї	Івана Золот.	7 04	4 09	6 59	8 40
28	15	С.	Пр. Павла Тив. ●	Пр. Павла Тив.	Кароля Вел.	7 03	4 10	8 26	8 56
29	16	**Н.**	**32.** по **З С.** А. Петра	**32.** по **З. Св.** св. П.	**4.** по **3 Кор.**	7 02	4 12	9 47	9 18
30	17	П.	† Антонія Вел.	† **Антонія Вел.**	Мартина	7 01	4 14	10 05	9 23
31	18	В.	Атаназія і Кир.	Атаназія і Кирила	Петра з Нолі	7 00	4 15	рано	9 38

Жидівський календар: 1. січня = 1. Тебет 5682. 10. січня = 10. Тебет.
Облога Єрусалиму (піст). 30 січня = 1. Шебат.

II. ЛЮТИЙ — має 28 днів.

☽ Перша чверть дня 5. о 11 год. 48 м. рано. Зразу студінь, опісля потепліє.

☾ Повня дня 12. о 2 год. 33 мін. рано. Метіль і велика студінь.

☾ Остання чверть дня 19. о 7 год. 58 мін. рано. Відлега, часто сніг і дощ.

● Нів дня 27. о 11 год. 55 мін. рано. Ясні дні, в ночі морози.

Місяць в доземлю дня 10. у відземлю дня 22.

В лютім прибуває дня на 1 годину, 27 мінут.

Довгота дня пересічно виносить 10 год. 10 мін.

Стиль нов.	Стиль ст.	Дні	СВЯТА укр.-кат.	СВЯТА православні	СВЯТА римо-кат.	Сонце сх.	Сонце зах.	Місяць сх.	Місяць зах.
1	19	С.	**Січ.** Прп. Макарія	Макарія	Ігнатія	6 59	4 16	12 12	9 53
2	20	Ч.	† Прп. Евтимія В.	**Євтимія Вел.**	**Марії Гром.**	6 57	4 18	1 39	10 11
3	21	П.	Максима, Неофіта	Максима і Неофіта	Власія	6 55	4 20	2 56	10 34
4	22	С.	Тимотея, Анастазії	Тимотея, Анастазії	Вероніки д.	6 52	4 23	4 06	11 06
5	23	**Н.**	**Н. о Мит. і Фар.** ☽	**Н. о Мит. і Фарис.**	**5. по 3 Кор.**	6 50	4 25	5 09	11 48
6	24	П.	Преп. Ксенії	Преп. Ксенії	Дороти	6 49	4 27	6 00	12 43
7	25	В.	† Григорія Богосл.	**Григорія Богосл.**	Ромуальда	6 47	4 29	6 39	1 48
8	26	С.	Прп. Ксеноф. і др.	Ксенофонта і др.	Івана з Маль.	6 45	4 30	7 09	2 59
9	27	Ч.	† Пер. мощ. Ів. Зол.	**Пер. мощ. Ів. Зол.**	Апольонії	6 44	4 32	7 30	4 14
10	28	П.	Прп. Єфрема Сир.	Прп. Єфрема Сир.	Схоластики	6 43	4 34	7 46	5 28
11	29	С.	Пер. м. Ігнатія Бог.	Пер. м. Ігнатія Бог.	Альфонса	6 41	4 35	8 01	6 40
12	30	**Н.**	**Н. о Бл. С. 3 Свят.** ●	**Н. о Бл. С., 3 Свят.**	**Старозап.**	6 39	4 37	8 13	7 54
13	31	П.	Кира і Івана	Кира і Івана	Катерини	6 37	4 38	8 24	9 08
14	1	В.	**Лют.** Трифона	Трифона	Валєнтина	6 35	4 40	8 36	10 25
15	2	С.	**Стрітен. Госп.**	**Стрітення Госп**	Мч. Фавстина	6 34	4 42	8 51	11 44
16	3	Ч.	Симеона й Анни	Симеона й Анни	Юліянни	6 32	4 44	9 08	рано
17	4	П.	Прп. Ізидора	Прп. Ізидора	Констант., Ал.	6 30	4 46	9 32	1 07
18	5	С.	Муч. Агафії	Мч. Агафії	† Симеона	6 28	4 48	10 05	2 30
19	6	**Н.**	**Мясоп.** Прп. Вук. ☾	**Мясоп.** Прп. Вукол.	**Мясоп.** † Кон.	6 27	4 50	10 53	3 48
20	7	П.	Преп. Партенія	Преп. Партенія	Евстахія	6 25	4 52	11 59	4 53
21	8	В.	Теод. Страт. Захар.	Теодора Стр.	Елєонори кор.	6 23	4 53	1 21	5 41
22	9	С.	Мч. Никифора	Мч. Никифора	Кат. св. Петра	6 21	4 55	2 51	6 15
23	10	Ч.	Мч. Харлампія	Харлампія і Порф.	Петра Дам.	6 19	4 57	4 24	6 40
24	11	П.	Свмч. Власія	Власія і Всеволода	Ап. Матія	6 17	4 58	5 51	6 59
25	12	С.	Свмч. Мелетія	Свмч. Мелетія	Анастазії	6 15	4 59	7 16	7 15
26	13	**Н.**	**Сироп.** Прп. Март.	**Сироп.** Прп. Март.	**Запуст.** Вікт.	6 13	5 00	8 39	7 28
27	14	П.	Преп. Авксентія ◐	Преп. Авксентія	Олександра	6 12	5 01	9 58	7 41
28	15	В.	Онисима еп.	Онисима, Евгенія	Романа В.	6 11	5 02	11 18	7 57

Жидівський календар: —

III. МАРТ (Березіль) — має 31 днів.

☽ Перша чверть дня 6. о 8 год. 45 м. веч. Змінно, часто дощ зі снігом.

♉ Повня дня 13. о 1 год. 48 мін. по пол. Часто вітри і приморозки.

☾ Остання чверть дня 21. о 3 год. 43 м. рано. Зимний вітер з півночі, опісля погідно і теплійше.

● Нів дня 29. о 3 год. 2 м. рано. Хмарно і досить холодно.

Місяць в доземлю дня 10; у відземлю дня 22.

У марті прибуває дня на 1 год. 48 мін.

Довгота дня виносить пересічно 11 годин.

Стиль нов.	Стиль ст.	Дні	СВЯТА укр.-кат.	СВЯТА православні	СВЯТА римо-кат.	Сонце сх.	Сонце зах.	Місяць сх.	Місяць зах.
1	16	С.	**Лют.** Памфіла, Вал.	Памфіла, Пав.	† *Поп.* Альб.	6 09	5 03	рано	8 13
2	17	Ч.	Вмч. Теодора	Вмч. Теодора	Єлени цар.	6 07	5 05	12 38	8 33
3	18	П.	Льва папи р.	Льва	Кунеґунди д.	6 05	5 07	1 52	9 03
4	19	С.	Ап. Архіппа	Ап. Архіппа, Тимот.	7 б. Мар., Каз.	6 02	5 08	3 00	9 42
5	20	**П.**	**1. Н. посту.** Льва к.	**1. Н. посту.** Льва	**Вступна.** Фр.	6 00	5 10	3 57	10 32
6	21	П.	Тимотея і Евстр. ☽	Евстахія	Маркіяна	5 57	5 11	4 40	11 34
7	22	В.	Найд. м. муч. в Евг.	СС. Муч. в Евг.	Томи з Акв.	5 56	5 12	5 12	12 44
8	23	С.	Свмч. Полікарпа	Свмч. Полікарпа	Івана Божого	5 54	5 15	5 36	1 57
9	24	Ч.	† Обр. гол. Ів. Хр.	**Обр. гол. Ів. Хр.**	Франціски д.	5 52	5 17	5 55	3 12
10	25	П.	Свят. Тарасія	Тарасія	40 мучеників	5 50	5 19	6 08	4 26
11	26	С.	Свят. Порфірія	Порфірія	Констатин. В.	5 48	5 20	6 20	5 40
12	27	**П.**	**2. Н. п.** Прп. Прок.	**2. Н. посту.** П. Пр.	**Суха.** Григ. В.	5 46	5 21	6 32	6 55
13	28	П.	Іспов. Власія ♉	Іспов. Власія	Христини	5 44	5 23	6 45	8 11
14	1	В.	**Март.** Муч. Євдокії	Мч. Євдокії	Матильди	5 42	5 25	6 58	9 32
15	2	С.	Свмч. Теодота	Свмч. Теодота	Льонґіна мч.	5 39	5 27	7 13	10 56
16	3	Ч.	Мч. Евтропія і др.	Евтропія, Клеоніка	Кирияки, Люб.	5 37	5 29	7 35	рано
17	4	П.	Прп. Герасима	Прп. Герасима	Ґертруди	5 35	5 30	8 06	12 19
18	5	С.	Мч. Конона	Мч. Конона	Едварда	5 33	5 31	8 47	1 38
19	6	**П.**	**3. Н. п.** 42 Муч. в Ам.	**3. Н. п.** (Хрестоп.)	**Глуха.** Йос.	5 31	5 33	9 46	2 47
20	7	П.	Василія і Смч. в Х.	Василія, Єфр.	Вольфрама	5 28	5 34	10 02	3 39
21	8	В.	Прп. Теофілякта ☾	Теофілякта	Венедикта	5 26	5 35	12 26	4 16
22	9	С.	† 40 Мч. в Севастії	40 Мч. в Севаст.	Катерини	5 24	5 37	1 55	4 44
23	10	Ч.	Мч. Кондрата і др.	Мч. Кондрата	Вікторіяна	5 22	5 39	3 24	5 04
24	11	П.	Свт. Софронія	Свт. Софронія	Марка, Тим.	5 20	5 40	4 28	5 19
25	12	С.	Прп. Теофана	Прп. Теофана	**Благов. Д. М.**	5 18	5 41	6 11	5 33
26	13	**Н.**	**4. Н. п.** Мч. Нікиф.	**4. Н. п.** Зауп. суб.	**Середоп.** Т.	5 16	5 43	7 31	5 46
27	14	П.	Венедикта	Венедикта	Івана, Дам.	5 14	5 44	8 52	6 01
28	15	В.	Мч. Агапія	Мч. Агапія	Івана капіст.	5 12	5 45	10 13	6 16
29	16	С.	Мч. Савина ♍	Мч. Савина	Евстахія	5 10	5 47	11 32	6 35
30	17	Ч.	Прп. Алексія *(Покл.)*	**Алекс. ч. Б.** *(Покл.)*	Мч. Квірина	5 08	5 49	рано	7 00
31	18	П.	Свт. Кирила Єр. еп.	Св. Кирила Єр. еп.	Корнилія	5 06	5 50	12 45	7 35

Жидівський календар: 1. марта = 1. Адар. 13. марта = 13. Адар — Піст Естери. 14. марта = 14. Адар — Пурім або Гаман. 15. марта = 15. Адар — Шушан-Пурім. 30. марта = 1. Нізан.

IV. КВІТЕНЬ — має 30 днів.

☽ Перша чверть дня 5. о 3 год. 27 мін. рано. Змінно і теплі дні.

♍ Повня дня 12. о 1 год. 54 м. рано. Часто дощі, часом зі снігом і холод.

☾ Остання чверть дня 19. о 11 год. 6 міп. веч. Погода, рано приморозки і тепло.

● Нів дня 27. о 3 год. 7 м. но пол. Красне веремя.

Місяць в доземлю дня 5; у відземлю дня 19.

В квітні прибуває дня о 1 годину 36 мінут.

Довгота дня виносить пересічно 13 год. 25 мін,

Стиль нов.	Стиль ст.	Дні	СВЯТА укр.-кат.	СВЯТА православні	СВЯТА римо-кат.	Сонця сх.	Сонця зах.	Місяця сх.	Місяця зах.
1	19	С.	**Март.** Хризанта	Хризанта, Дарії	Гуґона	5 04	5 52	1 47	8 21
2	20	**Н.**	**5.Нед.посту.** Прп.О.	**5.Нед. посту.** Пр.О.	**Чорна.** Фр.зП.	5 01	5 53	2 36	9 19
3	21	П.	Преп. Якова	Преп. Якова	Ришарда	4 59	5 55	3 13	10 26
4	22	В.	Свмч. Василія	Свм. Василія	Ізидора	4 57	5 57	3 40	11 38
5	23	С.	Мч. Нікона ☽	Нікона, Ладії (Серп.)	Вінкентія Ф.	4 55	5 58	3 58	12 53
6	24	Ч.	Прп. Захарії, Якова	Захарії, Артемія	Келистина п.	4 53	5 59	4 12	2 09
7	25	**П.**	**Благовіщ. П. Б.**	**Благов. Пр. Бог.**	Епіфанія	4 51	6 01	4 27	3 21
8	26	С.	Арх. Гавриїла	Арх. Гавриїла	Марії Єгипт.	4 49	6 02	4 49	4 36
9	27	**Н.**	**Нед. Квітна.** Матр.	**Квітна.** Матрони	**Пальмова**	4 47	6 04	4 52	5 52
10	28	П.	Преп. Іляріона	Преп. Іляріона	Єзекиїла	4 45	6 05	5 04	7 13
11	29	В.	Марка еп., Кир. діяк.	Марка еп., Кир. діяк.	Льва папи	4 43	6 07	5 20	8 03
12	30	С.	Прп. Івана Ліств. ♍	Пр. Івана Л.	Юлія	4 41	6 09	5 40	10 03
13	31	Ч.	*Вел. четв.* Прп. Іпат.	*Живн. чтв.* Прп. Іпат.	Юстини	4 38	6 10	6 07	11 26
14	1	**П.**	**Вел. Пятн. Квітень**	*Велика пятниця*	Валеріяна	4 36	6 12	6 45	рано
15	2	С.	*Вел. суб.* Прп. Тита	*Вел. суб.* Прп. Тита	Людвини	4 34	6 13	7 39	12 40
16	3	**Н.**	**Христове Воскр.**	**Христ. Воскрес.**	**Великдень**	4 32	6 15	8 50	1 38
17	4	**П.**	**Світлий понед**	**Світлий понед.**	**Світл.понед.**	4 30	6 16	10 13	2 20
18	5	**В.**	**Світлий второк**	**Світлий второк**	Апольонія	4 28	6 18	11 39	2 48
19	6	С.	Свт. Евтихія ☾	Методія, Евтихія	Юрія еп.	4 26	6 20	1 06	3 10
20	7	Ч.	Прп. Григор. (Ч. В.)	Данила переясл.	Агни	4 24	6 21	2 30	3 26
21	8	П.	Ап. Іродіона і пр.	Іродіона, Ачова	Анзельма	4 22	6 23	3 51	3 40
22	9	С.	М. Евтихія	Мч. Евтихія	Сотера, Кая	4 20	6 24	5 10	3 53
23	10	**Н.**	**Нед. Томина.** Тер.	**Нед. Томина**	**1.по Вел.** В.еп.	4 18	6 26	6 41	4 07
24	11	П.	Свщмч. Антипи	Свщмч. Антипи	Юрія	4 16	6 28	7 50	4 22
25	12	В.	Прп. Василія	Преп. Василія	Єв. Марка	4 14	6 29	9 10	4 49
26	13	С.	Свм. Артемона	Свм. Артемона	Клита і Марк.	4 12	6 30	10 20	5 01
27	14	Ч.	Мартина папи Р. ♑	Мартина, Евстахія	Переґрина	4 10	6 32	11 24	5 32
28	15	П.	Ап. Арістарха	Трофима	Вітамія	4 08	6 34	рано	6 13
29	16	С.	Мч. Агапії, Ірини	Мч. Агапії, Ірини	Мч. Петра	4 07	6 36	12 29	7 06
30	17	**Н**	**Нед. Мир.** Симеона	**Нед. мир.** Симеона	**2.по Вел.** Кат.	4 05	6 37	1 11	8 11

Жидівський календар: 13. квітня = 15. Нізан — **Перше Свято Пасхи.** 14. квітня = 16. Нізан — **Друге Свято Пасхи.** 19. квітня = 21. Нізан — **Семе Свято Пасхи.** 20. квітня = 22. Нізан — **Кінець Свят Пасхи.** 29. квітня = 1. Іяр.

V. МАЙ (Травень) — має 31 днів.

☽ Перша чверть дня 4. о 9 г. 1 м. рано. Хмарно і досить холодно.

☺ Повня дня 11. о 2 г. 51 м. по пол. Змінно, по найбільшій части тепло.

☾ Остання чверть дня 19. о 4 год. 54 м. по пол. Холод, часто дощі.

● Нів дня 27, 12 г. 25 м. по півночі. Дуже теплі дні і тучі.

Місяць в доземлю 1. і 28; у відземлю 16.

В маю прибуває дня на 1 годину 15 мінут.

Довгота дня пересічно виносить 15 годин.

Стиль нов.	Стиль ст.	Дні	СВЯТА укр.-кат.	СВЯТА православні	СВЯТА римо-кат.	Сонце сх.	Сонце зах.	Місяць сх.	Місяць зах.
1	18	П.	Преп. Івана	Преп. Івана, Косми	Филипа	4 03	6 38	1 42	9 21
2	19	В.	Івана Староп.	Івана Староп.	Жигмонта к.	4 01	6 40	2 03	10 34
3	20	С.	Преп. Теодора	Преп. Теодора	Зн. Св.Хреста	4 00	6 42	2 19	11 49
4	21	Ч.	Свм. Януарія ☽	Свм. Януарія	Фльоріяна	3 58	6 43	2 39	1 01
5	22	П.	Прп. Теодора	Луки, Климента	Пія V. папи	3 56	6 44	2 46	2 15
6	23	С.	Вмч. Юрія (на нед.)	**Вмч Юрія**	Івана в Ол.	3 55	6 46	2 58	3 29
7	24	**Н.**	**Розслаб.** М. Сави	**Розсл.** Мч. Сави Ст.	**3.** по **Вел.** Фл.	3 53	6 47	3 10	4 47
8	25	П.	† Єв. Марка	† Єв. Марка	Доміцелі	3 51	6 49	3 25	6 10
9	26	В.	Свм. Василія	Свм. Василія	Григорія Наз.	3 49	6 50	3 42	7 38
10	27	С.	Свм. Симеона	Свм. Симеона	Ізидора	3 48	6 52	4 06	9 05
11	28	Ч	Ясона ап. Сосип. ☺	Ясона ап.	Адольфа	3 46	6 53	4 40	10 25
12	29	П.	9 муч. в Кизиці	9 муч. Кизиці	Панкратія	3 44	6 54	5 29	11 32
13	30	С.	† Ап. Якова	**Ап. Якова**	Серватія	3 43	6 56	6 36	рано
14	1	**Н.**	**Май. Самар.** Пр. Єр.	**Самар.** Пр. Єремії	**4.** по **Вел.** Бон.	3 42	6 58	8 00	12 19
15	2	П.	Бориса і Гліба	Бориса і Гліба	Софії вдови	3 40	6 59	9 26	1 00
16	3	В.	† Теодозія, Тимот.	Теодозія, Тимотея	Івана Неп.	3 39	7 00	10 54	1 17
17	4	С.	Примч. Пелагії	Прп. мч. Пелагії	Пасхалія	3 38	7 02	12 18	1 33
18	5	Ч.	Мч. Ірини	Мч. Ірини	Фелікса	3 37	7 03	1 38	1 48
19	6	П.	Йова многостр. ☾	Йова многостр.	Келестина	3 36	7 04	3 57	02
20	7	С.	Явлення Чесн. Хр.	Явлення Чесн. Хр.	Бернардина	3 35	7 06	4 40	2 14
21	8	**Н.**	**Сліпор.** † Івана Б.	**Сліп. Ап. і Єв. Ів. Б**	**5.** по **Вел.** К.	3 34	7 07	5 53	2 28
22	9	П.	Пер. м. св. Мик.	Пер. м. св. Миколая	Юлії діви	3 33	7 08	6 53	2 44
23	10	В.	† Ап. Сімона Зил.	**Ап. Сімона Зил.**	Дезидерія	3 32	7 09	8 09	3 04
24	11	С.	Свм. Мокія	Свм. Мокія	Іванни вд.	3 31	7 11	9 20	3 32
25	12	**Ч.**	**Вознесення Госп.**	**Вознес. Госп.**	**Возн. Госп.**	3 30	7 12	10 21	4 08
26	13	П.	М. Гліцерії	Гликерії, Георг.	Филипа	3 28	7 13	11 08	4 57
27	14	С.	М. Ісидора ●	М. Ісидора	Івана папи	3 27	7 14	11 42	5 57
28	15	**Н**	**Св. Отців.** Пахом. В.	**Св. От.** Пахомія Вл.	**6.** по **Вел.** Вг.	3 26	7 15	рано	7 06
29	16	П.	Прп. Теодора	Преп. Теодора	Максима	3 25	7 16	12 07	8 19
30	17	В.	Ап. Андроніка	Ап. Андроніка	Фелікса	3 24	7 17	12 25	9 22
31	18	С.	М. Теодота і др.	Теодота і др.	Ангелії	3 23	7 18	12 39	10 44

Жидівський календар: 16. мая = 18. Іяр — Лаг Бомер (пікільне свято).
28. мая = 1. Сіван.

VI. ЧЕРВЕНЬ — має 30 днів.

☽ Перша чверть дня 2. о 3 год. по пол. З початку погідно, а опісля мрячно.

♍ Повня дня 10. о 4 год. 43 м. рано. Часто тучі, зливи і гради.

☾ Остання чверть дня 18. о 8 год. 19 мін. рано. Тепло і сухо.

● Нів дня 25. о 7 год. 46 м. рано. Спека і парно; часто тучі.

Місяць в доземлю дня 13; у відземлю дня 26.

До 22. червня прибуває дня о 19 мінут, а по 22-ім меншає день о 5 мінут.

Довгота дня виносить пересічно 16 год.

Стиль нов.	Стиль ст.	Дні	СВЯТА укр.-кат.	православні	римо-кат.	Сонце сх.	Сонце зах.	Місяць сх.	Місяць зах.
1	19	Ч.	**Май**. Свм. Патрикія	М. Патрикія	Теовальда	3 22	7 20	12 52	11 56
2	20	П.	М. Талалея і др. ☽	Мч. Талалея і др.	Еразма еп.	3 22	7 21	1 04	1 08
3	21	С.	† Конст. і Олени	**Конетант. і Олени**	Еразма	3 21	7 21	1 15	2 23
4	22	**Н.**	**Зелені Свята**	**Зелені Свята**	**Зел. Свята**	3 21	7 22	1 23	3 42
5	23	**П.**	**Поєсв. Трійці**, М.	**Пр. Трійці**, Мих.	**Пон. Зел. С.**	3 20	7 23	1 44	5 06
6	24	В.	Прп. Симеона	Симеона	Норберта	3 20	7 24	2 05	6 34
7	25	С.	† Найд. г. Ів. Хр.	**Найд. гол. Ів. Хр.**	Роберта	3 19	7 25	2 34	8 00
8	26	Ч.	Ап. Карпа	Ап. Карпа	Медарда	3 19	7 26	3 16	9 15
9	27	П.	Свщмч. Терапонта	Свщмч. Терапонта	Феліціяна	3 19	7 27	4 17	10 11
10	28	С.	Прп. Никити. ♍	Пр. Никити	Марґарети	3 18	7 27	5 35	10 51
11	29	**Н.**	1. по **Зел. С. Вс. Св.**	1. по **З. Св. Всіх Св.**	1. по **З. Св.**	3 18	7 28	7 04	11 20
12	30	П.	Ісаакія. (Поч. Петр.)	Пр. Ісаакія	Івана	3 18	7 28	8 36	11 40
13	31	В.	М. Єрмія	М. Єрмія	Антонія з П.	3 18	7 29	10 04	10 55
14	1	С.	**Черв.** М. Юстина	М. Юстина	Василія	3 18	7 30	11 27	рано
15	2	Ч.	*Св. Евхаристії*	Никифора, Ів. з Суч.	**Боже Тіло**	3 18	7 30	12 47	12 09
16	3	П.	Мч. Лукіяна	Лукіяна, Клавдія	Люітґарди	3 17	7 31	2 05	12 21
17	4	С.	Свт. Митрофана	Свт. Митрофана	Адольфа еп.	3 17	7 31	3 22	12 35
18	5	**Н.**	2. по **З. Св.** Зад. С. ☾	2. по **З. Св.** Зауп. с.	2. по **З. Св.**	3 17	7 32	4 41	12 51
19	6	П.	Висаріона Чуд.	Висаріона Чуд.	Гервазія	3 17	7 32	5 57	1 08
20	7	В.	Свщмч. Теодота	Свщмч. Теодота	Сильвія	3 17	7 33	7 10	1 34
21	8	С.	Вм. Теодора Стр.	Вм. Теодора Стр.	Альойзія Г.	3 18	7 33	8 14	2 07
22	9	Ч.	Кирила Алекс.	Кирила, Теклі	Павлина еп.	3 18	7 33	9 04	2 51
23	10	П.	Свм. Тимотея	Тимотея, Олександ.	Аґрипина	3 18	7 33	9 05	3 05
24	11	С.	† Ап. Вартоломея	**Вартоломея Варн.**	Різдво Ів. Хр.	3 19	7 33	10 10	4 45
25	12	**Н.**	3. по **З. Св.** Онуфр. ♎	3. по **З. Св.** Онуфрія	3. по **З. Св.**	3 19	7 33	10 30	6 07
26	13	П.	Мч. Акилини	Мч. Акилини	Івана, Павла	3 19	7 33	10 45	7 20
27	14	В.	Пр. Єлисея, Метод.	Пр. Єлисея, Метод.	Володислава	3 20	7 33	10 58	8 32
28	15	С.	Пр. Амоса	Пр. Амоса, Модеста	Льва II. пап.	3 20	7 33	11 10	9 43
29	16	Ч.	Тихона чудотв.	Тихона чудотв.	**Петр. і Павл**	3 21	7 33	11 21	10 53
30	17	П.	Мануїла	Мануїла	Емілії, Люцин.	3 21	7 33	11 33	12 05

Жидівський календар: 2. червня = 6. Сіван — **Зелені Свята**. 3. червня = 7. Сіван — **Другий день Зелених Свят**. 27. червня = 1. Тамуз.

VII. ЛИПЕНЬ — має 31 днів.

☽ Перша чверть дня 1. о 10 год. 37 м. вечером. Змінно, часті дощі.

☿ Повня дня 9. о 7 год. 19 м. вечером. Дуже тепло, парно, посуха.

☾ Остання чверть д. 17. о 9 г. веч. Часто тучі і зливи.

♄ Нів дня 24. о 2 г. 22 м. по пол. Спека, часом дощі.

☽ Перша чверть д. 31. о 11 г. 50 м. р. Часто малі дощі.

Місяць у відземлю дня 10; у доземлю дня 24.

В липні убуває дня о 57 мінут.

Довгота дня виносить пересічно 15 годин 26 мін.

Стиль нов.	Стиль ст.	Дні	СВЯТА укр.-кат.	СВЯТА православні	СВЯТА римо-кат.	Сонце сх.	Сонце зах.	Місяць сх.	Місяць зах.
1	18	С.	**Черв.** М. Леонтія ☽	М. Леонтія	Теобальда	3 22	7 33	11 48	1 21
2	19	**Н.**	**4** по **З. Св.** † Ап. Ю.	**4.** по **З. Св. Юд. Б. Г.**	**4.** по **Зел. Св.**	3 23	7 33	рано	2 24
3	20	П.	Свм. Методія	Свм. Методія	Геліодора	3 24	7 33	12 04	4 05
4	21	В.	М. Юліяна Тарс.	Юліяна ап.	Фелікіяна	3 24	7 32	12 30	5 29
5	22	С.	Свм. Евсебія	Евсебія, Галактіна	Ісаії прор.	3 25	7 31	1 04	6 51
6	23	Ч.	М. Аґрипіни	Аґрипіни мч.	Домініки	3 26	7 31	1 54	7 57
7	24	**П.**	**Різдво Івана Хр.**	**Різдво Івана Хр.**	Іванни з Д.	3 27	7 31	3 06	8 44
8	25	С.	† Сострад. Пр. Д.	**Сострад. Пр. Д.**	Єлисавети К.	3 28	7 30	4 34	9 17
9	26	**Н.**	**5.** по **З. Св.** Пр. Д. ♋	**5.** по **З. Св.** Пр. Дав.	**5.** по **З. Св.**	3 29	7 30	6 06	9 43
10	27	П.	Прп. Самсона	Преп. Самсона	Амалії	3 29	7 29	7 40	9 59
11	28	В.	Пер. м. Кира і Івана	Кира і Івана	М. Пелягії	3 30	7 29	9 08	10 14
12	29	**С.**	**Петра і Павла**	**Петра і Павла**	Івана і Еніф.	3 31	7 28	10 31	10 28
13	30	Ч.	Собор 12 Апост.	Собор 12 Апост.	Маргарети	3 32	7 28	11 51	10 42
14	1	П.	**Лип.** Косми і Дам.	Косми і Даміяна	Бонавентури	3 33	7 27	1 11	10 57
15	2	С.	† Пол. Ризи Пр. Б.	**Пол. Ризи Пр. Бог.**	Розісл. Апост.	3 34	7 26	2 30	11 14
16	3	**Н.**	**6.** по **З. Св.** М. Як.	**6** по **З. Св.** Мч. Як.	**6.** по **З. Св.**	3 35	7 25	3 48	11 36
17	4	П.	Андрея арх. ☾	Андрея арх.	Алексія	3 36	7 24	5 01	рано
18	5	В.	† Кирила і Методія	Кирила і Методія	Симона	3 37	7 23	6 08	12 07
19	6	С.	† Прп. Атаназія	Прп. Атаназія	Вінкентія з П.	3 38	7 22	7 03	12 47
20	7	Ч.	Прп. Томи і Акакія	Томи і Акакія	Єроніма,	3 39	7 21	8 14	2 46
21	8	П.	Вмч. Прокопія	Вмч. Прокопія	Пракседи д.	3 41	7 20	8 36	3 56
22	9	С.	Свм. Панкратія	Свм. Панкратія	Марії Магд.	3 42	7 19	8 52	5 09
23	10	**Н.**	**7.** по **З. Св.** † П. Ант.	**7.** по **С. Ант. Печ**	**7.** по **З. Св.**	3 43	7 18	9 05	6 23
24	11	П.	Евф. мч. Кн. Ольги ♍	**Кн. Ольги**	Христини дів.	3 44	7 16	9 18	7 34
25	12	В.	М. Прокла, Ілярія	М. Прокла, Ілярія	Якова еп.	3 46	7 15	9 26	8 43
26	13	С.	Соб. Арх. Гавріїла	Соб. Арх. Гавріїла	Усп. св. Анни	3 47	7 14	9 41	9 54
27	14	Ч.	Ап. Акили	Ап. Акили	Пантелеймон.	3 48	7 13	9 52	11 06
28	15	П.	† Володимира Вел.	**Рівн. ап. Володим.**	Іннокентія	3 50	7 12	10 08	12 02
29	16	С.	Свм. Атиноґена	Свм. Атиноґена	Марти діви	3 51	7 10	10 16	12 22
30	17	**Н.**	**8.** по **З. Св.** Вч. Мар.	**8.** по **З. Св.** Вмч. М.	**8.** по **З. Св.**	3 53	7 09	10 39	1 43
31	18	П.	Якинта і Еміліяна ☽	Якинта і Еміліяна	Ігнатія Льой.	3 54	7 07	10 57	3 06

Жидівський календар: 14. липня = 17. Тамуз — Здобуття святині (піст).
26. липня = 1. Аб.

VIII. СЕРПЕНЬ — має 31 днів.

♌ Повня дня 8. о 10 г. 30 мін. рано. Погода, найчастійше спека.

☾ Остання чверть дня 16. о 6 год. 58 м. рано. Часто тучі, бурі і гради.

♒ Нів дня 22. о 9 год. 36 мін. вечером. Змінно і часто зливи.

☽ Перша чверть дня 29. о 10 г. 10 м. вечером. По части погода, холодні ночі.

Місяць у відземлю дня 6; в доземлю дня 21.

В серпні убуває дня о 1 годину і 33 мінути.

Довгота дня виносить пересічно 14 год. і 12 мін.

Стиль нов.	Стиль ст.	Дні	СВЯТА укр.-кат.	СВЯТА православні	СВЯТА римо-кат.	Сонце сх.	Сонце зах.	Місяць сх.	Місяць зах.
1	19	В.	**Липень.** Пр. Мокрини	Мокрини	П. тра в ок.	3 56	7 06	11 38	4 29
2	20	С.	† Ілії пророка	**Ілії пророка**	Пр. Д. М. Ан.	3 57	7 04	рано	5 39
3	21	Ч.	Симеона пророка	Симеона пророка	Найд. св. Ст.	3 58	7 02	12 38	6 34
4	22	П.	Марії Магдалини	Марії Магдалини	Домініки	4 00	7 01	1 57	7 14
5	23	С.	Мч. Трофима, Теоф.	Трофима, Теофіля	М. Б. Сніжн.	4 01	6 59	3 29	7 42
6	24	**Н.**	**9** по **З. Св.**† Мч. Б. Г.	**9.** по **З. Св.**† **Бор Г.**	**9** по **З. Св.**	4 02	6 57	5 05	8 02
7	25	П.	† Усп. св. Анни	† Усп. св. Анни	Каетана	4 03	6 55	6 37	8 19
8	26	В.	Свм. Єрмолая ♍	Свм. Єрмолая	Кириіяка	4 05	6 54	8 05	8 34
9	27	С.	† Вм. Пантелеймона	**Пантелеймона**	Романа і Сета	4 07	6 53	9 30	8 46
10	28	Ч.	Ап Прохора	Прохора, Нікомора	Мч. Ляврентія	4 08	6 52	10 52	9 01
11	29	П.	Мч. Калиника	Калиника, Теодозії	Зузанни	4 10	6 50	12 14	9 18
12	30	С.	Ап. Сили і пр.	Сили і проч.	Кляри	4 11	6 48	1 35	9 38
13	31	**Н.**	**10.** по **З. Св.** Пр. Евд.	**10** по **З. Св.** Евдок.	**10.** по **З. Св.**	4 12	6 46	2 52	10 06
14	1	П.	**Серп.** Пр. Чесн. Хр.	Пр. Чесного Хреста	Евзебія	4 14	6 42	4 02	10 44
15	2	В.	Пер. мощ. св. Стеф.	Пер. мощ. св. Стеф.	**Усп. П. Д. М.**	4 15	6 40	5 01	11 33
16	3	С.	Прп. Ісаака ☾	Прп. Ісаака	Яцка, Роха	4 17	6 39	5 46	рано
17	4	Ч.	7 молод. в Ефесі	7 молод. в Ефезі	Ліберта	4 19	6 37	6 19	12 35
18	5	П.	Мч. Евсигнія	Мч. Евсигнія	Єлени швед.	4 20	6 35	6 42	1 44
19	6	**С.**	**Преобр. Госп.**	**Преобр. Госп.**	Бенігни	4 21	6 33	7 00	2 57
20	7	**Н.**	**11.** по **З. Св.** Пр. Дом.	**11.** по **З. Св.** Пр. Д.	**11.** по **З. Св.**	4 23	6 31	7 14	4 11
21	8	П.	Еміліяна еп.	Еміліяна еп.	Іванни	4 24	6 29	7 27	5 23
22	9	В.	† Ап. Матея ♎	**Ап. Матея**	Тимотея	4 26	6 27	7 37	6 33
23	10	С.	Мч. Лаврентія	Мч. Лаврентія	Филина еп.	4 27	6 25	7 58	7 44
24	11	Ч.	Мч. Евпла	Мч. Евпла	Вартоломея	4 29	6 23	8 00	8 57
25	12	П.	Мч. Фотія, Анік.	Мч. Фотія	Людвика кор.	4 30	6 21	8 15	10 12
26	13	С.	Прп. Максима	Максима	Зефірина	4 32	6 19	8 58	12 50
27	14	**Н.**	**12.** по **З. Св.** Пр. Міх.	**12.** по **З. Св.** Пр. Міхея	**12.** по **З. Св.**	4 33	6 17	9 32	2 10
28	15	**П.**	**Усп. Пр. Д. Марії**	**Усп. Пр. Д. Марії**	Августина	4 34	6 15	10 21	3 25
29	16	В.	Перен. Обр. Госп. ♏	Перен. Обр. Господ.	Ус. гол. Ів. Хр.	4 36	6 13	11 31	4 26
30	17	С.	Мч. Мирона	Мч. Мирона	Рожи з Ліми.	4 37	6 11	рано	5 10
31	18	Ч.	Мч. Фльора і Лавра	Мч. Фльора і Лавра	Пр. Д. М. Чен.	4 38	6 10	12 55	5 42

Жидівський календар: 3. серпня = 9. Аб — Спалення Святині (піст).
25. серпня = 1. Елюль.

IX. ВЕРЕСЕНЬ — має 30 днів.

○
Повня
дня 7. о 1 г. 55 м.
рано.
Приємне веремя
і мряки ранками.

☾
Остання чверть
дня 14. о 2 год.
49 м. по пол.
По більшій части
погода і дужэ
приємно.

●
Нів
дня 21. о 6 г. 6 м.
рано. Невидиме
повне затьміння
сонця.
Погідно, осінні
мряки.

☽
Перша чверть
дня 28. о 2 год.
44 мін по пол.
Часто вітри і дощі.

Місяць у відземлю дня 3. і 30.; у доземлю дня 19.

У вересні убуває дня на 1 годину 44 мін.

Довгота дня виносить пересічно 12 год. 32 мін.

Стиль нов.	Стиль ст.	Дні	СВЯТА укр.-кат.	СВЯТА православні	СВЯТА римо-кат.	Сонце сх.	Сонце зах.	Місяць сх.	Місяць зах.
1	19	П.	**Серп.** Андрея Стр.	Андрея Страт.	Еґідія	4 42	6 09	2 27	4 26
2	20	С.	Прор. Самуїла	Прор. Самуїла	Юста еп.	4 43	6 07	4 02	5 10
3	21	**Н.**	**13 по З Св.** Ап. Тад.	**13**.по **З.Св**.Ап.Тадія	**13**. по **З.Св**. Б.	4 45	6 04	5 32	5 42
4	22	П.	Аґатона	Аґатона	Розалії діви	4 46	6 02	6 59	6 05
5	23	В.	Іринея	Іринея	Лаврентія еп.	4 47	6 00	8 24	6 22
6	24	С.	Свм. Євтиха	Свм. Євтиха	Пр. Захарії	4 48	5 58	9 49	6 37
7	25	Ч.	Ап. Вартол., Тита ○	Ап. Вартол., Тита	Реґіни	4 49	5 56	11 14	6 51
8	26	П.	Адріяна і Наталії	Адріяна і Наталії	**Р. Пр. Д. Мар.**	4 51	5 54	12 34	7 06
9	27	С.	Прп. Пімена	Прп. Пімена	Ґорґонія	4 52	5 52	1 49	7 22
10	28	**Н.**	**14.по З.Св.** Мойсея	**14**.по **З.Св**. Мойсея	**14**.по **З Св**.М.	4 54	5 50	2 54	7 39
11	29	П.	Усікн. гол. Ів. Хрс.	**Ус. гл. Ів. Хрест.**	Црота і Як.	4 55	5 47	3 44	8 05
12	30	В.	Александра	Александра	Ґвідона В.	4 56	5 45	4 21	8 40
13	31	С.	Пол. пояса Богор.	**Пол. пояса Богор.**	Товії	5 58	5 43	4 28	9 26
14	1	Ч.	**Верес.** † Сим. Ст. ☾	**Симеона Стовпн.**	Воз. Ч.Ж. Хр.	5 00	5 41	5 07	10 23
15	2	П.	М. Маманта	М. Маманта	М. Нікодима	5 01	5 38	5 22	11 31
16	3	С.	Свм. Антима	Свм. Антима	Корнилія	5 03	5 36	5 35	рано
17	4	**Н.**	**15 по З.Св.** Свм.Вав.	**15**.по **З.Св**.С.Вавила	**15** по **З.Св**. Л.	5 04	5 34	5 46	12 43
18	5	П.	Захарії прор.	Захарії прор.	Матея ап.	5 05	5 32	5 59	1 57
19	6	В.	Чудо Арх. Мих.	Чудо Михайла	Януарії	5 07	5 30	6 09	3 10
20	7	С.	М. Созонта	М. Созонта	Евстахія	5 09	5 28	6 22	4 21
21	8	**Ч.**	**Різдво Пр. Бог.** ●	**Різдво Пр. Богор.**	Ап. і єв. Мат.	5 10	5 25	6 39	5 33
22	9	П.	Йоакима й Анни	Йоакима й Анни	Томи з Віл.	5 12	5 23	7 00	6 46
23	10	С.	Мінодори	Мінодори	Теклі, † С. дн.	5 13	5 22	7 33	8 00
24	11	**Н.**	**16.по З Св.**Пр.Теод.	**16**.по **З.Св**. Теодори	**16**.по **З.Св**. В.	5 15	5 19	8 16	9 18
25	12	П.	Свм. Автонома	Свм. Автонома	Володислава	5 16	5 16	9 17	10 40
26	13	В.	Обн. Храма, Корн.	Обн. Храма, Корн.	Кипріяна	5 18	5 14	10 35	12 01
27	14	**С.**	**Воздв. Ч. Хреста**	**Воздв. Ч. Хреста**	Косми і Дам.	5 19	5 12	рано	1 36
28	15	Ч.	Вм. Никити ☽	Никити, Порфира	Вячеслава	5 21	5 10	12 02	2 20
29	16	П.	Вм. Евтимії	Вм. Евтимії	**А. Михайла**	5 22	5 08	1 32	4 80
30	17	С.	Мч. Софії і 3 дон.	Мч. Софії і 3 дон.	Єроніма В.	5 24	5 06	3 01	4 42

Жидівський календар: 23. вересня = 1. Тішрі **5683** — **Новий Рік**. 24. вересня = 2. Тішрі — Друге свято Нового Року. 25. вересня = 3. Тішрі.— Піст Ґедайля.

LIBRARY U. OF I. URBANA-CHAMPAIGN

X. ЖОВТЕНЬ — має 31 днів.

Повня
дня 6. о 4 год.
59 м. вечером.
Часто дощі,
а опісля приємно.

Остання чверть
дня 13. о 9 год.
32 мін. вечером.
Мрячно і тепло.

Нів
дня 20. о 5 год.
6 м. веч. Погода,
приморозки
і мряка.

Перша чверть
дня 28. о 10 г.
8 мін. рано.
Вітри, холод
і часто дощі.

Місяць в доземлю дня 16;
у відземлю дня 28.

В жовтні убуває дня на
1 год. 44 мін.

Довгота дня виносить
пересічно 10 год. 48 мін.

Стиль		Дні	СВЯТА			Сонце		Місяць	
нов.	ст.		укр.-кат.	православні	римо-кат.	сх.	зах.	сх.	зах.
1	18	**Н.**	**Верес. 17.** по **З. Св.**	**17.** по **З. Св.** Пр.Евм.	**17.** по **Зел. Св.**	5 25	5 04	4 28	4 56
2	19	П.	Трофима, Саватія	Трофима, Саватія	Ангела Леод.	5 26	5 02	5 54	5 09
3	20	В.	Вм. Евстахія	Вм. Евстахія	Кандида	5 28	5 00	7 19	5 25
4	21	С.	Ап. Кондрата ,,	Ап. Кондрата ,,	Франца з Ас.	5 29	4 57	8 44	5 43
5	22	Ч.	Свм. Фоки, пр. Йони	Свм. Фоки, пр. Йони	Пляцида мч.	5 31	4 55	10 10	6 03
6	23	П.	Зач. Івана Хрест. ♋	Зач. Івана Хрест.	Брунона в.	5 33	4 53	11 29	6 35
7	24	С.	М. Теклі	М. Теклі	Юстини д.	5 34	4 51	12 41	7 16
8	25	**Н.**	**18.** по **З. Св.** Евфрос.	**18.** по **З. Св.** Евфрос.	**18.** по **З Св.**	5 36	4 49	1 38	8 10
9	26	П.	Івана Богослова	Івана Богослова	Діоніза ен.	5 37	4 47	2 21	9 15
10	27	В.	М. Калістрата	М. Калістрата	Франца Бояр.	5 39	4 45	2 51	10 27
11	28	С.	† Пр. Харітона	Прп. Харітона	Плакиди	5 40	4 43	3 12	11 41
12	29	Ч.	Прп. Кипріяна	Прп. Кипріяна	Максиміліяна	5 41	4 41	3 28	рано
13	30	П.	Григорія Арм. ☾	Григорія Арм.	Едварда кор.	5 43	4 38	4 42	12 54
14	1	С.	**Жовт.** Покр. П. Бог.	**Покр. Пр. Д. Бог.**	Калікста п.	5 45	4 36	3 54	2 05
15	2	**Н.**	**19.** по **З. Св.** Кипр.	**19.** по **З. Св.** Кипр.	**19.** по **З. Св.**	5 47	4 34	4 05	3 17
16	3	П.	Свм. Діонісія	Свм. Діонісія	Галя і Флора	5 48	4 32	4 17	4 29
17	4	В.	Свм. Еротея	Свм. Еротея	Лукії	5 50	4 30	4 28	5 43
18	5	С.	М. Харитини	М. Харитини	Єв. Луки	5 51	4 28	4 44	7 02
19	6	Ч.	† Ап. Томи	**Ап. Томи**	Петра з Альк.	5 53	4 26	5 05	8 24
20	7	П.	Сергія і Бакха ♍	Сергія і Бакха	Ірини	5 55	4 24	5 34	9 46
21	8	С.	Пр. Пелагії	Пр. Пелагії	Урсулі мч.	5 56	4 22	6 13	11 05
22	9	**Н.**	**20.** по **З. Св.** † Ап. Як.	**20.** по **З. С. Ап. Як.**	**20.** по **З. Св.**	5 58	4 20	7 10	12 15
23	10	П.	Мч. Евлампія	Мч. Евлампія	Івана Каліст.	5 59	4 18	8 23	1 08
24	11	В.	Ап. Филипа, Теоф.	Филипа, Теофана	Арх. Рафаїла	6 01	4 17	9 47	1 44
25	12	С.	Мч. Прова	Мч. Прова	Хризанта	6 03	4 15	12 15	2 13
26	13	Ч.	Мч. Карпа	Мч. Карпа	Евариста	6 04	4 13	рано	2 23
27	14	П.	Прп. Параскевії	*Параскевії*	Івана, Сабіни	6 06	4 12	12 42	2 49
28	15	С.	Евтимія, Лукіяна ☽	Евтимія, Лукіяна	Симона	6 08	4 10	2 07	3 02
29	16	**Н.**	**21.** по **З. Св.** Мч.Л.,С.	**21.** по **З. Св.** Мч.Л.,С.	**21.** по **З Св.**	6 09	4 08	3 30	3 16
30	17	П.	Осії прор.	Пр. Осії	Маркила	6 11	4 04	4 53	3 30
31	18	В.	† Ап. Єв. Луки	**Ап. і Єв. Луки**	Вольфанґа	6 13	4 06	6 16	3 46

Жидівський календар: 2. жовтня = 10. Тішрі — **Судний день.** 7. жовтня = 15. Тішрі — **Перше свято кучок.** 8. жовтня = 16. Тішрі — **Друге свято кучок.** 13. жовтня = 21. Тішрі — Пальмове свято. 14. жовтня — 22. Тішрі — **Кінець свята кучок.** 15. жовтня = 23. Тішрі — **Радість з права.** 23. жовтня = 1. Мархесван.

XI. ЛИСТОПАД — має 30 днів.

Повня
дня 5. о 7 год.
3 мін. рано.
Найімовірнійше
хмарно і не-
приємно.

Остання чверть
дня 12. о 4 год.
21 м. рано.
По части погода
і лагідно.

Нів
дня 19. о 6 год.
45 мін. рано.
Мороз, часто
дощ зі снігом.

Перша чверть
дня 27. о 7 год.
12 мін. рано.
Хмарно, мрячно
і непривітно.

Місяць в доземлю дня 10;
у відземлю дня 25.

В листопаді убуває дня
о 1 годину 11 мінут.

Довгога дня виносить
пересічно 9 годин 17 мін.

Стиль нов.	Стиль ст.	Дні	Свята: укр.-кат.	Свята: православні	Свята: римо-кат.	Сонце сх.	Сонце зах.	Місяць сх.	Місяць зах.
1	19	С.	**Жовт.** Прор. Йоіла	Прор. Йоіла	**Всіх святих**	6 15	4 03	7 42	4 04
2	20	Ч.	Вм. Артемія	Вм. Артемія	Зад. день	6 16	4 01	9 05	4 32
3	21	П.	Прп. Іляріона В.	Іляріона Вел.	Губерта	6 18	3 59	10 21	5 09
4	22	С.	Аверкія, 7 молод.	Аверкія, 7 молод.	Короля Бор.	6 20	3 58	11 25	5 59
5	23	**Н**	**22.** по **Зел. Св.**	**22.** по **З. Св. Ап. Як.**	**22.** по **З. Св**	6 21	3 56	12 15	7 09
6	24	П.	Мч. Арети	Мч. Арети	Леопольда	6 23	3 54	12 50	8 10
7	25	В.	М. Маркіяна	М. Маркіяна	Геркуляна	6 24	3 52	1 13	9 22
8	26	**С.**	**Вм. Димитрія**	**Вм. Димитрія**	4 муч. Корог.	6 26	3 51	1 34	10 36
9	27	Ч.	М. Нестора	М. Нестора	Теодора	6 27	3 49	1 49	11 47
10	28	П.	М. Параскеви	**М. Параскеви**	Андрея з А.	6 29	3 48	2 00	рано
11	29	С.	Мч. Анастазії	Мч. Анастазії	Мартина еп.	6 31	3 47	2 11	12 58
12	30	**Н.**	**23.** по **З. Св.** М. З.	**23.** по **З. Св.** М. Зин.	**23.** по **З. Св.**	6 32	3 45	2 23	2 10
13	31	П.	Стахія, Амилія	Стахія, Амилія	Станислава К.	6 34	3 44	2 36	3 22
14	1	В.	**Листоп.** Косми і Дам.	Косми і Даміяна	Йосафата	6 36	3 42	2 49	4 38
15	2	С.	М. Акіндина і др.	М. Акіндина і др.	Леопольда	6 38	3 41	3 07	5 59
16	3	Ч.	М. Акепсими і др.	М. Акепсими	Едмунда	6 39	3 39	3 33	7 24
17	4	П.	Пр. Йоаніка	Пр. Йоаніка	Сальомеї	6 41	3 38	4 09	8 46
18	5	С.	М. Галактіона	М. Галактіона	Оттона	6 42	3 37	5 00	10 02
19	6	**Н.**	**24.** по **З. Св.** П.	**24.** по **З. Св.** Павла,	**24.** по **З. Св.**	6 44	3 36	6 11	11 03
20	7	П.	Єрона і Лазаря	Єрона і Лазаря	Фелікса	6 46	3 35	7 33	11 45
21	8	**В.**	**Соб. Арх. Михайла**	**Соб. Арх. Михайла**	Вв. в хр. П. Б.	6 47	3 34	9 01	12 17
22	9	С.	М. Онисіфора	Онисіфора	Килимії	6 49	3 33	10 30	12 48
23	10	Ч.	Ап. Ераста	Ап. Ероста	Климентія	6 50	3 32	11 54	12 56
24	11	П.	Теодора Ст.	Теодора Ст.	Емілії, Івана	6 51	3 31	рано	1 10
25	12	С.	Свмч. Йосафата	Івана Милостивого	Катерини д.	6 53	3 30	1 17	1 22
26	13	**Н.**	**25.** по **З. Св** † Ів. З.	**25.** по **З. Св. Ів Зл.**	**25.** по **Зел. С.**	6 54	3 30	2 37	1 37
27	14	П.	† Ап Филипа	**Ап. Филипа**	Валеріяна	6 56	3 29	3 58	1 52
28	15	В.	М. Гурія (поч. пос.)	Гурія Сам. (поч. пос.)	Руфина	6 57	3 28	5 21	2 09
29	16	С.	† Ап. єв. Матея	**Ап. єв. Матея**	Сатурна	6 58	3 27	6 43	2 32
30	17	Ч.	Свм. Григорія	Свм. Григорія	Ап. Андрея	7 00	3 26	8 01	3 05

Жидівський календар: 21. падолиста = 1. Кіслев.

LIBRARY U. OF I. URBANA-CHAMPAIGN

XII. ГРУДЕНЬ — має 31 днів.

Повня дня 4. о 7 год. 48 мін. вечером. По части погода, мряка і студінь.

Остання чверть дня 11. о 12 год. 28 мін. в пол. Вітер, хмарно, мряка.

Нів дня 18. о 11 год. 1 мін. вечером. Відлега, часто дощі.

Перша чверть дня 27. о 3 год. 58 мін. рано. Студінь, мряка, вітер і сніг.

Міяць в доземлю дня 7.; у відземлю дня 23.

До 22. грудня убуває дня по 24 мінути, а опісля прибуває дня по 5 мінут.

Довгота дня виносить пересічно 8 год. 30 мін.

Стиль нов.	Стиль ст.	Дні	СВЯТА укр.-кат.	СВЯТА православні	СВЯТА римо-кат.	Сонце сх.	Сонце зах.	Місяць сх.	Місяць зах.
1	18	П.	**Листоп.** М. Платона	М. Платона, Романа	Емілія, Нат.	7 01	3 25	9 11	3 48
2	19	С.	Прор. Авдія	Прор. Авдія	Бабіяни д.	7 03	3 25	10 07	4 46
3	20	**Н.**	**26.по Зел Єв.** П. Гр.	**26 по З. Св.** Григор.	**1. Нед. Адв.**	7 04	3 24	10 48	5 54
4	21	**П.**	**Введ. в храм Бог.**	**Введ. в храм Бог.**	Варвари	7 06	3 24	11 17	7 06
5	22	В.	Ап. Филимона	Ап. Филимона	Савп оп.	7 07	3 24	11 33	8 19
6	23	С.	Свт Амфілокія	Свт. Амфілокія	Миколая еп.	7 08	3 23	11 57	9 31
7	24	Ч.	Вм. Катерини	Вм. Катерини	Амврозія	7 09	3 23	12 06	10 42
8	25	П.	Климента, Петра	Климента, Петра	**Неп. З. П. Д.**	7 10	3 23	12 18	11 51
9	26	С.	Прп. Алипія	Пр. Алипія	Леокадії	7 11	3 23	12 29	рано
10	27	**Н.**	**27.по З Єв.** Вм.Як	**27 по З Єв.** Вм.Як з.	**2. Нед. Адв.**	7 12	3 23	12 40	1 01
11	28	П.	Прмч. Стефана ☾	Прмч. Стефана	Дамяна	7 13	3 23	12 54	2 14
12	29	В.	М. Парамона	М. Парамона	Александра	7 14	3 23	1 08	3 31
13	30	С.	† Ап. Андрея Перв.	**Ап. Андрея Перв.**	Лукі й Отилії	7 15	3 23	1 31	4 54
14	1	Ч.	**Груд** Пр. Наума	Пр. Наума	Сориdона	7 16	3 22	2 02	6 17
15	2	П.	Прор. Аввакума	Пр. Аввакума, Іван.	Лазаря, Форт.	7 16	3 22	2 45	7 38
16	3	С.	Прор. Софомія	Прор. Сафомія	Аделяйди д.	7 17	3 23	3 49	8 48
17	4	**Н.**	**28.по З.Св.** Вм. Вар.	**28.по З.Св В. Варв.**	**3 Нед Адв.**	7 18	3 23	5 10	9 59
18	5	П.	† Сави Богоносп.	Сави Богоносп.	Гратіяна	7 18	3 23	6 39	10 16
19	6	**В.**	**Миколая Чуд.**	**Миколая Чуд**	Немедія	7 19	3 23	8 12	10 43
20	7	С.	Свт. Амврозія	Свм. Амврозія	М. Теофіля	7 20	3 24	9 41	11 01
21	8	Ч.	Пр. Патапія	Пр. Патапія	Ап. Томи	7 20	3 24	11 05	11 10
22	9	**П.**	**Неп Зач. Пр. Бог.**	**Зач. св. Анни**	Зенона	7 21	3 24	рано	11 31
23	10	С.	М. Міни, Ермогена	М. Міни, Евмогена	Вікторії	7 21	3 25	12 27	11 44
24	11	**Н.**	**Праот. 29.** по **З. Єв.**	**Праот. 29.** по **З. Єв.**	**4.Адв.** Ад. і Ев	7 21	3 25	1 05	рано
25	12	П.	Пр. Спірідіона	Пр. Спірідона	**Різдво Іс. Хр.**	7 22	3 26	1 40	5 50
26	13	В.	† Евстратія, Евген.	Евстратія	**Стефана пр.**	7 22	3 27	2 28	7 14
27	14	С.	М. Тирса, Левкія ☽	М. Тирса	Івана еванг.	7 22	3 28	3 36	8 26
28	15	Ч.	Свмч. Елпвтерія	Свм. Елпвтерія	Діти уб. в В.	7 22	3 28	5 01	9 18
29	16	П.	Прор. Аггея	Прор. Аггея	Томи еп.	7 23	3 29	6 33	8 26
30	17	С.	Пр. Данила і 3 мол.	Пр. Данила і 3 мол.	Давида кор.	7 23	3 30	8 04	10 01
31	18	**Н.**	**Н. п Різд. Св. Отець**	**Н. п. Різд. Св. От.**	1. по **Р.** Сильв.	7 23	3 31	9 31	10 37

Жидівський календар: 15. грудня = 25. Кіслев — Посвячення святині Хануна. 20. грудня = 1. Тебат. 29. грудня = 10. Тебат. — Облога Єрусалиму (піст).

Ловецький календар

для Галичини

після § 55. ловецького зак. з 13. липня 1909.

Рід звірини	Січень	Лютий	Март	Квітень	Май	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень
Козли (Сернюки)			†	†	†							
Олені	†	†	†	†	†	†	†					
Заяці		†	†	†	†	†	†	†	†			
Орябки . . .		†	†	†	†	†	†	†				
Тетереви, готури, когути . . .					20 †	†	†	†				
Куропатви . .	†	†	†	†	†	†	†	15 †				†
Фазани . . .	†	†	†	†	†	†	†	15 †				
Перепелиці і дикі голуби . . .	†	†	†	†	†	†	†				†	†
Дрохви і степові птахи				15 †	†	†	†					
Болотні птахи .				15 †	†	†						
Водні птахи: дикі гуси і качки .				15 †	†	15 †						

На лані, молоді олені, серни і самиці терерів та готурів не вільно полювати.

для Буковини

після краєвого закона з дня 20. грудня 1879.

Рід звірини	Січень	Лютий	Март	Квітень	Май	Черве нь	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень
Олені	†	†	†	†	†	†					†	†
Козли (Сернюки)		†	†	†	†							
Заяці		†	†	†	†	†	†	†				
Орябки		†	†	†	†	†	†					
Готури і тетереви (когути) . . .		†	†	†	†	†	†					
Куропатви . .	†	†	†	†	†	†	†					
Фазани . . .	†	†	†	†	†	†	†					
Перепелиці і дикі голуби . . .				†	†	†	†	†				
Дрохви і степові птахи				15 †	†	†	†					
Болотні птахи .					†	†						
Водні птахи .				†	†	†	†					

На лані, серни, молоді олені, кури, готурів і тетерів не вільно полювати.

Ловецький календар для Великої України.

Рід звірини	Січень	Лютий	Березіль	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень
Самці лосі . .	†	†	†	†	†	†	†	15 †				
Самці олені . .			†	†	†	†	15 †					
Дикі козли . .	†	†	†	†	†						†	†
Заяці		†	†	†	†	†	†	†				
Инші звірі, крім хижих . . .			†	†	†	†						
Глухарі і тетеруки					15 †	†	15 †					
Лісові кулики .						†	15 †					

Рід звірини	Січень	Лютий	Березіль	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень
Гуси і лебеді .					†	†						
Селезні . . .						†						
Качки, бекаси, кулики і ин. вод та бол. дичини			†	†	†	†						
Куропатви . .	†	†	†	†	†	†	†	15 †				†
Глухарки і тетерки, біла куропатва дрохви і перепілки			†	†	†	†	15 †					
На всі инші птиці, крім хижих			†	†	†	†						

На самиць лосів, оленів і диких кіз, а також на молодих лосів, оленів і диких кіз полювати не вільно.

Поле □ означує час ловів, † час заборони.

Календар вагітности худоби.

Початок вагітности	День положення			
	кляч	корова	вівці, кози	свині
1 січня	6 грудня	12 жовтня	3 червня	30 квітня
8 „	13 „	19 „	10 „	7 мая
15 „	20 „	26 „	17 „	14 „
22 „	27 „	2 листопада	24 „	21 „
29 „	3 січня	9 „	1 липня	28 „
5 лютого	10 „	16 „	8 „	4 червня
12 „	17 „	23 „	15 „	11 „
19 „	24 „	30 „	22 „	18 „
26 „	31 „	7 грудня	29 „	25 „
5 марта	7 лютого	14 „	5 серпня	2 липня
12 „	14 „	21 „	12 „	9 „
19 „	21 „	28 „	19 „	16 „
26 „	28 „	4 січня	26 „	23 „
2 квітня	7 марта	11 „	2 вересня	30 „
9 „	14 „	18 „	9 „	6 серпня
16 „	21 „	25 „	16 „	13 „
23 „	28 „	1 лютого	23 „	20 „
30 „	4 квітня	8 „	30 „	27 „
7 мая	11 „	15 „	7 жовтня	3 вересня
14 „	18 „	22 „	14 „	10 „
21 „	25 „	1 марта	21 „	17 „
28 „	2 мая	8 „	28 „	24 „
4 червня	9 „	15 „	4 листопада	1 жовтня
11 „	16 „	22 „	11 „	8 „
18 „	23 „	29 „	18 „	15 „
25 „	30 „	5 квітня	25 „	22 „
2 липня	6 червня	12 „	2 грудня	29 „
9 „	13 „	19 „	9 „	5 листопада
16 „	20 „	26 „	16 „	12 „
23 „	27 „	3 мая	23 „	19 „
30 „	4 липня	10 „	30 „	26 „
6 серпня	11 „	17 „	6 січня	3 грудня
13 „	18 „	24 „	13 „	10 „
20 „	25 „	31 „	20 „	17 „
27 „	1 серпня	7 червня	27 „	24 „
3 вересня	8 „	14 „	3 лютого	31 „
10 „	15 „	21 „	10 „	7 січня
17 „	22 „	28 „	17 „	14 „
24 „	29 „	5 липня	24 „	21 „
1 жовтня	5 вересня	12 „	3 марта	28 „
8 „	12 „	19 „	10 „	4 лютого
15 „	19 „	26 „	17 „	11 „
22 „	26 „	2 серпня	24 „	18 „
29 „	3 жовтня	9 „	31 „	25 „
5 листепада	10 „	16 „	7 квітня	4 марта
12 „	17 „	23 „	14 „	11 „
19 „	24 „	30 „	21 „	18 „
26 „	31 „	6 вересня	28 „	25 „
3 грудня	7 листопада	13 „	5 мая	1 квітня
10 „	14 „	20 „	12 „	8 „
17 „	21 „	27 „	19 „	15 „
24 „	28 „	4 жовтня	25 „	22 „
31 „	5 грудня	11 „	2 червня	29 „

Кляч носить 48½ тижнів або 340 днів; найменше 330 днів, найдовше 419 днів.
Корова ходить тільна 40½ тижнів або 285 днів; найменше 240, а найдовше 321 днів.
Вів'дя і коза носять майже 22 недікі або 154 дні; найменше 146, а найдовше 158 днів.
Свиня носить 17 неділь або 120 днів; найменше 109, а найдовше 130 днів.
Сука ходить кітна 9 неділь або 63 дні а кітка 8 неділь або 56 днів.

ПІСНІ І ГИМНИ.

Заповіт.

Слова: *Т. Шевченко.*
Музика *О. Кошиць.*

Повільно.

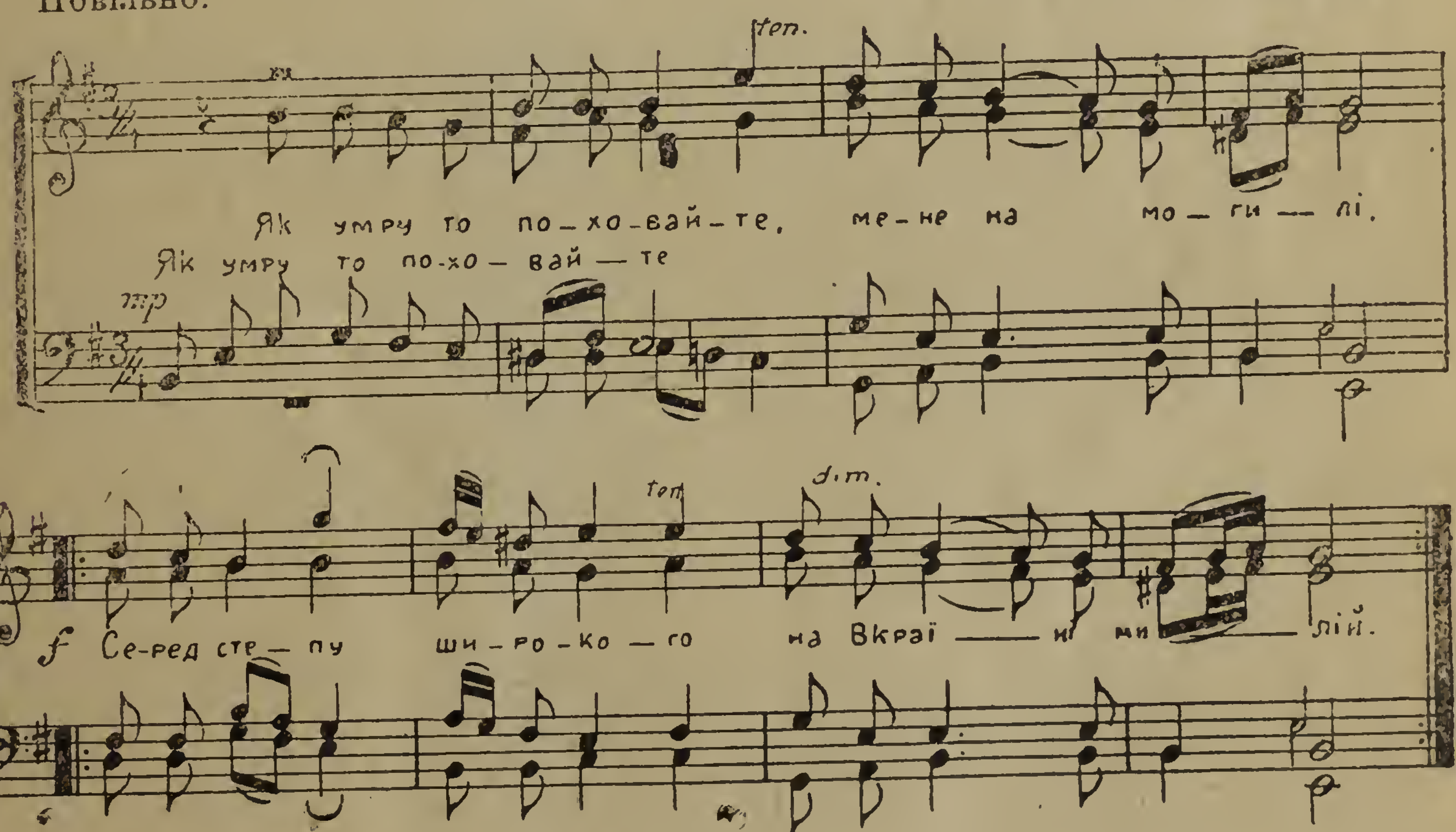

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого
На Вкраїні милій;
Щоб лани широкополі
І Дніпро і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий!

Як понесе з України
У синеє море
Кров ворожу, оттоді я
І лани і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися. А до того —
Я не знаю Бога!

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кровю
Волю окропіте!
І мене в сімї великій,
В сімї вольній, новій,
Не забудьте помянути
Незлим, тихим словом!*)

---

*) З ичайно не співають двох середніх строф.

LIBRARY U. OF I. URBANA-CHAMPAIGN

Ще не вмерла Україна.

Слова: *П. Чубинський.*
Музика: *М. Вербицький.*

Величаво.

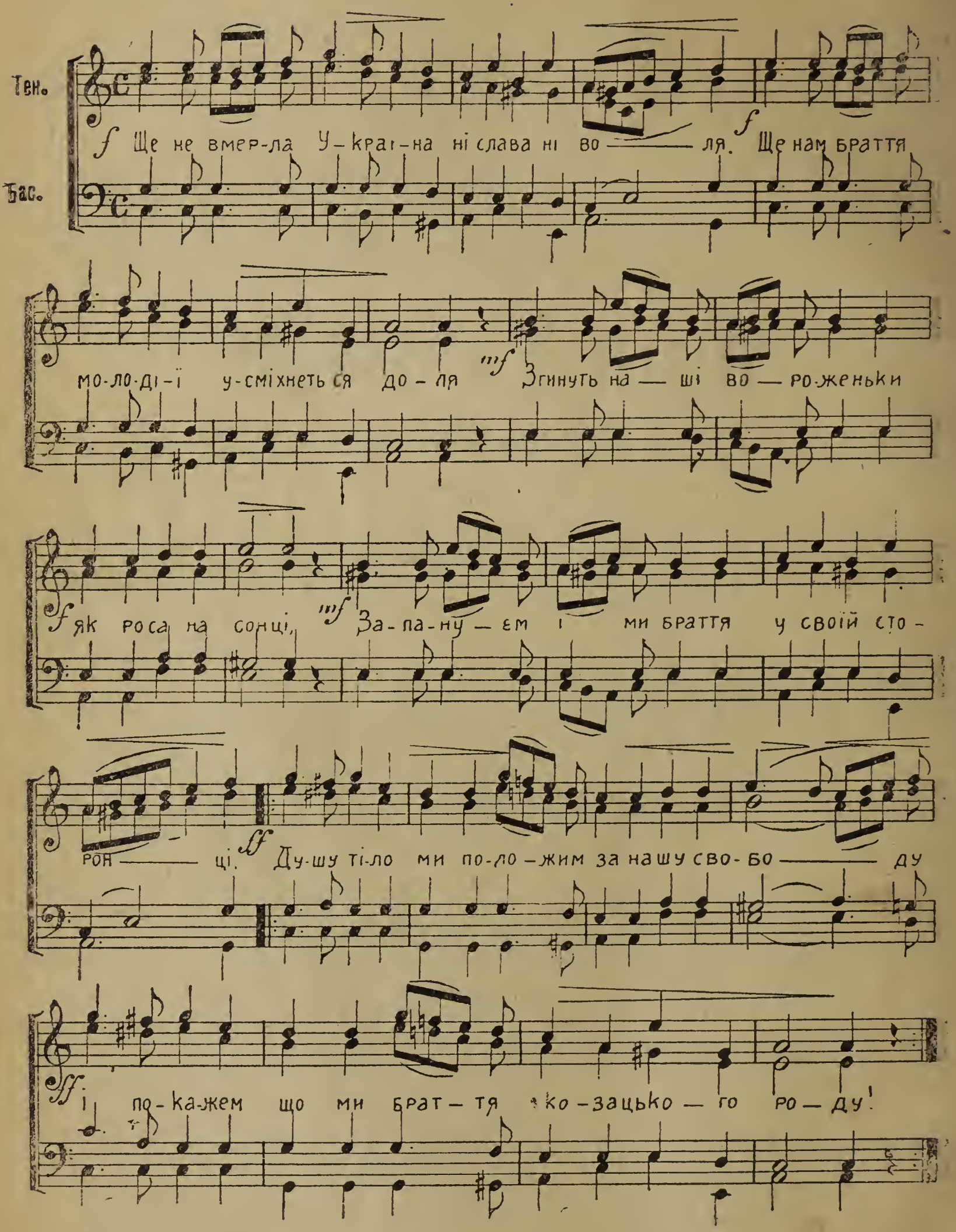

Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля!
Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Душу, тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду!

Наливайко, Залізняк і Тарас Трясило
Кличуть нас ізза могил на святеє діло.
Ізгадаймо славну смерть лицарства-козацтва,
Щоб не втратить марне нам свойого юнацтва.
Душу, тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду!

Ой, Богдане, Богдане, славний наш гетьмане!
На щось віддав Україну Москалям поганим?
Щоб вернути її честь ляжем головами,
Назовемся України вірними синами.
Душу, тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду!

Крім цих слів нашого народнього гимну, написаних П. Чубинським, в Галичині співають подекуди іще й другі слова після першої строфи. Ось вони:

Та як станем разом, браття, від Сяну до Дону,
В своїм краю панувати не дамо нікому.
Чорне море ще всміхнеться, дід Дніпро зрадіє,
Ще у нашій Україні доленька наспіє.
Душу, тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду!

Сильна воля, праця щира ще свого докаже,
В Україні ще ся волі пісонька розляже!
За Карпати відібється, згомонить степами,
України слава стане поміж народами.
Душу, тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду!

З наших предків кожу дерли, на паль їх вбивали.
А таки нас не пожерли вороги лукаві,
Плила кровця, червонила степи і могили,
Наші груди запалила огнем волі й сили.
Душу, тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду!

Що козацтву не удалось, — те нам довершити,
Ворогів десь тільки взялось, треба їх провчити!
Рідний краю, Україно, благослови діти,
Йдем за тебе, за єдину боротись, терпіти.
Душу, тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду!

LIBRARY U. OF I. URBANA-CHAMPAIGN

Не пора!

Слова: *Ів. Франко.*
Музика: *Д. Січинський.*

Величаво. Ходою.

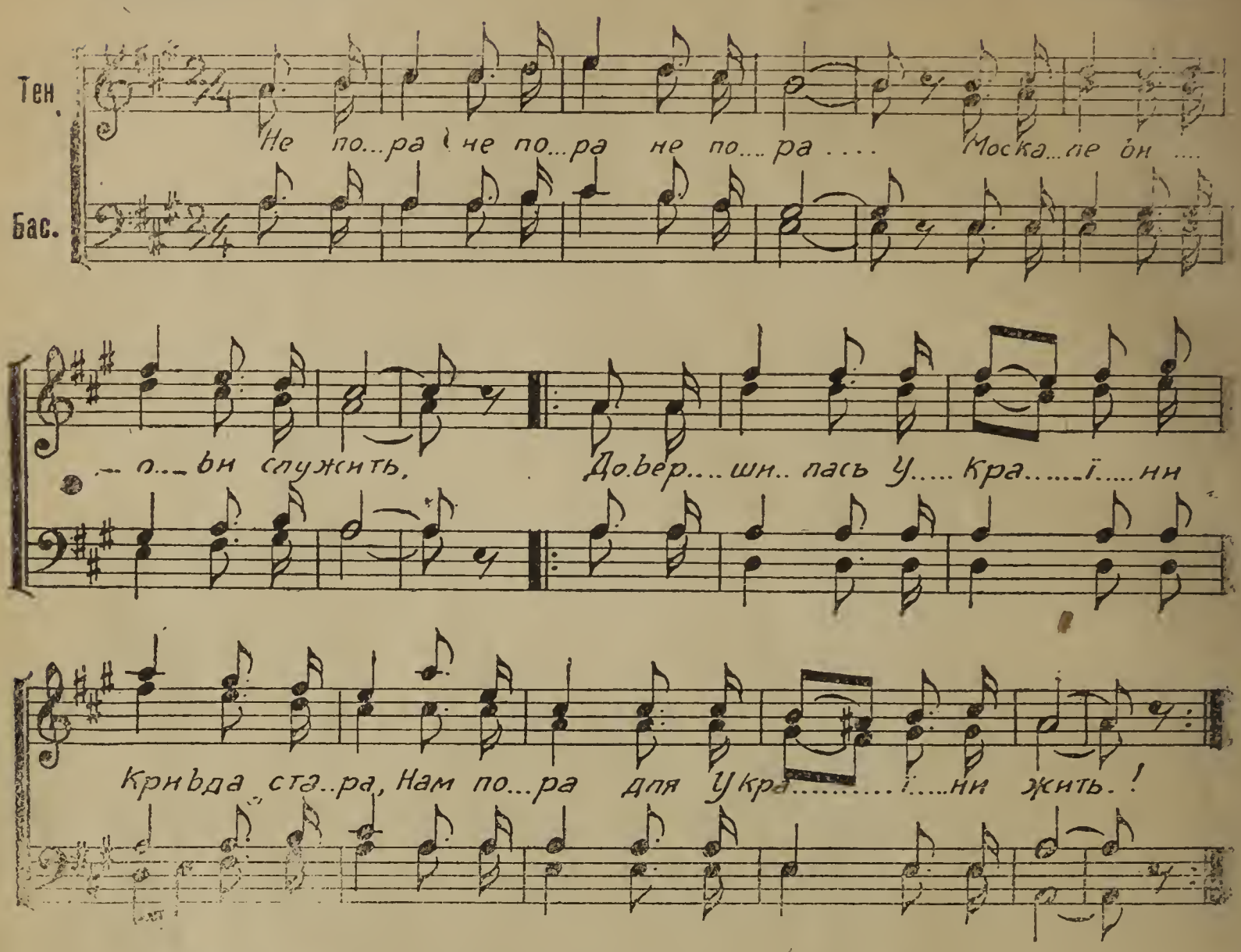

Не пора, не пора, не пора
Москалеви й ...ови служить!
Довершилась України кривда стара,
Нам пора для України жить!

Не пора, не пора, не пора
За невигласків лить свою кров
І любити царя, що наш люд обдира,—
Для України наша любов!

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор,
Най пропаде незгоди проклята мара!
Під Украйни єднаймось прапор!

Бо пора се великая єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю і щастя і честь
Рідний Краю, здобути Тобі!

За Україну!

Слова: *М. Вороний.*
Музика: *Я. Ярославенко.*

Помірно.

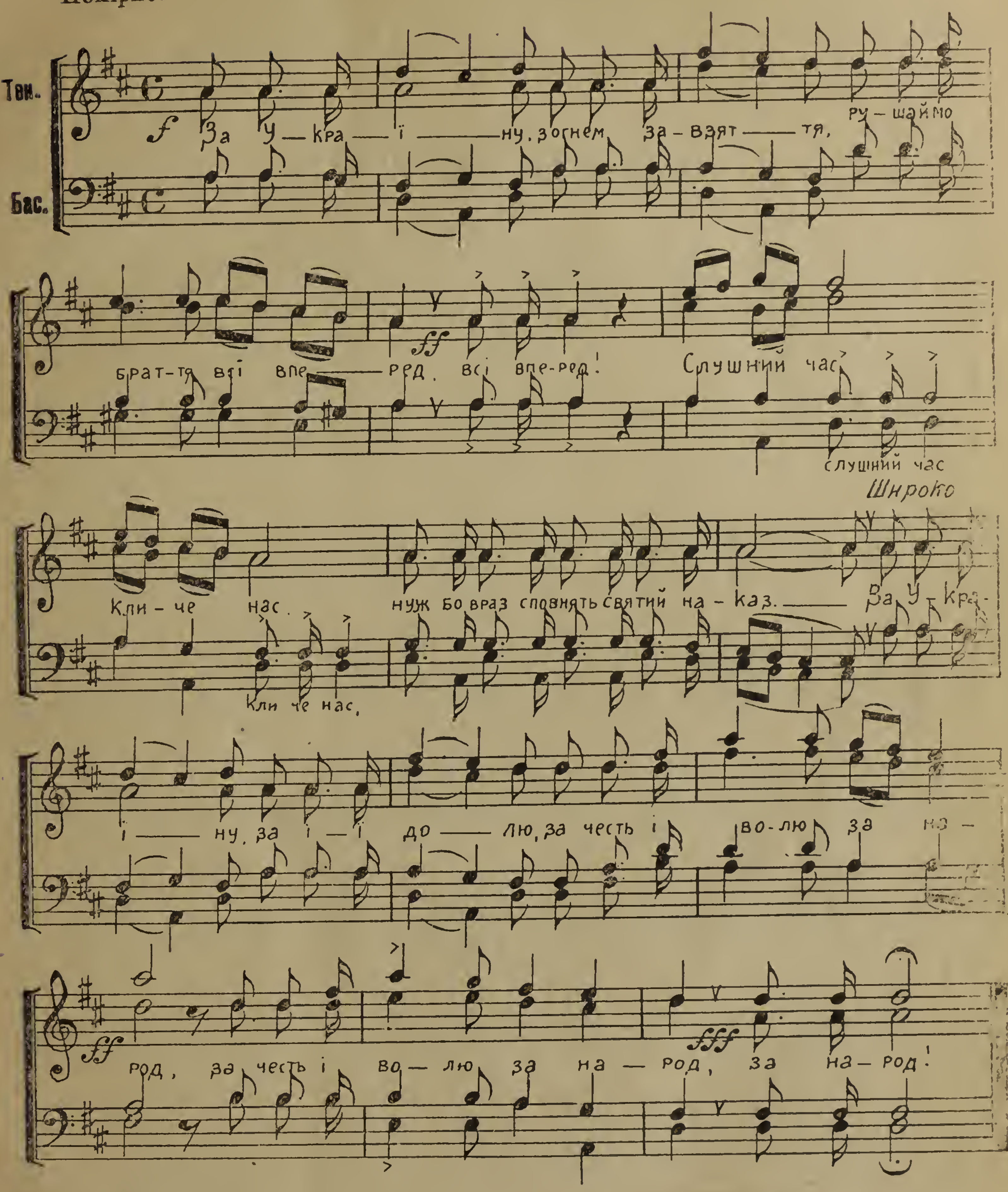

За Україну
З огнем завзяття
Рушаймо, браття, всі вперед!
Слушний час
Кличе нас.
Нуж бо враз
Сповнять святий наказ.

За Україну,
За її долю,
За честь і волю,
За народ.

Ганебні пута
Ми вже порвали
І зруйнували царський трон!
З під ярем,
Із тюрем,
Де був гніт —
Ми йдем на вільний світ!

За Україну,
За її долю,
За честь і волю,
За народ.

LIBRARY U. OF I. URBANA-CHAMPAIGN

О, Україно,
О, рідна ненько,
Тобі вірненько присягнем:
Серця кров
І любов
Все Тобі
Віддати в боротьбі.
За Україну і т. д.

Вперед-же, браття,
Наш прапор має,
І сонце сяє нам в очах;
Дружний тиск,
Зброї блиск,
Кари гнів,
І з ним свобідний спів:
За Україну і т. д.

Сміло, други!

Ходою.

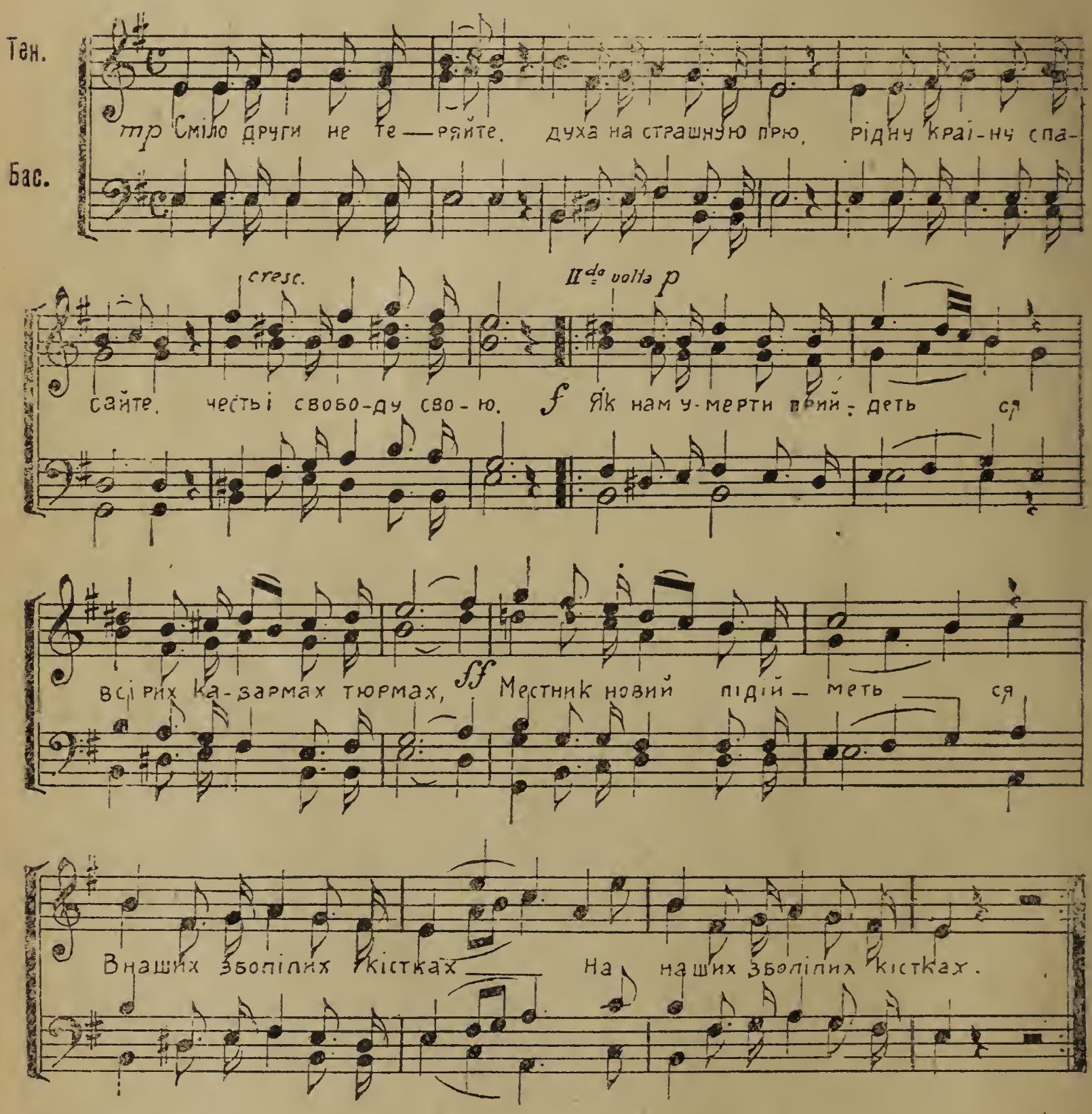

Сміло, други! Не теряйте
Духа на страшную прю!
Бідну країну спасайте,
Честь і свободу свою!
Як нам умерти прийдеться
В сірих казармах, тюрмах —
Местник новий підійметься
В наших зболілих кістках?

Хай нас по тюрмах саджають,
Хай нас пробують вогнем,
Хай на Сибір засилають,—
Ми всі тортури знесем!
Як нам умерти прийдеться
В сірих казармах, тюрмах —
Местник новий підійметься
В наших зболілих кістках!

Який то вітер.

Ходою. Слова: *Ів. Франко.*

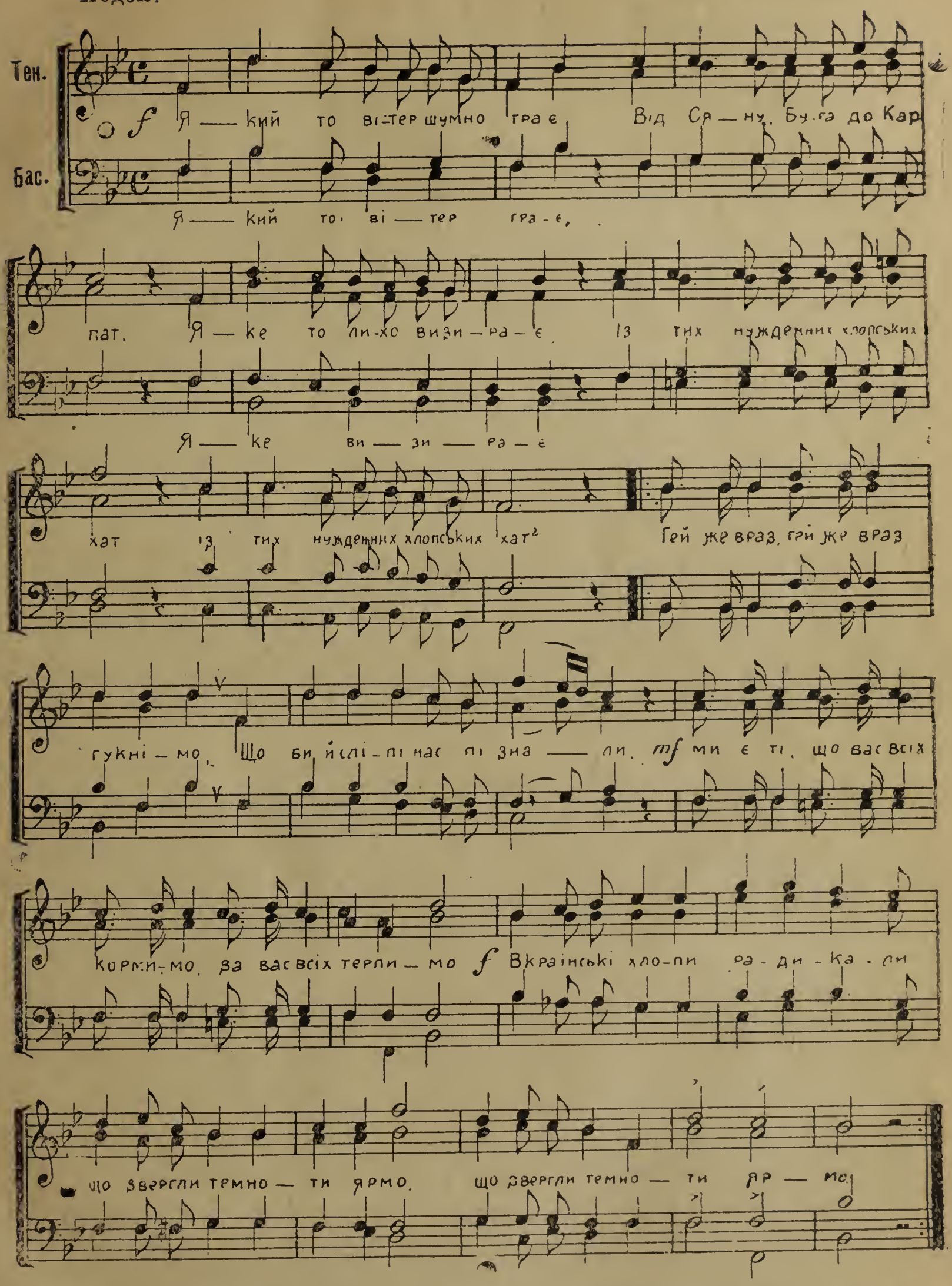

Який то вітер шумно грає
Від Сяну, Прута до Карпат?
Яке то лихо визирає
Із тих нужденних хлопських хат?
Гей-же враз, гей-же враз гук-
[немо
Аби й сліпії нас пізнали:
„Ми є ті, що вас всіх кор-
[мимо, —
За всіх враз терпимо, —
Вкраїнські хлопи радикали,
Що звергли темноти ярмо!“

Ми ті, що гнулися як лози,
Були покірні, як вівця,
Котрим неволя, кров і сльози
Ще не доїхали кінця.

Гей-же враз і т. д.

Ми ті оферми, ті рекрути,
Гарматне мясо на війну,
Ті, що їх кривди й голод лютий
Жене за море в чужину.

Гей-же враз і т. д.

Ми ті, котрим заперті двері,
Запертий до свободи шлях,
Ми маєм права на папері.
А обовязки на плечах.

Гей-же враз і т. д.

Та вже не довго тої муки!
Нам час не датися на глум:
Здіймуться дружні хлопські руки
І просвітліє хлопський ум!

Гей-же враз і т. д.

Ми хочем вчитись, поступати,
Бо кривда є сестрою тьми;
Для себе хочем працювати,
І бути люде між людьми!

Гей-же враз і т. д.

А всіх, що явно або тайно
Нам ладять пута і ярем —
Всіх дармоїдів радикально
Ми з свого краю виметем!

Гей-же враз і т. д. *)

*) На цю саму нуту співається й пісню робітників „Червоний прапор“. А слова цеї пісні такі:

Кати навикли поливати
Країну кровю і слізьми,
Але як прийде день відплати,—
Судити будемо їх ми!
Судити будемо їх ми!

Хай росте, хай гремить вільний спів,
Наш прапор пливе понад троны;
Він несе пімсти грім, люду гнів
І вільний він сіє сів,
А коліром увесь червоний:
На ньому кров робітників!
На ньому кров робітників!

Кати силкуються кайдани
Іще міцнійшими зробить,
Та з тюрм усіх — руїна стане,
І тільки добре буде жить!
І тільки добре буде жить!

Хай росте, хай гремить і т. д.

Вже лад старий схитнувсь і пада,
Життя нове його змете, —
Робитиме гуртом громада
І все, що зробить, — спільне те!
І все, що зробить, — спільне те!

Хай росте, хай гремить і т. д.

Гей, разом, браття, всі до бою,
Щоб думка всіх одна вела!
Деж найде хто такую зброю,
Щоб вільний люд зломить могла?
Щоб вільний люд зломить могла?

Хай росте, хай гремить і т. д.

Тиранів геть із глитаями!
Хай згине рабський світ старий!
Сотворим вільними руками
Нове життя і лад новий!
Нове життя і лад новий!

Хай росте, хай гремить і т. д.

Гей, не дивуйтесь!

Стара народня пісня.

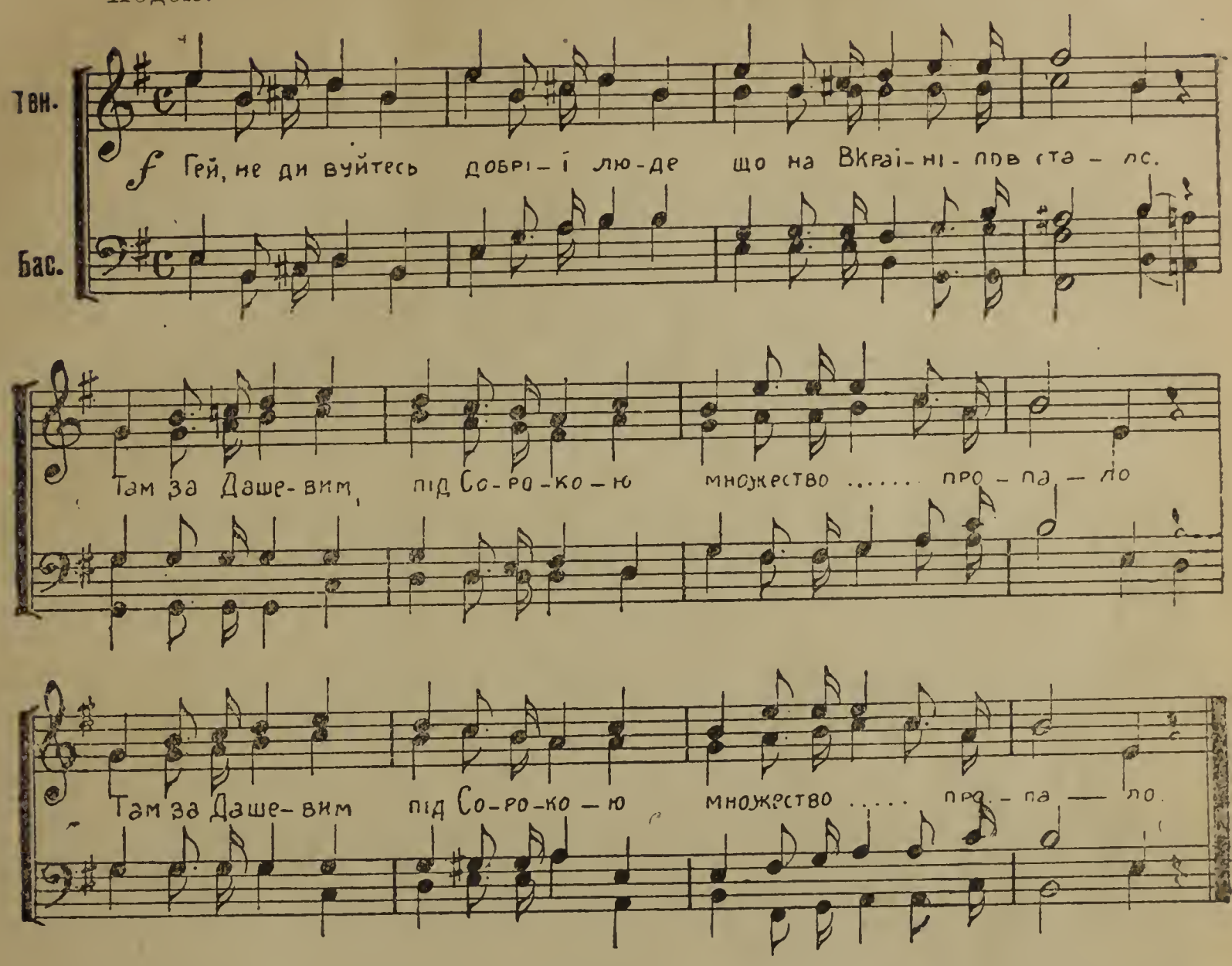

Гей, не дивуйтесь, добрії люде,
Що на Вкраїні повстало, —
Там за Дашевим, під Сорокою
Множество Ляхів пропало.

Там Перебийніс просить не много,
Сімсот козаків з собою.
Рубає мечем голови з плечей,
А решту топить водою.

Ой, пийте, Ляхи, води-калюжі,
Води болотянії;
А що пивали на тій Вкраїні
Вина та меди ситнії...

Дивують панки, вражії синки,
А що козаки вживають,
Вживають вони щуку рибаху,
Ще й саламаху з водою.

Ой, чи бач, Ляше, що наш Хмельницький
На жовтім піску відбився?
Од нас, козаки, од нас, юнаки,
Ні оден Ляшок не вкрився.

Ой, чи бач, Ляше, як козак пляше
На сивім коні горою!
З мушкетом стане, аж серце вяне,
А Лях од страху вмирає,

Ой, чи бач, Ляше, що по Случ наше,
По Костяную могилу,
Як не схотіли, забунтовали
Та й утеряли Вкраїну.

Ой, та зависли Ляшки, зависли,
Як чорна хмара на Вислі;
Не попустимо Ляхів із Польщі,
Поки лиш нашої жизні.

Гей, ну, козаки, гей, та у скоки,
Та заберімося в боки:
Загнали Ляшків геть аж за Вислу,
Не вернуться й за три роки...

Шалійте, шалійте...

Слова: *О. Колесса.*
Музика: *Н. Вахнянин.*

Ходою.

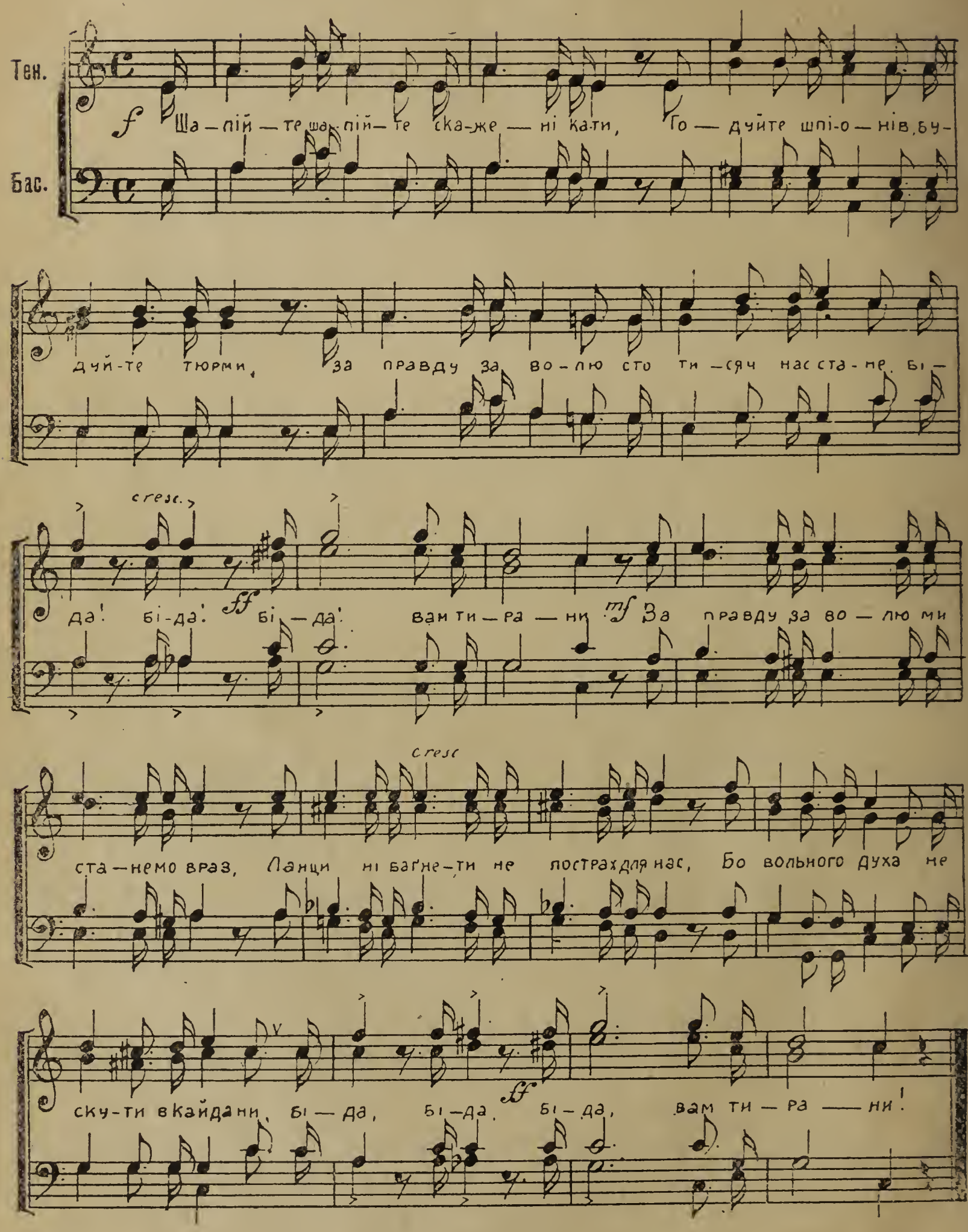

Шалійте, шалійте, скажені кати!
Годуйте шпіонів, будуйте тюрми!
До бою сто тисяч робітників стане,
Пірвем, пірвем, пірвем всі кайдани!

За правду, за волю, ми станемо враз,
Ланци, ні баґнети не пострах для нас!
Бо вільного духа не скути в кайдани!
Біда, біда, біда вам тирани!

Робітники духа! Робітникам всім
Ми руки подаймо, на бій їх ведім!
Бо спільна усіх нас злучила недоля:
І труд і піт і кров, — кнут, неволя!
За правду, за волю, і т. д.

Від краю до краю не громи гудуть,
Робітників полки злучені ідуть
І поклик рокоче: Вставайте народи!
Прийшла пора, пора, — день свободи!
За правду, за волю, і т. д.

Підвалини світа валяться старі,
Поблідли нероби, дрожать опирі,
Бо зоря свободи вже сходить яскрава!
Для всіх, для всіх, для всіх рівні права!
За правду, за волю і т. д.

І вольні народи, як добрі брати,
Полинуть до сонця, до щастя мети,
Розкуєсь, двигнеться і наша родина:
Одна, сильна, вільна Україна!
За правду, за волю, і т. д.

Ой, та зажурились...

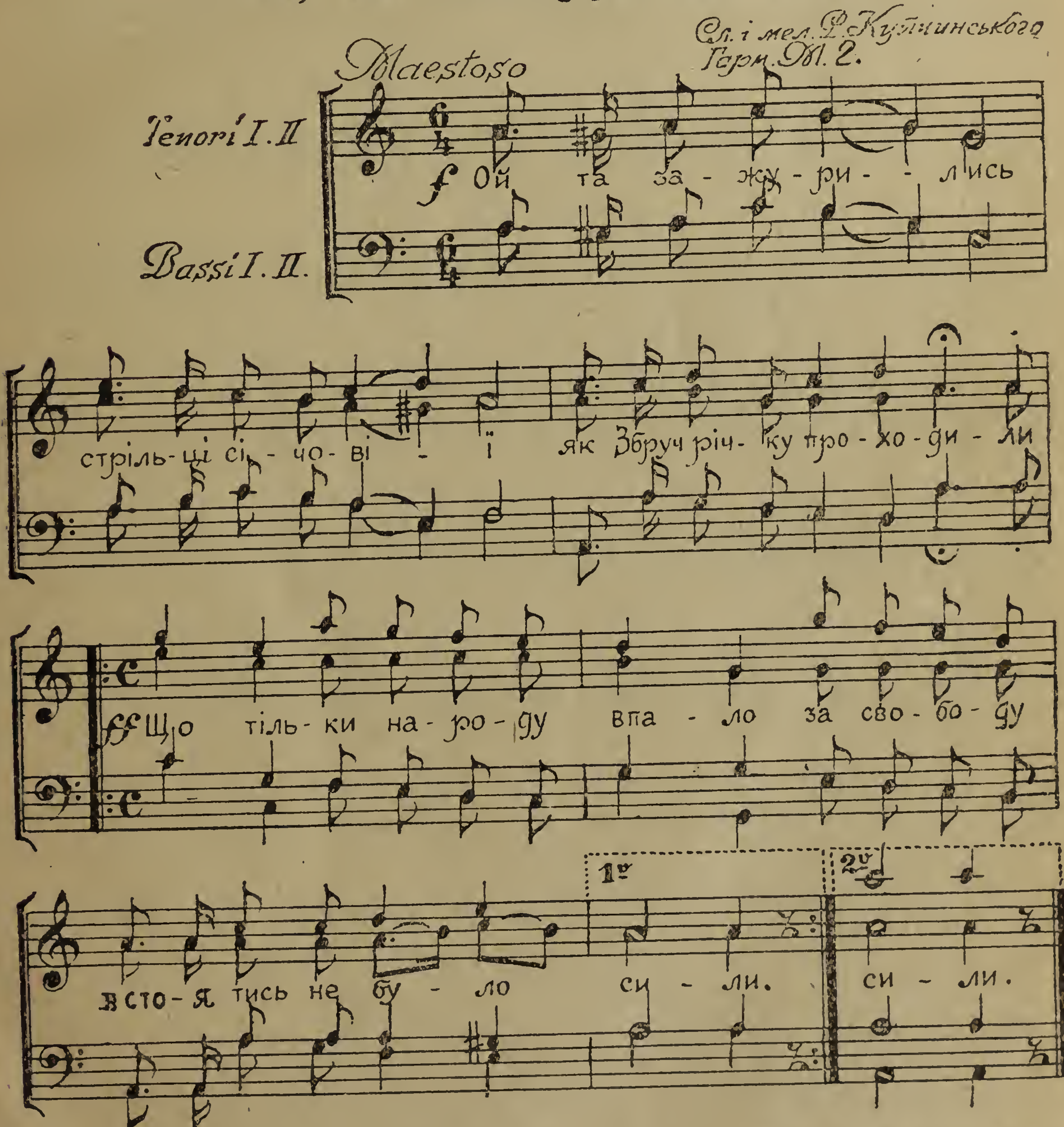

Ой та зажурились Стрільці Січовії,
Як Збруч річку проходили,
Що тільки народу впало за свободу, —
Встоятись не було сили!

Ой та зажурились Стрільці Січовії,
Стали дрібні сльози лити:

Буде ... проклятий батьками орати,
Матерями волочити!

Гей, не тішся .... що по Збруч —
Ще живе стрілецька слава; [то „ваше!"
Вернуться ще тії Стрільці Січовії
. . . .

LIBRARY OF THE U. OF I. URBANA-CHAMPAIGN

Ви жертвою...

Похоронною ходою.

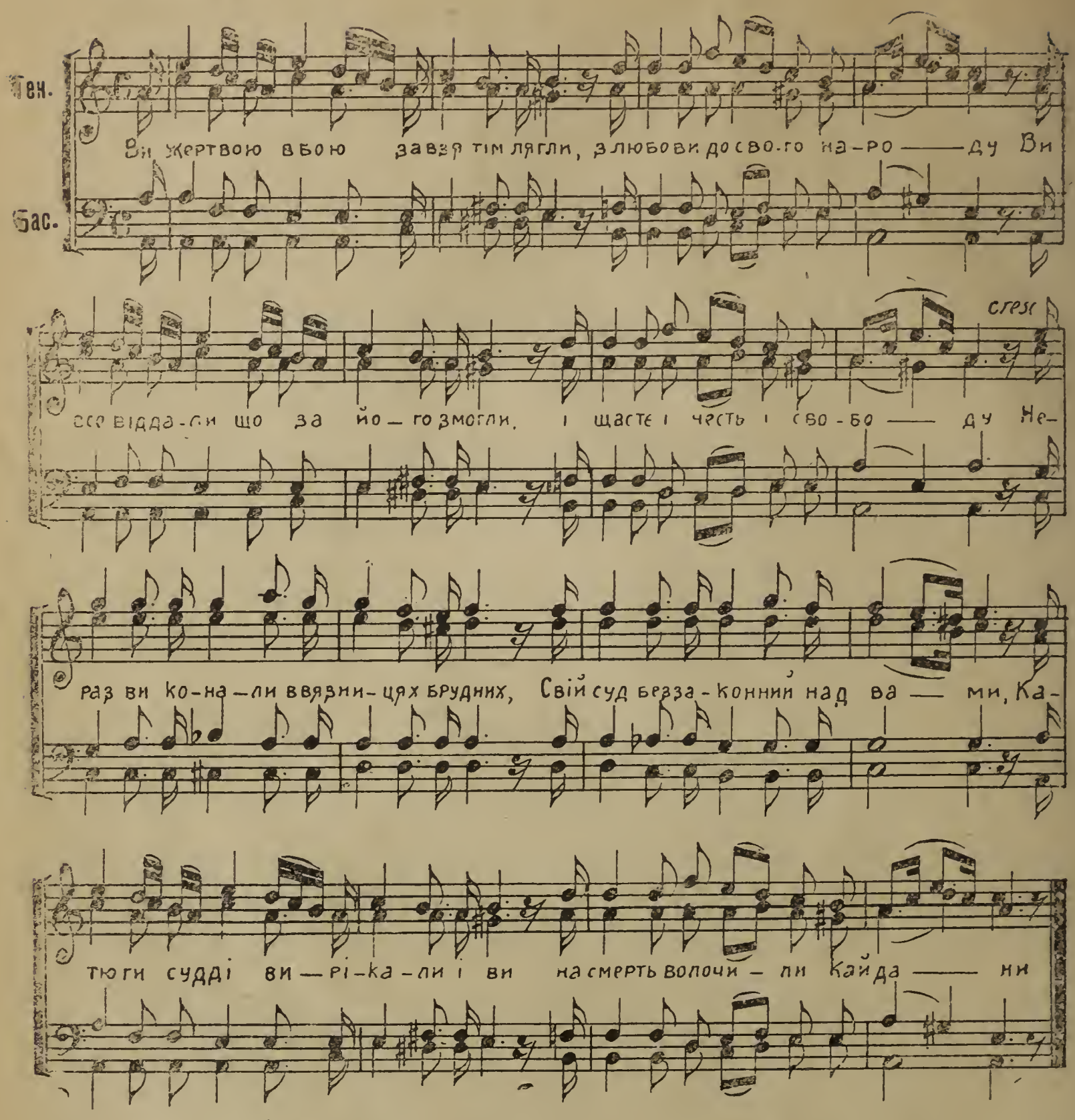

Ви жертвою в бою нерівнім лягли
З любови до свого народу,
Ви все віддали, що за його змогли,
І щастя і честь і свободу.

Нераз ви конали в вязницях брудних,
Свій суд беззаконний над вами
Катюги судді вирікали, і ви
На смерть волочили кайдани.

А деспот гуляє на учті гучній,
Неспокій вином заливає,
А грізні слова на двірцевій стіні
Огниста рука розставляє:

— „Надійде ось час і повстане народ
У силі могутній — свободі,
Розкине усе, що гнітило його,
І скаже напасникам — годі!"

За вами борців свіжий полк уже йде
На смерть і загладу готовий!..
Прощайте же, браття, ви чесно пройшли
Велику дорогу любови...

Наш прапор.

Кождий нарід, кожда дэржава, а навіть і деякі партії мають свої окремі відзнаки. Тими відзнаками є прапори (стяги) осібних фарб та герби. Наш нарід мав свої прапора ще тисяч років перед нами. Як виглядали ті прапори з давнину, то можна бачити по стародавніх образках, але яка була їх краска, про те годі про те довідатися, бо тоді люде не вміли ще відбивати в книжках барвних (кольорових) образків. Не знати також, чи на прапорах були які знаки або герби. Дехто думає, що в старому Київі за князівських часів таким знаком-гербом був образ св. арх. Михайла. Але то невірно, бо це сталося значно пізнійше — аж в козацьку добу нашої історії. Зате знаємо, що на монетах Володимира Великого з одного боку була витиснена подоба князя в імператорській короні, а з другого боку був витиснений тризуб. Цей тризуб і був гербом Володимира Вел., а через те й старо-української київської держави. І звідси то пішло, що з воскресенням української державности Центральна Рада в Київі постановила привернути нашій державі старий державний знак — тризуб. З XIII. ст., з часів галицько-волинської держави, коли Київ був в упадку, відомий нам знак лева, що драпається на скелю. Цей знак був довго захований у нас, в Галичині, як національний український герб. При воскресенню галицько-української державности Українська Національна Рада у Львові ухвалила в листопаді 1918 р. привернути і старий державний герб. Та постанова з 13 листопада 1918 р. звучить: „Гербом Західно-Української Народньої Республіки є золотий лев на синім полі, обернений у свою праву сторону". Та після того, як Західно-Українська Народня Республіка увійшла в близчі взаємини з Українською Народньою Республікою, себ-то з Великою Україною, відповідно приноровлено й державний знак — так, що тепер державний герб Зах.-Укр. Народньої Республіки представляє тризуб, в середині котрого находиться лев, що спинається на скелю. Історично устаелено, що гэрбэм Київщини, а одночасно й козацьким знаком, був образ св. Михайла. Запорожці мали іще свій окремий знак — образ козака, який бачимо на печаті війська запорожського.

Та нас не так цікавить ось тут державний герб, знак на прапорах, як радше те, якої барви є наш народній прапор. Щоби докладно про це переконатися, треба заглянути і в минувшину нашого народу, а саме сягнути думкою до тих часів, коли наші предки розпочинали своє державне й культурне життя та зазичувалися ріжними культурними здобутками від своїх сусідів. В давню давнину нашими культурними, освіченими сусідами були Византійці (Греки), з котрими торгували й воювали наші князі. От тоді то з Византії і взагалі зі сходу йшли до нас шляхом виміни парча, шовк і инші тканини, переткані золотом на синьому або червоному тлі. В той час зявлялися у нас на Україні з Византії прегарні мальовила, де золото клалося на синіх полях стіни. На численних книжних окрасах та емалях комбінувалися ці дві краски: жовто-золота із синьою. І от ці пишні сполучення двох красок, жовтої із синьою, — що так гармонійно підходили до нашої природи — стали у нас улюбленими. Тому то принялися у нас здавна ці краски. Знаємо певно, що вони істнували в козацьку добу нашої історії. Польський король Ян Казимир прислав синьо-жовту хоругву гетьманови Богданови Хмельницькому. Такі самі прапори зберіглись в музеях від Полтавського, Лубенського та инших полків. Синьо-жовті барви знають козацькі думи й ріжні історичні документи не тільки на прапорах. Одна з дум описує галеру, на котрій їде Самійло Кишка. Вона була оббита золото-синіми суконами, котрі опісля козаки поділили поміж себе. Із таких золото-синіх тканин козаки шили свої одяги. В жупани із синього

та жовтого вбирали надворних козаків українські можновладці Правобережної України в XVIII ст. В жовтих жупанах та в блакитних ковтушах і шараварах були вбрані гайдамаки. Отак, як то описують сучасники й як це можна бачити на тодішніх образках. Те саме було і в Гетьманщині в деяких полках. Відомо напр., що коли на Україну прийшли Шведи в синіх мундірах, то московське військо не могло їх відріжнити від козацького війська. Такі одяги описуються також в стародавніх козацьких тестаментах.

Тому й не диво, що сполучення жовтого з синім можна бачити на давніх українських хатніх малюваннях, на килимах, плахтах, вишиванках, на слуцьких козацьких поясах, на церковних ризах та инших тканинах. Наші селяне в багатьох місцевостях вимальовують затилля своїх хат в жовте із синіми підводами. Також і наш найбільший поет Тарас Шевченко тими барвами змальовував в своїх творах українську природу (позлотистий степ і синє небо, синє море з рудими очеретами й скелями, жовті ниви й сині гори за Дніпром). Бо й справді, коли літом вийдемо в поле і глянемо кругом себе, чи не побачимо над собою г о л у б о г о, с и н ь о г о, привітного неба України і ж о в т о ї, а ж з о л о т и с т о ї, колосистої пшениці на наших полях.

Жовте й синє — це дві барви здавна улюблені українським народом, обидві вони втримались на всіх українських землях від Сяну до Дону, і тому вони гармонійно складаються на наш народній прапор. *К. Щ.*

Які народи живуть в Европі і кілько їх.

Нарід	міл.	Нарід	міл.
Німці	76	Португальці	5.5
Москалі (Великороси)	65	Греки	5
Французи	44	Болгаре	5
Анґлійці	43.5	Фінляндці	5
Італійці	36	Татаре	4.5
У к р а ї н ц і	34	Литовці	3.6
Еспанці	19.5	Грузини	3
Поляки	18	Данці	3
Румуни	11	Норвежці	2.5
Мадяре	10	Турки	2
Голяндці з Флямандцями	9.5	Альбанці	2
Жиди	9.5	Словінці	1.5
Чехи (і Словаки)	9	Вірмени	1.5
Серби (і Хорвати)	9	Естонці	1
Шведи	6	Баски	0.6
Білоруси	6	Цигане	0.3

ЄМЛА У ВСЕЛЕННІЙ, ВСЕЛЕННА Й ІСТОРІА НАШОЇ ЗЕМЛІ.

Написав ІВАН РАКОВСЬКИИ.

Земля у вселенній.

Починається Новий рік! Правда, ще зима на верху своєї сили, ще наша українська земля скована ледом і снігом, ще мороз придавлює усе життя, одначе ми знаємо, що це не тріватиме довго! Швидко дні і ночі перемінюються із собою, животворне сонце піднімається все вище й вище, що дня воно світить довше й гріє теплійше і ось незабаром стопляться леди й сніги, природа пробудиться до нового життя: прийде весна! Всемогутнє, вічне життя мусить поконати кайдани й неволю: стопляться сніги й леди, зазеленіють українські поля й ліси, розвинуться запашні квіти, розцвітуться сади, у повітрі защебече жайворонок, в гайку затьохкає соловейко, а наш український трудовий, робучий народ вийде орати, засівати та управляти свою прадідну, врожайну, українську землю. А далі буде день все більшати і тепло змагатися, та по шести місяцях після Різдва сонце стане у верху своєї сили й слави: Україна купатиметься в його гарячих, золотих промінняхъ, її поля вкриються золотим, буйним збіжям, а луги й степи роскішним квітом і буйною травою. Прийде гаряче літо! І вийдуть косарі та земля встелиться запашними покосами, і вийдуть женці та збіжа покладуться під їх срібними серпами, а дерева в садах вгинатимуться під тягарем дорідних овочів. Незабаром український господар з вдоволенням буде звозити до своєї комори плоди своєї землі і своєї тяжкої праці. Тимчасом дні ставатимуть все коротшими й холоднійшими, стерня вкриється срібними нитками бабського літа, а жовтий лист посиплеться з дерев. Настане холодна осінь і дбалий рільник поспішатиме орати свій лан під озимину. А короткі, слітні дні й довгі, темні, безпросвітні

ночі сповнюють нашу душу безмежною тугою за зеленю і квітами, за теплом і світлом.. І не стямимося, коли знов поверне до нас біла з и м а, що знов заморозить все життя і скує нашу святу землю ледом і снігом...

Оттак споконвіку „минають дні, минають ночі, минають літа молоді", та заняті буденними турботами і важкою боротьбою за існування, ми не звертаємо уваги на цей чарівний круговорот у нашій природі. І тільки деколи, вливаючись красою чарівної весни, або захоплені таємною величю зоряного неба, ми нишком питаємося: „Чому це так, а не инакше твориться?" Нестримне бажання розяснити цю відвічну таємницю природи було споконвіку джерелом прегарних казок і оповідань, та буйної поетичної творчости у всіх народів всіх часів та незалежно від цього і джерелом безупинних научних дослідів, і власне завдяки цим научним дослідам ми можемо відповісти собі на поставлене в горі питання та виробити собі погляд на будову й уладження нашої цілої вселенної. Пригляньмося хоч побіжно тим вислідам, до яких дійшла наука, розсліджуючи нашу вселенну.

Наша земля. Було колись в давнину навіть освічені люде думали, що наша земля має вид великого плоского кружка, облитого великим всесвітнім океаном, та що вона уложена в самій середині цілого світа. Сонце, місяць і звізди, се мали бути малі небесні світила, що на переміну кружили довкола землі, творячи день і ніч, на пожиток і для приємности всевладних панів землі — л ю д е й. Та наукові досліди виказали, що це все гарний обман? В дійсности наша земля має постать кулі, мов помаранча, або мяч, яким бавляться наші діти, а що вона легко сплощена і нерівна на поверхні — аджеж має скрізь гори й долини — через це називають таку кулисту постать осібною назвою Ґ е о і д о м. Цей Ґеоід, яким є наша земля, дуже великий; його найбільша ширина, так званий п р о м і р, виносить кругло 12734 кільометрів, значить, від поверхні нашої землі до її осередка є 6367 км., поверхня цілої нашої землі виносить кругло 509,166.000 квадратних кільометрів, обєм приблизно 610.000,000.000 шестистінних кільометрів, а приблизний тягар 5.960 тріліонів тон!

Такою велитенською кулею є наша земля! Та мимо цього вона уноситься свобідно у всесвітньому просторі, нічим не підперта й на нічім не завішена. Одначе не стоїть вона неповорушно. Перш за все вона без упину обертається довкола себе, так начеб була настромлена на якійсь постійній, невидимій оси. Цей оборот все одностайний і рівномірний і через це вважається основою до поміру часу. Час, потрібний на один такий оборот землі довкруги себе, називаємо одною д о б о ю. Добу

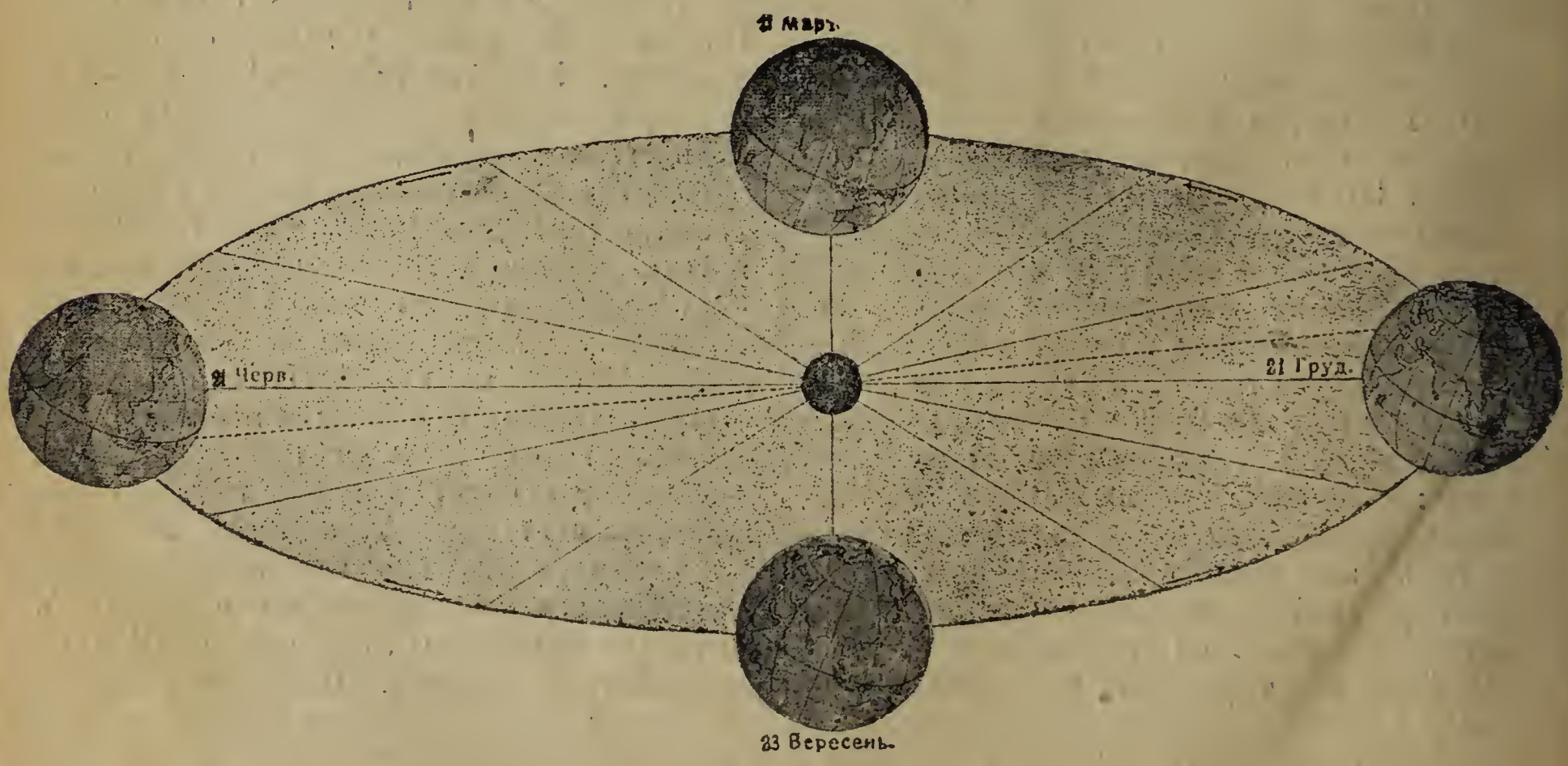

Обр. 1.

ділимо на 24 рівних частин, званих годинами. Наслідком згаданого обороту що раз то инші частини поверхні землі звертаються до сонця і що раз то инші відвертаються від нього; на перших є день, на других ніч. Земля обертається довкола своєї оси все в сторону від заходу на схід і через це нам здається, що сонце пересувається по небі як раз в противну сторону, себ то від сходу на захід. Оттак день і ніч, та схід і захід сонця, викликані оборотом землі довкола своєї оси.

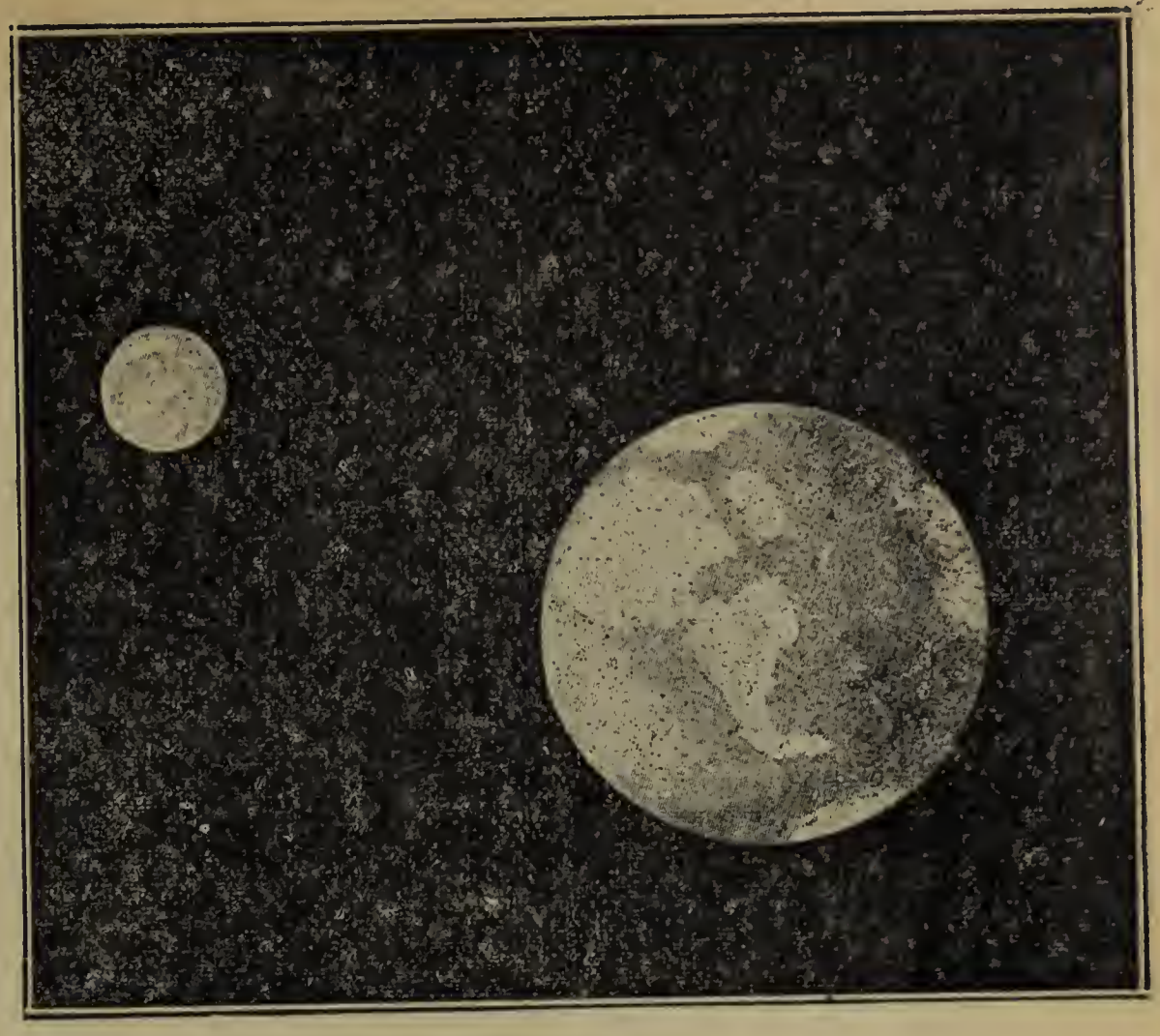

Земля і місяць.

Крім сього наша земля кружить ще довкола нашого сонця. Час потрібний до сього називаємо роком, і трівае приблизно 365¼ діб. Дорога землі довкруги сонця (екліптика) все однакова; вона маe вид легко видовженого кола (еліпси). Пересічне віддалення землі від сонця виносить 150 міл. кільометрів. Вісь нашої землі нахилена значно до цеї дороги і то все в одну сторону — як це бачимо на образку 1. Через це бігуни землі то нахилюються, то відхилюються

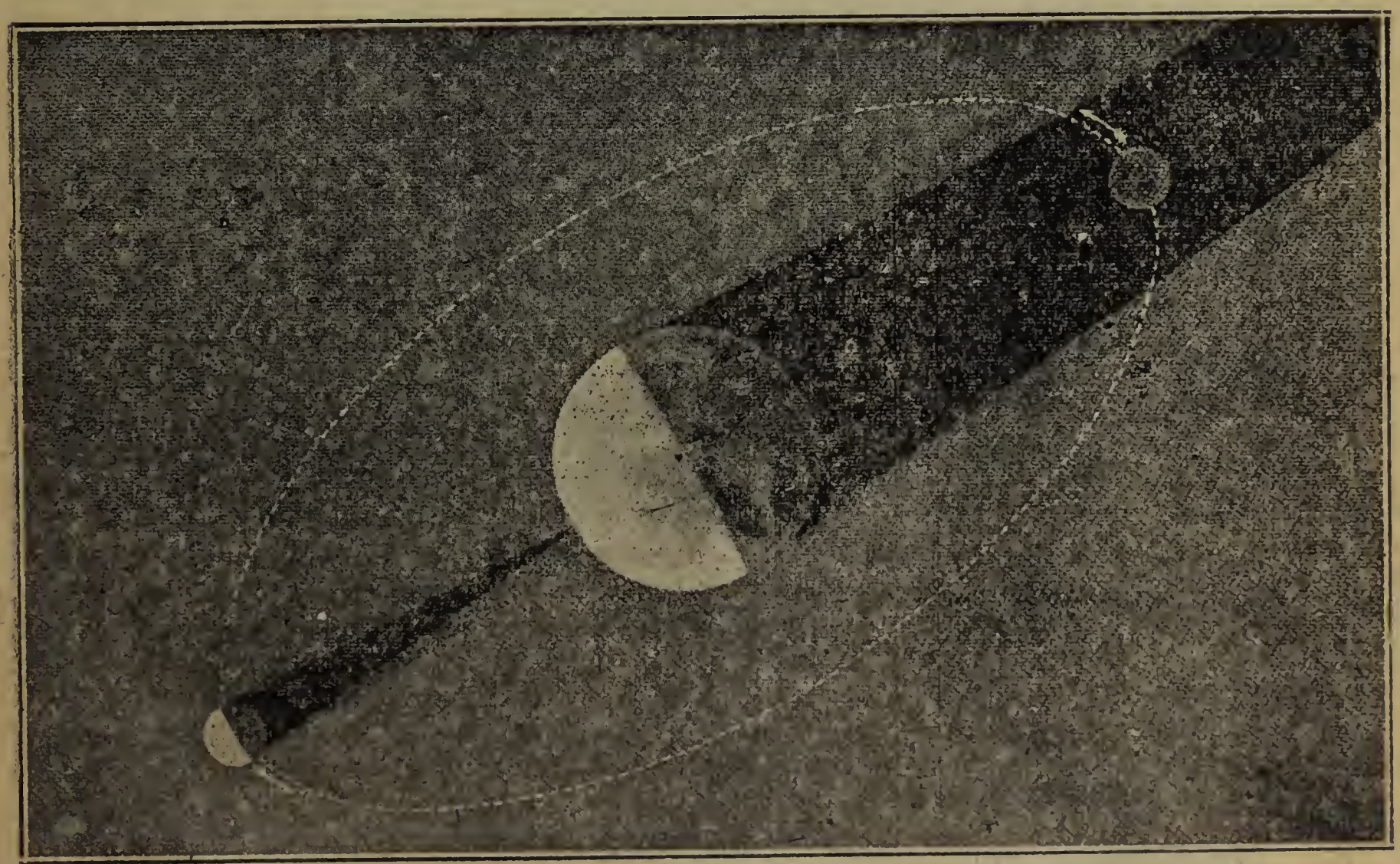

Затьміння сонця й місяця. Велика куля по середині, то наша земля; дві менші — то місяць у двох ріжних положеннях. Чорні смуги — то тінь, яка паде від місяця і землі.

супроти сонця. На нахиленій половині землі стає теплійше і тоді там літо, на відхиленій холодніше — зима. Оттак нахилення земної оси спричинює чотири пори року: весна, літо, осінь і зима, що без упину чергуються з собою.

Наш місяць. Наш місяченько своїм виглядом і своїми змінами споконвіку дивує неосвічених людей та через це про нього зложено багато казок та пісень. Та всеж таки, це така сама куля, як наша земля, тільки 50 разів менша від неї. Це невідступний товариш нашої землі, що без упину кружить довкола неї, у віддаленню 384.000 кільометрів.

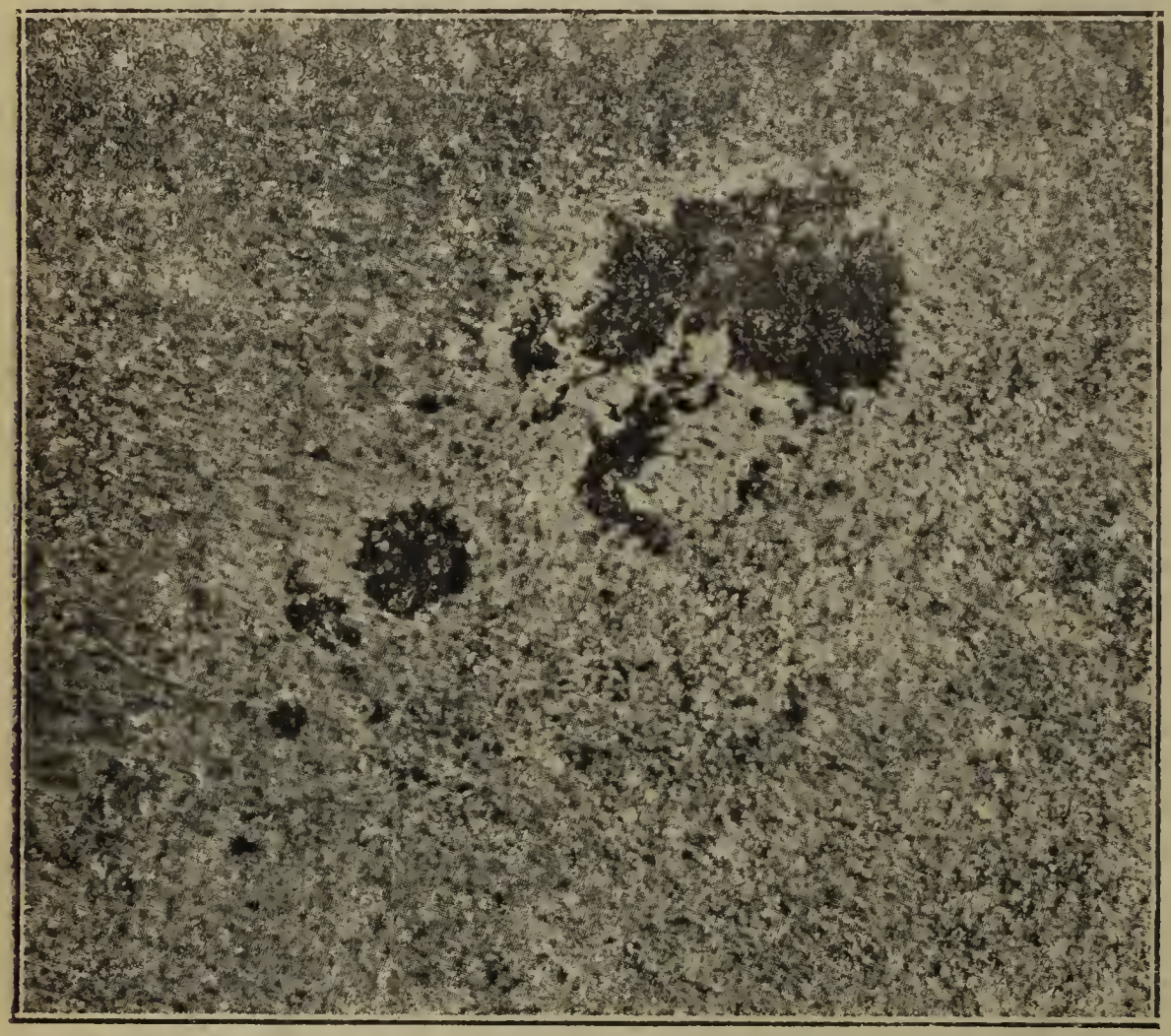

Частина поверхні сонця з зернами і пятнами.

Наслідком цього круження він все змінює своє положення супроти сонця і землі, і наставляє до нас то цілу, то тільки частину своєї поверхні, освітленої соняшним промінням, то знов звертається до нас цілком неосвітленою стороною. Таким способом повстають відомі зміни місяця: нів, перша півповня, повня і друга півповня. Оббігаючи довкола нашої землі, наш місяць нераз стає між нею і сонцем і серед білого дня закриває нам його ясну поверхню. Тоді маємо затьміння сонця. Однак нераз буває і так, що місяць стане „поза“ землею, тоді місяць переходить через тінь землі і ми маємо затьміння місяця.

На жаль, наш місяченько звернений до нас все одною і тою самою стороною так, що ми не маємо спромоги його оглянути із всіх боків. За те звернену до нас обличчю місяця можна добре приглянутись. На ньому бачимо постійні, ясні й темні плями. Далековидними приладами видно виразно, що темні плями це великі заглибини, начебто моря, а ясні плями це великі високо-рівні. На них скрізь повно високих гір, звичайно перстенисто уложених, на взір наших вульканів. На місяці нема повітря ані води, наслідком цього там неможливе ніяке життя, нема ніяких ростин, ані ніяких живих сотворінь, а скрізь тільки глуха, мертвецька пустиня.

Наше сонце. Це могутне джерело світла й тепла є також кулею, тільки велитенських розмірів, бо приблизно півтора міліона разів більшою від нашої землі. Промір сонця (найбільша його ширина) в дійсности майже 110 разів більший від проміру землі, значить від середини сонця до його поверхні майже два рази дальше, як від землі до місяця! Ця велитенська куля має в середині гаряче, густаво-плинне, не надто велике ядро, правдоподібно з такого матеріялу, як наші вульканічні скали, та це ядро окружене грубою верствою гарячих, розжарених пар ріжних металів, переважно заліза. Ця груба поволока розжарених метальних хмар зветься фотосферою. і є головним джерелом соняшного тепла і світла. Вона часом місцями продирається і тоді в тім місці на поверхні сонця бачимо темні плями, видні нераз навіть голим оком. Понад згаданими хмарами розжарених металів уносяться пари ніжних ґазів, переважно водня, що творять кругом сонця значно меншу червоняво світячу поволоку, так звану хромосферу. Із гарячої кипучої маси фото і хромосфери вибухають часто могутні вибухи ґазово-плинних мас в виді огнистих „смолоскипів (факлі) і „язиків“ (протуберанци,

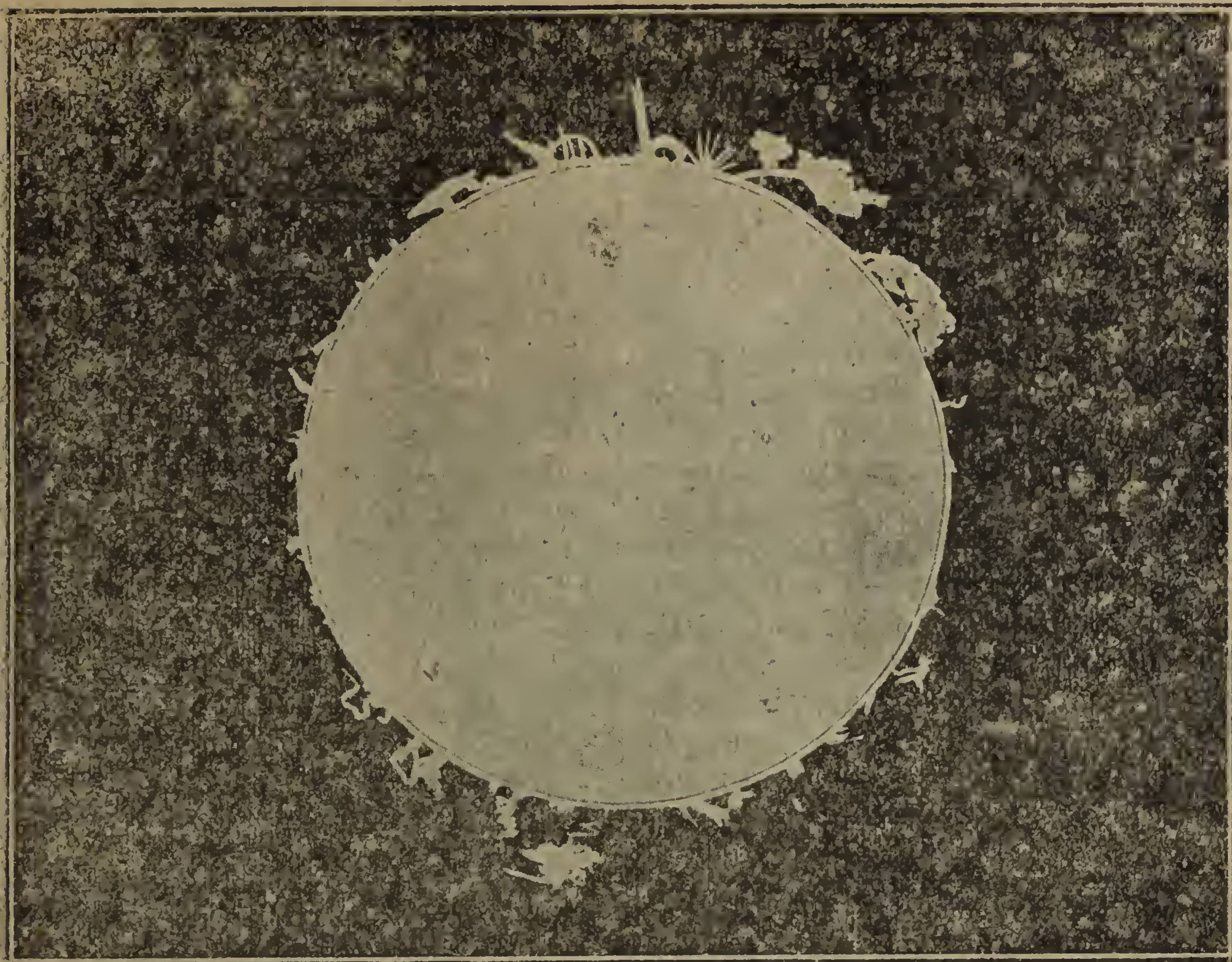

Сонце з факлями і протуберанцами.

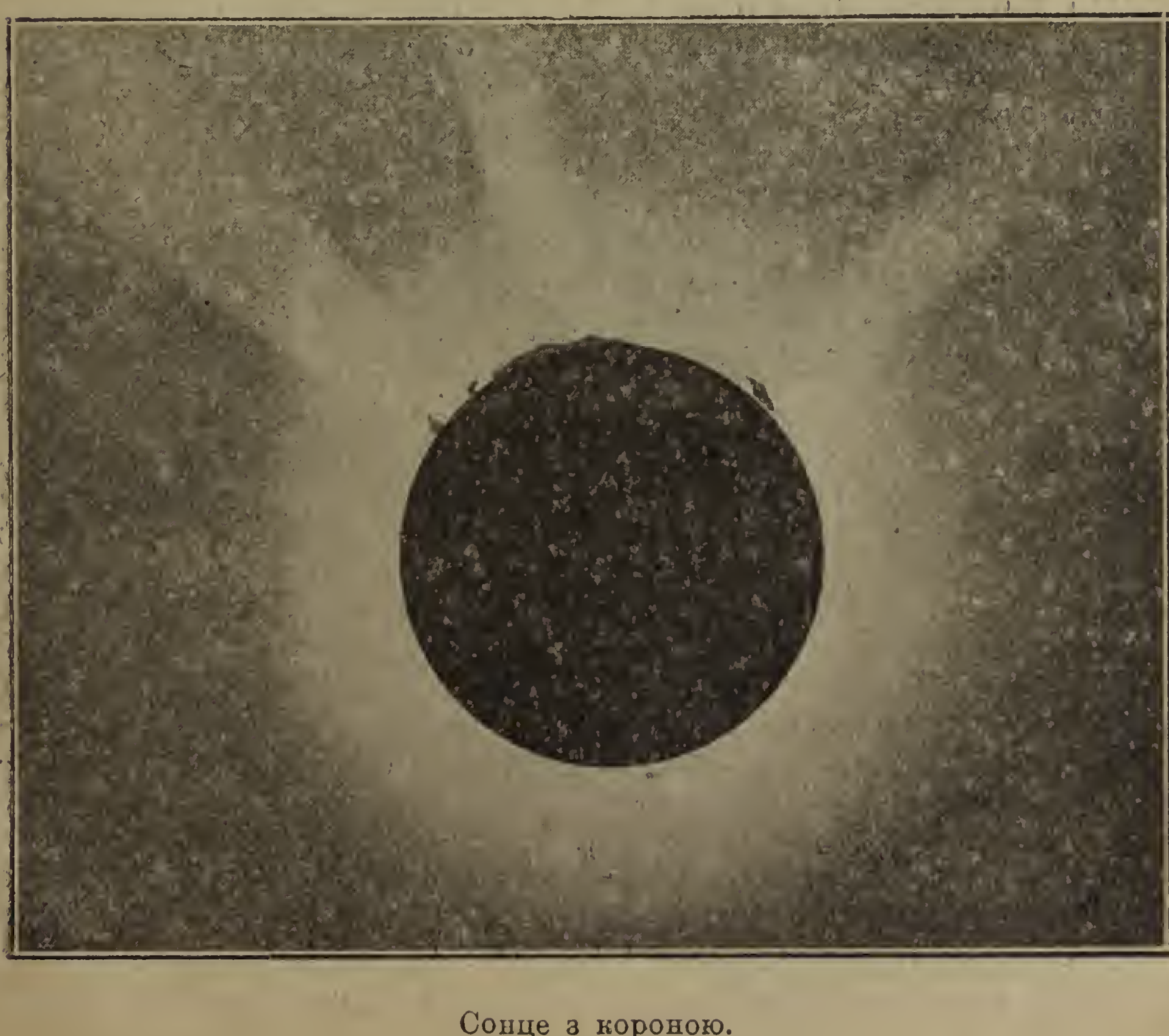

Сонце з короною.

LIBRARY U. OF I. URBANA-CHAMPAIGN

які особливо гарно видно в часі цілковитого затьміння сонця. В часі цілковитого затьміння видно також, що ціла поверхня сонця окружена крім цього ще ніжним світляним сяевом, т. зв. короною, що від сонця розходиться нераз далеко у всесвітньому просторі. Є це світло в части електричного походження, щось в роді постійних могутніх лискавок, які витворюються наслідком бурливих переворотів у хромо- й фотосфері, в части блеском туманів ніжнесенького пилку, який заедно розпилюють кругом сонця могутні вибухи язиків і смолоскипів. Сонце, так само як і наша земля, обертається довкола своєї оси — а на один такий оборот потребує воно приблизно чотири наших тижнів.

Планети, посестри нашої землі. Наша земля не крутиться самітно довкола сонця. Має вона багато товаришок-посестер, що ділять з нею її долю й недолю. Це так звані планети, або неепостійні звізди. Всі вони є такимиж самими землями, як наша, тільки через це, що вони дуже від нас далеко віддалені, видаються нам маленькими, світячими точками на небі, як правдиві звізди, а ріжняться від останніх тільки тим, що постійно змінюють своє положення на небі. Хоч виглядають вони наче звізди, то свойого власного світла не мають, а світять, так як і місяць, світлом сонця, що відбивається від них мов від зеркала. Так само відбивається соняшне світло і від нашої землі, і коли би ми подивилися на неї з якої другої планети, вона видавалася би нам ясною, світячою звіздою.

Враз з нашою землею маємо вісім головних планет: Меркур, Венус, Земля, Марс, Юпітер, Сатурн, Уран і Нептун. Ось перегляд їх важнійших даних, для порівнання:

Назва планети	Промір		Обем земля = 1	Тягар земля = 1	Віддалення від сонця		Час кружения (рік)		Час обороту довкола оси	Число місяців
	в кільометрах	земля = 1			в мілионах кільометрів	земля = 1	наших днів	земля = 1		
Меркур	4.710	0·37	0·64 = 1/27	0·06	58	0·39	87·97	1/4	88 днів	0
Венус	12.320	0·97	майже 1	0·82	108	0·72	224·70	5/8	225 днів	0
Земля	12.756	1·00	1	1·00	149	1·00	365·26	1	23 г. 56 м. 4 сек.	1
Марс	6.890	0·54	0·16 — 1/6	0·11	228	1·52	686·98	1 8/9	24 г. 37 м. 23 сек.	2
Юпітер	142.060	11·04	1330	318·36	778	5·20	4 332·59	11 9/10	9 год. 50 мін.	4
Сатурн	119.600	9·40	830	95·22	1428	9·55	10.759 23	29 1/2	10 год. 14 мін.	10
Уран	50.700	4·00	64	14·58	2873	19·22	30.688·45	84 1/25	?	4
Нептун	54.400	4·30	80	17·26	4501	30·11	60.181·30	164 1/20	?	1

Як бачимо, планети нашого сонця досить ріжняться своїми прикметами. Особливо замітні: Юпітер своєю незвичайною величиною, Сатурн з особливим тонким перстенем, утвореним мабуть із дрібних ціпких тіл, та з десятьма місяцями і далекі Уран і Нептун, що здеться є напів плинні і гарячі.

Та поза тим усі згадані планети є такими самими землями, як наша свята землиця: всі мають постать кулі-Геоіду, всі обертаються довкола своєї оси в один бік, а то з заходу на схід, всі кружать в одну сторону довкруги сонця, по дорогах, що мають вид легко видовжених кіл, яких спільним осередком є власне сонце, дороги всіх планет лежать приблизно на одній поверхні, наче співосередні кола, нарисовані на одній картині паперу, всі крім Меркура і Венус, мають місяці, що кружать довкола них так, як наш місяченько, всі повинуються однаковим законам природи, видно, що всі вони є однаковими творами природи та що їх початок і судьба однакові.

Чи живуть які живі сотворіння на инших планетах, так як на нашій землі? Справді, на деяких планетах є пригожі до цього обставини: на Венус і на Марсі є напевно повітря і вода, на останньому видно якісь правильні черточки, немов канали, збудовані рукою розумних істот, так що життя, бодай на Венус і на Марсі, є дуже можливе. Одначе певного нічого про це ще тепер сказати не можна.

Поміж Марсом і Юпітером кружить ще кругом сонця цілий рій дрібоньких тіл, званих астероідами, або планетоідами. До тепер відкрито їх майже 800, але без сумніву є їх далеко більше Всі вони дуже маленькі, від 2 до 10 кільометрів в промірі і деякі навіть не кулисті, а гранчасті як великі каменюки. Дороги астероідів дуже видовжені і звичайно замітно скісно уложені до доріг великих планет, та з усього, що про них знаємо, видно, що це маленькі планетики. Можливо, що це частинки якоїсь великої планети, яка розсипалась наслідком стрічі з другим всесвітнім тілом, або з инших невідомих нам причин.

Крім цього довкруги нашого сонця кружать ще також комети, звані також небесними мітлами або хвостатими звіздами. У комет розріжнюємо звичайно ясне ядро, з якого тягнеться довга, ніжна, світляна смуга, звана хвостом. Ядро комет утворене з безлічі менших і більших камінюк, хвіст це ніжний пил і ґаз, що утворюється з ядра і тягнеться за ним. Комети женуть з шаленою скорістю, що доходить до 70 кільометрів на 1 секунду, з безмежних всесвітніх просторів просто до сонця, а окруживши його у дуже близькому віддаленню, вертаються назад у всесвітній простір дорогою майже рівнобіжною до тої, котрою прийшли. Багато комет вертає назад до сонця, перейшовши нераз далеко поза дорогу останньої планети, Нептуна; вони кружать правильно довкола нашого сонця, так як планети, та враз з ними входять в склад нашого соняшного світа. Та далеко більше комет ніколи вже не вертає до нашого сонця — це мабуть гості з безмежних всесвітніх просторів, які тільки припадково заблукались до царства нашого могутнього сонця.

Метеори або падучі звізди. Вкінці довкола нашого сонця кружить ще багато хмар дрібного каміння, так званих метеорів. Вони так малі, що їх не можна навіть доглянути далековидними шклами, але коли вони припадком пролітають попри нашу землю крізь наше повітря, тоді наслідком тертя вони запалюються і серед ясної ночі ми їх бачимо у постаті падучих зірок. Буває такий метеор впаде справді на землю, тоді бачимо, що це звичайне каміння, дуже часто з чистого заліза. Хмари метеорів це правдоподібно розсипані ядра комет.

Наш соняшний світ. Наше сонце враз із усіми планетами, їх місяцями, планетоїдами, кометами та метеорами, тво-

Величина сонця в порівнанню з иншими планетами. Великий білий кружок по середині — то сонце, а маленький кружок Ю. (Юпітер), С. (Сатурн) — то планети; найменшою з них мов макове зерно є Земля (З).

рить наш соняшний світ. Осередком цього цілого світу є сонце; воно удержує його своєю всемогутньою силою притягання, воно освітлює й огріває його своїми промінням, воно уможливлює істнування живих сотворінь там, де вони мали спромогу повстати. Додаймо до цього, що весь наш соняшний світ утворений з того самого матеріялу, з якого утворене сонце, що всі планети, планетоіди, комети й метеори нашого соняшнього світа, разом взяті, стано-

влять ледви тисячну частинку матерії нашого сонця, то зрозуміємо, що власти вою основою нашого соняшнього світа є ця могутня ґазово-плинна розжарена куля, що зветься сонцем; все инше це тільки дрібонькі краплиночки цеї самої матерії, розпилені в найближчому окруженню сонця посеред безмежного всесвітнього простору. А на одній із менших краплиночок цеї соняшної матерії, на тій, що зветься землею, існують малесенькі сотворіння, люде, що живуть, працюють, відчувають і думають і своїм малесеньким розумом розяснюють чудну будову цілої вселенної.

Вселенна.

Наше сонце з усіми своїми планетами, планетоідами, кометами і метеорами се ще не цілий наш світ. Наш всесвіт повний всяких инших всесвітніх тіл і творів, якими тепер з черги, хоч побіжно приглянемося, зазначуючи тільки найважнійші річи із тих відомостей, які вже здобула наука, розслідживчи нашу вселенну.

Звізди постійні. У ясну, зоряну ніч ціле небо вкрите дрібними зірками. Планети нашого сонця видаються нам також маленькими зірками, одначе голим оком ми бачимо тільки Венус, Юпітера і Марса, тяжше вже доглянути Сатурна, бо він дуже непозірний, а вже дуже трудно доглянути Меркура; останніх планет, Урана й Нептуна без далековидів бачити не можна. Одначе планети пізнати зразу по тім, що вони постійно змінюють своє положення супроти инших звізд. Всі инші звізди свойого положення не змінюють і задля цього називаємо їх постійними. Отже з виїмком кількох згаданих планет всі звізди зоряного неба є постійними звіздами. Як відомо, деякі постійні звізди замітно великі, одначе таких небагато, загалом це дрібні світячі точки, часто ледве замітні голим оком. Далековидними приладами видно далеко більше звізд, яких голим оком вже доглянути не можна. У ясну, безмісячну ніч бачимо посеред неба ніжну світляну смугу, так звану „Молочну, або Чумацьку Дорогу“. Дивлячись на „Чумацьку Дорогу“ побільшуючими далековидами, переконуємося, що вона утворена із безлічі дрібнесеньких постійних зірок. Загалом можна приняти за правило, що чим звізди менші, тим вони дальші від нашої землі. Приглядаючись звіздам, бачимо, що вони уложені начебто громадками; тим громадам звізд надано здавна ріжні назви; у нас загально відомі громади: Великий Віз, Квочка і Косарі. Одначе розріжнювання згаданих звіздяних громад полягає на обмані нашого змислу зору; звізди, що утворюють одну громаду по правді дуже ріжно віддалені від нашої землі і тільки за для того, що ми їх бачимо побіч себе — думаємо, що вони належать до себе. Розуміється, що звізди розсіяні по цілому всесвітньому просторі скрізь довкола нашої землі, одначе ми бачимо тільки половину зоряного неба, а саме ту, що є над північною півкулею нашої землі; другу половину зоряного неба, що є над полудневою півкулею землі, бачать ті люде, що живуть в полудневій Америці, Австралії і полудневій Азії Глянувши на зоряне небо, ми маємо враження, начебто звізд було без числа, одначе з обчислення показується, що голим оком ми можемо доглянути не більше як 6.500 звізд, далековидами можна так бачити далеко більше, напевно до 30 міліоніз, а може і до 150 міліонів. Колиб їх всіх можна бачити голим оком, ціле небо сяяло б одноцільним золотим блеском... Щож таке ці безчисленні світячі точки, які називаємо звіздами? Наукові досліди виказали безсумнівно, що всі постійні звізди — це сонця, такі самі, як наше сонце. Наше сонце є також постійною звіздою, і то одною з найменших! Звізди, це могутні ґазово плинні, розжарені кулі, утворені з такогож самого матеріялу, як наше сонце, тільки звичайно далеко більші й величавійші від нього. А видаються вони такими малесенькими точками через це, що вони дуже далеко від нас віддалені. Це віддалення таке велике, що його вимірюємо не кільометрами, а скорістю світла. Світло про-

бігає в одній секунді 300 тисяч кільометрів, отже — досліджуючи віддалення звізди від нашої землі, ми обчислюємо, як довго мусить іти світло від цеї звізди до нас. Світло йде до нас від нашого місяця майже $1^1/_4$ секунди, від нашого сонця майже 8 мінут, а від найблизчої звізди 4 літ! Близчих звізд нема і через це віддалення звізд виміряються так званими „світляними токами", себто обчислюючи, кілько літ потрібує світло, щоби від цеї звізди дійти до нашої землі. Розуміється, що на протязі одного року проходить світло: 60 × 60 × 24 × 365 × 300.000 себто чить, ми бачимо звізди не такими, якими вони є справді сьогодня, а такими, якими вони були ще багато літ тому назад. Возьмім на увагу яку звізду „Чумацької дороги", що віддалена від нас рівно на 1000 літ світла, і подумаймо собі, що на тій звізді, або на якійсь її планеті, живуть якісь розумні сотворіння, які своїми мистецькими приладдями можуть бачити те, що діється на нашій землі. Розуміється, що вони бачитимуть нашу землю завдяки тим проміннам, які вийшли від нашої землі перед 1000 літами, значить вони побачуть доперва те, що ділось на нашій землі 922 р.

Частиночка „Чумацької Дороги".

майже $9^1/_2$ біліонів кільометрів. Звичайно звізди віддалені від нас на десятки або й сотки „світляних років", а найдальші звізди „Молочної або Чумацької Дороги" віддалені від нас майже на 6.000 світляних років! Проміння світла, які цеї ночі дійшли до наших очей і дозволили нам побачити звізди „Чумацької Дороги", вийшли від тих звізд перед кількома тисячами літ, а ці проміння світла, які цеї ночі вийшли із тих звізд, дійдуть до очей наших потомків, що житимуть за стількиж тисяч літ! Знавони побачуть, що на Україні живуть погане, які кланяються Даждьбогови і Перунови, побачать боротьби князя Ігоря з Половцями, вічеві наради та загалом життя наших предків з перших княжих часів. Дуже можливо, що багато звізд, які ми тягом бачимо, вже давно загинуло або перестало світити, а навідворіть, можливо що є багато таких звізд, яких ми не бачимо, бо їх проміння ще не дійшли до нашої землі. Образ зоряного неба, який бачимо сьогодня, не відповідає нинішній дійсности;

одні звізди бачимо сьогодня в такім стані, в якому вони були перед кількома або кільканайцятьома літами, инші в такім стані, в якім вони були перед кількадесятьма літами, або перед сотками і тисячами літ — і це годиться тямити все, коли говоримо про звізди. Розуміється, що і від себе звізди віддалені не менше, як від нашого сонця: найближчі звізди, які як здається стоять близенько при собі, віддалені від себе на кілька, або кільканайцять світляних років. А видаються вони так близько себе через це, що ми дивимося на них з безмежного віддалення. Звіснож, що ліс видається тим густійший, чим з більшої віддалі ми дивимося на нього.

Та мимо такої безмежної віддалі вчені мають способи досліджувати їх будову. Із тих дослідів показується, що звізди не всі однаково збудовані. Вже голим оком видно, що деякі звізди світать білим, инші жовтим, а ще инші червоним світлом. Перші з них утворені з дуже розжарених ґазів, другі холоднійші і ґазово-плинні, останні ще холоднійші і мають більше або менше ціпке ядро. Повидиму звізди з часом холонуть і без сумніву є багато звізд, які вже цілком остиглі і замінились в тверді, темні кулі. Розуміється, що вони вже давно погасли і ми не маємо спромоги їх бачити.

Перемінні звізди. Поміж звіздами деякі звертають на себе увагу правильною зміною сили світла. Часом вони світять ясним блеском, відтак постепенно маліють, а то й цілком погасають, а вкінці знов розяснюються, щоби остаточно засяти повним блеском. Така змінність повторюється звичайно дуже правильно і через те такі звізди називаємо перемінними. Є двояка причина цеї появи. Одні звізди є перемінними тому, що кругом них кружать близько великі, розуміється, темні планети, які від часу до часу закривають ті звізди перед нами. Другі перемінні звізди змінюють своє світло через те, що вони справді правильно то погасають, то розжарюються і розяснюються на ново до давнього стану, через те, що скорочення матерії наслідком остигання викликує нове підвисшення температури. В такий спосіб остигають загалом всі звізди, тільки не у всіх ця перемінність виступає так різко і так замітно. Наше сонце належить власне до звізд жовтих і перемінних. Темні плями на сонцю, є власне проявом його остигання і появляються правильно у 11 і 33 літних відступах.

Нові звізди. Буває часом, що на зоряному небі появляється ненадійно справді нова звізда, яка нагло запалає ясним блеском та відтак поволи погасає і по кількох місяцях цілком зникає. Із дослідів над найближчими новими звіздами, що появились були в останніх літах, виходить, що є дві можливости їх появи: тут зустрінулися або дві звізди, два могутні сонця або тільки одна звізда із могутньою хмарою метеорів чи всесвітнього пилу. У всякому разі наслідком цеї стрічі дотичні всесвітні тіла розжарюються так сильно, що замінюються в однородну ґазову масу.

Мряковиння. Такі ґазові маси зустрічаються скрізь поміж звіздами і називаються мряковиннями. Дотепер начислено їх звиж 5.000, та безперечно їх далеко більше. Мряковиння займають велетенські простори і звичайно мають вид слимаковато скручених смуг, в яких середині находиться яснійше ядро, що дуже часто світить мов звичайна звізда.

Повставання нашого соняшного світа; середня куля — то сонце, довкола нього багато перстенів, які пересуваючись творять менші кулі — планети.

Із усього видно, що мряковиння обертаються дуже швидко довкруги свойого осередка, одначе людське життя надто коротке, щоби ми могли завважити цей рух і викликані ним зміни.

Будова нашого звіздяного світа. Всі постійні звізди, які бачимо на нашому небі, враз із звіздами, що творять „Чумацьку Дорогу“, та враз із нашим сонцем, творять одну спільну громаду;

один звіздяний світ. Ця хмара сонць творить слимаковатий скрут, який ми бачимо в постаті „Чумацької Дороги“. Наше сонце є недалеко середини цього цілого звіздяного світа. Весь той звіздяний світ не стоїть на місці; „Чумацька Дорога“ обертається швидко довкруги свого осередка: всі так звані постійні звізди постійно змінюють своє положення; — наше сонце гонить також безупинно „вперед“ із скорістю 20 кільометрів на секунду. А ген далеко поза нашим звіздяним світом, у віддаленню мілионів літ світла, видно инші подібні звіздяні світи, звичайно в виді слимаковато скручених смуг — так, як наша „Чумацька Дорога“. Дотепер відкрито кількадесять таких далеких других звіздяних світів. Кілько їх є по правді? Що є дальше поза ними? Які ще чудові тайни криються у нашій вселенній — це все питання, яких розвязкою займається наука астрономії...

Життя вселенної. Ось так збудована наша вселенна. Ми бачили, що вона складається з безлічі могутніх, розжарених ,ґазово-плинних куль, себто сонць або звізд. Кожне таке сонце, це окремий для себе світ, із своїми планетами, кометами та хмарами метеорів. Одним із тих безчисленних сонць є й наше сонце, одною із численних його планет є наша земля. Завдяки відповідним обставинам, відповідній температурі, по вітрю і воді, появились на ній живини: ростини, звірята і люде. Чи такі само або подібні живини є й на инших планетах нашого або иншого якого сонця? Хто може що небудь про це сказати? Одно тільки певне, що безмежний простір цілковито зимний, отже кожне сонце мусить остигати. По багатьох мілионах літ воно холоне, червоніє, темніє, а вкінці цілком гасне і замінюється в зимну, тверду і темну кулю. Коли на якій планеті були колись які живини, то вони вже давно погинули, заморожені всевладним зимном. Таким способом сонця завмирають і стають закостенілими, бездушними трупами. Одначе такі мертві сонця женуть нестримно до осередка „Чумацької Дороги“. Там вже безліч таких трупів. У шаленому круговороті вони остаточно зустрічаються зі собою і... твориться чудо! Зударившись з шаленою силою оба мертві сонця так загріваються, що запалюються ясним полумям і замінюються в мить в могутню ґазову кулю-мряковиння!

Але мряковиння стигнуть також, гуснуть і починають обертатися все швидше й швидше; у їх нутрі твориться густійше ядро, кругом якого тягнуться слимаковаті або перстенисті смуги зверхнього, рідшого матеріялу. Вкінці по мілионах літ із ядра утворюється нове молоде сонце, а з слимаковатих і перстенистих, обводових смуг творяться маленькі кульочки-планети, що слухняно кружать довкола могутнього осередка Оттак смерть народжує нове життя, оттак повстають нові соняшні світи! Слимакова будова нашого зоряного світа—себто „Чумацької Дороги“, а також і багатьох инших звіздяних світів вказує на це, що не лиш поодинокі соняшні світи, але й цілі звіздяні світи повстали також із якогось могутнього мряковиння, що колись, на початку, виповнювало цілу вселенну. Звідки взялось це мряковиння і задля чого воно почало рухатись — це питання, що належать вже в обсяг філософії природи.

Ми із усього бачимо тільки, що всі прояви в природі відбуваються на основі вічних незмінних законів природи. Прослідити ці вічні закони природи це найвища і найблагороднійша ціль людського духа.

Історія нашої землі.

Бажаєте, щоб вам росказати про історію нашої землі? Це не легке завдання! Наша матуся Землиця, як усяке сотворіння жіночого роду, хоче бути вічно молодою і через те дуже старанно заховує перед людським оком сліди своєї минувшини. Але всі знаємо добре, як це тяжко заховати тайну перед людською цікавістю; бо ось знайшлись вчені, що узброєні шклами й иншими дотепними приладами, а перш за все бистрим розумом і дотепом, віками нишпорили

й досліджували, аж доки не назбирали багато цікавих відомостей про минувшину нашої Землиці. Таким чином повстала величава наука: Історія нашої Землі або ґеольоґія. Ось послухаємо, до яких висліпів дійшла ця особлива наука.

Народини Землі. Метрики наша Матуся не мають, але в її таємних закамарках, на самому дні її багатих комор, заховались певні документи і достовірні акти, списані на могутніх скрижалях-скалах, із яких виходить, що наша Матуся вродилися от так, що найменше перед 100 міліонами літ. Коли ми помилилися о кілька десяток або соток тисяч літ, то це не має жадного значіння, бо ось коли дівчині мине 20 літ то за других 20 літ вона матиме тільки, ну... 25 літ!

Батьком нашої святої Землиці був всемогутній і вічний Дух — Творець Природи, а матірю саме наше золоте Сонце. Породило її наше Сонячко, вже не в першій своїй молодости, посеред шаленого творчого круговороту своїх могутніх мас, викидуючи її із себе, як маленьку краплиночку, півміліонну частиночку свойого тіла. Наша Землиця не була одиночкою у своїх батьків. Вже давно перед тим народились її братчики-велити: Нептун, Уран, Сатурн і Юпітер, а відтак тисячка малесеньких карликів-астероїдів, а на кінці малий таємничий Марс. Після Землі народились ще тільки: красавичка Венус і маленький а бистроногий Меркур.

Як бачимо у нашого Сонця споро діточок, а всі вони чемні розвеселюють свою животворну матір, танцюючи безупину кругом неї чародійного вальця.

Земля звіздою. Щоби бути справедливим, треба признати, що наша Земля в ранній добі свойого життя не була така гарна, як тепер. В першій хвилині після своїх народин вона мала вид ґазово-плинної кулі. Вилетівши із пекольно гарячого нутра сонця, вона зразу була так само розжарена, бо навіть якийсь час світила своїм власним світлом, хоч певно не так сильним, як матірне Сонце. Одначе заклопотана матір забула обгорнути свою донечку у теплі покривала і кинула її нагу у всесвітній цілковито зимний простір, так що наша Земля від першої хвилі свойого життя до тепер постійно остигає. Наслідком цього остигання ґазово-плинна маса Землі швидко погасла, прохоложувалася, гусла і коли зверху остигла до 2000° С, почала тверднути і поверхня Землі покрилась вперве твердою поволокою із хрустальних, первісних скал. Ця тверда поволока постійно грубне, утворюючи чим раз грубшу скорупу, або кору нашої Землі. Це був діточий вік нашої Землі, страшний, бурливий час! Внутрішні ґазово-плинні кипучі маси, замкнені твердою та ніжною ще паволокою, що хвилини проривались на верхи, вибухаючи могутніми вулканами, або підіймали тверді, хрустальні скали вгору, утворюючи величезні первісні гори.

Зміна поверхні Землі. Коли поверхня Землі остигла остаточно до 1000° С, тоді із кисня і водня, що були в ґазах, окружаючих поверхню Землі, утворилась вперве водна пара. Ці народини води відбувалися дуже гучно, бо оба згадані ґази, злучаючись із собою, сильно вибухають. Тимчасом Земля остигала швидко дальше і коли зверхна температура дійшла до 100° С, тоді водна пара почала окроплюватись і на гарячу поверхню Землі злилися перші струї кипучої води. Чим більше Земля остигала, тим більше скроплювалась водна пара, тим більше нагромаджувалось її в глибинах Землі, утворюючи первісні моря і озера. Від цього часу до сьогодня вода впливає дуже сильно на вигляд поверхні Землі. Перш за все вода ділає механічно: змиваючи поверхню і забираючи з собою все, що дається; при тім вона підмулює береги і нищить їх, промиває рови і яри, розбиває і кришить навіть найтвердші скали у мягкий матеріял, який вже легко змити і забрати з собою. В подібний спосіб ділає на поверхню Землі також і повітря, особливо, коли воно розбурхане у постаті вітру або сильного вихру. Під впливом води і повітря навіть найтвердші скали розсипаються, а так утворений мілкий і слизкий матеріял забирає вода з собою, засипує ним всі заглибини та остаточно складає в виді намулу при берегах рік, ставів, озер і морей. Наслідком цього береги рік, озер і морей замулюються, їх дно підноситься, а їх вода мусить пересуватися чим раз дальше на инше місце.

Осадові скали. Та найбільше намулу осаджується на дні моря, там він зупи-

няється, твердне і з нього по довгих літах твориться скала. Такі скали називаємо осадовими, а пізнати їх по тім, що вони все більш або менше виразно верствовані, нераз так ніжно, наче б були утворені з тонесеньких пластинок паперу. В горах або на стрімкому березі ріки ми дуже часто можемо бачити такі верствовані скали, та певно зразу завважаємо, що вони звичайно більше або менше повигинані і посклада-дані (пофалдовані).

Утворення гір і долин. Щож тут сталося? Чому вони не уложені рівно, поземо, а повигинані? Щож діяти! Сталось тут те, що можна було передвидіти; через остигання ядро землі корчиться, а скорупа морщиться, просто, наша матуся Землиця старіється, а її обличя покривається морщинами. Звільна, віками цілими підносяться ті морщини в гору, а рівночасно вода робить свою роботу й розділює кожну морщину на ряд стіжків, які ми називаємо горами. Гори утворені з осадових скал, йдучи все разом, ланцухами, а кожний ланцух гір це одна морщина на обличю нашої Землі. Нівроку! Наша матуся Землиця мусить вже бути дуже старенька, бо на її обличю вже дуже багато зморщків, погляньмо тільки на карту Землі (атляс): Карпати, Урал, Кавказ. Альпи. Апеніни, Балкан в Европі, Гімаляї і Сибірські гори в Азії, Скалисті гори, Корділєри й Анди в Америці та багато инших, це все морщини нашої Землі!

Свідки минувшини Землі. Оттак незамітно й постарілася наша Земля. Але щож тимчасом з нею творилося? Чи нема спромоги довідатися, що за той час пережила наша Землиця? Справді, ми маємо спромогу багато довідатися про минувшину нашої Землі, бо ми можемо сьогодня оглядати власними очами свідків цеї минувшини. Тими свідками є скаменілости. Як знаємо, у воді живе багато сотворінь, що мають тверду, вапнисту скорупку, як раки, слимаки, скальки і т. п. Коли таке сотворіння згине, мягкі части його тіла гниють і вода забирає їх з собою, але скорупка остається в намулі, бо вона з вапна і не гниє. Буває знов, що дерево впаде у воду і загрязне у намулі; то часом воно зігниє і сліду з нього не буде, але звичайно воно перегнивае повільно і так перемінюється у вугіль; а буває і так, що таке дерево напоюється мінеральними субстанціями, розпущеними в воді і так поволі камяніє. Так само камяніють в намулах кости звірят, що погинули у воді. Отже скорупки, звуглілі та скамянілі ростини й кости звірят полишаються на вічні часи в намулі, — а коли з того намулу утвориться скала, то ми всі ті річи можемо в такій скалі віднайти й їм добре приглянутися. Все те називаємо скаменілостями. В осадових скалах знаходимо дуже часто скаменілости і на тій основі можемо довідатися, що колись жило на землі й у воді в тих часах, коли ті скали творилися, себто осаджувалися в постаті свіжого намулу. Таким способом верстви осадових скал це начебто картини, на яких записана історія нашої Землі, від того часу, коли на ній появилася вода; — тільки треба вміти читати й розуміти цю величаву книгу Природи. Спробуймо хоч побіжно приглянутися тій книзі Битія нашої Землі, а може довідаємося щось цікавого.

Поділ осадових скал і минувшини Землі. Осадові скали нашої Землі ділимо, відповідно до їх віку, на чотири роди: 1) найстарші, початкові, або архейські, 2) старі або палеозойські, 3) середні або мезозойські і 4) нові або кенозойські. Відносно до сього ділимо й минувшину нашої Землі на чотири доби: архейську, палеозойську, мезозойську і кенозойську.

Первісна, архейська доба. Це був вік, коли творились перші осадові скали і він мусів тривати дуже довго, бо щодекуди ці архейські скали доходять до кількох метрів грубости. В цих первісних скалах не знайдено до тепер ні одної скаменілости, але є певні докази, що якісь сотворіння мусіли вже тоді жити на нашій Землі. Бо саме в тих скалах викопують писень або ґрафіт, цей матеріял, з якого роблять звичайні олівці до писання. Писень або ґрафіт це відміна вугля, а вугіль, як кажуть вчені-знавці, може в землі утворитись тільки із гниття рослин або звірят. Отже вже в теплих архейських водах жили якісь живини, але вони були дуже ніжні й мягкі, без ніяких костей і без скорупок; та мабуть було їх дуже багато, коли дали стільки матеріялу на утворення ґрафіту.

Стара, палєозойська доба. В тих скалах ми вперве подибуємо скаменілости і на тій основі можемо вже добре знати, що жило в тих часах на нашій Землі. Отже показується, що в палєозойській добі жили на світі тільки найпростійше збудовані ростини і звірята. З ростин жили тільки такі, що не мають цвіту, як ріжні водорости, мохи, папороти і подібні. Із звірят жили перш за все ріжні водні, первісні звірята, як губки, коралі і инші, відтак звірята подібні до раків та ріжні м'якуни, як слимаки, скальки (черепашки) і подібні. Доси тепер в середніх палєозойських верствах знаходимо скаменілі риби, але такі, що мають мягкий, хрястковий кістяк, от як наша чечуга або осетр. Щойно в горішніх верствах цеї доби подибуємо кости звичайних кісткоскелетних риб, а вкінці кости земноводних звірят, таких, як наші жаби або водяні ящірки (сериці або тритони). Замітна річ, що при кінці цеї доби мохи, папороти і инші споріднені з ними ростини виростали до висоти найвищих наших дерев, а праліси моховатих і папоротневих ростин дали багатий матеріял на найліпший і найцінніший камяний вугіль, який з тих скал добувають у нас, на Україні, в Донецькім Кряжі, в Росії в Пермській ґуберніі, в Німеччині на Шлеську і в Вестфалії, в Анґлії та инших краях. В тих часах Україна була залита глибоким морем, тільки при кінці цеї доби середня Україна почала підніматися із морського дна, творячи багнисті острови, вкриті буйними пралісами високих мохів і папоротей.

Середня, мезозойська доба. В тім часі жили перш за все всі роди ростин з звірят попередньої доби та крім цього появляються нові. З ростин появляються шпилькові дерева, а при кінці трависті, ліщеваті та базькові ростини; у звіринному світі появляються вперве комахи, ящірки і птахи, а при кінці перші савці, але малі і слабосильні, що вилягались з яєчок, мов птахи, так як нинішні австральські клювинці, або приходили на світ дуже слабо розвинені, як австральські торбуни-кангури. Ця доба замітна незвичайним розвоєм ящірковатих звірів. В тім часі жило незвичайно багато родів ріжних ящурів, нераз дуже великих і дивоглядної постаті, з яких одні ходили по суші, инші плавали по воді, а ще инші мали передні ноги замінені в крила і літали у повітрі. В сім часі середуща Україна була вже сушею, а з морського дна почали вже підніматись Карпати й Поділля. Дністрова долина, Покуття та полуднева і в части північна Україна були ще морським дном.

Нова, або кенозойська доба. На протязі цеї доби світ стає чим раз більше подібним до нинішнього. Карпати підніймаються все вище й вище, численні острівці давного українського моря лучаться у велику сушу — нашу Україну. Море держиться ще найдовше на Покуттю, яке скілька разів то підноситься і стає сушею, то западається і стає знов морським дном. Українське море пересувається чим раз дальше на полудне в границі нинішнього Чорного моря. Ростинність і звіринність так само стає чим раз подібнійшою до нинішньої.

Давні роди ростин і звірят вимирають, а появляються нові роди, які чим раз більше стають подібними до нинішніх. Земля вкривається чим раз гарнійшими, чим раз ріжнороднійшими квітами, а по лісах і степах появляється чим раз то більше ріжних мясоїдних та ростиноїдних звірів В половині цеї нової доби появляються вже чоловікоподібні звірята, малпи, а небавом відтак і справжні люде. Як усі сотворіння, так і люде не були відразу такими, як тепер. Первісні люде були низькі, присадкуваті, з малою лобиною, низьким похиленим в зад чолом, сильними, виставаючими щоками та порослі густійшим волосом, як сьогодня. Зразу чоловік не знав уживати приладів, жив по ямах печерах, живився сирими ростинами і звірятами, від ворогів оборонювався руками і сильними зубами. Та з часом чоловік шляхотнів і тілом і духом. По воли почав він виробляти та уживати прилади, зразу з каміння, а далі й з металю, навчився розпалювати огонь та уживати його до варення поживи, випалювання глиняної посудини і цегли та витоплювання й обробітки металів, вкінці почав будувати хати, робити і вбирати одежу, виробляти чим раз зручнійші, чим раз дотепнійші прилади, уживати собі до послуги звірят та плекати корисні й пожиточні ростини. Отта з віками чоловік став таким культурним і освіченим, як ми сьогодня йо бачимо.

А щож на це наша матуся Землиця? Мабуть спочатку вона не була вдоволена із такого поступу і розвою живого, „орґанічного“ світа, що витворився і розмножився на її старечім обличю. Її температура швидко обнизилась і ціла північна частина нашої землі, по Карпати і Альпи, покрилась на довгі віки „вічним“ ледом. Багато живин вигинуло, а ті, що остались, пристосувалися до нових обставин: ростини дістали грубу кору і тверде листя, а звірята вкрились густою, теплою шерстю. На нашій Україні появились тоді кудлаті слони-мамути, рени, мускусні воли, медведі та багато звірів, що також живуть в підбігунових околицях. Настала довга ледяна доба. Та з часом ставало теплійше, леди топилися і втікали на північ, а враз з ними і північна рістня і звіринність і на нашій Україні. та загалом на землі, вертало знову давнє тепло з давньою буйною ростинністю і звіринністю. Одначе не на довго. По віках вертали знову з півночі леди і морози враз з бідненькою ростинністю і кудлатими звірами. Чотири рази приходила оттак до нас в гості холодна ледова доба, чим раз довша і гострійша, чотири рази побіджувала те животворне тепло. Тепер кінчиться саме довга четверта тепла, міжледникова доба і зближується нова пята ледяна ще довша і ще холоднійша від усіх попередніх. Щож це таке? Це початок сумного кінця... Це прояви остигання нашої Землиці, прояви боротьби тепла нашого сонця і нутра нашої Землі із безмежнім всесвітнім холодом. Одначе не попадаймо в розпуку! Перш за все наша Земля ще має невичерпані засоби тепла. Її зверхня, тверда скорупа груба тепер ледви на 80 кільометрів; це для нашої Землі як раз стільки, що тоненька скірочка на великому яблоці. Поза тим ціле нутро Землі ще гаряче і ґазовоплинне. Доказом на це вулькани, з яких до сьогодня виливається плинний, розтоплений камінь-лява. І наше Сонце ще має великі засоби тепла і заки стане холодною, червоною звіздою, промине ще багато міліонів літ. Вчені обчислюють, що ще найменше 20 міліонів літ Земля буде можлива для життя всіх живин, а це для нас вічність! Отже вгору серця! Перед нами ще вічність життя і розвою! А вдодатку і люде стають чим раз розумнійшими і ліпшими і ми йдем саме на стрічу золотому вікови Людськости. Зближається час Свободи і Волі, час Знання і Правди. Отже жваво берімся з усіх сил до культурної праці, до боротьби з неправдою, кривдою і гнетом, щоби й наш український народ засяв щастям і славою посеред других культурних і вольних народів!

ЗЕМЛЕ!

Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильнійше стояти,
Дай і мені!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і відновлює кров,
Що до людей безграничную будить
Чисту любов!

Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам—в серце кривди влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать!

Ів. Франко.

КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТКО.

РОМАН КУПЧИНСЬКИЙ.

Галичанам.

Стомились ви в нерівнім, лютім бою
І полягли, як скошенії трави,
Одну луну лишили за собою,
Одну луну — безсмертности і слави.

Стомились ви. З роздертої правиці
Вам випав меч, пощерблений о кости.
І бачили вмираючі зіниці,
Як вдарив грім у калинові мости.

Стомились ви. Цвяховану корону
Поклала вам на голови екстаза.
Бо слід у слід, від Сяну аж до Дону,
Як ворог став, ішла на вас зараза.

Стомились ви. Байдужність і хижацтво
Віддали вас на смерть, на кров, на муки.
Та край живий: Росте нове юнацтво,
Що виточить пощерблені шаблюки.

КЛИМ ПОЛІЩУК.

„ВОЄНКО“.

(Із записної книжки.)

I.

Почував себе незвичайно: як перед першим причастям. Навколо гомін віковічних лісів, а просто вузенька заболочена дорога. Иду собі і, слухаючи того гомону, згадую вчорашнє.. Хвилинами чую, як по шкірі проходять дріжаки, волося на голові ворушиться, на руках виступають смуги... Настирливі думки проклятого Великого Міста то налітають, то відлітають, як спасівчані мухи... Змагаючись з ними, уважнійше починаю слухати шепоту соснових віт і придивляюся, як грають на дубовім листі узорні плями вечірнього сонця... і не знаю через що саме згадавсь мені Печерський Монастир і звуколірний спів чернечого хору — „Світе тихий, святої слави“... Враз зупинився і зловив себе на дивовижній лайці: — „У-у-у чрезвичайка проклята!...“

Серце якось чудно забилося й затихло. Ноги стали важкі й непорушні, наче ті вулики, що висять на деревах, привязані там дбайливою рукою поліщука. „А Поліщуки дуже дбайливі... — блиснула в моїй голові несподівана думка. — Дбайливі, але темні... Дуже темні...“

Йти не сила. Звертаю з дороги й лягаю на зеленім моху під старим кремезним, гильчатим дубом. З хвилину лежу непорушний, як придорожній камінь, пильно дивлюсь на клаптик синього неба й чогось наче чекаю. — Ах, так! Оті чудні слова поета:

„На одвічно вічній і святій блакиті
Став Христос над світом у селянській [свиті!...“

— Дурниця! Ніякої блакиті немає! І Христа також немає! Є одна червона революція і чрезвичайка, еге!...

Схоплююсь на ноги. Думаю: невже це я сказав?!... Звичайно я, бо навколо один тільки ліс і гомін урочистий, як... як... „Світе тихий, святої слави...“ — розлягається луною по лісі. У висках застукали маленькі молоточки. Щоб переконати себе в тім, що не божеволію, виймаю з кишені записну книжку й починаю читати. Нічого особливого. Читаю зовсім добре, а також розумію написане:

„10. червня, 1920 р., Київ. — Міст на Дніпрі зірвано. Свята Софія обстріляна з важких гармат. Музей розбито. Університет горить. Командантура евакуується. Військо втікає. Червоні за Дніпром. Іду на своє рідне Поліся“.

І ось, уже цілих дві неділі йду і їду, а Поліся все ще впереді. Всією душею прямую до нього, а воно все ще далеке й недосяжне. Ціла низка горячих днів і холодних ночей загубилась в моїх митарствах, але я вперто йду вперед, бо прагну спокою. Якого небудь, але спокою...

Часами голодний, часами безпритульний, я не падаю духом і не трачу віри в те, що в затишних закутках борів, серед барвистих луків досить ще тихого спокою і досить ще чуття, якого вже давно немає там, де по цілих днях гримають гармати, а в темні й душні літні ночі розпучливо бються об небо поломінні крила „червоних півнів“...

Стомлене сонце сідало на спочивок. Високі й стрункі стовбури соснини засвітилися червоним блеском, наче велетенські свічки в якомусь величньому

храмі. Дивився на них і несвідомо шептав: „Тут навіть молитися можна... Цікаво..."

Знечева коло мене щось зашелестіло й почувся чийсь голос:

— Добрий вечір, товаришу!

Озирнувшись, побачив перед собою в потертім френчі захистного коліру й синіх штанах „галіфе", чорнявого, з голеним і таким нервовим лицем, високого панка.

— Добрий вечір! — відповів я йому, як крізь сон, все ще не можучи визволитися від того чудного настрою, який опанував мною підчас моєї самотньої мандрівки.

— Куди йдете? — спитався він мене.

— Ще й сам не знаю — по щирости признався я. — Просто сюди, на Поліся...

Він якось чудно всміхнувся і співчуваючо хитнув головою:

— Ви, певно, з якогось великого міста?

— З Київа...

Панок змірив мене поглядом своїх карих, трошки злотних очей і промовив:

— Можеб ви зі мною були, га?

— А де то?

— Отут в селі, при волосному Ревкомі.

— При Ревкомі! — скрикнув я здивовано. — Так червоні вже й тут є?

— Давно вже! — сказав панок. — Прийшли й пішли далі. Певно вже вони за Берестям...

— Хтож ви такий? — спитався я його.

— Петро Коцюбенко! — сказав він, простягаючи мені руку. — Колишній студент-правник і соціяліст-революціонер...

— Ви тутешній?

— Ні, я також прийшов.

— Щ ж ви тут робите?

— Раніш учителював, а тепер керую справами Ревкому.

— Хгож ви по положенню?

— Писар і заступник голови Ревкому.

— Ах, так! — сказав я. — Тоді ви почуваєте себе на певнім місці?

— А ви як? — всміхнувся він до мене. — Певно контрреволюціонер!...

— Який там контрреволюціонер! В 1906 році власноручно підпалював панські стирти — несподівано для самого себе сказав я йому.

Він нахмурив суворо брови й пильно подивився мені в очі.

— Ви брешете! — сказав він через хвилину. — Ви ніколи й ніде нічого не палили і не будете палити...

— Як можете знати? — заперечив я, бажаючи переконати його в своїй революційности.

— Видно пана по холявах! — зареготався він і несподівано сказав: — Ходім!

Повернувся до мене спиною і майже бігом кинувся на дорогу. Я стояв на своєму місці, не знаючи сам, що робити. Як поведінка, так і розмова цього дивного панка, здавалася мені не тільки чудною, але й непевною — Хто його знає, що він за чоловік?! — думав я про себе в той час, як він уже став на дорозі і нетерпляче кричав:

— Ну, ви, приблудний інтеліґент, довго ще там будете думати! Чи хочете, щоб я вас ще просив?

Сміючись, вийняв з кишені свого френча мавзера й показав:

— Бачите оцю штучку?!...

— Божевільний якийсь напевно! — подумав я про себе і сказав голосно: — Бачите, я дуже давно не був у лісі!... Знаєте, я дуже люблю ліс!...

— Гм... — заговорив панок. — Ліс дуже гарна штука, але його скоро не буде!...

— Чому?

— Товариші селяне знищать.

— Як так?

— Дуже просто! Вирубають його, тай годі...

— Ви думаєте?

— Гм, напевно знаю!

Розмовляючи так з ним, я вийшов на дорогу і став поруч нього. Він стояв і, дивлячись замислено на освітлені сонячними промінями стрункі стовбури високих сосон, сумно говорив:

— Пропаде ліс, звичайно пропаде! Рубають, аж тріщить, кажуть, що пролетарські закони проводять у життя...

— Хто каже? — спитався я.

— Селяне!... Хтож инший?... — гірко відповів він. — Оце приходив подивитися, чи багато вже знищили...

— Тож ліс, здається, ще цілий, — сказав я.

Лице його болюче зворушилося.

— Цілий?!... Ви, товаришу, ще не бачили нічого... Ще не бачили, як гине краса.. Я сам, — знаєте, соціяліст-революціонер і стою за соціялізацією, але це щось незрозуміле...

— А виж, кажете, керуєте справами Ревкому, так чому не забороните?

— Не можу, товаришу! Не можу, бо так хоче сам голова Ревкому!...

— Хто він?

— Ви його побачите!

Поклав мавзера в кишеню, здійняв свого студентського кашкета і цілком несподівано заспівав: „Світе тихий, святої слави“...

Серце забилося, а в голові вирнула якась неясна, але настирлива думка.

— То ви співали в лісі пів години тому? — спитався я його.

Він перестав співати і здивовано звернувся до мене:

— Я вас хотів спитати про це саме!

— Дивно! — сказав я.

— Гм, дуже навіть — промовив він. — Ходім!

II.

Волосний Ревком знаходився в помешканню ліквідованої Волосної Управи, де колись була жидівська корчма. У великій, вимазаній білою глиною, кімнаті містилася канцелярія Ревкому і відбувалися засідання. В передньому кутку висів образ невідомого святого в архиєрейських ризах, голова якого була заліплена аркушем синьої бібули, з намальованою червоним олівцем шестикутною зіздою. Коло образа стояв великий сосновий стіл з плямками, а коло нього декілька обшитих зеленим оксамітом, делікатних стільчиків, на яких валялися якісь папери й часописи. На стінах, починаючи від образа і аж до самого порога, висіли барвисто розмальовані плякати з революційними гаслами: „Війна палацам і спокій хатинам“, „Немилосерно боріться з вошею, бо вона гірша сотні буржуїв“ і „Світовий пожар в крови, Господи благослови!...“ Дарма, що вже вечоріло і в хаті стояла невиразна сутінь, всеж таки було видно, що цегляна підлога дуже засмічена недокурками й курячим пірям.

— Сьогодня реквізиція курей була. Насмітили трохи .. — сказав до мене Коцюбенко, йдучи до стола.

Я мовчки роздивлявся по хаті і вдихав у себе задушливе повітря Ревкому, яке чаділо махоркою, цибулею і чимсь таким кислим, чого вже ніяк не можна було розібрати.

— Ну й пахне тут у вас! — сказав я.

— Хіба? — здивувався Коцюбенко.

Я відчинив вікно і став коло нього. Разом зі свіжим повітрям в хату вкотилося широкими хвилями настирливе квакання жаб на болотах і незвичайно сумний спів якоїсь лісової пташки. Згадав соловіїні пісні в київських садах на Печерську і щось болюче стиснуло за горло. „Не скоро мабуть доведеться чути їх знов...“ — подумав я про себе і спитався в голос:

— Тут у вас соловії не співають?

— Які там соловії на службі в народа? — засміявся Коцюбенко. — Тут навіть жаб нема коли слухати.

— Ви переконано працюєте?

— Як би там не працював, але працюю! Яке в чортового батька може бути переконання там, де йде сама огидлива боротьба за шматок насущного?..

— А я думав, що ви з переконання... — почав було говорити я, як він мене перебив:

— Були часи, що працював і з переконання. Як була Центральна Рада, то ночей не досипляв. З села в село кидався і скрізь галасував. Товариші селяне! Тепер, мовляв, революція і свобода, а через те всі панські землі стали загальним добром. Досі ми з кацапами жили в одній царській державі, а через те кацапи полізуть до нашого чорноземчику, бо на Московщині нічого їм робити з тими пісками та болотами. Отже, нічого нам лізти в спілку з кацапами, а треба зробити Самостійну Україну і забрати собі всю свою земельку...

— Чи не коміки?! — несподівано вирвалося з моїх уст.

Коцюбенко спалахнув і аж на ноги схопився:

— А ви що таке?! Інтеліґент! Анемія ходяча! Немічбліда!

Признатися по правді, я оторопів трохи, але зачеплене за живе самолюбство само заговорило, як того вимагали обставини і „мода“.

— Я людина цілком вільна і по своїх переконаннях справжній анархіст-індівідуаліст... Ніколи ні до якої полі-

тичної партії не належав, але завжди був за Революцією...

Коцюбенко тільки руками розвів.

— Як бачу, то ми обоє рябоє і нічого нам сперечатися! Я теж такий анархіст, як і ви, тільки з тією ріжницею, що ви втікаєте від того, що хитрійше й сильнійше за вас, а я навпаки, — йду до нього і згоджуюсь з ним...

— Алеж ви самі казали, що являєтесь цілком безвладними проти того, що діється тут — сказав я.

— Так, я сказав! — зморщився він. — Але селянство є сила самого чорнозему і її треба поважати...

— А мені здається, що не всяка сила заслуговує на це, тим більше сила селянська, яка по суті є цілком сліпа...

— Сліпа, але для таких анархістів, як от ми, вона дуже корисна.

— Не розумію!

Коцюбенко підійшов до мене і плеснув мене по плечу:

— Дуже просто, товаришу! Я був там, звідки тепер вигнали вас. Я блукав так, як тепер блукаєте ви. Тепер я сиджу собі тут і ви також можете сидіти. Зроблю вас своїм помічником, або лісничим і сидіть собі та тільки жаб слухайте...

— Не сказав би я, щоб це було так приємно.

— Ах, так ви приємностей шукаєте!... Ну щож, тоді йдіть собі в нетру, печери, пущі, або емігруйте за кордон!... Але скажу вам по правді, що ніде ви не знайдете спокійнійшого місця, як тут!... Знаєте, небезпеці завжди треба сідати на самий ніс, от так, як муха сідає волови...

— Гаразд! — сказав я. — Я вам, товаришу, буду дуже вдячний, тільки мушу сказати вам наперед, що революційний робітник з мене буде не дуже-то добрий.

— Пусте! — якось чудно всміхнувся він. — Мені потрібна тут людина! Ви розумієте, — людина! Вірте мені, товаришу, що як тільки я вас побачив у лісі, так почув себе наче на полюванню. На мене так повіяло минулим з того чудового Великого Міста, що я за всяку ціну вирішив зоставити вас у себе. Ви знаєте, що тут ні з ким слова обмовити, хіба що...

Зітхнув і махнув рукою в бік пляшок на столі. Потім підійшов до дверей і крикнув:

Товаришу-діду! Принесіть сюди світло!

За дверми щось заворушилося, закашлялося й незадовольнено прогугнявило:

— І ніколи нема тобі супокою ніякого!...

Коцюбенко широкими кроками пройшовся по хаті і знову підійшов до мене.

— Наш Ревком складається з трьох членів: селянина Журибіди, бувшого унтера царського війська, Підкуйноги і мене, при чому Журибіда являється головою Ревкому і разом з тим носить всі почесні адміністративні назви, як от „Опродком“ та „Бідком“, Підкуйнога – начальник міліції, а я фактично всю роботу роблю...

— Для чого? — спитався я, скорше з чемности, ніж з цікавости.

— Для того, щоб не допустити сюди яких небудь зайд з центру, яких можуть просто призначити — сказав він.

— Ось як?!

— А так! Повітовий комісар знає, що в нас уже існує весь адміністративний апарат і не докучає нам. Якось прибув сюди один комісарчик з червоноармійцями, так я нагодував їх, напоїв і вони поїхали собі тихо.

— І довго так прийдеться сидіти?

— Хто його знає? Певне аж до зміни!

— Якої зміни? Звідки?

— Всякої! Мусить же вона колись бути! Є ж десь там якісь повстанці, Петлюра, Петрушевич, Скоропадський...

— Навіть Скоропадський?!

— Хіба нам не все одно?

— Я думаю, що не все одно, коли гратися в Ревкоми всякі...

— А що нам такого станеться? Ми, звичайні інтеліґентні робітники, скрізь можемо бути корисними. Головне, вміти своєчасно зорієнтуватися й прилаштуватися...

— І це говорить есер? — сказав я.

— Не есер, а анархіст такий, як от ви! — відповів він. — От пожиєте тут трохи, то побачите!

— Хотів би я вашого Журибіду побачити. Напевно цікавий чоловік, коли головою Ревкому зробився?

— Я його думаю ще й Воєнкомом зробити!

Що то таке?

— А то воєнний комісар! Сьогодня отримав приппс негайно вибрати такого, бо, мовляв, — волость мусить мати певну військову силу.

В хаті стало зовсім темно. Плякати кудись позникали, а в кутках скупчилися чорні тіни.

— Ну й сторож же! — крикнув Коцюбенко. — Буйвіл якийсь...

В той час двері відчинилися і в хату увійшов старенький, білобородий, в постолах, в білих штанях і сорочці, сутулуватий дідок. В своїх старечих тремтючих руках він тримав велику воскову свічку і коли ставив її на стіл, то робив це так обережно, наче вона могла розхлюпатися Поставивши на стіл свічку, він помалу нахилявся над одним стільчиком і став його гладити рукою.

— Що ви там робите, товаришу-діду? — спитався Коцюбенко.

Дід підвівся і жалібно, якось по дитячому, сказав:

— По ліквізіції попалися бідні стільчики, по ліквізіції.

Коцюбенко нервово забігав по хаті „А ліс гине!.. А ліс гине!...“ — повторював за кождим разом. Раптово підбіг до стола і взявся за пляшку. Підняв, глянув проти світла, кинув і взяв другу. Другу також кинув і схопився за третю, але вже навіть і не дивився.

— Чого всі пляшки порожні? — суворо звернувся до сторожа.

Той, не поспішаючись, помалу підвів свою стару голову і сказав:

— Та то, мабуть, товариш Рилко випив!... Ви кудись ходили, а він з товаришом міліцейським частувався...

— А, ну, покличте сюди того міліцейського!

Дідусь глибоко зітхнув і наче не чув нічого, продовжував стояти на одному місці.

— Ви чуєте, товаришу-діду? — нетерпляче промовив у друге Коцюбенко.

— Чую, товаришу! — сказав нарешті дідок. — Все чую, а тільки думаю про те, як воно в світі божому діється оте все?... Те туди, а це сюди, те так, а це сяк і ніяк ладу не добереш, що воно й до чого?...

— Про що це ви, діду? — спитав я його.

Він здригнувся і злякано видивився на мене. Як видно, він тільки тепер побачив мене і не знав, як саме поставитись до мене. Його старече лице якось чудно здрігалося, а сірі очі швидко перебігали то до мене, то до Коцюбенка.

— А я й не запримітив, що в нас чужий пан сидить — сказав він, беручись рукою за потилицю

— Не пан і не чужий, а товариш і свій! — озвався Коцюбенко.

— Товариш і свій?! — здивовано повів бровами дідусь. — А я думав, що пан якийсь, а воно он що!... Скрізь товариші, слобода та ліворуція... Хібаж не диво, що отой злидар Журибіда так розпоряджується тут?... Таж він ніколи путящим наймитом не був, не то щоб...

— Діду! — сердито крикнув Коцюбенко. — Годі балакати! Йдіть, куди вам сказано!

Дідусь затих, зігнувся і так пішов до дверей. Але вже аж в дверях прошамкотів:

— Товариші все, товариші!..

III.

По стінах затанцювали тіни. Свічка палахтіла й чаділа, а прикрий дух пригарі нагадував щось далеке, забуте й сумне, не то чиїсь похорони, не то Страсти Христові в Чистий Четвер... Коцюбенко заклопотано шпортався в купах газет, що лежали на столі і тихенько наспівував:

„Ми всіх катів зітрем на порох,
Повстане військо злидарів...“

З вікна тягло вогкою прохолодою, з якою стелився по хаті легкий аромат розквітлих маків на городах Я встав і почав розглядати плякати. Все старе і давно відоме, ще з відти, з Великого Міста. Тисячі раз наліплювали їх на всіх вулицях і провулках, тисячі раз кричали про це на мітінгах пів божевільні люде і тисячі раз вбивалися в мізок якісь незрозумілі думки, якими вбивалися всі почування серця й пригнічувалася душа... Тисячі раз... Тисячі раз...

В сінях почулися важкі кроки і на порозі зявився високий, дебелий, кремезний, з великими чорними вусами,

в старому жовнірському мундурі, в картузі з червоною звіздою, з револьвером і шаблею при боці, якийсь чоловяга. Тримаючись по військовому, він підійшов до стола ра два кроки і, звертаючись до Коцюбеика, гаркнув:

— Честь імею зявиться, товаріщ секлітар!

— Чому в пляшках нічого немає? — суворо спитався Коцюбенко.

— Випілі значіцця! — відрубав чоловяга.

— Ви, товаришу, зробіть так, щоб було повно! — сказав Коцюбеько. — У мене гості...

Чоловяга повернувся до мене:

— Честь імею кланяцца! Очінно пріятно пазнакоміцца!...

Підійшов до мене. Взяв „під козирок“ і простягнув руку.

— Начальнік местной красной міліції — сказав чваньковито.

Коцюбенко перестав шпортатися в паперах і повернув голову в наш бік. Дивився начеб-то спокійно й лагідно, але лице його кривилося і права брова весь час підстрибувала в гору. Раптом він якось рвучко випростувався і сказав:

— Потім, товаришу, потім! Зараз робіть те, що вам сказав!

Начальник міліції чогось моргнув до мене і кинувся до стола:

— Чічас всьо будет!...

Позбірав на столі порожні пляшки й виніс їх у сіни. Потім вийняв з кишені дві пляшки і, ставлючи їх на стіл, сказав:

— А вот закусочкі нету!

— Треба дістати — сказав Коцюбенко.

— Где ейо достать теперіча, када все леглі спать?...

— Пошліть діда до Постерначки.

— Такая буржуаза з дедом і говоріть не будеть... Я, луче, міліційонера пашлю...

— Діло ваше! Виж відаєте господарськими справами!

— Совершенно, нуда! — засміявся кутніми зубами „начальник“. — Тето дело мне ізвесно харашо...

Миттю скинув з себе кашкета, кинув його на стіл і побіг у сіни. Через хвилину почувся на дворі його голос. Говорив, наче довбешкою бухав:

— Вазьмйош боханку хлеба, немножко аґурцьов і куска трі сала і марш цуда...

Хтось тихо щось говорив йому, але за його голосом не було чутно.

— Штоб мне чічас бил тут! Понял?

Хтось знову сказав щось, але „начальственний“ голос так гримнув, що той відразу занімів.

— Не разґаварівать! Марш! Понял!

— Чуєте? Чиж не Цербер? — сказав до мене Коцюбенко.

— Хто його знає... — озвався я. — Ще не придивився до нього, як слід.

— Цікавий тип і разом з тим дурний-дурний!... От, поговоріть з ним трохи...

В той час в хату ввійшов начальник і, звертаючись чомусь до мене, так співчуваючо і по товариському промовив:

— Знаїте, не образованность такая!... Толькі што пробуджаюцца...

— Це ви про що? — спитався я його.

— Да про етіх самих товаріщов мужіков, што в красной міліції...

— А ви, певне, вже багато світа бачили? — спитався я знову.

„Начальник“ вирівнявся в самовпевнену позу і стукнув себе кулаком в груди.

— Ого, где я толькі нє бил?! — зітхнув голосно.

Коцюбенко хитро підморгнув до мене і голосно промовив:

— Товариш Підкуйнога багато дечого бачив і звае! Не те, що ми з вами, все в школах та з одних книжок... Його життя вчило...

— Вот іменно жість! — захоплено скрикнув „начальнік“. — Што ні есть, а самая найстоящая жість!... Спєрва в ополчанцах служіл, а потом трі ґода на самой войне бил...

— Я також був на війні, але все в резерві — сказав Коцюбенко з усмішкою.

Підкуйнога весело розрехотався:

— Ну, што такое резерв?!... Я на самом фронте і в самом огне!... Бил в Румунії, бил в Карпатіях, бил в Галіціянах, бил в Мазурії і скрозь, где толькі воєвалі... Било так, што Гавстрійці стреляють, Немці стреляють,

Мадярі стреляють, а ми как толькі на ура, так чічас нічіво нету...

Балакаючи щось з самим собою, ввійшов у хату сторож. В руках тримав бохонець хліба і миску з огірками.

— Кому оце дати? — спитався він, звертаючись до Коцюбенка.

— Ставте на стіл, товаришу-діду! — сказав до нього Коцюбенко.

— А сало где? — кинувся „начальник".

— Зараз принесу! — буркнув сторож, ставлячи на стіл миску з огірками.

— Йдіть ви краще самі за тим салом, а товариш-дід нехай сідає коло столу, — сказав Коцюбенко.

— Сторож глибоко зітхнув і, нахилившись до одного стільця, довго розглядав його.

— Гм... Аж страшно сідати на нього... — всміхнувся.

Потім легенько провів по ньому долонею, здмухнув і сів.

„Начальник" весь час дивився на нього з несхованою іронічною усмішкою.

— Необразованность... Толькі єшо пробуждаюцца... — сказав і пішов з хати.

— А ви, товаришу, чому не сідаєте з нами? — звернувся до мене Коцюбенко.

— Чому не сідаєте? — проказував слідом за ним і дідусь.

Ввійшов „начальник". Схопив мене за рукав і потяг до столу.

— Присажівайтесь, товарищ!..

Коцюбенко повернувся до вікна, взяв там якусь брудну шклянку і наливши самогону, подав мені.

— Ви наш гість, ви й начинайте!..

— Та я не пю горілки! — пробував я відмовитися.

— Вина в нас немає! — суворо сказав Коцюбенко.

— Да, да! Віна в нас не імеєцца! — промовив „начальник".

— Пийте, що дають! — журно хитнув головою дідусь.

Я випив.

Коцюбенко забрав від мене порожню шклянку, налив собі по самі вінця і став промовляти:

— Сьогодня в нас два важні випадки і мені хотілось би сказати з приводу цього своє слово. Перший випадок дав нам нового товариша і співробітника, а другий випадок дасть нам Воєнкома. Пю за його здоровля!..

— Якого воєнкома? — здивовано озвався дідусь.

— Дійсцвітельно, што за воєнком такой? — потягнув себе за вуса „начальник".

— Це, товариші, дуже важна справа! — став казати Коцюбенко. — Сьогодня прийшла до нас від повітового комісаря така бумага, щоб ми негайно вибрали собі Воєнкома. Вибраний нами Воєнком буде завідувати охороною спокою в нашій волості й порядкуватиме всіми військовими справами.

— Разі? — схопився „начальник". — Вот так раз!..

— А так! — сказав Коцюбенко. — Воєнком не тільки порядкуватиме всіми справами, але й робитиме мобілізацію, як що це буде потрібно...

— І мобілізацію! — підвів дідусь брови.

— Навіть і мобілізацію! — повчаючим тоном сказав Коцюбенко, вихиляючи шклянку.

Вихилив за одним духом і посунув її до „начальника".

— Пийте!

— Піть я буду, но толькі міня очінь інтерісуєть тето дєло, — сказав „начальник", наливаючи собі шклянку. — Кого же вибрать нам, га?..

— Постернака вибрати треба, — озвався дідусь. Він, як був колись старшиною, то возив рекрутів до приєму...

Коцюбенко сердечно розсміявся:

— Ні, товаришу-діду, Постернака вибірати не можна, бо він глитай і куркуль. Тут треба вибрати когось такого, щоб був справжній пролетар і революціонер...

— Совершенно, нуда! — загорячився „начальник". Воєнком — дело суровое і нада штоб по найстоящему, вот што!..

— Так когож тоді вибрати? — буркнув сердито дідусь. — Вас, чи що таке?..

— Мовчіть, товаришу-діду! — сказав на те Коцюбенко. — Товариша Журибіду треба вибрати, он кого!..

— Як Журибіду, то й Журибіду! — згодився дідусь. — Тільки він ніколи навіть путящим наймитом не був,,.

— За те він справжній пролетар і революціонер...

А так, так!.. захитав дідусь головою. — Так, так!.. Ліворуція тепер... Постернака ніяково вибірати...

IV.

Шклянка обійшла навколо столу вже третій, чи четвертий раз, коли двері в хату широко відчинилися й слідом за цим почувся тоненький і пронизливий голос:

— Що тут у вас робиться, га?! Знову распущеніе!..

Коцюбенко, не встаючи з місця, голосно сказав:

— Ніякого распущенія, товаришу Журибіда! Йдіть-но сюди та сідайте разом з нами!

— Що таке? — верескнув на всю хату і до столу підбіг щупленький, заросший ріденькою рудою бородою, з маленькими очами, в сірій поліській свиті, вибійчаних штанях і в постолах з ремінними волоками, середнього зросту дядько.

Втягнувши голову в сухорляві плечі, він злісно, якось по злодійському, перебігав очами по наших лицях, заки не зупинився на мені.

— А це хто? — скрикнув.

— Це, товаришу Журибідо, мій давній приятель і революціонер. Він прийшов сюди, щоб допомогти нам...— почав був говорити Коцюбенко, але Журибіда перебив його:

— А хіба ми самі не можемо тут ради дати, чи що таке?!

— Виходить так, що не можемо! - спокійно сказав Коцюбенко. — Тут чим далі, тим збільшується робота...

Журибіда часто заморгав очами й поспішно спитався:

— Яка там ще робота?

— От прийшла від повітового комісаря така бумага, що тільки держись!.

— А що таке? — злякано метнувся він.

Коцюбенко встав і, повернувшись до Журибіди, голосно і врочисто вирік:

— Наказують нам негайно вибрати собі Воєнкома, який зараз-же взявся-б за впорядкування військових справ у волости...

— О, так це не жарт! — вражено промовив Журибіда.

— Совершенно, нуда! Дело суровое! — озвався пяним голосом „начальник".

Дідусь також хотів щось сказати, але закашлявся і тільки рукою махнув.

Коцюбенко відставив пляшки на бік, витягнув з пачки газет, що лежали коло нього, аркуш рижої бібули і діловито заговорив:

— Справа негайна, а пора пізня. Ми чекали вас, щоб зробити засідання, але вас не було. Отже сідайте на своє місце, та й почнемо радитися.

— Про що радитися? — трівожно спитався Журибіда.

— Як то про що? — спокійно сказав Коцюбенко. — Хібаж у нас мало справ? Кажуж вам, що негайно треба вибрати Воєнкома.

Потім справа з лісом, розверстка хлібних лишків і реквізиція курей та полотна.. Чи може ви думаєте чекати, заки до нас не пришлють кого небудь з повітового Ревкому?..

— Крий нас, Боже! — скрикнув Журибіда. — Хіба ми самі не виберемо того... як його... того воєнка?..

— Ну, так чогож тоді й балакати? — сказав Коцюбенко. — Випийте чарку і сідайте!

— Я той... я согласний...

„Начальник" запобігливо схопився з місця, налив повну шклянку самогону і подав Журибіді.

— Випийте товаріщ Ревком!..

Журибіда випив до дна і, спотикаючись, поспішно заліз за стіл, взяв стільця і сів між мною та Коцюбенком. Спершись ліктями на стіл, він, як гусак, витягнув цікаво свою рудобороду маленьку голову і так занімів. „Начальник" сів по другім боці стола, поруч півсонного дідуся і весь час чогось підморгував до мене. Раптом дідусь заворушився і встав на ноги.

— Ось що, товариші! - заговорив він. — На мій погляд вибірати того воєнка ми не маємо з кого. Добре сказати „воєнко", але як він не на жарт забере в свої руки силу, то тоді може бути кепсько... Як би ще так Постернака, то...

Закашлявся і сів на своє місце. Журибіда злісно глянув на нього і сказав:

— Ви не маєте права говорити, бо ви не член!

— Оттакої! — заперечяв дідусь. — Завжди говорив, а тепер не маю права! Як-же це так?

— А так, що ви буржуазам весь свій вік прослужили, а через те й не мішайтеся...

— А ти ніколи й путящим наймитом не був! — спалахнув дідусь.

Журибіда так і підскочив.

— Виведіть його зараз же з хати! —верескнув до „начальника".

„Начальник" глянув спершу на мене, потім на Коцюбенка і, підвівшись з місця, взяв діда за руку.

— Ну, товаріщ-дед! Марш отцудова! Довольно необразованность свою показивать.

Дідусь шарпнув руку до себе, схилився на стіл і байдуже промовив:

— Я кажу до діла, а як ви не хочете слухати, то я й сам піду від вас... Оце але, яке велике цабе, що аж страшно боятися!.

— Ну, годі вже, годі! — озвався Коцюбенко, який досі дивився і мовчав. — Я, товариші, цілком згоджуюсь з товаришем дідом тільки з тією ріжницею, що на мою думку товариша Журибіду можемо вибрати хоч би й зараз і то без усяких сумнівів...

— А почіму не міня?! – схопився з місця „нач льник". – Яж человек военний і тето дело харашо знаю!..

— Военний та военний, а дурний як порожня бодня! засміявся дідусь. — Тож як не є, а Журибіді ти в підметки не годишся..

— Марш отцудова, необразованность такая! к нувся, як опечений, „начальник", але цьому заперечив ужсам Журибіда.

— Зосп в! — сказав він до „начальника". Я тут старший і я маю розпоряджуватися!..

„Начальник" став струнко.

— Віноват, но ви ещо не сказалі отставіть!.."

— Ну й „отставіть", чого там ще!.. Сідайте!.. А бути Военком я й сам не хочу... Тож Опродко — я, Бідко — я, Ревко — я, а тут ще й якийсь Военко!..

Коцюбенко запротестував:

— Тоді розвалиться вся наша справа! І Опродком і Бідком і Ревком остільки поважні звання, що обовязки Военкома самі собою напрошуються до вас! Тут ні я, ні товариш Підкуйнога, ні ніхто инший з нашого села не зможе взяти на себе відповідальність праці Военкома. Я, наприклад, ледви справляюся з канцелярією, а товариш Підкуйнога з одною міліцією не може ради дати. Я вчився всього з книжок, товариш Підкуйнога весь час знаходився під чужою командою і все це взяте разом є ніщо в порівнанню з природним розумом і хистом, якими володієте ви!.. Отже, щоб як найкраще вийти нам з того становища, в якому ми опинилися тепер, ви, товаришу Журибідо, мусите стати Военком і тим самим прибрати до своїх рук у нашій волости всю адміністративну, громадську, політичну, господарську й військову владу і запровадити твердий режім і міцну дісціпліну, щоб усі знали й почували те, що свобода є свободою, життя — життям, праця — працею, а влада — владою... Ось як я розумію!..

Журибіда заворушився. Борідка його затряслася, вузенькі очі засвітилися якимись чудними вогниками і заікаючись, він став говорити:

— Еге, еге... Твердий режім... Значиця Военко... Я той... Соглашаюся, еге... Тільки той, як його... Той, що я робитиму?

Сказав і хитро подивився на нас. Коцюбенко тільки руками розвів:

— Як то що?..

Подумав трохи і додав:

— Співробітники вам будуть усе робити, а ви тільки командуватимете... Бачили денебудь, як пишуть на машинці? — Тут притиснув, а там вискочила буква. Так і то. Треба тільки налагодити те все...

Журибіда аж в долоні сплеснув.

— А й справді! Як на машинці, егеж!.. Тут притиснув, а там вискочило...

Поклав на стіл обидві руки і став перебірати пальцями, роблячи вид, наче щось притискає ними. Далі скрутнув головою:

— Тільки... тільки як його притискати?.. — промовив пониженим голосом.

Та то я для прикладу згадав про машинку, а на ділі треба розуміти так, що коли схопив до своїх рук владу, так, значиться, тримай її... — сказав Коцюбенко.

— Егеж, схопив, так тримай... Нічого не зробиш...

— Так щож, товариші, так і записати, чи, може проголосуємо? — снитався Коцюбенко, звертаючись до всіх, що сиділи за столом.

— Мне кажіцца, щто нада будіть проголосовать. — важно промовив „начальник".

— Проголосуйте, товаришу, хто за те, щоб ви були военкомом, так нехай піднесе в гору руку. — сказав до Журибіди Коцюбенко. Той метнувся і, якось соромливо, проказав:

— Хто за те, щоб я був военкомом, нехай піднесе в гору руку!

Всі, не виключаючи навіть дідуся, піднесли руки Журибіда подивився-подивився і сказав:

— Три голоси, а я четвертий..,

Глянув на мене:

— А ви чому не голосуєте?

— Таж я тут тільки гість. — відповів я.

— Егеж, а того... забувся...— якось розтеряно промовив він.

Коцюбенко підсунув до себе шклянку, налив самогону і встав на ноги.

— А тепер, дорогий товаришу, дозвольте мені сердечно привітати вас! Хай вам Бог допоможе чесно й непохитно провадити свою працю і не забувати того, що всяка власть від Бога і все мусить робити по божому. За вас я цілком певний, бо ви чоловік справедливий і все будете робити так, як вам скаже ваше сумління. Вітаючи вас, пю за ваше здоровля!

В той час, як Коцюбенко виголошував свого тоста, Журибіда соромливо кліпав своїми маленькими очинятами, наче йому плювили в лице. А коли той скінчив, він всміхнувся і захвилювався:

— Та я той... я нічого собі... спасибі вам... як сумління, егеж..

Але тут підвівся „начальник". Розгладив вуса, кашельнув і заговорив, як камінням посипав.

— Поздравіть і я могу, но толькі дольжон сказать вам здеся, што када ти власть какая нібудь, так імей від настоящій!..

— Про що не ви, товаришу? — цікаво запитався Коцюбенко.

— Пазвольте вислушать! — сказав на те „начальник". — Чісас наш товаріщ Журібеда стал начальством, да ещо й военним, а від у ніво совершенно простой і необразованний...

— Вибачайте! Я щось нічого не розумію. — озвався Журибіда.

— А вот я чічас скажу! — моргнув „начальник". — Как же так, што Опродком, Бедком, Ревком і Военком, а как самий обнакавенний мужик?.. По моему нада іметь начальственний від; а так нікто й слушаться не захочеть. Нада, штоб товаріщ Военком оделся как следуїть і поехал з поліцейскімі посмотреть по всей волості, штоб все віделі ево і понімалі кто управляїть..

Журибіда так і захопився. Встав на ноги, підняв у гору обидві руки і оглядаючи свої постоли з ремінними волоками й вишиті червоною заполочю поли своєї свити, ніяково промовив:

— А й справді?.. Товариш правду каже!.. Якось воно не тее... Постернак, як був тільки одним старшиною, то куди краще виглядав, а яж той... Опродко, Бідко, Ривко і Военко...

— Ну, що там Постернак? — сказав Коцюбенко. — Глитай, куркуль, зволоч, дурень! Виж пролетарій і...

„Начальник" схопився з місця і крикнув:

— Так што по вашему нада такім і бить? А власть для чіго ему дана?.. По моему нада так, штоб товаріщ военком обулся в харошія сапаті із шпорамі, оделся в галіхве і хренч, повесіл сібе коло пояса шашку і револьвера, на шапке краснопармейськую звезду поставіл, тогда последній дурак будіть понімать, што ето настоящая власть і будеть ейо бояться і слушаться!..

Журибіда оглянувся на ліво — до мене, а потім на право — до Коцюбенка і, поспішаючись, заговорив:

— Еге, еге!.. Товариш правду каже... Як же так, справді, в оцій свиті?!..

Вдарився руками об поли і так завімів.

Коцюбенко знизав плечами, всміхнувся і поважно сказав:

— Щож, як хочете, так і одягайтеся! Тільки, де ви дістанете оце все? Цеж амуніція, а не що небудь!..

Журибіда тільки рота роззявив:

— А й справді!..

Але „начальник" заговорив знову:

— А власть для чіво? Ви толькі дайте мне пріказаніе, так я чічас достану всьо, што нада!..

— Ну, то й дістаньте! — просто сказав Журибіда.

Коцюбенко перебив:

— Почекайте! Цеж справа зовсім иншого порядку, а в нас-же засідання. Ми ще мусимо обговорити справу з лісом, розверсткою хлібних лишків, а також реквізицію курей та полотна...

— А по моєму, — озвався „начальник“, — здєся нету чіво говоріть!. Все єті вопроси может разрєшіть своєю властю один толькі товарищ Журібєда!.

— Не розумію! — здивувався Коцюбенко. — Як можна вирішувати питання, зміст яких ще не відомий?.. Я, наприклад, хотів порушити справу з порубкою ліса. Ось приїхав мій старий товариш, сам добрий лісничий і я думав доручити йому догляд за лісом...

Почувши, що він мене зробив лісничим, мені аж моторошно стало. Правда, я любив ліс і часто ходив за білими конваліями, але про лісову справу мав стільки поняття, як про астрольогію. Повернувшись по за плечима Журибіди, я шепнув:

— Слухайте, товаришу! Яж не лісничий!..

— Пусте! Шепнув він мені і голосно сказав: — Ну, так як-же, товариші?

— І нехай собі рубають на здоровля! — несподівано викрикнув Журибіда. — Що він мій, чи ваш, щоб його доглядати?.. Ліс обчественний і обчество рубає!..

— Так, то так, алеж він буде потрібний ще й для тих, що будуть після нас! — сказав Коцюбенко. Він буде потрібний ще й для дітей ваших!..

— Другой тада вирастьоть! — упевнено сказав „начальник“.

— А вирасте! — промовив Журибіда. — Деж то видано, щоб на Полісю та не було лісу!..

— Ну, а як з розверсткою та реквізицією? Требаж установити якийсь порядок! Не можна далі так робити, як то робилося досі!..

— А што там разговорівать? — махнув рукою „начальник“. — Разі не всьо равно?..

— А й справді!.. Що тут і говорити!.. — почав було казати Журибіда, але Коцюбенко сердито зауважив:

— Це, товаришу, чорт знає що! Невже ви думаєте, що ви маєте власть для того, аби нехтувати справами? Сказати по щирости, цього я від вас ніяк не сподівався!

— А ви тово... поосторожнее... — прошипів „начальник“. — Почему єто ви всьо командуєте, когда я тоже такой член, как і ви?..

— Чому я командую?! — обурився Коцюбенко. — Тому, що сам усе ділс робля!. Чи подумали ви коли над тим, щоб так не було тут мене, то не булиб ви начальником міліції і членом ревкому, а товариш Журибіда також не був би тим, чим він є зараз?..

— Та заспокойтеся! — злякано сказав Журибіда. — Яж той... я нічого... що мені?..

„Начальник“ схопився з місця і кинувся до нього:

— Ви, товаріщ Воєнком, вразумітельний челавек, но очінно согласітельний! Ви должни зделать так, штоб бил режим, штоб дісціпліна і послушаніе!..

— А й справді! — метнувся Журибіда. — А я той... я й забув якось!..

Коцюбенко мовчки, встав з-за столу і схвильовано заходив по хаті. Дідусь співчуваюче стежив за кождим його рухом і тихо приказував:

— І треба ото так сперечатися?. І треба ото так доказувати? Та ви плюньте на них, товаришу!

Коцюбенко раптово зупинився перед дідом і сказав:

— Не ваше діло. товаришу-діду, мішатися в справи начальства! Самі знаєм, що робим!..

Лице „начальника“ розплилося в задовольняючу усмішку, а маленькі очі Журибіди так і засвітилися. Обидва переглянулися по між собою.

— Дєло, можно сказать, такое, што конешно нада билоб рєшіть вместе, но как вету времені, так почему єво ніззя поручіть товаріщу Журібєдє, штоб он без лішніх разґаворов рєшіл своєю властю?!. — згідливо сказав „начальник“.

— Еге, еге! — озвався й Журибіда. Чому не порішити своєю властю?.. Яж так, щоб і вам було лекше!..

— Дякую! — буркнув Коцюбенко. Хай буде по вашому! Вирішайте собі своєю властю, але тоді самі говоріть собі з тими, що приходять скаржитися на вас!..

— Чівож тут такого? — спитався „начальник“. — Разі тєто так трудно?

— Ну й говоріть! — відмахнувся рукою Коцюбенко.

— А ви не гнівайтеся! — сказав Журибіда. — Сідайте, краще, на своє місце та випемо ще по чарочці!...

— Дякую дуже! Ви вже краще дозвольте мені піти спати!

— Почему же енто так? — цікаво спитався „начальник". — Не здравіцца вам, што лі?...

— Нічого... — простягнув Коцюбенко. — Стомився... Голова болить... Час спочити трохи...

— Ще встигнете! — сказав Журибіда. — А миб того... як його... запилиб трохи... за мое здоровля, чи що..

— Я вже пив, як було треба, а тепер надобраніч!

— Ви вже йдете? — схопився Журибіда. — А як же я маю їхати на ту волость?...

— На мою думку, — сказав Коцюбенко, — ви повинні зробити парад мі ліції, а потім скликати скрізь мітинґи і..

— А що то таке оті мітинґи? — жваво спитався Журибіда.

— Собранія такія... — вмішався „начальник".

— От вам товариш начальник скаже вже! — кивнув Коцюбенко головою на „начальника".

„Начальник" нахабно підняв голову.

— І раскажу, что мне такое!...

— Ех, дурню ти дурню! Що ти можеш розказати? — захитав дідусь головою. — Розсівся на панських стільцях, так думаєш, що й розумним став?..

— Мовчать, дед! — гримнув „начальник". — Када била война, то я ешо не на таких сідел! Било вот так в Галіції заходіш в какой нібудь дом і садішся где тібе толькі понравіцца і делаїш сібе, што толькі завгодно...

— Через теж воно так і кепсько тепер, що тільки ходили та сідали! — зітхнув дідусь.

— Ну, завтра будемо балакати! — сказав Коцюбенко. — А тепер годі!

Попрощавшись із Журибідою та Підкуйногою, він повернувся до мене.

— Ходіть зі мною! — сказав, йдучи до дверей.

— А чіво ему йті? Пускай здеся будеть! — сказав „начальник".

— Еге, еге! Чого вам іти? — звернувся до мене й Журибіда.

Стараючись бути як мога лагіднійшим, я обережно став відмовлятися, але то нічого не помагало. І коли я попрощався з Журибідою і подав руку Підкуйнозі, то він, тримаючи мене за руку, швидко шепнув мені на вухо:

— Ви будьте здеся, так ми вас заместо ево ізбірьом!...

— Замість кого? — спитався я голосно, не розуміючи, що він хоче сказати.

Він почервонів, розсердився і сказав:

— Ну, как не жілаєте, так до свіданя!...

Я вклонився і вийшов слідом за Коцюбенком. Він стояв на ґанку й замислено дивився на ясно визорене небо.

— Яка чудова ніч! — сказав я.

— Чудова, та не для нас! — промовив він. — Хіба такі люде, як от ми, мають час і змогу милуватися нею?...

Зійшли скрипучими східками з ґанку і подалися до школи. В селі було тихо, як у могилі, тільки десь далеко сумно й протяжно хтось кричав.

— На хуторі кричать — байдуже промовив Коцюбенко. — Певне розбійники напали...

І вийшло якось так, що ми несвідомо прискішили свого ходу. Зараз же за маленькою й низенькою, однобанною церковцею, повернули в провулочок і зупинилися перед невеличким сірим будиночком, над дверима якого висіла чорна таблиця з білим написом — „Народня школа".

V.

В маленькій, вимазаній білою глиною, кімнатці було тихо й затишно. Одним одне малесеньке віконце було завішене біленькою фіраночкою, в кутку стояв невеличкий столик з книжками, а над ним копія картини Гвідо Рені „Христос у терновім вінку". Далі по стінах висіли картки українських письменників, видання „Союзу Визволення України", а між ними незмінні „Гагілки" і „Гість з Запоріжя".

— Сідайте і будьте як у себе в дома! — сказав він до мене, висунувши з під стола табуретку.

Я сів і став переглядати його книжки. Все старе й давно знайоме, але характерне для українського інте-

ліґента з народу. „Історія одного селянина“ — Еркмана Шатріяна, „Боротьба за право“ — Француза, „Ілюстрована історія“ — Грушевського і тутже старе видання Леніна — „Письма о тактикѣ“.

— Читаєте де що? — спитався я його.

— Де там у чорта читати?! — сказав він. — Самі бачили мою роботу!...

— А, так! Я дивуюся вам, як ви так можете?...

— Мушу, то й можу! По перше, як я вже казав, мене ніякий чорт тут не зачіпає, а по друге — я захищаю село від червоних грабунків...

— Ви захищаєте, а ваші товариші грабують..

— Не дуже!

— Яж сам бачив, як той „начальник“ поводився!

— Чорт його знає, що йому сталося?! — зітхнув Коцюбенко. — Ранійш він не був таким!...

— Мені здається, — сказав я, — що він завидує Журибіді... Ви стільки йому всяких назв надавали...

Коцюбенко замислився. Довго думав і ходив від ліжка до порога і від порога до ліжка, а потім підійшов до мене і зітхнув:

— Дійсно я не розрахував! Бачите, коли я давав йому всякі адміністративні назви, то передовсім мав на увазі його жадобу бути начальством і цілковиту нездалість начальствувати. Отже досі було так, що всі назви носив він, а ділом відав я, але тепер, боюся, щоб він не зазнався...

— А чому ви того Підкуйногу не зробили хоч яким небудь Опродкомом?

— Досить з нього того, що вже має!... Тож він і так уже в печінки всім вївся.. Полотно „реквіруе“, кури „реквіруе“, самогон „реквіруе“...

— А виб його прогнали!

— Куди вже там! Пізно тепер! Перше те, що його була вибрала громада, а друге — його молодший брат у повітовій чрезвичайці служить...

— Ну, так що з того?

— Нічого! Треба миритися, та й усе!

Затих і знов зачав ходити по хаті. Раптом пляснув себе по лобу долонею і сказав:

— Не я буду, коли я його не знищу!

Вийняв з кишені револьвера і любовно притис його до лиця.

— Найпевнійший друг і товариш у наші часи! — сказав.

Сам не знаю, через що саме мені згадалися вірші якогось комуністичного поета про те, що на всяке насильство треба відповідати тільки насильством і я промовив:

— Мені здається, що цим ви нічого не зробите... Що з того, що ви знищите одного Підкуйногу, як навколо вас буде одна дика сила?.. Лишіть вицю всю гру і ходіть зі мною.

Його лице болюче зморщилося і він журно похитав головою.

— Нікуди я звідси не піду, бо цей куточок мій!...

Став лицем до образа Христа в терновім вінку і взяв мене за руку:

— Бачите цей образ? Коли я був на польському фронті, то знайшов його в розбитому костьолі. Ви подивіться ліпше і побачите дві маленькі дірочки від револьверних куль. Його московські салдати розстрілювали за те, що він не православний...

Він говорив якимсь чудним, надірваним, наче глухим голосом, а його лице весь час болюче здрігалося. Простягнув руку до образа і показав мені дві чорні цяточки: одна коло вуха, а друга в середині тернового вінка.

— Розстріляли й покинули, а я найшов його і носив з собою доти, доки не прийшов сюди. Тепер я його оправив, поставив над своїм столом і вирішив ні на крок не відступати від нього...

Я згадяв нашу зустріч у лісі, як він показував мені револьвер, і порівнюючи з даним моментом, подумав: „Коли не божевільний, так романтик...“ Але він, наче відгадав мої думки, повернувся до мене і сказав:

— Ви не думайте, що я божевільний, або лишне випив! Нічого подібного! Я тільки сучасний інтеліґент і такий як і ви, анархіст-індівідуаліст...

Кинув револьвер на стіл і дико засміявся:

— Одначе, так збожеволіти дуже легко!... Рушив з місця і збожеволів!..

Я мовчки дивився в його незвичайно непорушні і незвичайно блискучі очі і відчував, як по спині проходили дріжаки...

— Не бійтеся! — кивнув до мене головою — Я не збожеволів і не збожеволію, а напевне піду до Постернака..

— А хто він такий? — спитався я.

— Тутешній чоловік і добрий господар... Був колись волосним старшиною, а ще перед приходом червоних — сільським головою...

— А деж він тепер?

— Пограбував його наш „начальник“ зі своїми міліцейськими, а він розлютився і в повстанці пішов... Хоче помститись...

— Дивно мені! — сказав я. — Як тільки ви можете тут сидіти й потурати примхам усяких...

— Мовчіть! — різко спинив він мене. — Я тут сиджу, бо мушу сидіти...

Урочисто повернувся в куток і показав на образ Христа.

В той час вікно задзвеніло і здоровезний камінь, просвистівши коло мого вуха, вдарився об протилежну стіну кімнати. Свічка на столі затремтіла і згасла. Коцюбенко зігнувся і кинувся до дверей. Прочинив і крикнув:

— Гей, хто там?!...

Ніде нічого. Тільки одні жаби на болотах кричали, аж надривалися і чимсь страшним віяло з лісових нетрів.

— Бр... холодно як!... — промовив Коцюбенко і вистрілив. Голосна луна відкликнулася десь аж на болотах і знову стало тихо.

Він ще постояв так трохи і зачинив двері.

— І хтоб це міг бути?! — замисленно промовив сам до себе. — Та цього я не подарую...

Я сидів на своему місці і щось чудне тривожило мою душу і заставляло забути і за довгу подорож і за страшну втому, від якої боліли кости й темніло в очах. В мізку, чим далі, тим більше зростало якесь незрозуміле напруження, яке затаєно чогось ждало й сподівалося.

Коли тут коло хати застугоніло й хтось з усієї сили шарпнув за двері.

— Товаришу Коцюбенко, відчиніть! — почувся дріжучий, старечий голос.

— Неначе товариш-дід! — промовив Коцюбенко і кинувся до дверей.

— Хто там?

— Це я! Відчиняйте, Бога ради!...

— Засвітіть світло! — сказав він до мене, відчиняючи двері.

І при світлі свічки ми побачили блідого, як смерть, переляканого дідуся, сива голова якого була розкудовжена, а крізь пірвану сорочку визирало худе й жовте старече тіло. Дріжучи, як у пропасниці, він говорив:

— От, нещастя!... От, біда!... Господи, спаси й помилуй!...

— Що сталося, діду?! — спитався Коцюбенко і лице його почолотніло.

— Ой, тікайте скорійше! — закашлявся дідусь. — Тікайте, бо вони сюди прийдуть!...

— Та кажіть-же нарешті, що там такого сталося?! — крикнув сердито Коцюбенко. — Куди тікати? Чого тікати? Хто сюди має прийти?...

Дідусь сів на ліжко й заплакав:

— Насилу вирвався.. Чека хотіли зробити..

Що таке? — здивувався Коцюбенко.

— Чека, кажу, хотіли зробити... — плакав далі дідусь. — Пан-отцеви вже зробили...

— Нічого не розумію... — розвів руками Коцюбенко і взяв дідуся за плече. — Кажіть-же!...

Дідусь витерся рукавом і схопивши його за руку, поспішаючись і заікаючись, почав говорити:

— Ого, як ви пішли, то вони ще пили й говорили про те, як треба їхати на волость. Журибіда хотів, щоб було так, як ви казали, з мітінґами, чи як його там, а Підкуйнога відмовляв його і казав, щоб він не слухався вас, бо ви його обманюєте. Потім Підкуйнога приніс звідкись якусь стару шаблю й остроги і став його вбірати по военному...

— Як так? — спитався Коцюбенко. — Він-же у свиті!

— Отак, як бачите! Остроги причепили до постолів, а свиту підперезали поясом і повісили шаблю..

— І щож, Журибіда дав оце все зробити з собою?

— Він спершу відмовлявся, але як Підкуйнога приніс йому ще якогось широкого кашкета із звіздою, то він натягнув його на голову і ходив по хаті, приказуючи — ась, два... ась, два...

— Ну, щож далі? — нетерпеливо спитався Коцюбенко.

— Далі вони знов пили і знов говорили... Казали, що Журибіда повинен

гак їздити, як колись архирей, або губернатор, а Підкуйнога завтра рано має параду коло церкви зробити зі своїми міліцейськими...

Коцюбенко повернувся до мене:

— Як бачу тепер, ви казали правду!... Занадто я надавав йому отих звань усяких і от звихнувся мужик...

— Та ще й як звихнувся! — сказав дідусь. — Коли Підкуйнога сказав йому про параду, то він аж підскочив від радости і загаласував, щоб і благодарственний молебень також був. Підкуйнога казав, що піп може на це не згодитися, але Журибіда вже й сам слухать нічого не хотів. Схопився, став бігати по хаті і кричати, щоб до нього зараз-же привели попа, а коло хати поставили варту...

— А щож Підкуйнога? — цікавився Коцюбенко.

— А що йому?! Він і радий метушитися, бо в тій метушні він тепер найстарший і робить, що йому самому хочеться...

— Щож він там таке робить?... — хвилювався Коцюбенко.

— Поставив спершу варту коло хати з обрізками в руках, а потім привели попа і сказали йому, щоб він відслужив у церкві молебствіе за здоровля Журибіди й за народню власть...

— Ха-ха-ха!... — несподівано, якось істерично зареготався Коцюбенко. — Так його, патлача такого, так!...

Дідусь залякано підвівся з ліжка і тихо сказав:

— Щож тут смішного, як вони його забили?!...

Коцюбенко так і завмер.

— Забили?! — ледви промовив. — За що?

Дідусь знову заплакав і, крізь плач, виривалися лише уривчаті фрази й окремі слова:

— Сказав, що не мають права приказувати.. Сказав, що церква відділена... Журибіда став шарпати його за бороду і кричати: „Тепер ти знаеш, що таке воєнко?“... Потім вони його повели в льох і.. і... і забили...

Вдарився кулаком в груди і заридав, як мала дитина.

— Я вибіг на вулицю і став кричати... Вони зловили... Тягнули в льох... Били... А я втік сюди... Вони зараз також прийдуть.. Вони хотіли ще раніш, але через попа затрималися... Посилали одного міліцейського подивитися, що робите... Він був тут і казав, що тайну раду радите з Петлюрівцем...

— Деж той Петлюрівець? — скрикнув Коцюбенко.

— Це вони так на товариша кажуть... — показав дід на мене.

Трівога в моїй душі зросла до болю. Я встав на ноги і сказав:

— Нічого ви з ними не вдієте тепер, хоч самі створили їх! Ходім, ліпше!...

Коцюбенко махнув рукою.

— Заспокійтеся!... Щож далі, діду?...

— Вони казали, що ви хочете зробити переворот, що ви змовляетеся, що ви з Постернаком за одно і хочуть зробити вам чека...

— А Воєнко для чого?

— Підкуйнога каже, що Воєнко для командування тільки, а все діло має робити він, бо в нього вся сила...

— Щож на це Журибіда?

— Той ходить тепер з острогами і радіе... Збирається ще хату Постерначчі спалити...

Враз задзвонив дзвін.

Бом... бом... бом... — простогнав великий.

Бам... бам... бам... — затужив менший.

Ми схопилися й вибігли на двір. Небо над селом було червоне й рижий дим котився просто на церкву. На селі стояв глухий гомін, серед якого чувся несамовитий крик якоїсь жінки.

— Ось вам ваша сила! — несподівано вирвалося з моїх уст.

— Гасити треба, гасити! — дико крикнув до мене Коцюбенко і раптом зігнувся до землі. — Деж я тепер свого Христа сховаю?...

Коло церкви почувся якийсь крик і в провулку показався гурт темних постатей, які при світлі пожежі здавались страшними й загадковими. В передніх рядах юрби, було видно, йшов Підкуйнога, а поруч його Журибіда. Обидва вони сильно заточувалися й галасували:

— Ізмени не довжно бить! Нада знічтожіть вйо! — кричав Підкуйнога.

— Еге, еге!.. Знічтожити, прокляту! — верещав Журибіда.

Побачили нас, вони зупинилися. З хвилину стояли мовчки, не рухаючись з місця, а далі захвилювалися і всі разом посунули на нас.

Коцюбенко вихопив з кишені револьвер і став утікати. Я побіг разом з ним. Дідусь, у своїх білих штанах і сорочці, заметушився на одному місці і так потонув у юрбі.

Біжучи через городи, по яких котився густий дим пожежі, ми чули, як за нами сатаніла юрба і як кричав Підкуйнога:

— Бейте єво, старого чорта, бейте!... Пускай знаїть, как прідупріждать!...

Вибігли за село й кинулися просто в ліс. Глухий гомін дерев видався мені величнім співом чернечого хору в Печерській Монастирі і я несвідомо майже, зупинився і став слухати. Крізь лісовий гомін долітали з села окремі викрики й хвилинами чулося жіноче голосіння Однаково, як це не дивно, моя душа була цілком спокійна, а важка втома зборювала й хилила до долу.

— Добре булоб спочити тепер! — сказав я до Коцюбенка.

— Спочити?! — здивувався він. — А вони як?!...

— Хто вони? — спитався я.

— Начальник і Воєнко... — сказав Коцюбенко.

— Тож вони вбити вас хочуть!...

— Вбити?!... Гм... вбити, кажете?...

— А чогож ви тоді втікали?...

— Хто втікав?... Я не втікав!... — заговорив він якимсь чудним і непевним голосом. — То я так собі... так собі від Христа побіг...

Раптом сів на землю й заплакав:

— Так марнується сила... марнується сила... марнується сила...

Я нахилився до нього і став гладити його по голові.

— Заспокійтеся! Не треба так! Вставайте та ходім, бо тут можуть нас знайти!...

— Йдіть ви собі к чорту! — заскреготав до мене зубами. — Розумієте, — к чорту!...

— Але ж ми разом маємо йти! — пробував його вговорити.

— Чуєте, що я сказав?! — грізно підвів голову. — Йдіть собі і не перешкоджуйте мені бути тут на варті!...

— На якій варті?...

— Ліс тепер мій і я не дозволю його нищити!...

Я мовчки відступився від нього. Він пильно подивився на мене:

— Не вірите, га?... Не вірите?... Так зараз побачите!... Зараз побачите!... Інтеліґент!... Зволоч!... Анемія!... Плязмонія!... Анархіст!..

Миттю став рачки й вишкірив зуби:

— Гав!... Гав!... Гав!...

Я зрозумів усе й кинувся від нього. Біг так довго, заки не замерло в моїх вухах оте божевільне „гав!“ й заки лісовий гомін не обгорнув мою душу мовчазним спокоєм. Тоді зупинився і побачив, що вже сходить сонце. В низу дерева були обгорнуті сизобілим серпанком легеньких туманів, а в горі були залиті червоним сяйвом літнього сонця. Якась дивна байдужість обгорнула мене і я спокійно ліг на траву й задивився на небо. Небо було сине, прозоре й чисте і, чомусь здавалося мені, що високі столітні сосни своїми осяйними верхами намагаються його підпалити, як Воєнком підпалив Постернакову хату, але воно не хотіло горіти, бо тоді мав би вже збожеволіти я... Лежав і бачив просто над своєю головою величезного вулика, коло якого чорною хмарою роїлися пчоли. Однаково це мене не цікавило й не захоплювало, тільки вже засипляючи, чув, як щось гомоніло: „А Поліщуки дуже дбайливі... тільки темні... дуже темні..“

Гу-у-у-у... Шу-у-у-у... — гуло надї мною моє рідне волинське Поліся...

2. липня 1921 р., м. Тернопіль.

Ю. БУДЯК.

Веселий марш.

Шляхами пустелі, нога за ногою, оточені колом темноти рабів,
Ідуть у кайданах поборники волі, і дзвонять кайдани об камінь [шляхів.
Дзень - брязь — дзень, брязь...
Дзень - брязь — дзень, дзень...
Байдужі до глуму, байдужі до горя, — їх пеклом чи смертю [не сила злякать,
І смуглі юнацькі привабні обличя огнем перемоги як сонцем горять.
Дзень - брязь — дзень, брязь...
Дзень - брязь — дзень, дзень...
Дарма, що на зустріч страшна невідомість! Дарма, що пустеля [і сушить й пече!
Дарма, що кайдани їдять наше тіло, а кров безустанно на шлях [наш тече!
Нам тіло — одежа! Беріть його, ріжте! Хай хижії птахи його роз- [несуть!
Ми ринем до сонця! до вічного світу! — де слова „неволя“ ніколи [не чуть!
Брязь - дзень — дзень, брязь...
Дзень - брязь — дзень, дзень...
Греміть же, кайдани! Миж будем співати про волю, братерство, [про рівність усіх!
Про волю, величність, красу чоловіка, хай пісня лунає! І пісня, [і сміх!
За нами, хоробрі! За нами, завзяті! До сонця, до праці! Ставайте, [як ліс!
Дарма, що кайдани нам похорон дзвонять, — у будучім царстві [не буде вже сліз.
Дзень - брязь — дзень, брязь...
Дзень - дзень — дзень, брязь...
Дзвениж ти, залізо, огидливим дзвоном! Дзвени про наругу над [кращим в людей!
Роздзвонюй свій сором! Буди підупалих! Виховуй для слави ти [наших дітей!
Дзень - брязь — брязь, брязь...
Дзень - брязь — дзень, брязь...
Видзвонюй, залізо, прокляття і сльози, і кров, що вже більше [тебе не полле:
Із тебе кайдани — оружя темноти, тай меч же із тебе, що їх [розібє!
Дзень - брязь — брязь, дзень...
Дзвоніть на подзвіння, кайдани своєї!
Дзень - брязь — дзень, брязь...

В. К.

Сотник Черник.

(Оповідання).

...„Підложіть іще дров до печі. З того часу, як ми відступали на Волинь у листопаді девятнайцятого року, іноді мені здається, що в моїх костях лід. Бо морозний вихор віяв тоді кілька днів підряд, а в мене не було шинелі. Прийшлося на-пів голому відступати.

А все таки, друзі, хотілось би мені ще раз пережити всю нашу війну, з цілою її безоднею терпіння і з усіми її гарними хвилинами. Знаєте, друзі? Іноді мені хотілось би ще раз без шинелі відступати на Волинь серед морозного вихру, щоб тільки ще раз іти поруч із своїми друзями під брязкіт нашої зброї.

Вам певно здається, що я готов би воювати у кожній армії і за кожну ціль. Ні, друзі! Якби сьогодня вернула небіжка Австрія і девятьсот чотирнайцятий рік, то я або втік би куди на ліси, на дебри, щоб не вбрати австрійського мундіру на себе, або прямо перейшов би до ворога, або нарешті дав би себе розстрілити, щоб не боротися в чужих рядах, за чужі ціли, друзі.

А все таки я люблю війну. Люблю ту війну, у якій людина бореться за свої власні мрії і сама з власної волі іде на смерть ради своїх мрій. Тоді, бачите, затираються межі поміж життям і смертю, тоді жертвує людина всі свої сили, всі думки, усі надії і все своє щастя ради війни. І війна буває тоді прекрасна. Може воно божевілля? Не знаю. Я хочу бути тим божевільним іще раз.

Багато, багато спогадів тиснеться мені в голову сьогодня і я міг би оповідати вам усю довгу, зимову ніч про красу нашої війни.

Але ви швидко втомились би й заснули. Бо ніде правди діти, ніхто не любить тепер военних оповідань. Оці оповідання вже всім нам вухами лляться. Їх слухати будуть із зацертим з цікавости віддихом щойно наші сини й внуки в довгі зимові вечері, — якщо їм не прийдеться стількиж само навоювати-сь, як мені з вами, друзі.

Сьогодня хотілось би мені оповісти вам казку про сталеві шоломи, заквітчані червоною стрічкою і червоними грознами калини. А буде це казка про сотника Черника, що лежить сьогодня в залізній труні на високій горі над Дніпром.

Було це в девятьсот вісімнайцятому році. На Вкраїні панував у тому часі Гетьман Скоропадський. Московське панство оточило Гетьмана й гуляло в Київі за мужицькі гроші. Селянам землю відобрали пани, понакладали на села контрибуції, останню сорочку здирали за те, що мужик посмів прогнати пана з маєтку. По Вкраїні швендялися гетьманські карні експедиції, катували людей, в тюрми сотками замикали, вішали, стріляли, цілі села пускали з дымом. Селяне пробували боронитися, робили повстання. Алеж у тому часі скрізь на Вкраїні стояли німецькі війська і жандармські відділи. Вони в мужицькій крові втопили селянські повстання. І затихла нарешті наша скровавлена Вкраїна. Мужик мовчки терпів і з болю мовчки скреготів зубами, а по-ночі випорпував із землі свого кріса, мастив несоленим салом, щоб кріс не заржавів, соломою його прикладав і присипав землею.

Тихо було на Вкраїні. Тільки в Білій Церкві, містечку, що на двіста верст лежить од Київа, наші Січові Стрільці готувалися, щоб Гетьмана повалити. Весь божий день вони муштрували, бо знали, що тяжкий буде бій проти Гетьмана й Німців.

А було наших Стрільчиків чотириста і мали вони чотири гармати й двайцять скорострілів. Так, так, друзі! Чотириста Стрільців думало в тому часі всю Вкраїну спасти, виступити до бою проти всього московського панства і проти двіста тисяч Німців, що були в тому часі на Вкраїні.

І були наші Стрільчики такі вояки, що не було кращих від них ніколи на Вкраїні. Любив стрілецький гарматчик свою гармату наче рідну маму, а кіннотчик коня і шаблю як коханку, стрілецький піхотинець свого кріса як сестру. Вся Вкраїна сумна лежала. Тільки в наших Стрільчиків було весело. Гомонить бувало пісня, брязче зброя. „Треба здобути Петроград? — здобудемо! — Москву? Берлін? — Хочби й само пекло!“

Го! Го! Кажу вам, друзі, самому Люцинерови страшно було би Стрільця.

Прийшов листопад і прилетіли з Київа тривожні вісти: Гетьман якусь раду радить з московськими ґенералами Денікіном і Красновом.

Веселий народ були наші Стрільці. А в тому часі й вони затихли. Весь божий день муштра, стрілянина острими набоями до ціли. А в вечері, при світлі свічки, мовчки чистить Стрілець свого кріса. Усі знали, що наближується смертельний бій.

У половині листопада приїхав із Київа наш полковник і привіз гетьманський маніфест. А в маніфесті писав Гетьман, що заключує союз із Москвою.

Зібрали ми Стрільців. „Так і так, мовляв. — Гетьман запродав Україну панам, а тепер віддав її Москві. Ідемо на Київ, Стрільці!“

Тут зашуміло в наших стрілецьких бараках ніби в улию якім. Баґнетами познімали Стрільчики гетьманські портрети, що висіли в бараках, з одного удару взяли містечко й на всю Вкраїну потелеґрафували: „Йдемо на Київ! Хто живе, бери за кріс!“

А носили в тому часі наші Стрільчики сталеві шоломи. І заквітчали їх Стрільці червоною стрічкою з переду і грознами червоної калини. Бо пізна осінь була і калина вспіла почервоніти. А була вона така червона — як молода стрілецька кров.

Ще досі, друзі, ввижаються мені оці сталеві шоломи, заквітчані червоними грознами калини.

На другий день потім, як ми проголосили повстання, перед наші бараки заїхав невеличкий потяг із шести вагонів. Перед машиною один вагон, на нім гармата. Два скорострільні з переду, два з заду. Це був потяг стрілецьких передових сил. Ми — бачите — рішили підїхати як мога близче під Київ, щоб з розмаху, у бою на вулицях, узяти столицю.

Вся стрілецька залога вийшла з бараків прощати товаришів, що перші поїдуть до побіди, або — на смерть.

Шістьдесять Стрільчиків вистроїлося рядами перед потягом. Як сталевий мур вони стояли. Тихо було. Іноді тільки легкий осінний вітрець налітав і грався з червоними ягодами калини на стрілецьких шоломах. Заходило сонце. А кроваво воно заходило в тих днях; кровавим відблеском блестіли стрілецькі баґнети.

Перед тих шістьдесятьох вийшов сотник Черник. Стрункий він був як тополя. А обличя його було бліде, бо кілька ночей не спав, готуючи плян повстання. Насуплене було його чоло, затиснені вузькі уста. А зпід насуплених брів якось дивно горіли його темносірі очі. Іноді здавалося, що глибоко в тих сірих очах засіли промінчики сонця.

Сталевий шолом був на його голові. А заквітчаний він був грознами червоної калини. Бо пізна осінь була й калина вже вспіла почервоніти.

Мовчки попри фронт пройшов сотник Черник, пильно вдивляючись в очі своїх Стрільців. Нарешті пристанув і запитав:

„Чи вірите ви, що здобудемо Київ, Стрільці?“

— Віримо! — твердо одвічали Стрільчики.

А сотник Черник усміхнувся:

„Якщо вірите, Стрільчики, в побіду, то кажу вам — смерти немає. Нам доведеться стати проти тисячів, бо тисячі московської голоти вийшле проти нас Гетьман. А ми змережимо нашою кровю стрілецькою біле каміння київських вулиць. А ми розсиплемо червону калину з наших шоломів. І будуть червоні ягідки казати: „Смерти немає —

є тільки стрілецька честь!“ Тож хто вірить у смерть — на бік! Хто не вірить — на свої місця!“

Бігцем побігли Стрільці до своїх вагонів. Засвистіла машина і з тихим грюкотом посунувся потяг на північ під Київ.

Так, так, друзі! Іноді вважається мені сталевий шолом, заквітчанй червоними грознами калини, і тоді тяжкий жаль налягає на мою душу за сотником Черником, а в голові появляється думка: „Смерти немає. Смерти немає“.

А треба вам знати, друзі, що була в тому часі у Київі дівчина, що її сотник Черник любив понад усе на світі. А їхав він у Київ не того, щоб побачити кохану, а того, щоб розсипати ягоди калини із свого шолому... І розсипав їх, мої друзі.

Так почався стрілецький похід на Київ у девятьсот вісімнайцятому році. Було тоді чотириста Стрільчиків при чотирьох гарматах і дванайцяти скорострілах. Вся Вкраїна тихо лежала в тому часі. Була вже пізна осінь і калина вспіла почервоніти. Грознами калини заквітчали Стрільці свої шоломи, ідучи на Київ, а були ці грозна такі червоні як молода стрілецька кров.

Помалу їхав потяг сотника Черника на Київ. Нічю минув Хвастів і віхав у Мотовилівський ліс.

Ще тільки ніч кінчалась, як потяг пристанув посеред темного соснового бору на Мотовилівський станції.

Із станції вибіг телеґрафіст.

„Команданта потягу мені треба!“ — кричав він, задиханий, підбігаючи до Стрілецьких вагонів.

Сотника Черника збудили, бо дуже втомлений був і ляг тої ночі спочати

„Що сталося?“ — запитав сотник.

— „З Василькова мені телеґрафують, що там прибули два ешелони, повні московських офіцерів. Хтось доніс їм із Хвастова, що їдете, бо почали вигружуватися з вагонів і готуються здобути цей ліс!“

„Скільки їх там?“

— „Кажуть, більш тисячі буде“.

„Сотник Черник видав короткий наказ і в пітьму старого соснового бору вперед посунув залізний стрілецький потвір.

На краю бору потяг пристав.

Сотник Черник вискочив із вагону, задзвеніли кріси, глухо загрюкотіли скорострільки, як Стрільці знімали їх з вагонів.

Мовчки як сталевий мур стало шістьдесять Стрільців, ждучи на накази.

Почало світати. На небі появилася молочно біла лента і видко вже було безмежно широке, рівне поле, що від ліса простяглось аж туди, де небо на землю спірається.

Туди поглянув сотник Черник. Десь там за молочною лентою досвітку лежав Золотоверхий Київ. Десь там, за тими полями чекала на його кохана дівчина... Даремно!

І сказав сотник Черник:

„Стрільці! Не змережимо білого каміння Золотоверхого Київа нашою стрілецькою кровю, а розсиплемо червону калину з наших шоломів тут — у цьому борі!“

І, як сонце стало сюди з далеких піль, то серед червоної заграви пішли густі, чорні, ворожі ряди на Мотовилівський ліс.

Тихо чекав на них бір, криючи Стрільців за пнями старих сосон.

Все близче надвигалися ворожі ряди на ліс.

А там, у лісі, біля одної старої сосни трьох Стрільчиків похилилося над скорострілом. При скорострілі, високий, гордий, наче молодий ясень з почервонілим листом, стояв сотник Черник у сталевім шоломі, заквітчанім червоними грознами калини.

Ще хвиля тиші, — ще близче підступили ворожі ряди. Аж тут сотник Черник підняв руку в гору серед тиші понурого бору.

І враз заревів бір ніби від чарів, загудів, заклекотів.

Почався бій у Мотовилівськім лісі.

Покосами поклалися ворожі ряди. Але тільки жмінка Стрільців боронила ліса і не всюди долітала їхня куля.

Ворожа лінія вигнулася півколом, а кінці того півкола чимраз близче підходили під ліс.

Бір ревів скаженим клекотом стрілецьких скорострілів. Серед того реву не чути було ні людського голосу ані свисту куль. І здавалося, що мовчки іноді Стрільчик якийсь молоденький, стоючи побіля старої сосни, вниз опускав свій кріс, приклякав на коліна і

лагідно якось усім тілом припадав до мягкого моху соснового бору. Виглядало воно так, начеб то втомився Стрільчик і лягав на холодний мох відпочати.

Досягли ліса кінці ворожого півкола. На крилах стрілецького авангарду почав змовкати гомін крісів.

Клекотів ще тільки скоростріл побіля сотника Черника. У скорострільчиків замрячені були очі з бойової горячки. Але сотник Черник спокійно дивився в даль. В його сірих очах були промінчики сонця.

Нараз один скорострільчик підповз до сотника і схопив його за ногу.

„Долів, сотнику!“ — скрикнув. — „Невже не бачите? З чотирьох скоро стрілів косять по нас! Долів!“

А сотник Черник усміхнувся. Він нагнувся до Стрільчика й сказав: „Смерти немає, мій друже!“

І коли випрямився сотник Черник, то нараз випустив із рук свій полевий бінокль, захитався — і ляг на мягкий мох старого бору.

З його шолому розсипалися червоні ягідки калини. А він підвівся на руці й очима повів кругом. В тих очах почали гаснути соняшні іскри. Злегка підігнулися кутики його уст начеб то до гіркого усміху. Рештками сил він вслухувався в клекіт бору.

А там — у цьому клекоті — у глибині бору озвався новий гомін. Чимраз виразнійше гомонів він і нарешті старий бір загудів від ясного пробійного крику молодих грудей.

І враз вороже півколо захиталось і геть од ліса одшатнулось на чисте поле.

До сотника ще раз підповз його Стрілець.

„Сотнику! Наші наспіли!“

А в сотника вже збіліли уста і згасло соняшне проміння в його очах. Напружена рука під ним підогнулась і сотник Черник тихо приляг головою до моху.

А тимчасом на крилах стрілецького авангарду заклекотіли нові скорострільки. Розшалілий заревів понурий бір. Іноді здавалося, що великанський якийсь потвір скаженіє в глибинах темного ліса. Здавалося, що потвір, грубими ланцами прикутий там у глибинах бору до прастарих пнів сосон, що він зриває ланци, ломить сосни і вмить вирветься з бору на чисте поле, сіючи смерть і руїну.

Нарешті потвір вирвався з ліса. На боки бухаючи клубами пари, він пігнав на чисте поле перед ліс. Раз-у-раз із пащі потвора вибухав вогонь і синявобілий дим. А за кожним вибухом гриміло, а за кожним громом купами лягали ворожі ряди на щирім полі. Це виїхав стрілецький потяг і гетьманців змітав картечю.

Ах! Друзі мої! Дорого заплатили гетьманці за ту червону калину, що її розсипав сотник Черник із свого шолому! Дорого, друзі!

Сотки трупів лишили на полі вони. З диким жахом тікали вони зпід Мотовилівського ліса. По їхніх пятах пішли на Київ Стрільці. За кілька днів уся Вкраїна спалахнула, гетьманців рознесла, розгромила Німців. Беззбройна, шматлава тікала Німота знад Дніпра.

А сотника Черника поховано в залізній труні в Київі на високій горі над Дніпром. Дубовий хрест стоїть на тій могилі. А могила травою заросла. Іноді тільки хтось кладе на цій могилі під хрестом червоні квіти. А такі червоні ці квіти, як червона буває калина в осени пізно.

Оповідали мені люде, що іноді дівчина якась тулиться до цієї зеленої могили і бліде своє чоло притискає до високого, дубового хреста...

...Підложіть іще дров до печі. З того часу, як ми відступали на Волинь у листопаді девятнайцятого року, іноді мені здається, що в моїх костях лід...“

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА.

ЛІСОВА МАТИ.

(*Нарис*).

Передрук заборонений.

Хто знає Карпати!

І ці Буковинські.

Багатьох, але може й мало хто.

Тут бувають скриті пропасти, тут є місця, де живуть божки й русалки, де чародійне зілля закриває земським дітям очі, щоб вони не бачили того, що булоб незрозуміле їхнім буденним душам і щоб засліпило їм очі. Чародійне зілля і казки Карпат. Де неушкоджено буяє арвіка, що містить в собі лічничу силу, а заразом і отруту, що кидає очима на буйний, заспаний тепер потік... і видає свій дивний запах. Де все один віддих, один ритм. Шум лісу, колихання й колибання у вітрі, солодка мрійність і самота, лінь під спекою сонця й стогін й гудіння підчас бурі.

Хто це все знає?

Багатьох, а може й мало хто.

. . . . . .

Поблизу скали, що гріла від непамятних часів свої груди день в день на раннім сонці, стоїть мала гуцульська хатина. Ялиці, величезні на цім боці гори, з широким галуззям, як здається, без всякого замітного руху, шумлять і заявляють тим їхнє глибоке життя. Але ніхто не помічає цього. Ніхто не вторує їм. Вони одинокі і без розуміння для себе із зовнішнього світу. Але вони звикли до цього. Ціла убіч гори, де стоїть мала хатина, шумить. Старі й молоді, високі і низькі знають усі лише цю мельодію.

У хатині живе Гуцулка Докія з своїм одиноким, малолітнім сином Юрком. Вона марна, має повно зморщок на лиці, хоч і не така стара. Недостаток, тяжка праця й гризота, що не покидали її від смерти чоловіка, витиснули своїм способом знамена на її лиці. Наче з дерева вирізьблене це брунатне обличя і та, все ще висока постать, похилена вже, немовби завжди носила вязанки дров на плечах.

І вона носила їх. Літом і зимою ходила пильно по лісі, збирала сухе галуззя і складала його на купу. Моглиб настати дні, коли вона знедужає, або мусить зайти в село до панотця, або піти до місточка, купити собі сірника, волічки до Юркових сорочок або инших речей до хати, і забарилась би довше, багато дечого моглоб статися, на яке не все можна бути приготованим. Багато доброго і злого. Най хлопець її не блукає по лісі, аби назбирати ріща. Багато ріжного у лісі живе. Він най зостається коло хати і най пильнує її. Вже й без того хатній пес постарівся і осліп, захрип відколи його ґазда вмер і легко міг би хтось улізти в хату і винести дрібку того добра, що вона береже у своїй скрині. Ая. Так воно.

Її життя тяжке. Юра пасе її одну корову й четверо овець на полонині, а вона сама карається коло хати. Вона сама мусить обробляти малий кусник поля, що ось лежить біля її хати, щободай трохи льону посіяти там. Їй же треба сорочки і Юрі також. Мусить обробляти свою малу царинку і садити там бараболю, замість, щоб там росла трава. Зима приходить у свій час, а губа потім свого хоче. Ще крім того вона збирає літом на таких місцях, що вона їх лиш знає, гриби, малини, ягоди і инше, що дає земля, несе їх до міста і продає. О, так багато разів треба згинатись, завсіди і заєдно вона згинається багато. Та що ще казати? Радше мовчати.

Хтож і поміг би їй на її жаління? Дерева?

Ті також мовчать. Це вони дуже добре розуміють. Ось, дерева! Ось недавно тому вітролом (лісова мати) майже був би зробив її калікою. Нараз піднеслася буря, наче небо мало розірватись і зрівняти все на землі; вона потрясала деревами, а між тим був грім і гук. При тім ляскало і лляло і лякало, що людині міг вирватись зойк із груди. І в таке би не вірити? Смерека ніколи не стогне дурно. Коли вона шумить, а крім того ще і стогне, то певно треба ожидати чогось злого. Коли Докія налякана, серед дощу й бурі, що вибухла мов на приказ блискавки з неба, побігла в ліс, щоб звідти принести свою кожушину, почула це. Якби це ще були молоді ялиці, що їх стогін її ніколи не лякав. Але коли яка лісова мати застогне серед бурі, то воно певно щось більше, як лиш боротьба з негодою. Оця мати ліса мала сірий мох на пні і на галуззях. Її галуззя були мов рукави, такі великі й широкі, як трикратний рукав гуцульської, багацької сорочки. Так глибоко й роскішно, так тяжко спадали зелені віти з сильних галуз, начеб свята землиця сама їх до себе притягала.

Був час, коли вона цього всього не замічала, не розуміла, коли вона цього всього не бачила. Не бачила, а другі також сього не бачили; але тоді одної днини явився між ними молодий учитель, — так він себе звав, увійшов у ліс і велів їй і другим посідати вечером на краю ліса і сказав нараз: „Дивіться на місяць“. Всі вони поглянули. Місяць був у повні, небо ясне, зорі срібні й притакували їм, а він сказав: „Мовчіть тепер і слухайте“. Вони замовкли всі.

„Чуєте?“ спитав він, коли вони посиділи хвилю, здержавши віддих і не слухали, а дожидали.

„Що ви чуєте“ — спитав він нараз.

„Нічого“.

Його постать здрігнулася.

„Нічого?“ — спитав він, а коло його уст болюче задрожало.

„Ліс шумить, слухайте ж, шумить, говорить, в нім життя й буття.

...він так, як ми, як я, як ти й инші, він живе. — Миж одно з ним.. слухайте й глядіть. Вашими очима, вашими душами“. — Тоді вони злякались, слухали і дивувалися. Чи вони того ніколи не чули?

...А небо було повне зір, місяць палав, і здавався так далеким, а всеж таки близьким. В низу гудів Черемош і все оживало — і сього вона ніколи не забуде. Ні. Навіть маленьких капельок світла, що в ночі блестіли в траві й моху, — не забував він і говорив про них і називав їх якось. Живі були вони.

Потім відійшов від них, далеко і живе десь, а може вмер. Десь... десь. Коли вона собі часом його пригадає, — воно рідко трапляється... (вонаж не має часу), здається їй, начеб смереки голоснійше шуміли, начеб повітря виразнійше хвилювало, а на землі листки, або щось иншого шелестіло і йшло. Крок за кроком. А з ними неначе туга заворушалася...

...Коли сидить самітна або працює в лісі, ставить вона собі питання. „Чому мені так тяжко і тужно на серці? Звідки приходить туга й куди вона йде? Ах, — але учителя нема, що розяснив би се. Той, що сидів тоді між ними мов чародій, і кількома словами зробив, що їх очі виділи. Що вони бачили і розуміли.

Чи всі? і все кругом себе?

Воно тоді гарно було і Бог був з ними. І ніколи вона не могла того вечера забути.

Тепер вона сидить самітно, темрява ліса така, як темрява її душі... в яку вона вслухується і не чує нічого. Там також опустіло; або може відійшло... десь туда, де молодий чародій — і ніколи не вернеться, — як потік не вертає.

. . . . . .

Так. І саме вона (яку він також подивляв і міряв її обем своїми руками) лісова мати, застогнала серед бурі, коли вона перебігла попри неї, щоб узяти покинутий там кожух. Вона не далеко відійшла від її дня. Лише схилилась, щоби підняти з землі забуту річ, коли блиснуло, несподівано розлався біля неї страшний удар грому і вона, мов скошена невидимою рукою, упала на землю. І тут сталось щось несподіваного, як сам удар грому.

Роздався проймаючий гук, лісова мати заколихалась. Огонь запалав з її кори, і ледви що Докії стало часу відповзнути на ногах і руках, коли захиталась столітня, стогнучи і повалилась

з шумом до землі. Але не цілком. Верхом впала вона на голови своїх дітей, так що вони низько похилились, майже до землі, — і не піднялась вже ніколи більше.

...Буря і негода утихли. Вона сама сиділа ще на своїм місці щаслива, що не попала під то дерево і майже оголомшена, наслухувала і молилася. Лісом ішло щось мов хлипання, ще спадали каплі дощу тяжко, хоч вже й рідше через галуззя ліса у мох. Наче величезний серпанок з мряки вставало воно з пропастей, з гірських кітлин і гнало в гору верхами гір і смерек... Чи і з ними разом душа лісової матері?... Хто це міг знати?

Молодий чародій знав би се. Він видів би був своїми очима, що ніхто з них не бачив.

Він подав би їм напрям.

Потім нараз все затихло.

Її огорнуло дивне почування. Вона не моглаб його описати. Цього вона й не хотіла. Тепер вона нараз зрозуміла. Зрозуміла все. Аж тепер, коли старілася. Все на землі, що Бог створив, було одно. Все був один віддих. А отсе була смерть. Ще мабуть блукає округи. Шукає ще далі. Ох, округ неї все шумляче зелене, струнке й молоде! Лиш лісова мати мусіла одійти. Воно йде крок за кроком... пристане... де щось рушається... де щось зашумить і — наслухує. Щось вона ще мусить взяти з собою. Кудись мусить вона далі іти. Далі, ще шукати за парою до лісової матері... ще за парою. . . . . .

Смереки, слухайте! Смереки, слухайте! Смереки, слухайте! Руки в гору! . . . . . .

Саме місяць минув від того часу. Спина Гуцулки не хоче спрямитись від смерти лісової матері. Її частійше побо люе, а навіть їй здається, начеб щось заступало слух. Може вона й помиляється. Може й поганий вітер її обвіяв... може їй щось залізло в ухо. Вона нераз спала на голій землі, на брунатнім моху.

...Вона говорила про те з своїм хлопцем, але він був ще дурний хлопчина, засміявся, хитро закліпав очима. „Най вам скажу щось в ухо... хочу знати, чи ви чуєте“. А як вона слухняно прихилила до нього голову, притиснув її сильно до себе і крикнув їй з усіх сил в ухо: „Мамо!“ Відскочив, як пільний коник, і реготався з її заляканого лиця.

...Дурний Юрко. Але шум в ухах може перейде, казала їй одна знайома. Само з себе перейде. Таке частійше буває.

Малий Юрко пішов в долину в село. Мав принести кусень мила від Жида, тютюну, бо вона вже два дні не мала чим набити люльки і сірників. „За це, що тобі лишиться. купи собі булку“, гукнула вона за ним, коли хлопець з поважним виразом взяв у руки палицю, яку собі умисно прилагодив. „Гай, гай!“ відповів він.. і перейшов малий зільник перед хатою, що складався з двох малих грядок під кождим вікном, а на них цвіли купчаки, васильок та айстри.

Хлопець вже зник з перед її очей, коли вона нараз ударила себе в чоло. Збігла вузькою стежкою в низ, якою хлопець пішов і гукнула: „Юро, Юро!“ „Гай!“ почулося у відповідь, але його не було видно.

„Вернися!“

„Чого?“

„Мені ще свічки треба“.

„На що? Ще є кусень в хаті“.

„Най буде ціла в хаті“.

„То винесіть гроші, бо я не хочу вже вертатися“.

„Ти опришку, ти... я тими слабими ногами маю бічи за тобою? Не сором тобі?“ — сварилась вона і витягала преспокійно зза пояса шматину, де в розі сильно кількома ґудзами були завязані гроші. Нараз двоє рук обняло її за плечі і потрясло нею. Майже в тій самій хвилі станув Юра перед нею. Глянув їй своїми поважними очима хвилю в обличя, потім зручно як кіт пішов колесом перед нею і засміявся. „Ви, мамо, такі як відьма Все лиш гнівні, все лиш сварите. Яж тут! Дайте гроші, най іду! І ні скорше, ні пізнійше, лиш акурат сьогодня забаглось вам свічки?„

Стара дала йому ще кілька крейцарів і сказала лагідно, начеб нічого не сталося і начеб вона не замітила збиточного жарту свого любимця: „Іди, душко“ сказала „і не барися. Дома багато роботи. Все мусять наші руки самі зробити. Моїх двоє старих і твої молоді. І вважай, не купуй нічого иншого, лиш свічку... ти знаєш, що я не маю грошей,

Юро. Ні одного сотика вже. Як би так мене смерть постила, або, Боже борони, (тут вона вдарила себе рукою по устах) тебе, — ти знаєш, що у нашій скрині є. Ми жебраки. Одна корова нас годує і її не можна продати, а наших четверо овець...“ Вона урвала і глянула в гору.

„Ви більше наговорили, ніж вівця наблеє за день“, — відповів хлопець премудро, а коло його уст задрожало весело. Потім пострибав він стежкою в низ як вивірка і побіг, посвистуючи від часу до часу, а вона вигнала корову з загороди і взялася до иншої роботи Це сталося вранці, коли сонце ще не випило сріблистого інею, коли холод почав легко дошкулювати людському тілу і нагадував те, що осінь зближається...

Осінь. Беззвучно, наче несвідомо або і з шелестом спадали в мох червоні і жовті листки з кількох листяних дерев, що росли тут і там.

Це було при кінці вересня.

Минуло може три години від того часу і вже наближалося полудне, коли Гуцулка покинула свою роботу і вийшла на стежку, якою пішов її хлопець у село. Тут вона станула і глянула в низ. Не бачила нічого, лиш знайому їй пропасть, потік, як він там в низу блестів на зустріч, скалу направо від її хати. кругом гори, і ліси, а високо вгорі під синім небом половик один і ще один як кружляв, піднісшися високо в леті.

„Юро!“ — гукнула вона повною грудю, мов затрівожена і заслухалась.

„Юро!“ відповіло відкись слабо.

„Це ти?“

„Ти?“ відгукнуло назад.

Вона відвернулась гнівно. Це відгомін їй відповідав. Але хлопчиска ще не було.

„Юро!“ — гукнула вона ще більше налякано „відповідай!“ і тут здержала віддих.

„Відповідай!“ віддав відгомін її власне слово.

Вона плюнула через зуби. Ще й це чоловіка дурить. Але він далі вже мусить бути тут. Час їй це казав.

„Гей, гей, гей!“ добувся нечайно його молодий голос з глибини ліса або може й звідкись з зеленої глибини до неї в гору, а звуки відгомону слідували за ним роєм.

„Я тут!“

„Я тут!“ вдарилось об її ухо і привитало її. Вона відітхнула глибоко і відсунула хустку з голови, що їй нараз здавалась зайвою.

Вона все боялась, коли хлопець сходив у село. Він такий був буйний, зачіпливий і хто його вдачі не знав, то зараз приходило до бійки, і він вертав роздряпаний, з побитим лицем, з подертою сорочкою до дому і плакав зі злости. Чи і сьогодня він так верне? Він вертав дуже пізно домів.

„Хтось умер“ — сказав він — „сьогодня лише“... коли станув вкінці перед нею, а вона сварила на нього за те, що забарився.

Це її тронуло.

„Хто?“ — майже скрикнула вона.

„Жінка нашого цісаря“.

„Жінка?“

„Цісарева“.

„Умерла?“

„Її вбито“.

Стара заломила руки і не ворушилась.

„Цісарева“ — додала ще набожно — „мати“.

Мовчки і поважно вибрав хлопець те, що накупив, з кишені і вкінці ще й свічку.

„Засвічу її“ — сказала вона нагло мов на приказ — „засвічу за її душу, за душу нашої матері, матері“ — шептала вона раз по раз.

...Коли кілька хвиль пізнійше засвітилась мала свічечка перед темною від старости витертою іконою і запалах котіла, а тремтячі руки жінки сували горшками в печі майже без потреби, шептала начеб молилась: „Це пара до неї... пара, хтоб се був думав. Саме дві з висоти. Наперед та, а тепер ця. Вона перехрестилась і оглянулась, начеб наближалось до її порога те, що повалило тих обох, начеб мала тепер на неї черга прийти, або на щось у горах. На її корову. На вівці?

. . . . . .

Три дні пізнійше сходила вона, майже зігнена у двоє, швидким кроком з гори в низ.

„Куди, мамо?“ — гукнув хлопець за нею „. Виж усе маєте дома“.

“Допанотця“,

„Ая, мамо ?“ — кликнув він недовірчиво „Ая?

„Ая, душко, до попа. Уважай, аби шкоди не було“.

Хлопець закопиличив спідню губу. „Не бавтеся довго. Я боюся“.

„Чого?“

„Або я знаю?“

. . . . . .

Коли вона зійшла в село, увійшла у попівські сіни. Саме, коли хотіла положити руку на клямку від дверей попівської канцелярії, відчинились вони самі з середини і пан-отець сам став на порозі. Зчудований відступився він в зад і попросив її приязно, щоб увійшла. Від смерти її мужа вона була може два рази тут.

„Вас довго не було, Одокіе“, — сказав пан-отець

„Так, панотчику, — дуже довго. Все робота мене здержує. Вічна, тяжка робота.

„І тепер я лишила все і прибігла сюди, аби воно не припізнилося“. Пан-отець, розсудний, спокійний чоловік, що знав парафіян як своїх дітей, глянув цікаво на передчасно постарілу жінку перед собою.

„Що ти маєш за потребу?“ — спитав, коли не міг відгадати з її вагаючого лиця її бажання.

Стара не відповіла зараз. По ній було видно вагання, що було більше подібне до непевности, або страху.

„Щось може сталося з твоїм Юрком? Може він бився знов?“

„О, ні, Юра чемний“.

„Може маєш платити податок, або може маєш термін з суду?“

„Ні“.

„То говори, не трать часу... Ну сідай. Ти далеко йшла“.

Вона сіла боязко на край стільця, що стерла перед тим рукою.

„Ну?“ — заохочував пан-отець.

„Я приходжу пан-отчику“, — почала врешті і впялила очі з довірям в нього.

„Воно тому... бо... як я чула померла наша цісарева, мати нашого краю“.

Пан-отець здивовано глянув на неї.

„Вбито її! Вбила її якась нужденна, злочинна рука, жінко, це такий злодіян, що кричить до неба о месть! Але Бог з нами. Він сам його осудить, — така благородна, невинна женщина, що й комашці не зробила нічого злого“.

„Маму, маму цілого краю...“ перебила вона, зжахнувшись, а заразом набожно — підчас коли він схвильовано відгорнув рукою посивіле волося.

„А чогож ти хочеш?“ Глянув на неї здивовано, милосерно.

„А чого ти хочеш? Вона найде спокій там“. Гуцулка гляділа на нього хвилю мовчки. Лиш коротку хвилю. Потім сказала: „Я дуже бідна, дуже бідна, пан-отчику. Ви найліпше знаєте, яка я бідна. А все...“ і тут вона нагло урвала і пошукала чогось у своїм поясі і витягла шматку, що мала представляти хустину і розложила на колінах.

Потім розвязала скілька ґудзів в розі і витягла малу купку дрібних грошей.

„Оце...“ сказала вона все ще своїм скромним способом, і глянула боязко на пан-отця, „оце, пан-отчику, я довго складала, довго щадила, аж поки з того зложила пять левів. Не гнівайтеся, возьміть, отчику, візьміть“ — просила і обтерла собі рукою очі.

„Даю з щирого серця“.

„Нащо? За що?“ — спитав пан-отець здивовано і глядів майже розвеселено на зморщену бабу перед собою на стільці. Вона піднялась.

„Не погордіть цим, воно з щирого серця дане. Я призбирала це на мою смерть, ховала то у своїй коморі. Навіть моя дитина про це не знала. Моя одніська дитина — беріть це“.

„На що, жінко?“ — повторив пан-отець тепер дуже поважно — „на що?“

„Для неї, цісаревої, на службу за неї, за нашу маму! Ой, пан-отчику!“ кликнула вона і затиснула кулаки. „Вона була мама нашого цілого краю, і таку маму вбити!... Чи Христос не зійде з неба і не пімститься за неї? Він це зробить“.

...Сивий мущина глядів хвилю на неї, начеб йому недоставало в перве в життю слів.

„Твоє бажання сповниться, жінко“ — сказав — „сповниться так щиро, як воно тобі чистим вийшло з серця. Най тебе Бог благословить!“

...Гуцулка відітхнула глибоко, начеб з сими словами їй камінь впав з серця і пішла.

Пан-отець відпровадив її аж до воріт. Він ще довго ходив мовчки перед своєю хатою.

„Така бідна і незначна“ — переходило йому все через голову, „така бідна і схована глибоко в лісі, а всеж! Тиж усюди, Боже, і усюди є частина Тебе“.

. . . . . .

Коли вернула до дому, розповіла на запит хлопця йому все. Почавши від лісової матері аж до смерти цісаревої і служби Божої.

„А ви чули, як смерть шукала пари?“ — спитав він і шукав її погляду постійно своїми розсудними, веселими очима.

Вона не давала відповіди.

„А хто наприклад тепер у нас тут прийде на чергу, мамо? Ви?“ — допитувався дальше, не повертаючи очей з неї. „Ви?“

„Ти дурню!“ — напімнула вона його і усміхнулася.

„Побачимо... сказав він і закінчив розмову.

. . . . . .

Сімнайцять літ минуло від того часу.

Настала війна.

Юру покликано. Високий, стрункий і сильний, як правдивий син гір. Від стіп до голови темняй і поважний. Лиш свавільна черта округ його очей і уст з хлопячих літ загубилася...

Тут він стоїть. Глядить у вікно і повертає лиш від часу до часу голову за старою мамою, що йому ладила трем тячими руками клунок на дорогу. „Тут і свічку дам тобі“ — сказала вона і показала йому малу свічечку, що визирала з клунка.

„Може, як будеш колись стояти на варті, вона тобі придасться“.

„Так!“ — сказав він коротко не повертаючи голови до неї. „Ви добрі і думаєте про все..“ і урвав. — Щось лежало в його голосі, від чого вона задрожала. Почала собі витирати очі рукавом, що нараз наповнилися сльозами.

„Що я ще мушу дожити, Юро, що я такого дожила“... Послідне слово вирвалось мов окрик з її уст.

Він нічого не відповідав, лиш нараз ним мов здрігнуло — він опинився коло неї.

„Бувайте здорові, мамо...!“ сказав він і відкрив свою голову.

„Юро!...“ крикнула вона і руки її обняли його шию, мов брунатними клі-щами. „Я тебе в послідне виджу, хлопче“.

„Не кожда куля бе...“

„Гей, гей, мій сину...“ захлипала вона, „гей-гей!“.

„Ждіть на мене!“ сказав „Ждіть мене все, мамо!“

І знов щось перебилось з його голосу, що начеб захитало землю під її ногами.

„Так, так, мій сину“, сказала вона і впилась у його стать.

„Буду ждати тебе“.

„Не виступайте з ряду без мене!... докінчив він речення, вимінаючи її погляд, обернувся і переступив поріг.

„Пиши! — де ти будеш?“ Її слова чіплялися його, а він мов гнаний біг вперед, начеб його щось силою тягнуло в низ. Вже майже зник з перед її очей.

„Дети будеш?“ — гукнула вона йому в слід.

„До землю будуть поливати...“

„Де?“

„Десь“.

„Десь...“ прошептали уста маминї і вона гляділа мов без памяти у глибину, яка в роскішній зелені на завсіди закрила її дитину перед нею. Нараз начеб хтось обтулив її ледяним плащем, холод потряс нею і вона опамяталася. З усієї сили, на яку спромоглась стареча грудь, гукнула вона в останне в низ:

„З ряду виступлю *я*!“ І вона жде. Воно звучить наче приказ.

„*Я*“. Добувся якийсь голос в гору.

Чи його? Вона вже цього не знає. Може це був відгомін.

Вона зсунулась до землі, притиснула руки до лиця і залебеділа: „О, ви обі! Ти Богородице і ти Царице, хороніть його!...“

. . . . . .

Кругом великий шум смерек. І так шумить воно до сьогоднішнього дня.

Чернівці. 25. вересня 1915.

ІВАН ФРАНКО.

Новітні гайдамаки.

Чи чули ви, люде добрі, що то за признаки,
Що приходять в наші села якісь гайдамаки?
Та не тії гайдамаки, що по лісі ходять,
Але тії гайдамаки, що правду говорять.
Тай не тії гайдамаки, що бють і рубають,
Але тії гайдамаки, що за бідних дбають.

Ой вдарили гайдамаки в голоснії дзвони:
„Збирайтеся, бідні люде, всі до оборони!
Бо то на нас наступають великі навали,
Ой бож то ми нашим панам на заваді стали.
Їде на нас тая сила, що все нас місила,
Від Богдана до Івана різала й дусила".

„Хотіла нас тая сила взяти в свої руки,
І сякої і такої добирала штуки.
Зразу мовить: „Дай, Русіне, остатню рубатку,
За те тобі на головку дам конфедератку".
Русин того не принявся, вона як не крикне:
„Хоч загину, не спочину, аж Русь з світа зникне".

„А щоби нам швидше було три чверти до смерти,
То хоче нам тіло й душу на порох розтерти.
„Заберу вам вашу землю і ліси і ріки,
Будете ви в своїм краю жебрати на віки.
Та ще того мені мало! Де будуть зарібки,
Дам Мазурам, дам Хорватам, а вам ані дрібки.

„Та ще й того мені мало! Мусять ваші діти,
Ваші внуки без просвіти в темноті сидіти.
Та ще й того мені мало! Втопчу вас в калюжу,
На весь світ вас як „дзіч" руську обплюю й спаплюжу.
Та ще й того мені мало! Я ще й вашу душу
Зломлю, спідлю, опоганю, до покори змушу.

„Заберу вам вашу гідність і почуття чести,
І будете з рабським сміхом мої сліди мести,
Наставлю вам депутатів з хрунівської ласки,

Відберу вам усі права, лишу обовязки.
Отак своє панування утверджу як камінь,
Та від моржа аж до моржа на вік віков амінь".

Ударили гайдамаки в голоснії дзвони:
„Чи чуєте, люде добрі, тії відгомони?
А як може хто не чує, тверду шкіру має,
Бо не словом, але ділом ворог нам діймає,
А хто чує, най працює, рук не покидавши,
Бо що нині занедбаєм, пропало на завше".

„І ніхто най не говорить: „Своїм Богом піду",
Як вояки на команду ставайте до ґліду!
Бо слабого, ще й самого, заклює й ворона;
Лиш громада, товариство його оборона.
І ніхто най не говорить: „Обійдесь без мене".
Як у брата горить хата, й на твою пожене.

„І ніхто най не говорить: „Що мені наука!"
Бо наука — мудра штука, міцнійша від бука.
Вона тобі в пітьмі світить і гріє у студінь,
Вона тобі в смутку втіха і празник у будень.
Вона сила і багацтво і бита дорога,
В ній покривджених опора, слабих перемога.

„І ніхто най не говорить: „Я собі багатий".
Ануж колись прийде в бідних ще й хліба благати.
Ніхто не мов: „Не боюся! Що там по трівозі!"
Бо й небоя вовки зїдять на битій дорозі.

Тримайтеся, люде добрі, одної присяги!
Най відважний боязливим додає відваги!
Най розумний нерозумних на розум наводить!
Най багатий немаючим поможе, не шкодить!

„Тільки зрадник, запроданець, підлиза, пяниця
Най не сміє на порозі вашому явиться!
Най не має в вас привіту, ні слова пошани,
Поки щиро не покаєсь, від зла не відстане.
А хто каяться не хоче і в злім дальше пацька,
То най того побиває погорда громадська".

От такі то гайдамаки скрізь по краю ходять,
От таке то вірне слово всім людям говорять.
А хто теє вірне слово добре в тямці має,
Той за себе й за всю рідну Україну дбає.
Бо те слово як пщениця, що ділами зійде,
А з тих діл нам і Вкраїні краща доля прийде.

ЮРА ШКРУМЕЛЯК.

Пребагата, наша земле!

Пребагата, наша земле,
Ти блестиш уся добрами,
Ти — як пишная царівна —
Вбрана золотом-квітками.

Як за пишную царівну
Лицарі на боях бються, —
Так за Тебе, Україно,
Кровавії річки ллються.

Гей, який то тільки лицар
О царівну не старався.
Гей, який то ворог лютий
На Вкраїну не загнався!

Алеж лицарі царівні
Принесуть багаті дари;
А від ворога Вкраїні
Йдуть смертельнії удари.

Та удар найбільший, браття,
Що Їй важко подоліти —
Той удар, що Матір ломить,
Завдають Їй власні діти.

Бо не вміли за свободу
Одностайне стати в лаву.
Замість волю Їй здобути —
Приспорили Їй неславу.

Своїх користей не вміли
Підчинити загалови
І принести в слушну хвилю
Данину майна і крови.

І ніхто не вчився слухать,
Тільки бути верховодом,
І сліпий в своїх змаганнях
Розходився із народом.

І хоч муж такий зявився,
Що мав заміри великі,
Йому з рук стерно збивали
Братні свари стоязикі.

Братні спори і непослух —
То смертельні болі, рани —
На незгідливих без труду
Ворог наложив кайдани.

Хочеш, брате, прислужитись
Крихту для спільної справи,
То про свій хосен не думай,
Власної зречися слави.

І завдно слухай того,
Хто приказувать уміє, —
Лиш на єдности і згоді
Воля золота дозріє.

Великий Сон.

Великий Сон мені приснився, браття,
Неначе ми у рідній вже землі
Засіли всі до спільного багаття
І глядимо у ясніі вогні.

Це так огнем палають наші мрії,
Скидають з себе нищету стару,
Це так в огні куються всі надії
На дійсність певну, правду чарівну.

Десь руки ми друг другу всі подали,
Здоровимо себе із Новим Днем,
Бо наші мрії нині тілом стали,
Новим-святим, очищеним вогнем.

То з боротьби і з нашого завзяття
Святого гніву, бойових пісень —
В чудному сні мені явився, браття,
Воскрес із мрій — з огня Великий День.

СТАРІ Й НОВІ ДЕРЖАВИ.

Написав МИРОН КОРДУБА.

Головні держави світа.

1. **Велика Британія,** звана також **Анґлією** від найголовнійшого краю сеї держави. Властива Велика Британія складається з Анґлії, Вельсу, Шкоції, Ірляндії та з ок. 900 сусідніх островів, що займають разом простір 315 000 км² з населенням 40,725 000*). Але се тільки ядро, пануюча часитна держави. Головна сила Великої Британії лежить в її великанських кольоніяльних посілостях, розкинених по всіх частях світа. В **Европі** належить до неї ще Ґібральтар та громадка островів Мальта, 328 км² простору і 241.300**) душ населення, невеличкі, але незвичайно важні области; Ґібральтар замикає вихід зі Середземного моря на Атлянтійський океан. Мальта панує над переходом зі східної кітловини Середземного моря у західну. В **Азії** має Велика Британія: острів Кипр, 9.282 км², 257.000 населення***); острів Сейльон 65.996 км², 3,990.000***) населення; громадку островів Малєдіви 300 км², 30,000***) душ; т. зв. Стрет Сетлементс (півостр. Малякаі сумежні области) 91.952 км², 1,800.000***); Гонконґ і Вайгайвей, пристані на китайському побережі з округами 1.791 км², 568.000 душ****); північна часть Борнео і острівець Лябуан, 204.860 км², 668.300 душ***); острови Камаран і Бахреїн. 730 км², 63.100 душ. Але найважнійшою, найлюдніймою і найбагатшою британською кольонією не лишень зпоміж азійських, але зпоміж всіх взагалі, є т. зв. Британська Індія, до котрої вчисляють й Белюджістан та Аден з островом Перім; ця область займає 4,809.104 км² простору і числить

*) На основі перепису і річного приросту обчислений стан з кінця 1920 р.
**) Обчислення стану з кінця 1907 р.
***) Обчислення стану з кінця 1908 р.
****) Обчислення стану з 1906 р. (приблизне).
¹) Приблизна оцінка.

305,215.000 населення *). В **Австралії** належить до Вел. Британії тзв. Австральська Федерація, до котрої входять остр. Тасманія і частина остр. Нова Ґінея, 7,929.009 км², з 4,813.000 насел. ***); подвійний остр. Нова Зеляндія зі сумежними остр., 271 166 км², 990.000 д. ***); громада островів Фіджі 20.045 км², 128.400 душ ***); громада островів Тонґа 997 км², 21.400 душ ***) і инші дрібні громадки острівців Мелянезії і Полінезії, 36.116 км², 180 200 душ. В **Америці** в склад британських посілостей входять: т. зв. Британська Північна Америка (Канада, Ню Фавидленд і Лябрадор), 10,026 241 км² простору з 6,388.000 населення ***); острівці Бермудас 50 км², 20.560 душ ***); Західні Індії (Джемейка, Богама і ин. острови), 31.724 км², 1,747.000 душ ***); Британське Гондурас. 19.850 км², 42.400 душ ***); Британська Ґвояна 246.470 км², 304.550 душ ***); острови Факлендські і півд. Ґеорґія 16 607 км², 2,270 душ. **Африканські** посілости Великої Британії обнимають: Капляндію, Край Басуто, Родезію, Бечванію, область Н'яса, Наталь, Оран'є і Трансваль, тоб-то землі від південного кінця Африки по південний кінець озера Танґаніка – 3,080.369 км² поверхні з 8,400.000 населення **); відтак Ніґерію (над дол. Ніґром), 1,013.728 км², 14,000.000 душ **); Сієра Леоне 69.700 км², 1,208.100 душ **); Ґамбію 9.600 км², 159.330 душ **); Золоте Побережя 308.870 км², 1,700 000 душ **); Британську Східну Африку з Уґандою 699.000 км², 5,688.100 душ ****); Сомалі (частина) 155.000 км², 348.000 душ **); дрібні острови (св. Олени, Есеншен, Маврикія, Сейтелі, Занзібар і сумежні) 5.282 км², 640.000 душ **); вкінці т. зв. область впливу над Лібійською пустинею, 1,037.000 км² з ок. 10.000 населення. В часі останньої війни Велика Британія перебрала під свою верховну владу Єгипет і египетський Судан, що досі були турецькою васальною державою під впливом Великої Британії, 3,029.668 км² простору з 15,303.383 душ населення. **) Крім цього захопила переважну частину німецьких кольоній, а саме Німецьку Півд.-Зах. Африку 835.100 км² з 200.000 *) душ, Німецьку Східну Африку 995.000 км² з 6,703.000 *) душ і німецьку частину острова Нова Ґінея (в Австралії) з громадою островів Бісмарка і Сальомонськими островами 238 750 км² простору з ок. 380.000 душ *). Зрахувавши все те разом, побачимо, що Велика Британія володіє величезними просторами 36.007.579 км² з 428,945.233 душ населення. Щоби уявити собі бодай приблизно всю велич сеї держави, треба тямити, що величиною вона майже дорівнує цілому Американському континентови та обнимає більше як четвертину населення цілої земської кулі. Що четверта людина на землі є підданим Великої Британії.

2. **Китай.** Другою по Великій Британії державою світа що до числа населення є Китай (Хіни). Головною частиною сеї держави є властивий Китай, що займає 3,877.000 км² простору. Про число населення ізза браку урядових чисел переписи маємо ріжні приблизні обчислення, котрі колибаються між 383,253.000 і 407,734.330 душ. Анґлійський Statesman's Yearbook з 1905 р. подає 407,337.305. До китайської держави належать ще провінції, що стоять під управою китайських ґубернаторів: Манджурія 939.280 км² з 5,530.000 д., Монґолія 2,787.600 км. з 1,850.000 д.; область Сін-цян (східний Туркестан, Джунґарія і краї Тієншаву) 1,426 000 км² з ок 1 міл. душ; Тибет 2,109.000 км² з $2^1/_4$ міл. душ. Очевидно, що й тут число населення подано на підставі дуже непевних оцінок. Ціла Китайська держава займає 11,138.880 км² простору (більше чим ціла Европа) і має около 426 міліонів душ населення, тоб-то стількиж. що Велика Британія. Значить, обі сі держави, Велика Британія і Китай, обхоплюють половину насел. цілої землі. Однак ізза нездарної управи та культурної відсталости політична сила Китаю зовсім не відповідає ані його територіяльній величині, ані тим меншечислу його населення.

3. **Зединені держави** Північної Америки або Унія, федеративна республика, складається зі 47 стейтів (автономних держав), дистрикту Колюмбія і 3 територій (Арізона, Аляска і остр. Таваіі), що займають разом простір 9,420.670 км² з 109,284.000 душ населення *). Крім сього належать до Зединених Держав: острів Порторіко в Західних Індіях 9.339 км² з ок. 1 міл.

душ (на підставі оцінки з 1904 року); громада островів Филиппинських і. Зулю; (разом 3.140 островів) 296.310 км² з населенням перечисленим в 1903 р. на 7,635.426 душ; Ґуам, головний острів Маріянів 514 км² з ок. 10.000 душ і частина громади островів Салюа 203 км² з ок. 6000 душ. Загалом ціла область Зединених Держав займає 9,727.036 км² і має 117,935.435 душ населення.

4. **Росія.** Означити теперішню величину і населення Російської держави дуже тяжко з огляду на те, що політичні межі у східній Европі ще не устарілені, що взагалі політичні відносини тут все ще в стані плинним, нескристалізованім. Всеж таки попробуємо зробити се бодай приблизно. Властива европейська Росія (без т. зв. Польського Королівства, Підкавказя і Фінляндії) обнимала перед війною простір 4 814.485 км² зі 111,279.500 душ населення **). Области, які в наслідок революції відірвалися від Россії і згуртувалися в самостійні національні держави (Естонія, Латвія, Литва, Білорусь і Україна), творять простір, коли зрахувати цілі їхні етноґрафічні території, 1,076.132 км² з населенням 49.745.780 душ. При Росії (Московщині) остало проте в Европі 3,738 353 км² простору з 61,533,720 душ населення. До сього приходиться дочислити ще азійські посілости, а саме: Сибір 12,491.800 км² з ок. 7 міліонів душ**). Центральну Азію 3,647,057 км², 9,120.000 душ **) і васальні держави Хіву та Бухару 265 000 км² з 2 міл. душ. Значить, мимо великих втрат і розкладу Російська держава обнимає все ще величезний простір 20,142.210 км², значить два рази стільки, що ціла Европа, і має около 80 міліонів населення.

5. **Франція.** По прилученню Альзації і Льотаринґії, відобраних війною від Німеччини, европейська Франція займає простору 550.982 км² і має 42,939.000 душ населення *). Подібно як Велика Британія, Франція веде вже здавна, ще від XVII ст., імперіялістичну кольоніяльну політику і має заморські посілости у всіх частях світа. В Азії належить до неї: 5 прибережних міст в Передній Індії (Пондішері, Карікаль, Янаон, Шандернаґор і Маé) 509 км², 272.113 душ ****) Індо-Хіна (Камбоджа, Кохінхіна, Анам, Ляос, Тонкін і Кванґ-чу-ван) 663.900 км², 15,858.514 душ ****). В Америці: острови в північній і середущій Америці (Сен Пієр, Мікельон, Мартінік, Ґваделюп) 3.100 км². 403.766 душ ****); Французька Ґваяна в південній Америці 78.900 км², 33.000 душ населення (на підставі переписи з 1901 р.). В Полінезії острови Керґелі, св. Павла, Нов. Амстердам, Нова Каледонія, Льояльті, Честерфільд, Таіті і инші громади дрібних островців, що займають разом 27.712 км² простору з 82.056 душ населення ****). Та найбільші простори має Франція в **Африці**. Тут належать до неї: Мароко 456.000 км² з населенням около 7 міл. душ*); Альжирія 890.000 км² з 5,231.850 душ ****), Туніс 167.400 км² з 1 828.805 душ**); Сенеґаль 23.500 км. з 107.826 душ (на підставі обчислення з 1904 року); Сенеґамбія і области над Нігром 958.600 км. з 8,200.080 душ*); Ґінея 275.100 км² з 1,470.000 душ (оцінка з 1904 р.); побережя Слонової Кости 310.700 км² з 1,955.000 душ*); Дагомей 169 500 км², 636.000 душ *); Французьке Конґо 1,762.000 км² з 3,652.000 душ*); побережя Сомалі 21.000 км² з 50.000 душ*); острів Мадаґаскар 592 100 км² з 2,706.661 душ ****); Реініон, Комори і сумежні острови 3 958 км² з 258.000 душ*); вкінці т. зв. область впливу, що обнимає західну і середущу Сагару 5,037.400 км² з 800.000 душ населення*). Крім того в останній війні Франція здобула чимало німецьких кольоній, а саме: Камерун 495.600 км² з 3,500.000 душ*) і Того 87.200 км² з 1,500.000 душ*). Цілий простір Французької держави займає таким чином 12,574.951 км² і має 97,485.000 населення.

6. **Японія**, держава, котрої ядро, подібно як Великої Британії, лежить на островах, а саме на т. зв. Великих Японських островах (Гондо, Езо, Шікоку і Кію-Шію), що разом зі сумежними громадами дрібних островців Курилів, Бонін і Лію-Кію займають простір 382.416 км² з 49,319.166 душ населення ***). До Японії належить ще: острів Тайван (Формоза) з ост. Пескадорес і Вульканію с 34.996 км², 3,188.885 душ ***); півострів Квантунґ (над Жовтим морем) 3,162 км²,

405.685 душ **); острів Сахалін 74 748 км², 35.320 душ **) і Корея 218.200 км² з 9,781.671 душ населення ****). Крім того, в останній війні Японія забрала сумежні зі своїми областями німецькі кольонії, а саме: Кіявчав (над Жовтим морем) 501 км², 32.000 душ*); громаду островів Маршальських 405 км², 15.000 душ*); острови Каролїни, Маріяни і Паляв 2.076 км², 36 000 *). Разом Японська держава займає 716.504 км² простору з 62,803 728 душ населення. Попри се треба тямити, Японія майже зовсім підобрала під свій вплив Манджурію і пообсаджувала деякі приморські области Сибірі.

7. **Німеччина**. В найновійшій добі безперечно під оглядом мілітарним найсильнійша і одна з найбагатших світових держав, Німеччина в останній війні потерпіла великі втрати. Альзацію і Льотаринґію мусіла відступити Франції, північний Шлезвик припав Данії, Познанщина. Західна Прусія і частина горішнього Шлеська Польщі. Значить, зі своїх европейських посілостей втратила ок. 74.000 км² з ок. 6,840,000 душ населення. Ще більше болюча для Німеччина втрата всіх заморських кольоній (2,657.204 км² з 12,398.612 душ населення), котрі розібрали між себе Анґлія, Франція і Японія. Теперішня Німеччина займає 476.700 км² з 61,900.000 душ населення *).

8. **Італія** зросла в останній війні новими придбаннями коштом Австрії (південний і середущий Тироль, Побережя, північна Дальматія з дальматинськими островами). Теперішній простір Італійської держави в Европі виносить майже 320.000 км² з ок. 39,420.000 населення. Новійшими часами, (починаючи від кінця XIX ст.) придбала собі Італія також і заморські посілости в Африці, а саме Еритрею (над Червоним морем) 110.000 км² з 279.550 душ ***); частину півостр. Сомалі 380.000 км² з 400.000 душ*). Триполітанію з Баркою 1,051.000 км² з ок. 1.000.000 душ *). Таким чином ціла Італійська держава володіє простором 1,861.000 км² і має 41,100 000 населення. Чи і як за велика частина Альбанії припаде Італії, се справа ще не вирішена.

9. **Нідерлянди** займають в Европі невеличку область 33.079 км² з 5,747.269 душ населення **, але мають великі і незвичайно багаті заморські кольонії, котрі становлять підставу сили і багацтва держави. В **Америці** належать до Нідерляндів 6 островів Західних Індій, що мають разом 1.131 км² простору і 52.088 душ населення **), та Сурінам або Нідерляндська Ґваяна 129.100 км. з 82.038 душ **). В **Австралії** західна частина острова Нова Ґінея 394.784 км² з около 500 душ *); В **Азії** остр Ява і Мадура 131.508 км² з 30,098.008 душ **); острів Борнео (за виїмкою британської части) 553.340 км² з 1,233 655 душ **); Суматра зі сумежними островами 479.231 км² з 4 293.763 душ **); Селебес і сумежні Малі Сундайські острови та Молюки 356.549 км² з 2,091.946 душ **). Значить, Нідерлянди з кольоніями займають простір 2,078.727 км² з 43,598.253 душ населення.

10. **Бельґія** має в Европі 29.455 км² простору, 7,317.561 душ населення **), а крім сього в Африці державу Конґо 2,382.800 км² з ок. 19.000.000 душ населення *), разом 2,412.255 км² з ок. 26,320.000 населення.

11. **Португалія**. Португалію зараховуємо до великих держав лишень ізза великих кольоніяльних просторів, котрі одначе не мають більшої загальної вартости. Европейська Португалія числить 89 372 км² з 5,016 267 душ ***). В Африці належать до неї: острови Асори 2,388 км², 256.291 душ ***); остр. Мадера 815 км², 150.574 душ ***); острови Зеленого Рога 3 822 км², 147.424 душ ***); Ґінея з 2 острівцями 34.839 км², 212.103 душ ***); Анґоля 1,270.200 км² з 3,800,000 душ*); Мосамбік зі сумежними областями над долішнім Замбесі 761.100 км² з 2,300.000 душ*). Крім сього в Азії східний Тімор, кілька пристаней в Передній Індії і пристань Макао на китайськім побережі 19.918 км², 795.789 душ. Разом всього 2,182.454 км² з 12,678.500 душ населення.

**) На підставі обчислення з 1905 р.
***) Перепис з 1900 р.

Нові держави в Европі і Азії

на основі мирових договорів.

Остання велика війна основно змінила політичну карту світа. Сі зміни дотикають не лишень Европи, але взагалі всіх частей світа, за виїмкою Америки, бо німецькі кольонії в Азії, Африці і Австралії Анґлія, Франція і Японія розібрали поміж себе. Всеж таки найбільші переміни бачимо в середущій та в східній Европі і в передній Азії, ізза розвалу трьох великих держав: Австро-Угорщини, Росії і Туреччини. Із земель, що від них відпали, одні прилучено до вже істнуючих сумежних держав, котрі через се значно зросли, з инших витворилися зовсім окремі, нові держави, яких не було перед війною. Ось тут хочемо шан. читачам подати подрібнійший перегляд сих перемін, щоби могли докладнійше уявити собі теперішній політично-територіяльний уклад світа. Та заразом мусимо застерегтися, що не всі дані вдалося зібрати та обрахувати зі зовсім повною докладністю. Майже всі політичні новотвори не мають ще загально признаних і усталених границь; подекуди знову величину і населення земель, відорваних від одних та прилучених до других держав, можна поки-що лише приблизно обрахувати, ізза браку докладних урядових даних. Число населення, де се не зазначено инакше, подаємо після стану з 1920 р., обчисленого на підставі правильного приросту.

1. **Республика Німецька Австрія** (Deutsch-Österreich). Се останок великої Австро-Угорщини або т. зв. Габсбурґської монархії, що до неї перед війною належала й наша Галичина, і котра тоді займала простору 675.885 км² з 53 міліонами душ населення (стан з 1914 р.). З давних т. зв. коронних країв остали при ній лишень Долішня та Горішня Австрія, Сальцбурґ, Форальберґ, частина Тиролю на північ від жерел Адижі та від просмика Бренер, північна та середуща Стирія, Каринтія за виїмкою південно-східної частини та західна пасмуга трьох давних угорських комітатів: Шопрон, Мошон і Ваш. Німецько-Австрійська республика має тепер простору 83.000 км² та 7,370.000 душ населення, з чого більше як два міліони припадає на столичне місто Відень. Значить, Німецька Австрія простором мало що більша, а населенням навіть менша як Галичина (78.493 км² простору, 8 міл. душ).

2. **Республика Чехо Словаччина** повстала з областей давньої Австро-Угорщини, заселених Чехами і Словаками. В склад сеї нової держави входять давні коронні краї: Чехія, Моравія, Опавський Шлеськ, західна частина Тешинського Шлеська (на захід від річки Ольші, притоки Одри) та північно-західні комітати давньої Угорщини. Вона займає понад 127.500 км² простору з 13,985.000 душ населення. Під тимчасовою управою і зарядом Чехо-Словаччини остає тепер і Підкарпатська Україна, що складається з давних комітатів: Марамароського, північної половини Угоцького, і заселених Українцями частин комітатів Березького, Узького, Земплинського, Шариського та Списького, займаючи простору около 18.000 км² з ок. 720.000 душ населення. Зрештою досі не усталено ще і не проведено докладної границі між Чехословаччиною та Підкарпатською Україною. Разом із Підкарпатською Україною має Чехо-Словацька держава 145.547 км² простору з 14,704.000 душ населення.

3. **Республика Угорщина.** З колишніх „країв Угорської корони“ або т. зв. „Залитавщини“, що творила майже самостійну державу (324.857 км² з 21 міл. населення), злучену з Австрією лише через спільного володаря та деякі спільні справи, остало при теперішній Угорщині лишень ядро, що обнимає области — та й то не всі, — заселені виключно мадярським населенням. Вона простирається правобіч Дунаю по Драву, обхоплює землі між Дунаєм та Тисою, за виїмкою т. зв. Бачки (південної частини), та вузку полосу земель на лівім березі середущої Тиси від устя Самоша по долішній Марош, займаючи 88.700 км² з 7,300.000 душ населення.

4. **Королівство Румунія,** до війни держава середньої величини, що мала 131.353 км² простору з 6,780.000 душ населення (стан з 1908 р.), добула хитрою політикою і нахабністю останніми літами величезні придбання. В другій балканській війні (1913 р.) загарбала сумежний з Добруджою північно-східний кусень Болгарії. У великій світовій війні забрала від Угорщини Семигород зі сумежними східно-угорськими комітатами та північно-східну частину Банату (100.265 км² з 4,970.000 населення, стан з 1910 р.), від Австрії цілу Буковину (10.441 км², 801.364 душ, стан з 1910 р.), від Росії цілу Бесарабію (45.632 км², 2,302.100 душ, стан з 1907 р.). Таким чином не лишень обєднила всі землі, заселені Румунами, але захопила чимало мадярського (область Секлерів і угорські комітати) та українського (півн.-зах. Буковина, Хотинський та Акерманський пов. Бесарабії) населення, зростаючи територіяльно та що-до населення більше чим вдвоє. Тепер Румунія стала одною з більших держав, бо має 287.700 км² простору, значить, дещо більше чим передвоєнна Італія, та понад 15 міліонів населення. Однак треба тямити, що союзні держави (Антанта) ще не признали їй Буковини та Бесарабії; правдоподібно українські частини тих земель (17.266 км² з 1,250.000 душ населення) будуть приділені до України.

5. **Республика Польща** повстала зі земель відорваних від Німеччини, давньої Росії і давньої Австро Угорщини. Від Німеччини приділено до Польщі Познанщину, західну Прусію (без Ґданська і частини округа Марієнвердер) і частину горішнього Шлеська, разом ок. 52.980 км² простору з 4,360.000 душ населення. Зі земель давньої Росії польське населення заселює т. зв. Конґресову Польщу або Привислянський край (без Холмщини) 116.496 км² простору з 11,200.000 душ населення. Зі земель давньої Австро-Угорщини признано Польщі східну частину Тешинського Шлеська 1029 км² з 170.000 душ, а крім того Поляки заселюють західну Галичину (без Лемківщини) 23.916 км² з 2,970.000 душ. Ціла етноґрафічна Польща по вже визначені їй від заходу границі займає простір 194.424 км² з 18,700.000 душ населення. Але Польська держава в своїх займанщинах пішла на схід далеко поза свої етноґрафічні межі. В маю 1919 р. польські війська обсадили цілу Східну Галичину, а заключений 18 марта 1921 р. з більшевиками мир в Ризі віддав Польщі землі по лінію Острог—Сарни—Случ—середуща Двина, значить не лишень Холмщину і Городненщину, але й ²/₃ Волинської та майже ¹/₂ Минської ґуберній; одночасно польський ґенерал Желіговскі загорнув Виленщину. Таким чином Польща зайняла своїм військом на схід від польських етноґрафічних меж 219 760 км² простору з 13 міл. душ населення. Значить, під теперішню пору Польща володіє простором, що виносить 414.185 км² і має майже 32 міл. населення. Але Союзні держави (Антанта) не ствердили Риського мира, ані ще взагалі не визначили східних границь Польської держави. Скільки з сього всього остане тривко при Польщі, годі тепер сказати.

6. **Республика Ґданськ** обнимає місто Ґданськ з найблизчою околицею і дельтою Вісли; числить около 250.000 душ населення.

7. **Республика Україна** ще зовсім не має визначених тривких державних границь. Тому нам приходиться поки-що означити етноґрафічні межі, опираючись на засаді самоозначення народів, по котрій етноґрафічні границі повинні бути підставою державних. Український народ суцільною масою заселює ось які области: півд. східну часть західної Галичини (т. зв. Лемківщину), Східну Галичину, півн. західну частину Буковини, півн. східні области давньої Угорщини, Холмщину, три півд.-західні повіти Городненської ґуб., півд. частину Минської ґуб., Волинську, Подільську, Київську, Чернигівську (без 4-ох півн. повітів), Полтавську, Харківську ґубернії, південно-західну частину Курської і Воронізької ґуб., два повіти области Донського Війська, два повіти Ставропільської ґуб., північну часть Кубанщини і Таврійської ґуб., Катеринославську, Херсонську ґуб. і Хотинський та Акерманський пов. Бесарабії. Ціла поверхня етноґрафічної України займає 739.162 км² простору і числить 46,012.000 душ населення (стан з 1914 р.). З того находиться тепер 135.192 км² з 9,566.000 душ під польською, 17.266 км²

з 1,250.000 душ під румунською, 14.673 км² з 568.460 душ під чехо-словацькою*) окупацією — решта творить т. зв. Радянську Українську республику під управою більшевиків.

8. **Республика Біларусь** також не має ще державних границь. Білорусини заселюють Городненську і Мінську ґуб. (за виїмкою частин заселених Українцями), два північні повіти Чернігівщини, Могилівську і Смоленську ґубернії. Таким чином етноґрафічна Білорусь займає простір 207.133 км² з 7,600.000 душ населення (стан з 1907 р), з чого 54.568 км² з 3,134.000 душ находиться під польською окупацією в наслідок Ризького договору.

9. **Республика Литва** обіймає Ковненську і Виленську ґуб. давньої Російської держави, 82.100 км² простору з 3 533.000 душ населення (стан з 1907 р.), з чого майже ціла Виленщина поки-що окупована польськими військами ґен. Желіґовского. Литві припаде мабуть також і німецька пристань Клайпеда (Мемель), котра поки-що остає під зарядом французького префекта.

10. **Республика Латвія** повстала з частин давньої Росії, положених над Рижським заливом, а саме з Курляндської ґуб., південної Лівонії і західної части Витебської ґубернії. Має 60.530 км² простору з 2,034.000 душ населення (стан з 1907 р.).

11. **Республика Естонія** обіймає давню Естонську ґуб. над Фінським заливом і північну Лівонію; 43.763 км² простору з 1,165.000 душ населення (стан з 1907 р.).

12. **Республика Фінляндія** обіймає крім давнього т. зв. Фінляндського князівства, злученого перед війною з Росією особою володаря, ще й західну частину Мурманського побережя і Аляндські острови. Простір ок. 400.000 км², населення ок. 3 міл. душ.

13. **Королівство Югославія** повстало зі сполуки давних держав Сербії та Чорногори і инших земель, заселених Сербами, Хорватами та Словінцями. До Югославії належать ось які землі: Бачка, півд.-західний Банат та сумежні части комітатів давньої Угорщини; Хорватія та Славонія (область між Дравою і Савою); півд.-східна Каринтія; південна Стирія; Країна; Далматія за виїмкою частин, прилучених до Італії; Боснія з Герцеґовиною; Чорногора; Сербія; західна частина давньої европейської Туреччини. Простір сього королівства займає 256.120 км² та числить ок. 12,300 000 душ населення.

14. **Республика Рєка** обіймає пристань Рєку (Фіюме) і околицю: 20 км² з 50.000 душ населення.

15. **Королівство Греція** зросло в останніх літах, в обох Балканських війнах та у великій світовій війні майже в троє. Крім давньої Греції належать сюди: острів Крета та майже всі острови Еґейського моря, південна та півд.-східна частина давньої европейської Туреччини за виїмкою Царгородського віялету, вкінці середуща частина західного побережя Малої Азії з містом Смирною — разом около 183.000 км² з 6,260.000 душ населення.

16. **Царгород** з цілим Царгородським віялетом, півострів Галіполі, Скутарі, Бруса, Едремід та острів Мітіліні творять поки-що нейтральну область під управою союзних держав (Антанти).

17. **Вірменія** зложена з давньої турецької провінції Вірменії і західної частини давнього російського Закавказя. Державні границі ще неусталені і поки-що можна їх означити лишень приблизно. Простір виносить менш-більш 270.000 км², населення около 5 міліонів душ.

18. **Республика Азербейджан** або Грузія обіймає середущу і східну частину давнього російського Закавказя: простір ок. 227.000 км² з 4,720.000 душ населення.

19. **Цісарство Туреччина** потерпіло в останніх літах, в Балканській, Італійській та у великій світовій війні, величезні втрати. Усунене зовсім з Европи, втратило всі африканські та майже всі азійські провінції. тепер обмежене на своє давне ядро, Малу Азію, а й то без західного побережя та Кілікії. З простору 2,987.117 км² та 24,029.000 населення (стан з 1910 р.) остало йому не цілих 400.000 км² з ок. 7 міл. душ населення.

*) Ріжниця величин і населення супроти чисел поданих в уступі про Чехословаччину походить відсіля, що до Підкарпатської України офіціяльно зараховують й деякі области з неукраїнським (мадярським) населенням.

20. **Сирія,** досі турецька провінція, визнана договором в Севр як незалежна держава, остає поки-що під управою Франції. Французи поділили Сирію на 6 областей: чотири з них (Великий Ливан, Дамаск, Алєпо і Гавран) мають вже деяку самоуправу, дві (Ладікієґ і Деір-ель-Сор) остають ще під військовим зарядом їзза заворушень. Простір Сирійської держави виносить около 200.000 км² і має 2,200.000 душ населення.

21 **Палєстина** має бути зорґанізована як самостійна жидівська держава. Границі установлені англійсько-французським договором з 23 грудня 1920 відповідають межам дотеперішнього Єрусалимського санджаку; обнимають ок. 18.000 км² простору з ок. 200.000 душ населення. Поки-що остає Палєстина під управою Анґлії. Про східно-йорданські области нема згадки в Севрськім договорі. Тепер правлять там Анґлійці. Дуже правдоподібно, що сі землі разом зі Синайським півостровом будуть прилучені до Єгипту, значить до британських посілостей.

22. **Мезопотамія**, признана Севрським договором незалежною державою, має тепер анґлійську управу. Обіймає три давнійші турецькі віялєти: Басру, Баґдад і Мосуль, 419.000 км², простору з около 1½ міліона душ населення.

23. **Королівство Геджас,** вже тепер цілком самостійне, обіймає давнійші турецькі посілости на західнім побережю Арабії, 441.000 км² простору з більше чим 1 міл. душ населення.

Занадто вже!

Занадто вже! Чим дихати нема!
Затягнено арканом наші шиї...
Панує зло, закублилась пітьма —
Терпець урвавсь, — але бренять надії.

О, люде мій! Не жди ти ні чудес,
Ні милости від того, що катує!
Не досягне Твій стогін до небес
І молитви Твої гарячі — всує.

Надійся лиш на себе, і свій дух!
Скріпляй, зміцнюй в братерськім поєднанню,
Аби огонь у грудях не потух,
А ще збуяв на лютім катуванню.

Ет!. Глупа ніч не буде вікувать,
Потрухнуть геть в ярмі державнім сноги,
Життя несе непереможну стать,
Воно і нам колись осушить сльози.

О, вірю я, що зявиться вона,
Загублена, сподіваная воля
У проміні, як пишная весна,
В вінку з квіток рідненького поля.

Зо світочем — зорею на чолі,
З усмішкою несказанної вроди...
І відпочинуть втомлені, малі
Під прапором любови, правди й згоди.

М. Старицький.

БОРОТЬБА З НЕГРАМОТНІСТЮ. ЩО ТРЕБА ЧИТАТИ?

Написав МИХАЙЛО ГАЛУЩИНСЬКИЙ.

Боротьба з неграмотністю.

I.

Без сумніву, одно з найбільших нещасть, майже стихійних нещасть, значна причина всіх наших неповоджень — це неграмотність серед нашого народу. Неграмотним називаємо такого чоловіка, що не уміє ні читати, ні писати. Але так само неграмотним є той, хто уміє тільки читати, а не уміє писати, і наоборот. Неграмотним мусимо уважати й того чоловіка, котрий побирав науку в народній школі, але пізнійше не вправлявся далі в читанню і писанню. Він знає, що правда, кілька слів, але не розуміє їх, не розуміє того, що читає.

Неграмотність — се страшна хороба. Вона переслідувала головно Галичину, Буковину і дальший схід Европи, себто давне російське царство. А що ці землі замешкує український народ, тому він найбільше терпів від цеї хороби. На заході Европи, у других народів хороба ця зовсім невідома. Там нема неграмотних людей. Лише такі, що з уродження вже не мали голови, памяти, розуму, полишились неграмотними, але їх число таке маленьке, що не заважить воно на долі цих народів. А мимо сього і там ставлять культурно-освічені люде своїм завданням поборювати неграмотність аж до решти. Вони чують, що це ганьба для них, коли серед народу трапляться ще неграмотні люде. Вони думають зовсім по простому і кажуть собі таке: Ми учимо грамоти сліпих і глухонімих, ми учимо грамоти недорозвинених (слабих розумом) дітей, то чому мав би бути ще хтось такий, що полишився неграмотний. Всі мусять бути грамотні, всі мусять вміти читати й писати, всі мусять знати, що діється довкруги них. І певно багато з вас, читачів отсих стрічок, мало нагоду в часі цеї війни переконатися, що скрізь по

цілому світови ведеться завзята боротьба з неграмотністю.

Ще на одно мусимо звернути увагу. Всі держави поза бувшою Австрією і Росією були переважно національні держави, себто такі держави, де тільки був один народ. Тільки ще Німеччина мала трохи Поляків, Анґлія Ірляндців. В таких державах народи і поодинокі їх верстви не відчували національного гнету. Міг там бути суспільний гнет, могли бути поодинокі кляси народу більше або менше поневолені, але що до національних прав не відчували вони, щоби ці права хто їм відбирав, щоби їхню мову хто легковажив, щоби їхню народність хто обиджав. І все таки там розвивалася постійна боротьба з неграмотністю. Боротьбу вела сама держава або просвітні товариства. Бо держава й просвітні товариства розуміли, що становище народа слабне або кріпшає залежно від сього, кілько грамотних або кілько неграмотних горожан находиться в народі. У всіх майже державах була така постанова, що при військовій бранці списувано всіх неграмотних. Вони мусіли обовязково в часі військової служби навчитися читати й писати.

Справа стояла инакше в тих державах, де находилися ріжні народи і між ними були такі, що одні були пануючі, другі поневолені. В бувшій Австрії український нарід належав до поневолених. Пануючими були Поляки. Українці мусіли здобувати всі права. На протязі конституційного життя, себто майже пятьдесять літ треба було боротися о кожду букву, о кожду дрібницю, мимо сього, що для українського народа запоручала конституція всі ті самі права, що й для Поляків. На перешкоді до лекшого добування належних прав стояла неграмотність українського народа. Неграмотність українського селянина була дуже на руку Полякам. Бо неграмотний, то так як сліпий. З ним можна усе зробити. Його лекше застрашити, лекше задурити, лекше підмовити до якого нерозумного кроку, лекше над ним панувати, лекше ним коверзувати. Коли инші народи, далеко менші числом (Чехи, Словінці), жили зразу в таких самих умовах, що й Українці, все таки вони швидше здобували належні їм права. Вони мали навіть розумнійшого противника, сильнійшого противника, як Українці, а пречінь швидше добилися кращої будучности, ніж український народ. Німці, хоч ворогували з Чехами й Словінцями, але не ширили темноти, не підтримували незнання. А серед українського народа свідомо піддержувано темноту, свідомо удержувано людей в глупоті, щоби тим лекше над ним панувати, робити його рабом двора і дідича, рабом першого ліпшого зайди, рабом польського ксьондза, старости і т. д. І цього не було досить. Кілько разів треба було польським панам побивати перед чужими український народ, мальовано його тоді, як такий, що він сам не горнеться до освіти, що він сам не хоче вчитися, не приймає шкіл і противний грамотности. Тоді з цифрами в руках обжалювували український народ перед цілим світом, що ось то, мовляв, на сто Українців тільки 20 уміє читати й писати, а 80 зовсім неграмотних. І казали далі, що такому народови не можна дати всіх прав, бо він не буде уміти з них користати. Його треба ще учити, треба провадити, як малу дитину. Коли він научиться, дозріє, тоді вже що йно можна буде український народ так трактувати, як і инші народи. Ну, і учили нас! Добре вчили. Вчили нас старости при виборах, насилаючи жандармів і військо, вбиваючи за кождим разом найгарнійших наших людей (Сгасюк, Каганець). Вчили нас польські ксьондзи, перетягаючи людей на польський обряд. Вчив нас кождий зайда, котрий чув себе паном на нашій землі, уважав себе вищим мимо сього, що його годували ці темні мужицькі маси. Вдячности не чув він за ласкавий хліб з ласки українського народа. З сього зродилася байка про це, що Поляки давали Українцям „культуру“ і на цій „культурі“ опирали і ще й досі опирають своє право до української землі. Але як ця „культура“ виглядала, сказали ми вже вище. Прийдеться нам хиба додати слова Франка про таке несення культури:

„...Де лиш ти поставиш стопи,
Повзе облуда, здирство, плач на-
[роду,
Цвіте бездушність, наче плісень
[з муру.
Ти тиснеш і кричиш: Даю свободу!
Дреш шкуру й мовиш: Двигаю
[культуру“.

II.

А тепер постараємося приглянути ругому питанню: Чому саме треба нищити неграмотність і з нею боротися? Багато причин находиться вже в першій частині. Одначе це не всі причини. В першій частині згадали ми ільки про те, в який безнадійний, тяжсий, а навіть небезпечний нашому існуванню стан загнала нас неграмотність. А тепер цікаво буде пізнати і довідатися, чи є такі способи, що помогли би нам добутися з того стану як найшвидше. Такі способи є, і то навіть дуже багато їх. Способи зовсім певні, тільки треба про них знати, їх розуміти, і ними користуватися.

Як то? — скаже неодин з вас. — Чо не вистарчить, що я почуваю себе Українцем і то щирим Українцем? Що ж більше потреба?

Не вистарчить! Не вистарчить говорити, що ти Українець або Українка. Треба ділами й поступками засвідчити, що ти член українського народу. А діла поступки це не те саме, що слова; це не те саме, що ти почуваєш себе приналежним (-ою) до української національности. А як ділати, що робити, як поступати, то це вже треба знати. Воно вгусить бути не тільки в серці, але й в голові. А щоби було в голові, того треба навчитися. Діти і молодіж вчаться в школі. А коли добре навчаться там, так тоді відомости у них полишаються і вони тими відомостями приспорюють собі щораз то нові. Що в чоловіці живе жадоба знання така сама, як існує жадоба життя, як існує невідома потреба їсти, пити, рухатися, бути свобідним то що. Але до сього потреба доброї, правдивої школи, що любила би своїх дітей, а діти полюбили її. До сього потреба рідної школи, такої ми ще досі не мали. Наша школа завжди була для нас чужа, усім чужа мовою і духом. Чужий учитель погамив тільки школу, а свій власний був як повязаний ріжними путами, що не міг дати дітям того, що міг би був дати в своїй рідній школі. В дотеперішній галицькій школі під австрійсько-польською управою діялися такі чудасії, що діти і молодіж училися начеб то через сім літ, а виходили з неї на те, щоби нічого не вміти. Підписатися, а й то тільки з трудом.

Коли таке було перед війною, то за час війни справа ще більше погіршилася. Всі школи перестали існувати, не було вже ні доброї, ні лихої школи. Діти не побирали науки, навіть домашньої не побирали. А вже після польської облоги настав у нашім нещаснім краю справдішній танцюристий рай. Те, що називається тепер школою, це людське позорище, страшна язва для всіх, і для дітей і для батьків, і для тих нещасних українських учительських сил, котрі мусять повнити свою службу в теперішніх умовах. А ви, читачі, самі се найліпше знаєте!

Тому не на школу нам надіятися! Нам треба школу що йно виборювати, ми мусимо самі поставити для себе школу, а поки що братися до самочинної праці, до лагодження лиха, яке нам робить чужа школа із чужою владою.

Так отже чужа школа замість нищити неграмотність, збільшує її ще більше і через неграмотність чемає в голові знання, як побороти нам всі противенства, якими покористуватися способами. Ще колиб життя стояло на однім місці, то можна би в голові всіх щирих Українців (ок) вговкмачити потрібні й хосенні способи оборони. Але воно не стоїть на місці, воно швидким кроком посуваться наперед. Довкруги нас діються що раз то нові річи, довкруги нас инші народи переростають нас, випереджують. Малі, дрібні народи творять свої держави, а ми великі числом в ярмі. А побут в ярмі дуже небезпечна річ! Зразу бунтуємося проти ярма, хочемо його скинути, а потім... поволи навикаємо й навикнемо до нього, як не будемо старатися працею, знанням і всіми засобами усвідомлювати собі й другим те понижаюче, негідне наше становище. Чиж можливо прийти до кождого і кождому годинами, днями й місяцями викладати про це? Чиж можливо до кождого неграмотного чоловіка додати одного грамотного, щоби його провадив і показував йому правдиву дорогу до повного визволення? Кождий видить, що це неможливо.

На те й придумали люде великого приятеля кождого чоловіка, що може бути його порадником на кождім місці і в кождім часі. Цей приятель — друковане слово! Приятель скромний, невимагаючий, місця не забирає, не по-

требує опіки, не хоче гроша, не хоче їсти. Приятель вірний, котрий не заведе ніколи, покаже правдиву дорогу. Правда, що вороги наші уживають нераз друкованого слова, аби нас попровадити на лиху дорогу. Посилають нам приятеля у фальшивій одежі. Але тут вже голос твойого серця скаже тобі, хто приятель, а хто ворог. Коли ти троха начитаний, то швидко довідаєшся, чи часопис, чи книжка, чи відозва добра або фальшива. Грамотному й доброму широму Українцеви не буде трудно розпізнати, хто йому добре радить, а хто хоче всадити його в ще тяжче положення.

Друковане слово приходить до нас в формі ґазети (часопису), книжки, відозви, листка то що. Його пишуть найліпші приятелі народу і подають там що дня — що години все те, що кождий повинен знати, чого повинен держатися, за чим йти, за чим постояти, де і як боронити своє святе право. А сього не зробить один чоловік, тут треба громадою робити, треба „громадою обух сталить". На ніщо здасться така робота, за котрою не стоїть свідомо кожда одиниця громади. Не багато припаде користи із найбільших зусиль найкращих одиниць, коли їх діло не відібється відгомоном у всіх серцях всіх членів народа. Не даром Франко казав, що от тоді прийде повне воскресення нашого народу, коли кождий Українець і кожда Українка буде думати, що на них спочиває доля міліонів українського народу. З думанням повязана тісно робота. І коли ми не будемо виконувати цеї роботи, кождий про себе, яку показує і наказує нам друковане слово, так ми робимо на шкоду українському народови. Ми мусимо порозуміти, що за долю цілого українського народу кождий з нас мусить дати одвіт. Перед нашими дітьми й внуками будемо відповідати колись. Вони готові нас проклясти, готові нас стидатися, що ми як та отара овець позволили з собою робити шайці чужинців, що їй захотілося тільки з нами робити. І не будемо мати жадного оправдання перед ними.

Із нашого тяжкого положення може добути нас о с в і т а. До неї треба горнутися. Треба її підпомогати. Вона навчить нас усього, зєдинить нас коло праці для добра нас самих. З освітою часопис і книжка прийде під кожду стріху. Книжка не буде пліснiти в маґазинах. Освіта навчить нас, що для добра народу не вистарчить, коли мені одному діється добре, а тисячам моїх братів і сестер небезпека заглядає у вічі. Освіта навчить нас дбати про наші й чужі діти. Навчить нас хоронити наші сироти, бо вони наш скарб, такий самий скарб, як наші власні діти. До того, ці сироти — теж діти тих героїв, що поклали своє життя за Україну. Як вже не вдячність, так обовязок диктує нам заопікуватися ними. А хиба вже нема такого темного чоловіка, котрий не розумів би сього, що таке велике діло не довершить одиниця, ані гурт добрих одиниць. Таке велике діло може довершити тільки цілий народ, даючи жертви до відповідних інституцій, котрі займуться переведенням сього діла. Ми нині така велика сила, тільки не знаємо, як ту силу пустити в рух. Ми нині можемо усе мати своїми власними засобами. Ми можемо поставити нашу власну школу, наші власні захоронки, наші власні сирітські захисти, нашу власну торговлю, наші власні народні доми, фабрики, промисл, ми можемо створити нашу власну культуру, а л е в с і р а з о м. Розвинім в собі думку загальної жертвенности на всі ціли, а побачите, що то за велика сила спить в нас, спить надармо, замість того, щоби послужити для нашого добра. До жертвенности завзиває вас що днини друковане слово. Але його треба читати, треба розуміти, треба над ним подумати, і треба відповідно до цього поступати. Подумати треба над тим, що ніщо вам не поможе, коли ви вашу цілу хату обліпите безвартним грошем, коли упадає під тягарем боротьби великий нарід, коли йому відбирають його найбільше добро, його кровю і потом зрошену землю. Тут треба єднання всіх наших сил, всього нашого добра. Український народ яко рільничий не в силі видержати конкуренції з иншими, коли не говорить спільними силами й засобами своєї власної торговлі і свойого власного промислу. А це мають на увазі наші власні кооперативи. Чи ми все маємо користуватися витворами чужих рук? Чи ми маємо наші витвори рільничі збувати чужинцям за безцінь? Це мусить устати! І це діло довершить н а ш а к о о п е р а ц і я. Але вона мусить

стати справедливою і правдивою кооперативою. Кождий Українець мусить стати її членом, а тоді поставимо і свого духа, і свою працю, і свій розум, і свій гріш і все своє на услуги нас самих. То така велика сила, якої ніщо не повалить. Ця сила витворить таку повагу до нас, що кождий буде прислухуватись до нашого голосу, і ми не будемо потребувати чекати на чужу ласку, чи на чуже признання. І сього учить нас також друковане слово. Тілько треба його читати і розуміти!

Як бачите, що не вистарчить тільки почувати себе Українцем. Від України домагаємося нині діл, поступків, роботи, знання. А тут на перешкоді наша неграмотність. І тому її нищити як найтяжчого ворога, більшого ворога, ніж всі зовнішні вороги разом до купи.

Неграмотний чоловік вже понижає себе перед кождим, хто троха більше знає Неграмотний чоловік завжди перестрашений. Він боїться усього. І нині, коли нераз спитаємо чому у вас нема читальні, чому не сходитеся на спільне читання ґазети і книжок, чому не уладите збірку на одну або другу ціль дістаємо відповідь, що бояться жандарма. Як кождий так буде говорити, тоді смаркач з крісом буде для нас страшний У культурного, грамотного чоловіка страх не має місця! Або я знаю, що мені зле, а тоді роблю так, щоби мені було добре! Або не хочу так робити, так марно буду гинути, пропадати, гнити! Найвища пора страху позбутися і поступати так, як лицює свобідним, хоч хвилево закованим людям свобідної великої України! Бо не ті кайдани страшні, що ношу їх на руках, але ті кайдани страшні, що я їх самовільно накладаю на свою душу, а такими кайданами — це мій страх! Не той ворог страшний що убиває моє тіло, але той ворог страшний, що убиває мою душу. А той ворог—це страх перед кождим, що напосівся на моє найбільше добро, на Україну!

Щоби це знати, щоби до цього дійти, треба бути грамотним чоловіком, треба стати грамотним народом Доки сього не буде, так все тільки будемо шукати у других поратунку, будемо тільки нарікати, плакати, будемо сподіватися якогось чуда. А те чудо не прийде ні звідки! Те нове царство, новий рай, спокійне життя в нас самих!

III.

Нищити неграмотність — завдання наше власне! До сього потрібна спільна праця всіх наших інтеліґентних одиниць і всіх свідомих селян і робітників. Використати належить всі освітні орґанізації і візвати їх, щоби занялися цею справою. Як її переводити, писано у нас вже багато і видано багато підручників до науки неграмотних. Цікавих звертаю до моєї книжечки, що вийшла накладом тов. „Просвіта“ під написом: „Народня освіта і виховання народу“. (Львів, 1920). Там на стороні 16 — 19 присвячено один цілий уступ справі курсів неграмотних або анальфабетів. Мова там про таких неграмотних, котрі зовсім не вміють ні читати, ні писати. Що до підручників, то належить уживати підручника О. Солтиса, виданого також товариством „Просвіта“, а також підручника Марії Борисової, котрий вийшов цього року в Перемишлі: (Буквар для самоуків). До науки найліпше надається час осінньо-зимовий, бо тоді люде мають найбільше часу. З неграмотних творити малі гуртки, число котрих не переходило би 10 учасників. Постаратися о учителя, котрий провадив би курс. Може ним бути місцевий учитель, кожда інтеліґентна особа, свідомий читання і писання селянин тощо. Людям праці старатися їх час винагородити. Кілько тепер у нас безробітних інтеліґентних людей, що радо приняли би на себе цей обовязок за винагородою, щоби можна було прожити. Грошеві засоби повинні пристарати свідомі громадяне, котрі розуміють, що значить для громади мати між собою темних, неграмотних людей. Видаток виплатиться і повернеться сторицею назад до громади, коли в ній зросте грамотність. Тоді лекше піде всяка орґанізаційна робота. Повстануть народні доми, створиться сильні кооперативи, політичне й національне освідомлення буде рости. Добро спливатиме у село, у громади, а з його добром буде поліпшатися положення і становище українського народу.

Науку неграмотних треба одначе поширити. Не вистарчить тільки научити читати й писати, але потім треба зорґанізувати вищий курс науки неграмотних. На вищім курсі, гуртки котрого не повинні бути більші, як 20 — 25.

учасників. треба учити, як належить читати і як належить писати. Звичайно діється так, що той чоловік, котрий ледви вміє читати кидає книжку, бо її не розуміє не тому, щоби книжка була за тяжка, але тому, що не знає, як треба читати. Трудність в складанню букв у слова, а слів у речення так пожирає його увагу, що він не може схопити змісту того, що там написано. І тут потрібна поміч у виді курсу, на якім пробували би голосного й розумного читання всі ті, котрі перебули вже перший (нижчий) курс.

Часом попадеться в руки такого невмілого читача книжка, котру він справді не розуміє. Але він зрозумів би її, як би прочитав перед тим иншу, лекшу книжку. На разі не маємо по наших селах таких бібліотек, котрі провадив би вмілий бібліотекар і давав до рук членам тільки такі книжки, які вони розуміли би і які їх цікавили би. Ту недостачу мусів би заступити такий вищий курс читання й писання. Його провадити може вже тільки інтеліґентний провідник.

Щоби переконатися, чи справді всі учасники курсу зрозуміли усе так, як написано, можна що днини, або що лекції посвятити десять до пятнайцять мінут на те, аби учасники курсу написали коротко те на папері, що прочитали. Провідник, чи опікун курсу забере з собою написане до хати, перегляне й побачить, хто зрозумів, а хто не зрозумів прочитане. Хибні погляди може за другим разом обговорити, справити. А учасники курсу матимуть з сього подвійну користь. Переконаються, що добре читали й добре зрозуміли; наберуть також певности в письмі, потраплять свої думки висказувати письмом. Це друге — дуже важна річ. Воно навчить формувати думки, навчить справности в думанню, і розбудить може неодну дрімаючу душевну силу.

Учителі-педаґоґи найдуть тут дуже вдячне поле для своєї діяльности і зроблять більше для добра народу, як викладами, словними поученнями, тощо. Громадян, учасників курсу звяжуть з собою тіснійше, навяжуть нитки між читачем книжки і книжкою і думками в книжці, прискорять учасникам цеї радости, яку дає знання. Призвичаюватимуть людей до самодіяльної і самостійної праці, створять пригожий ґрунт для самоосвіти. З жадної галузи освітньо-культурної праці не можна надіятися стільки успіхів, як саме з такого ведення низчих і вищих курсів читання і писання. Набуте знання не буде накинене з гори, не полишиться тільки на верху, але сягне в найглибше нутро людини. Зворушить сонливу душу, зробить її вразливою на кожду справу, котра дотичить цілости українського народу. Вирве її з обіймів матеріялізму й особистої користи, а поведе на шлях пожертвування себе для загальної справи пожертвування не під зверхнім примусом, але під примусом внутрішнім, моральним. Створить почуття відповідальности за власні діла, і поставить трівку основу під великий храм нашої Вітчини — України!

Коли неправда люта...

В сам час, коли неправда люта
Найвисше голову здійма,
В сам час, коли народні пута
Найдужче тиснуть і закута
Народня мисль мовчить німа,
Довкола найтемнійша тьма,
Надії й просвітку нема, —

В той час якраз ви не теряйте
Надії й твердо тее знайте,
Що в груз розсиплеться тюрма,
Неправді й злу не потурайте,
В зневірі рук не покладайте,
І увільняйтеся з ярма.

Іван Франко.

Що треба читати?

Сказав один французький учений, що нема лихої книжки, есть тільки добре або лихо написана книжка. Все таки не в силі ми розпізнати не читаючи, чи книжка добре або лихо написана, як не в силі ми всіх книжок прочитати. Не можемо також всіх книжок прочитати, бо не всі для нас зрозумілі, не всі доступні, і не всі нас цікавлять. Тому то й важне питання: Що треба читати?

Відповідь, здається, коротка: Треба читати всі книжки, котрі повинен знати, коли хочу назвати себе освіченим чоловіком. А що сьогодня дуже багато вимагається від освіченого чоловіка, тому стараємося читати як найбільше книжок, ми навіть учимося чужих мов, щоби могти читати книжки писані на чужих мовах. Сьогодня читаємо дуже багато. Все таки бачимо дуже часто в світі, що не той розумний, не той веде своє життя на пожиток себе, своєї родини, свойого народу, хто багато прочитав. Тут важне, що і як прочитав, як використав те, що прочитав.

Також не всякий чоловік має настільки часу, щоби багато читати. Не всякий має час, щоби читати кожду книжку без розбору, яка попаде під руку. Не всякий має час на те, щоби втрачувати його на читання непотрібної йому книжки, котра нічого не дає йому ні для серця, ні для розуму. Тому сьогодня над цим питанням думають люде і стараються його розвязати на користь читачів. Багато помагають в цім напрямі бібліотеки, котрі істнують при просвітних і культурних товариствах. Того рода бібліотека зложена так, що там бібліотекар знає докладно своїх членів, знає, що їм потреба читати і що вони з користю прочитають. Там навіть так зложені списи книжок, що той, що приходить позичати книжку, довідується, котру книжку повинен наперед прочитати. Коли її прочитає, тоді находить раду, що далі йому читати. З списків книжок довідається він про книжки, котрі його цікавлять і чого він з них научиться або пізнає.

Але у нас ще далеко до такого стану. Публичних бібліотек не маємо, а як є, так їх уладження ще дуже простеньке. Наші читальняні бібліотеки, понищені в наслідок війни, не представляли й перед війною великої вартости. Ніхто не дбав про їх доповнення, не було фахових бібліотекарів, що могли би виховувати читачів і приготовляти ґрунт для розумного й плянового читання. І теперішній час також недогідний для поліпшення давнійшого стану. Багато книжок вичерпаних, нові доволі дорогі, комунікація, замовлення, переписка дуже тяжкі й неприхожі для розвитку такої складної справи, як оснування бібліотек. Не достає також далі фахових бібліотекарів, що хотіли би посвятитися сьому ділу. Тут треба иншої ради, певного рода самопомочі, аби улекшити читачеви доступ до книжки і книжці доступ до читача.

Жажда знання вроджена кождому чоловікови. Вона може бути лихими умовами життя приспана, прибита. Але коли її раз збудимо, так тоді не дає людині спокою. Жажда читання справляє людині приємність, мимо сього, що жадає від неї певного труду, вкладу гроша й часу. Хто засмакує в знанню і книжці, у того охота читання постійно буде зростати. І через те його розум буде що раз ясніший, світ перед ним більше отвертий. Він знає, як повернутися, як дати собі раду в ріжних випадках. Уміє означити своє відношення до найблизчого окруження, до природи, до народу і до найвищих понять Бога. Він знатиме, які його обо-

вязки, що він має тут на світі робити, як поводитися, одним словом, чого він прийшов на світ і нащо живе на світі.

* * *

Кождий чоловік призначений на те, що не живе сам для себе. Він не може також жити окремо від других людей. Тисячними нитками звязаний він з цілим своїм окруженням, з цілою природою і подібними собі істотами — людьми. Коли приходить на світ, належить вже до своєї родини, дістає серед неї своє місце, має свої права, а з часом спадають на нього певні обовязки. Коли би ним ніхто не заопікувався, себ то не почував до новонародженої дитини ніяких обовязків, так дитина мусіла би загинути, а в найліпшім разі виросла би на дикуна, на звіря, а ніколи на чоловіка-людину. Серед свойого окруження на протязі перших літ життя побирає нитина дуже багато відомостей. Хоч де читає про них з книжок, хоч не ходить до школи, все таки те, чого научиться дитина в перших шести літах, є дуже багато. В пізнійшім віці так багато не пізнає. Знання чоловіка в пізнійших літах, у шкільнім і позашкільнім віці може глибше, може основнійше, але не таке численне ні ріжнородне, як в перших роках життя. Дитина учиться їсти, пити, ходити, говорити, пізнає своїх батьків і найблизчу рідню, пізнає домашні звірята, свою хату і її оточення, розуміє ріжницю дня і ночі, пір року, пізнає явища природи, заняття тата й мами, наслідує їх у виді забави, оглядає природу, знає, що сад, а що поле, село й місто, в саді овочі, в городі ярину, в полі збіжа і т. д. Дитина уміє розізнати, що добре і що зле, пожиточне від шкідливого, учиться молитви, пізнає, що йому кажуть почитати якусь невидиму Істоту, котра ще важнійша, ніж тато й мама. Учиться співати, слухає оповідань, байок, казок, складає само собі в голові казки, оповідання, видумує ріжні пригоди тощо. Дізнає перших болів, а коли походить з убогої родини, пізнає тяжку працю, бо воно мусить помагати своїм батькам. Хоч би навіть пасти гуси, а вже це є праця, котру треба виконати, за котру треба відповідати.

Тепер піде до школи. Тут в гурті подібних товаришів під проводом учителя (-ки) навязує дитина несвідомо звязок з дотеперішньою працею цілих людських поколінь за довгі-довгі тисячоліття. Бо щож инше є шкільна наука, як не подавання людям в скорочений спосіб того, що зробили цілі покоління людей давно перед нами. Як би не було такого способу користуватися готовою працею наших предків, так ми ніколи не вийшли би з дикого стану давнього чоловіка. Коли би ми самі мусіли над кождою річю продумувати, її дошукуватися, то не стало би нам найдовшого віку, аби самим все зробити й все пізнати. Ми були би подібні до звірят. Пес, кінь, корова, курка з перед тисяча, двох, трьох і більше тисяч літ був такий самий, як нинішній пес, кінь, кіт, корова, курка. Чоловік одначе все поступає наперед, а се тому, що він учиться коротким способом того, що його предки зробили. Він научений має змогу їх досвідом користуватися, може не тільки уладити своє життя так, як вони. Він може його повести ще краще і уміє це переказати далі своїм дітям. І так іде справа далі і далі.

Школа — це дуже розумний винахід. Подумаймо тільки, чи ми могли би самі научити наших дітей того всього, чого їх учить школа. За короткий час дає їм можність читання, писання і рахування. Дитина дістає книжку до руки. Вже може сягнути своїми думками троха ширше. При помочі п а м я т и складає те, чого научиться, в своїй голові. Але людина не тільки памятає. Вона ще має одну силу, дуже важну в своїй голові. Щоби який був чоловік розумний, учений, то таки всього не в силі він видіти, а вже цілком певно не може бачити того, що минуло. Але він уміє з одного предмету переноситися думкою на другий дальший і уміє собі його в голові малювати. В якімсь селі є тільки малий потічок, що перепливає через село. В книжці читає дитя про ріку, а вона ріки ще не бачила. Тоді учитель каже дитині, що ріка то такий сам потік, як цей в селі, тільки багато разів більший. Потім покаже намальовану ріку і в голові дитини вже є образ готовий ріки. Те саме можна сказати й про инші річи. Та сила нашої голови, що ми можемо творити образи й того, чого не бачили або не спостерігали, називається у я в а. Часто уживаємо на означення тої сили

ужої назви фантазія. У кождої ди-
ини працює дуже сильно фантазія.
ому то дитина шукає стовпів, що під-
ирають землю. Дитина старається ви-
снити собі кожду річ, тому звертається
ак часто до нас старших з питаннями:
о се значить? пощо се? пощо тамте?
Школа приходить дитині в поміч.
Школа подає певні знання і збогачує
олову, а саме її силу, що називаємо
озумом. Але школа, щоби яка була
обра, і яка була довга, не в силі всього
авчити людину. В школі дістає дитина
льки сам ґрунт, фундамент. На тім
ундаменті, при помочі розуму й уяви
двигає вже власними силами дальшу
удівлю. Дещо матеріялу находиться
голові, котрий там пильнує сторож,
о його ми назвали память. Але того
атеріялу за мало. Будинок буде дуже
рантивий, як не подбаємо, щоби ма-
ріял був повний, добрий, тревалий
певний. Але сей матеріял мусить собі
ке сам чоловік призбирувати. У одних
збирання матеріялу власними силами
аступає швидше, у других пізнійше.
алежить від сього, чи людина, котра
одить до школи, вибере звання фізич-
ої чи духовної праці. Велика скількість
шого населення кінчить тільки сіль-
ку початкову школу, менша частина
іську народню або виділову, а вже
уже мале число кінчить середню школу,
менше найвищу школу (універси-
т, академію, техніку тощо). Хто небудь
людей одначе задоволився би тими
домостями, що дає школа, той не роз-
ивав би далі свойого розуму, не осві-
ував би себе. Світ, наука поступають
перед. В світі і в науці панує вічний,
безперервний рух. Хто за цим не слі
ить, той полишається по заду, той
офається назад. Тому люде, що не хо-
ять стояти по заду, шукають способів,
отрі помогли би їм збогачувати свій
озум, свої знання, свої відомости. Це
дноситься до всіх людей без ріжниці
без огляду на це, яку школу покінчили,
ке звання вибрали.

Таким способом є друковане
лово у виді часопису й книжки. Не
ожду книжку може кождий чоловік
итати. Єсть такі книжки, що їх кождий
е зрозуміє. Їх називаємо науковими
нижками. Щоби їх читати, треба або
ати високі школи, або самому працю-
ати над собою шляхом самоосвіти.
(Напр. Шевченко не ходив до жадної школи, але сам своєю працею здобув собі дуже велике знання) Для загалу людей, що не кінчили високих шкіл, придумали учені люде т. зв. популярні книжки (від лат. слова populus, значить нарід). В популярних книжках говорять учені до людей з меншою освітою так, щоби вони могли зрозуміти те, про що говориться. Нема сьогодня ні одної науки, ні одної так трудної справи, щоби не можна її виложити всім людям. Популярні книжки так зложені, що хто їх одну після другої прочитає, може дізнатися про все, що діється в світі, над чим люде думають, що промишляють. Вони ще й так зложені, що після прочитання одної легкої книжки можна взяти до рук труднійшу і так дійти власною освітою до того, щоби потім розуміти найтруднійші книжки. Те саме відноситься і до часописів. Крім великих денників, котрі призначені для освічених кругів, видають учені люде часописи популярні, щоби їх міг прочитати кождий чоловік з пожитком для себе.

Так діється в цілім світі, те саме робиться і у нас. І ми маємо наші наукові товариства (напр. Наукове Товариство ім. Шевченка), що видають наукові книжки. Але маємо також такі товариства, що тільки й роблять, що видають популярні книжочки для народу, аби помогти йому в добуванню більшого знання. Таким товариством є наше найстарше товариство „Просвіта“, що видало за свій час майже шістьдесятьлітнього істнування більше міліона книжочок для народу із всіх обсягів людського знання. Воно трудиться і видає далі такі книжочки, хоч як тяжко приходиться сьогодня добути гроша на папір і на друк. Товариство „Просвіта“ кинуло між народ думку всенародньої збірки з приводу 60-літньої річниці смерти Т. Шевченка, щоби створити фонд „Учітеся, брати мої!“ Завданням фонду має бути видавання популярних книжок для народу. Таким чином сам нарід помагає собі до того, щоби прийти лекше до книжки. Твориться також инші товариства й видавництва для народу. В тім році повстало видавництво „Знання“. Воно видає короткі виклади для народу. Зміст викладів се всі справи, якими цікавиться

народ. Є ще й діточі видавництва, релігійні, політичні, котрі легким способом і легким викладом хочуть поширяти знання, відомости між народом і його ріжними верствами. Деякі з таких книжок призначені для науки, деякі для розривки, а деякі дають і науку й розривку.

Популярних книжочок можна би приспорити народови як найбільше, щоби він заспокоїв свою жажду знання. Але треба мати таку жажду. Не треба позволити, щоби книжка пліснівла в магазинах. Треба її купувати, читати, заохочувати других до купования і читання. Памятаймо, що купуючи книжку, даємо товариствам можність видавати що раз то нові книжки. Памятаймо, що наші товариства не збогачуються видавництвами. Коли збирають гріш за книжки, то на те, щоби зараз вложити його в нову книжку.

Чужа школа не створила і не творить в нашім народі жажди книжки, жадоби друкованого слова. І це наше велике нещастя. Народ темний не бачить далі, як коло себе. Тому й зле йому діється. Коли би він пізнав, що відносини в світі і у себе дома залежать від нього самого, як би порозумів те, то хапався би руками й ногами за книжку. Побачив би, як освічені народи добувають собі кращу долю, як неосвічені кують самі на себе кайдани. Народ став би певний себе. Побачив би, що те місце недалеко, де кінчиться власть кнута, жандарма, баґнета, тюрми, тощо. Перед освітою паде ниць всяка власть тьми. Перед освітою кориться цар і деспот з своїми катами і зі всім своїм окруженням. Перед освітою никне всяке насильство, підобгавши хвіст під себе. Тому нічого так не бояться всякі зайди, всякі чужинці, всяка зволоч, всякі наїздники, як народньої освіти.

Знаючи се, повинен український народ горнутися до книжки, до освіти, бо тільки вона одна виведе його з неволі. Тільки вона одна покаже шлях до правдивого добра. Тільки вона одна навчить нас певности себе, дасть нам в руки сильну зброю, покаже всі способи, якими зготовимо собі, своїм дітям і внукам, цілому народови свою власну хату, свою власну незалежну від нікого державу.

* * *

Кождий чоловік на світі має якесь звання, якому присвячує головну частину свого часу. Звання вибирає собі або сам, і воно так звичайно діється, коли хто кінчить вищі школи; або власні батьки кажуть дитині-молодцеві або дівчині працювати далі у тім званню, яке виконують вони самі. Таке водиться найчастійше по наших селах, де селяне-батьки заправляють своїх дітей від ...ньої молодости до праці на полі до праці в сільському господарстві. Тільки незначне число мужеської молодіжи йде до школи до міста і там кінчить навіть вищу школу. Жіноча молодіж майже без виїмку полишається на селі. Відплив українського селянства до міста такий незначний, що місто складом своїм дуже чуже, а навіть вороже українському населенню. З другого боку землі не більшає, через що створюється малоземельність, а далі за тим голод землі у нашого селянина. Сього голоду ніяк заспокоїти. Замість передати панські ґрунти правному їх власникови, себ то тому, хто ту землю обрабляє, Поляки спроваджують кольоністів мазурів і відбирають в українського селянина ще й ту решту землі, котра одинока могла впровадити господарську рівновагу в українське село. Українському селянинови полишається або нужденне життя, або еміґрація на чужину. А прецінь і з такого положення може бути вихід. Не згадую вже про це, що з правдиво освіченим народом ніхто не важився би робити такі практики, як Поляки роблять з Українцями. Мушу піднести, що троха ширше знання життя, людських відносин наведе нарід на правдиву дорогу, як дати собі раду на випадок малоземельности, як піднести видатність ґрунту, видатність праці, добрий збут власних витворів, уміщення і зужитковання зароблених гроша. В таких випадках не можна спускатися тільки на те, що діди наші так робили, то й ми будемо так далі робити. В таких випадках треба знати устрій теперішнього життя і цілої дуже складної машини суспільних потреб і суспільних відносин. Зі сказаного виходить, що кождий чоловік, який обібрав собі вже якесь звання, потребує докладного пізнання своєї праці, условин, серед яких працює, і умовин, котрі поліпшили би

видатність праці і помогли би створити краще життя для себе своєї родини.

Хоч як ясно воно виходить, в якім напрямі треба працювати над поширенням свойого знання і що треба читати, чого треба учитися, то таки ніодин не возьметься за таку книжку, коли не має охоти до читання. Щоби вчитися, треба мати більше часу, більше спокою, а що найважнійше, не бути умученим. Нераз чоловік прибитий горем, нераз не знає, де йому шукати розради, потіхи. Він утікає перед другими людьми, не хоче їх видіти, а хотів би почути щось такого, що його успокоїло би. Нераз шукає за чимсь гарним. В його душі співає якась пісня, в голові укладаються якісь образи. Він працює дуково і не знає, чи ця праця що небудь варта. Коли би найшлася книжка, що заспокоїла би його, задоволила духову потребу, перенесла його у инший світ, то така книжка найшла би в нім свойого приятеля. Такі книжки маємо. Це є оповідання, повісти, поезії, які складають письменники й поети, і промовляють більше до нашого серця, до нашого життя. Від таких книжок звичайно починається читання. Всі вони разом творять так звану народню літературу. Инакше називають також такі твори гарне письменство, або по чужому белєтристика. Твори гарного письменства витворюють це, що ми називаємо жадобою друкованого слова.

А чому? Бо вони нам найблизчі. З них говорить поет або письменник словами свого серця до нашого серця. Він каже нам переживати все те, що він пише. Як ви підете на театральну виставу, то там найліпше побачите, що то значить переживати з поетом. Ви засмієтеся, де весело, заплачете, де сумно; ви затиснете кулак, коли бачите людську кривду, радієте, як правда й справедливість побідить. А пригадайте собі, як ви читали або слухали, коли вам читано „Наймичку“ або „Катерину“ Шевченка, „Панські жарти“ Франка. Як тоді ваше серце живо билося в грудях. І ви таку книжку полюбили. Ви її самі читали, або казали собі прочитати. Ви її читали. коли вам добре ділилося; ви до неї звертался, як вам тяжко було на серці. Ви брались за таку книжку навіть тоді, як були умучені. І вам здавалося, що умучення уступає. Тому зачинайте від гарного письменства, коли хочете, щоби ви привикли до читання і полюбили читання і полюбили книжку. Вибір у нас вже великий. В „Українській Письменности“, виданій Товариством „Просвіта“, найдете твори нашого гарного письменства від Котляревського аж до найновійших часів. В останніх днях вийшли повісти Івана Нечуя Левіцького, котрі певно припадуть вам до вподоби. Читайте Шевченка, читайте Франка, читайте нові річи, котрі появляються, а там найдете, за чим шукаєте. Схочете бувальщини, скільки її у кождого письменника. Серце ваше ростиме у грудях, коли побачите ваших предків і їхню славу. Упадаєте під тягаром нинішнього положення, а тоді грімке слово Тараса, Франка, пророчить вам кращу долю. Жадає від вас тільки праці, самопошани, свідомого протесту, бунту проти неволі, кривди, насильства. А скільки розради в спокійних образах людського життя, а кілько сміху й радости в инших творах других письменників.

Таким чином полюбите книжку, а як її полюбите, так вже не кинете читати. Охота до читання, яка досі у вас дрімала пробуджується і ви сягаяте тоді далі. Поволі будете приходити до инших книжок. Тут отвориться перед вами широчезне поле людського знання. І ви питаєте: а що тепер читати? Коли ви вже розсмакували в творах гарного письменства, ви помітили, що не все для вас було там ясне й зрозуміле. Ви ставили собі питання, чому се так, а не инакше діється. Перед вами повставали у вашій голові що раз то нові питання. А певно найбільше зацікавилися ви своєю особою, хто ви, хто ваші знакомі, хто ваші предки, що вони зробили, що вам полишили. Вас потягне до читання власної історії, минувшини українського народу. А читаючи її побачите, що український народ не жив сам для себе відділений муром від других народів. Стичність з другими народами була може часом добра для нього, а може часом гірка. І тут вичитаєте, чому воно так було. Пізнаєте, що виною дуже часто власна неосвіченість, або — як учені говорять — недостача культури. Але вичитаєте й таке, що може виною і положення землі,

яку замешкуємо. І тут від історії і минувшини власного народу і чужих народів перейдете до ґеоґрафії України, а далі ґеоґрафії инших країв і цілого світа. Виною упадку або причиною розвитку можуть бути багацтва землі або їх недостача. Багацтва землі стягали голодних сусідів на нашу землю, недостача багацтв спроваджує нераз господарську залежність від засібнійших. Багацтва землі у виді звірини, ростин, копалин трактує наука, що називається природою, або природописними науками. Вони учать, як користуватися правилами життя, як построїти нам наше життя, щоби воно відповідало всім умовам життя. З того перейдемо до науки, що учить нас користуватися нашими багацтвами. Найдемо тут хемію, найдемо сільське господарство. Воно поведе нас далі до способів збуту наших багацтв, орґанізації господарства народнього. Цими справами займається національна економія. Побачимо, що устрій господарства вплинув на упорядкування суспільних відносин, і тут скаже нам багато наука про суспільність або соціольоґія. Від неї пряма лінія поведе нас до справ політичних, нашого становища, вияснить нам його, вкаже дороги, якими инші народи поступали в боротьбі за політичні права і як їх собі вибороли.

З другого боку зацікавить нас не тільки найблизча родина, де ми зросли. Ми нашими думками схочемо перейти і в минувшину нашої землі, пізнати її історію. До помочі стане нам наука, що її зовемо ґеольоґією. Багато спільного з історією землі, ріжними верствами на ній має історія мови, по чужому фільольоґія. Бо й мова наша не була така сама сотки літ тому назад. Зрозуміємо, яку вартість має мова, чому вона нам так близька, так дорога. А коли побачимо, що на тій мові наші предки вже писали, тоді будемо горді на нашу мову. Нашим сусідам, Полякам і Москалям, не снилося щось подібне, коли ми вже були культурним народом. Цею справою займається історія письменства. Ми далі хочемо розяснити собі явища життя і явища природи, а також будову вселенної. Те, що було нераз загадкою для нас, або перед чим ми з острахом завертались, як перед закритою тайною, вияснить нам наука про природні явища — фізика, а далі астрономія. І серед тої великої будови світа — стоїть чоловік; з одного боку нужденна черепина, з другого — цар природи. Але від царя природи мусимо домагатися, щоби він попровадив так своє життя, аби воно відповідало його царській гідности. Він побачить, які його права, але і які обовязки. Цілий ряд питань про післанництво людини на світі, про боротьбу з неправдою, кривдою, насильством, яку він мусить звести. Він мусить себе жертвувати для других. Він не сміє позволити себе легковажити, зневажати й обиджувати. Він зрозуміє, що він винен це своїому народови і цілому людству. Зрозуміє, що боротьба зведена за людські права в однім місці, відбивалася відгомоном на другім місці. Він буде в посіданню засобів боротьби, котра мусить увінчатися успіхом. Правда, зростуть і потреби чоловіка. Але він набере знання, як заспокоювати свої потреби. У нього й хата й життя стане гарнійше, і в хаті гарна обстанова. Почуття краси зростатиме в людині. Ґіґієна або наука про здоровля стане для нього зрозуміла, а в хаті найдеться образ, книжка, бібліотека тощо. Всіми названими в горі питаннями займається фільософія. Вона ставитиме перед очі чоловіка його завдання тут на світі, викличе в ньому розуміння, що крім сього світа є якийсь инший вищий духовий світ, про який учить реліґія. Образ цього духового світа живе в нашій душі. Цей образ вищого духового життя додаватиме йому сили й відваги, віри й надії, навчить його любови людей, посвяти і всіх найвищих чеснот. Це викличе в ньому ясне, чисте розуміння якоїсь найвищої духової істоти, поняття Бога.

* * *

На таку дорогу заведе нас читання книжок. Задля нашого убожества, а ще більше задля нашої неосвічености не маємо ми ще відповідних книжок до всіх тих галузей знання, про які ми вище написали. Все таки, коли народ зачне читати, зачне книжкою інтересуватися, так зараз повстануть книжки із всіх названих царин. Товариство

освіта“ заходиться саме коло сього, и зробити такий спис книжок для оду. Там буде все те, що у нас є, о можна дістати, і там найде кождий івки, що, як і в якім порядку треба жки читати. Від самого народу за- ить, чи те діло піде швидко, чи у таким черепашним ходом, яким все у нас йшло. Треба книжки ку- ти, треба їх читати, треба підпома- наші просвітні товариства. При овленнях книжок користуватися по- просвітних товариств. Видавниц- „Бистриця“ в Станиславові видає ник п. н. „Книжка“, в котрім напи- , яка нова книжка появилася і про зона говорить. На всі сторони ве- ся у нас праця, щоби найти для жки дорогу до нашого народу. І тут оможе нарікання з боку нашого адянства, що за мало робиться. Роботу, яка йде, треба підпомагати у тій свідомости, що таким чином кож- дий працює сам над поліпшенням своєї долі і долі свойого народу. З загальною помічю прийде великий розмах, котрий поведе наш народ на що раз вищий ступінь освіти і наблизить його до ста- новища й положення других народів. Наш нарід зрозуміє, що долю раба й невільника, яку він переживає, він сам собі укував. Але й зрозуміє, що він сам може покласти конець такому понижу- ючому положенню.

Книжка й часопис вкаже дорогу. Нехай книжка й часопис знайдуть свій захист в кождій українській хаті без ріжниці, а пропаде тьма, пропаде не- воля, настане ясний світ, настане воля, настане справедливість, прийде неза- лежність, заслужена таки самим украї- ським народом!

Будь готовим!

До великог моментуо
Будь готовим кождий з вас, —
Кождий може стать Богданом,
Як настане слушний час.
Мовиш: Нині інші війни.
Ну, то иншу зброю куй,
Ум остри, насталюй волю,
Лиш воюй, а не тоскуй!
Лиш борися, не мирися,
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!
Кождий думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мусиш дати ти одвіт.
Кождий думай: Тут, в тім місці,
Де стою я у огни,
Важиться тепер вся доля
Величезної війни.
Як подамся, не достою,
Захитаюся мов тінь, —
Пропаде кровава праця
Многих, многих поколінь.
У таких думках держися
І дітей своїх ховай!
Коб лиш чистая пшениця, —
Буде паска й коровай.
Чи побіди довго ждати?
Ждати — довго! То й не ждиж!
Нині вчися побіджати,
Завтра певно побідиш.
Таж не даром цвіт розвився!
Чейже буде з цвіту плід.
Таж не даром пробудився
Український жвавий рід.
Таж не даром іскри грають
У очах тих молодих!
Чей нові мечі засяють
У правицях у твердих.
Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре;
Та ми крикнім: Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмре!

Іван Франко.

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

Написав Л. БІЛЕЦЬКИЙ.

Українська народня поезія.

Сучасна поезія українського народу, яку репрезентують такі корифеї поетичного слова, як Т. Шевченко, Ів. Франко, Ів. Левіцький, П. Мирний, О. Федькович, М. Коцюбинський, Л. Українка, О. Кобилянська, В. Стефаник і П. Тичина, пройшла довгий тернистий шлях свого історичного розвитку й напруженої боротьби за своє існування і піднялася на такий високий щабель, з котрого вона стає помітною для очей всіх культурних народів світа. Ся витрівалість і чарівна сила українського поетичного слова і взагалі мистецтва кожного народу мають під собою ґрунт лише тоді, коли основи його ховаються в життю й творчих проявах самого народу. Без сих основ ніякі инші сприятливі умови не причиняться до успішного розвитку мистецтва того чи иншого народу, бо такими основами може бути лише поетична й мистецька творчість самого народу, його мистецькі витвори. Коли поезія й мистецтво взагалі є продовженням поетичної та мистецької традиції анонімної в народньо колєктиві індівідуально-несвідомої тв чости, лише тоді се мистецтво нос в собі печать творчого духа народньо Відриваючись од сих народніх творч традицій. мистецтво втрачає обл народнього ґенія, вироджується й решті вмирає; колиж нове, молод покоління навертає свої мистецькі твори до живого народнього джере настає доба відродження мистецтва. вмерло античне грецьке й римське м тецтво і відродилось воно у витво византійського та італійського ре сансу.

Молода формація творців: Да Петрарка, Боккачіо, Леонардо да Ві Рафаель, Мікель Анджельо й инш. близили старі античні форми й тради до нових появ італійського народн ґенія, потомка давніх латинян та ин народів старої Римської держави.

Українське мистецтво, особл українська поезія у свойому історичн розвитку перебувала в дуже тяж

несприятливих умовах. Лише близьке сне співжиття її з українським творк народнім духом, його чарівною ною поезією та його побутово-істоним життям надало тої величезної и та витрівалости, які перемогли кі умови життя українського поеного слова. Отже лише українська одня поезія, поетичний творчий дух аїнського народу були тою живою ою, котра оживлювала українську зію й робила її вічно молодою та гучою музою з вінком на голові із кращих квіток українських надніських степів та галицьких і буковинх гір. Але українська народня по- має велику історичну й артистичну тість і сама по собі. Ні один нарід піднявся так високо в поетичних пованнях свого творчого духа, як нарід аїнський. Його весілля, похоронні осіння, колядки, гаївки, любовні й ші побутові пісні, історичні пісні, яди, думи, коломийки, казки, байки енди се найкращі витвори україного народнього ґенія. Ще у XVIII ст. ни дивували німецького видатного итика Гердера, який на підставі лише го мистецької творчости передбачав ике будуче українського народу. У х роках XIX ст. українською піснею оплюється і перекладає її на німецьку ву вчений німець Ф. Боденштедт. В ші часи українську народню пісню є увесь культурний світ.

Початки поетичної творчости украського народу надзвичайно давні. ни сягають ще в ту передхристіянку добу, коли поганська релігія та гольогія народу були ще в процесі рення. Релігійний анімізм (віра надня в те, що все в природі живе й одувлене), антропоморфізм (наділення щ природи людськими властивостями через те боги, ті вічні сили природи — ще, місяць, зорі, грім, блискавка й ш. менші сили ліса, води, вогню та ш.—конкретизуються в людські поті) були тими навіть ще передісточними та історичними епохами, що ичинювалися й до поетично-мистецького творення. Релігійні культи в честь га сонця, богині землі та инших сил ироди давали привід до їх прославння в пісенній формі (закликання, гійні гимни), пластично-імітаційй (танки), в формі музичній, — се все через певну ритмічність обєднувалось в певні обряди, велика кількість яких заховалася й до сьогоднящнього дня. Релігійний гимн в словесній, музичній та пластично-імітаційній формі був тою первісною народньою піснею, яка, перебуваючи разом з музикою й танком у нерозділеному стані всіх форм мистецтва, творили епоху поетичного синкретизму. Таке одно джерело зародження народньої поезії Друге — се праця. Всім відомі прикрі умови тяжкої праці народу. Єдине полегшення сих умов се переведення процесу праці на стан його ритмічного уреґулювання. Коли ритм, первісне зерно найбільш економного збереження сил не тільки людей, але й природи, проникне увесь процес праці, тоді сама праця буде найбільш інтензивною, а наслідки її—найпродуктивнійшими. Сей ритм твориться через пісню. Первісні клики підчас праці особливо колективної були зародками словесної ритмічности в праці, а також зародками й самої пісні. Хто бачив і тепер гуртову, колективну працю, той напевно чув і пісню, яка через ритм обеднувалась з працею в один гармонійний вияв колективного пластичнопісенного руху, що в українській походній козацькій пісні виявився в найкращі зразки пісенної військової ритмікі.

А ось мати колише дитину. Ритмічне гойдання колиски викликує ритмічну індівідуальну імпровізацію колискової пісні матері і ся пісня — перший крок до створення цілої низки наймайстернійших поетичних зразків української колискової пісні.

Таким чином ритм як в обряді, так і взагалі при народній праці є той психічний стимул, що викликає дух народній до створення цілого ряду зразків синкретично-мистецької творчости. Така слідуюча стадія народньої поетичної творчости.

Найкраще заховалась вона в українськім весіллю. Затримавши в собі всі найстарші пережитки давнього шлюбу (умикання, купівля й продаж нареченої, вільний шлюб через любов), українське весілля найліпше заховало всі поганські звичаї й забобони, а також мистецькі виявлення найдавнійших часів. Весілля, як обряд, з мистецького

боку є найповніший і найцільніший народній твір, який з артистичного боку найкраще обєднується одними героями (молодий, молода, батьки їх, староста, світилка, дружки й бояри), одвією певною ідеєю (направити всі сили природи, аби життя молодих було найкраще); ся ідея втілюється в певні символічні образи, картини (гильце, вивернений кожух, коровай, посаг, чорна курка і багато инш.). Давність весілля з мистецького боку виявляється в тому, що воно заховує в собі до останніх часів майже всі роди мистецтва (пісня, танок, музика), всі роди поезії (лірика, епос, драма). З сього боку велике значіння весілля в історії розвитку української поезії.

До сеї доби життя й розвитку української народньої поезії можна віднести й українське замовлення. В найдавніїші часи життя народнього замовлення задовольняло найріжнороднійші йсго потреби. Чи захворіє в родині хтонебудь, трапиться якенебудь инше нещастя, зрадить парубок дівчину, перелякається хтось, наврочать когонебудь, — на все се єдиною порадою є баба-шептуха або дід зі своїми замовами. Кожне замовлення складається з дії і словесної формули. З погляду історичного розвитку замовлення — дія є його старшим моментом (мовчки проколюється шпилькою папір; ся дія символізує проколення очей ворогови) зменшується дія, зростає словесний нашепт, словесна формула, яка набирає більшого значіння й розростається в цілий релігійно-поетичний гимн дуже давнього походження. Згодом словесна фразеольогія розростається так, що має вигляд цілого поетичного твору. Такими найбільш поетичними замовленнями є любовні, які можна вважати зразком дуже давнього ліричного релігійного гимну. Зразок епічного замовлення, цілої поетичної легенди є замовлення від пропасниці. Замовлення від зубів та инш. можна вважати зразком драматичного діяльогу. З мистецького погляду замовлення виявляє вже ту стадію поетичного розвитку, коли роди поезії вже розділюються і існують окремо лірика, окремо епос і драма, але всі сі роди поезії не відходять ще від обряду, а тісно його тримаються.

В дальшому розвитку настуі такий момент в життю народньо мистецького синкратизму, коли пое відокремлюється від танка і від музи Сей момент ми спостерігаємо вже у мовленнях; крім того із синкретичнс стану самої пісні (поезії з мельодіє починає відділятися лірика, і українсь похоронне голосіння є тим поети ним твором, який найкраще заховав с первісний стан окремого існуван лише ліричної поезії. Смерть близь людини обгортає його родину глибок сумом втрати; такий тяжкий настр примушує родину в розпачі оплакува свою дорогу втрату і промовляти (г лосити), підкреслюючи велику вагу к кійного для осиротілої родини. Ко жінка, донька або сестра голосить, во тоді починає підбирати відповідні фра до характеристики помершого муж батька (мами), брата; сей процес сл весного підбору думок, образів, з яки порівнюється образ покійного, назив ється імпровізацією. Імпровізаі се перша стадія самостійного жит лірики. Друга характерна риса голосі се рецитаційний характер їх спі (причитування). В сій рецитації хов ється теж імпровізація що до спів шукається до слів відповідна мельод якаб найбільше гармонізувала з тужл вими словами голосіння.

Коли оплакується смерть якоїн будь важної, високої особи (князя, геро або подію з життя неволі (неволя пол вецька, татарська, турецька), голосін з приводу смерти такої знатної особ з приводу неволі козацької робить здобутком певного оточення людей, тоді виростає твір історичного значінн Імпровізація словесної фразеольогії рецитаційний характер співу утвор ліричний момент поетичного твору, наверствовання епітетів, поетичних о разів, фігур вже витворює поетичн традицію і надає творови епічний хара тер. Таким ліроепічним твором в укр їнській поезії є українська дума. Укр їнські думи, які дійшли до нас, що д тем та їх оброблення виказують д різко визначені громади. Старша гр мада обіймає переважно лицарські дум про боротьбу з Турками й Та тарами (Самійло Кішка, Самарсь брати, Іван Коновченко, Хведір Безрі

ний і инш.), невільницькі (плач невольника, плач невольників на каторзі, Утеча братів з Азова, Маруся Богуславка та инш.), повчаючі (Олексій Попович, Сестра і брат, Удова і син та инш.).

Друга громада дум більш пізнього походження. Ліричного елемента в них менше, натомість переважна їх частина закрашена гумором і злобною насмішкою; се всі думи про Хмельниччину а також про Ганжу Андибера, Козака Голоту і инш..

Ті думи, що дійшли по нас, виконуються певними спеціялістами професіоналами-бандуристами, кобзарями і навіть лірниками. Співали вони думи (коли можна назвати співом їх рецитацію на зразок церковної відправи, читання євангелії, „вірую“) під акомпаніямент музичного інструменту бандури, кобзи, ліри. Творці дум були безперечно люде дуже добре знайомі зі всіма подробицями військового козацького життя. Знали вони його не з наслуху, не з оповідання, але з власного досвіду. Вони були не байдужими глядачами подій, що вперше оснівували, але люде, що сі події самі переживали. З козацького осередка виходили здебільшого й співачі дум, серед яких найвизначнійшими були: Андрій Шут, Остап Вересай і баг. друг. Значіння дум надзвичайно велике. Ні один нарід не має серед своїх устних поетичних творів щось подібного до українських дум. Лише український нарід зі своїм своєрідним життям міг витворити такий ґеніяльний твір, яким є дума.

Українська колядка є не менше оригінальний твір серед инших обрядових українських пісень. Збудована на обряді переходового моменту від зими до літа на певній релігійній традиції обрядів античних народів, переважно римських (calenda—коляда), на українському ґрунті після прийняття християнства, припавши на часи різдвяних свят, колядка піднялась до найвищого поетичного ступіня традиційної ліріко-епічної релігійної пісні з запивалою (береза), який заховав у своєму виконанню всі ознаки імпровізації і хору (пригадаймо античні грецькі й римські хорові пісні із приспівом), що повторює лише певну фразу, рефрен: „Ой дай Боже“ або „Ой рано, рано“..., та ранесенько... Чудові образи та поетичні картини із евангелії, апокрифічної поезії та народніх леґенд роблять українську колядку найкращим зразком народньої пісні, що заховала в собі найпоетичнійші образи з народнього ідеалізованого побуту та з релігійної історії про народження й життя Ісуса Христа. А ритмічно-метрична будова колядки, кожний рядок якої заховує число складів 5+5, вважається з ритмічно-метричною будовою думи найстаршим.

З наступом весни інтереси селянської молоді міняються; починаються ріжні розваги й инші веселощі: і в сю хвилю пісня веснянка, гаївка відіграє найважнійшу ролю. Злучена з обрядом заклику весни, вона то супроводить ріжні забави, що наслідують польову працю селянську, вигін худоби на пасовище, то супроводить ріжні настрої й потреби індівідуального (особистого) життя, злученого з веснянними мріями дівчини про своє дівоче щастя (любовні веснянки). Бог сонця та саме сонце робиться головним символом пісенних настроїв та ріжних духових переживань селянської дівчини (нприк. веснянка: „Кроковое колесо“).

Наближається 24 червня — народнє свято Іванця (Івана Купала). Сонце на небі підіймається на найвищий ступінь і подає найбільше світла й тепла на землю. Земля під палким промінням сонця виявляє найбільшу силу свого життя, розкриваючи всі його тайни; в сей момент ростуть найбагатші ростини, розцвітаються всі найкращим цвітом квітки; навіть така ростина як папороть, і та не встоїть перед могутнім палким промінням сонця і в ніч перед Іваном Купалом розцвітається чудовою квіткою. Все тоді дивується такому рідкому й надзвичайному зявищу: задивляється чоловік на чудову квітку папороті, дивуються і всі темні сили землі, що в ту хвилину найбільше наповняють землю. Чоловік і темні сили природи (чорти, відьми, лісовики, русалки, упирі й инш.) всі вони простягають руки, лапи до цвіту папороті, щоб його зірвати; хто заволодіє чудовою квіткою, той на ту хвилинку буде найщасливійшим; йому тоді розкриваються всі скарби землі, всі її багацтва. Розпочинається боротьба між

темними силами землі й чоловіком. Сили природи, щоб відтягнути увагу чоловіка від квітки папороті, зводять парубка з дівчиною, і сі останні під впливом на ту хвилю найбільшого почуття одного до другого, забувають про чарівну квітку і живуть лише своїм особистим почуттям. Сі чари землі кладуть основи для зародження нового життя. Коли до чудової квітки простягається рука старого чоловіка, жінки, темні сили намагаються в ту руку замість квітки подати кусок порохнявого дерева, головешку і т. и. або зробити так, щоб та особа зблудила і до самого ранку, як туман, ходила по лісі. Таке повіря народне про ніч перед Іванцем примушує молодь відповідним способом відсвяткувати її. З веселими піснями плетуться вінки й пускаються на воду — відгадують, що чекає в майбутньому ту дівчину, яка пускає вінок. Розкладують богаття і перескакують через нього (символ жертви чищення); з відповідними піснями також відбуваються проводи й похорони Кострубонька (символ вмирання сонячнього тепла, бо сонце схиляється вже на осінь). Свято Івана Купала від поганських часів заховалося аж до теперішнього моменту й уважається найбільшим народнім святом. Ніяка боротьба християнської церкви не змогла вигнати його з народньої памяти. Отже й пісня, що своєю символікою звязана з днем Івана Купала, набирає великої поетичної вартости.

Дальшим етапом історичного життя української пісні є той, коли пісня відокремлюється від свого обряду й починає своє самостійне життя. В стані такого життя ми застаємо українську думу; таким життям живе й любовна та взагалі пісня, яка відбиває родинне життя українського народу.

Якби останнім етапом розвитку української лірики є українська коломийка. В більшости вона складається із певних цілком закінчених поетичних формул (порівнання, паралелізм, поетична фіґура) на якийнебудь життевий випадок. Сі поетичні образи, картини, витворювалися або цілком самостійною дорогою, або є уривками ріжних пісень. Коломийка дала початок для нового так зв. коломийкового поетичного розміру (4+4+6), який дуже часто подибується навіть і в творах Шевченка. Коли народня пісня втрачає особисті переживання тої особи, котра співає її, коли вона спокійно розповідає щось далеке від її особистого життя: про дівчину, про події історичного характеру, про минулий побут (кріпацтво, чумацтво й инш.) така пісня набирає епічного елементу як з боку символіки, так і поетичного стилю й робиться епічною історичною піснею (про Нечая, про Морозенка, про Чалого, про Байду й инш.), балядою (про Бондарівну, про Покритку, що втопила дитину, про Попадю, що втікла з розбійником й инш.), колядкою, що розповідає про історичні часи, про події євангелії і баг. инш.

Справжнім епосом української поезії є байка, казка, леґенда й анекдот.

Байка є таке народне оповідання, в якому малюється не людський, але звірячий побут; через те в байці виступають як головні дієві особи переважно звірі. З епічної байки, що спокійно, обєктивно розповідає про що небудь, вона перетворюється в байку дидактичну, повчаючу, а остання в байку сатиричну.

Казка є фантастичне народне оповідання, засноване на буденнім реальнім людськім життю, але скомбіноване з буденніх мотивів і з видуманих буйною фантазією первісного чоловіка, зближеного до наївности, легковірности та уяви дитини, для якої нема загалом нічого неможливого. В казці повно чудесного елементу, який творить її основу й головну принаду.

Близькою до казки є народня леґенда апокрифічна й демонольоґічна. Відріжняється вона від казки лише тим, що події, образи й герої черпаються або із реліґійних переказів, апокрифів, та есхатольоґічних моментів християнської віри або народні оповіданнь про демонів засновуються на елементах давньої віри з передхрестіянських часів.

Цікавою ґрупою казкового епосу є гумористична казка (анекдот). В сьому творі як найширше відбивається український народній гумор. Ті типи, що витворені анекдотичною поезією є най-

ращими зразками поетично-художнього умору.

В певний момент історичного життя очинає звертати на себе увагу й н а - о д н я д р а м а. Коли в українськім весіллю діяльоґ (драматичний елемент) ще дуже тісною складовою частиною ілого поетичного обряду, коли гуцульська колядка теж тримає в собі більш енш тісно елементи драми, то н о в о - і ч н і с ц е н и з к о з о ю вже починають собою самостійне життя української драми. В цій драмі виявляються ндівідуальні персонажі Маланки, діда инш., театральний грім (машкари) т. инш. драматична сценка — смерть ози, — все се є тим ґрунтом, що до евної міри дав основу для такої напів ародньої драми, як український В е р - е п. Те саме можна сказати й про весняні забави, коли молодь в драматично-діяльоґічній формі розробляє ту ни иншу весняну розвагу („А ми просо іяли“ й инш.).

В українських приповідках ми спостерігаємо цілу низку дотепних ви разів з приводу якогонебудь життєвого випадку. В з а г а д к а х на поетичній основі (метафорі) виявляється вся повнота замисловатих розумових розваг, а п р и к а з к и є надзвичайно багата скарбниця української життєвої фільософії, якою кожен селянин через все своє життя керується, як найкращим морально-життєвим виявом його практичного поступування.

Отже перед нами пройшла ціла низка поетичних творів українського народу в тому систематично-історичному розвитку, в якім ми їх собі уявляємо.

Ся творчість народу є найкращий, найбагатший скарб для життя й послідуючої української літератури аж до теперішніх часів і буде таким на все життя народу в майбутньому. Се основа його творчости, основа всього духовного життя українського народу та поступу його культури. І коли молоде покоління народу буде завше схилятися до сього творчого джерела і обновляти ним свої духові сили, можна бути спокійним за майбутнє культурне й державне життя всієї України.

У П Е Р Е Д!

Уперед за рідний край та волю,
За пригноблений, окутий люд,
Хоч нічого не знайдем, крім болю,
Хоч нас жде невіддячений труд!

Уперед проти зла однодумно! —
Розрослася ворожа юрба...
Не гадаймо прожити безсумно,
Бо життя — то щодня боротьба!

Уперед, хто не хоче конати,
Статись трупом гнилим, живучи!
Сміле слово — то наші гармати,
Світлі вчинки — то наші пісні!

Уперед до завзятого бою
За громадські та власні права,
Коли бути бажаєм собою,
Коли серце ганьбу відчува!

Уперед! годі скніти рабами,
Час кормигу ганебну знести!
Щоб без хлопа, без пана — братами
Всі ми вільні прийшли до мети!

П. Грабовський.

ПРИЙДЕ ДЕНЬ.

О, прийде запевне той день,
Що ми відпочинем од мук
І скинем заліза важкі
З ізвязаних, стомлених рук.

О, прийде запевне той день,
Що гніт, і неволя, і кров —
Все зникне на віки й тоді
Подужа святая любов.

Безсилий не знатиме більш
Од дужого в час той наруг,
Народови руку подасть
Народ — його брат, його друг.

О, прийде він, прийде той день,
І хвальний та радісний спів
Поллється по світови скрізь
Із уст у людей, у братів.

Про волю і щастя, й любов
Казатимуть дивні пісні,
Віщуючи людськости їх
На довгі, довічнії дні!..

Б. Грінченко.

Нариси з нової української літератури.

Ні один нарід в світі не зазнав стільки утисків на своє поетичне слово, як нарід український. Кожен твір, кожна книжка красного письменства на протязі всього XIX ст. народжувалася в світ, виходила між люде з великими муками. Були моменти в життю нашої літератури, коли клалася заборона цензури через десятки років на кожне українське слово. Не дивлячись на такий тернистий шлях, на якому зростало й розвивалося українське поетичне слово, не дивлячись на такий тягар нашого літературного життя, українська поезія не вмерла, а навпаки напружувала всі свої сили, переходила з одного терену на другий, з одної країни до другої, а все таки виховувала одного письменника за другим, кидала свої твори в маси народні, будила дух народній, щоб не спав поки сонце встане, а підіймався рано та йшов зустрічати те сонце правди, милуватись в його чудовім промінню та вірити в свою перемогу над гнобителями духового життя українського. На сі заклики, по історичній традиції козацькій, на місце одного павшого борця ставали десять кращих, дужчих, на місце одного Кобзаря України повставало кілька, що підхоплювали осиротілу кобзу та співали чудові пісні про минулу славу козацьку та сучасне їм горе народне. Не перелічити тих співців українських, — так їх багато: один одного кращий, один одного видатнійший. Всі вони однаково боліли горем народнім І тужливі пісні їх... страшні оповідання їх... але чарують вони нашу уяву чудовими малюнками правдивого життя народнього, приваблюють душу нашу до змальованих ними картин, до виведених образів, — так приваблюють, що немає сили від них одірватися, а коли й відірвешся, трудно їх і забуть, так вони чудові, а багато серед них і трагічних... Але серед всіх цих творців українського поетичного слова є такі постаті, які через свій поетичний талант підня лися так високо, що їх робиться видно не лише нам, Українцям, але й иншим культурним народам всього світу. Про сих видатних письменників українських, про їх творчість і хочемо ми розповісти...

Першим таким видатним українським поетом XIX ст. був Іван Котляревський. Вийшовши з духовного

Іван Котляревський.

осередка, пройшовши від перших шкільних літ духовну науку, поет до подробиць познайомився зі всіми літературними традиціями того оточення. Бурсацьке життя школярів, майбутніх священників, дяків-„пиворізів“ було глибоко перейняте віршовою поезією XVIII ст. (вірші духовні, панегірики, вірші любовні). Знакомі їм були й віршовані пародії на великодні та різдвяні релігійні вірші. Сю літературну школу пройшов і Іван Котляревський. Не дивно через те, що він, скористувавшись готовою пародією російських поетів XVIII ст Осипова й Котельницького, „травестією“ на поважну поему „Енеїду“ римського поета Вергілія, розробив її в дусі й по стилістичній

формі українських віршів-пародій. А життєвий ґрунт для появи такого твору був дуже поважний.

Були то тяжкі часи цариці Катерини II. Остання ознака минулого державного життя українського — Гетьманщина була знищена. Натомість зайшла жорстока година з боку соціяльного — кріпацтво, з боку політичного московський деспотизм. В таку грізну добу, хто смів писати про минуле? Іван Котляревський. Ставши на шведській могилі Полтави, на сій останній спробі відродити минуле державне життя України, дзвінким, провидливим сміхом засміявся він на всю Україну. Високо піднявся його сміх, залунав над полтавськими полями останнього бою гетьмана Мазепи з деспотом Петром I-м, далеко покотився він поза межі України і добрався до всіх сильних того часу, що перетворили красу-Україну в пекло і засіли там. А Еней зі своїми „гольтіпаками", той символічний образ кращих синів України, які на довгі століття будуть носити ідею української державности для свого народу, що став „бідним, нищим, навіженим, що дурнями счисляли їх,

Старі, хромі, сліпорожденні,
З яких був людський глум і сміх;
Се, що з порожними сумками
Жили голодні під тинами..."

поки ся ідея не втілиться в реальне життя і не стане для всіх покривджених раєм...

На фоні чудових картин з українського історичного й побутового життя символіка поеми змальовується як найкраще гасло, що мусить вічно збуджувати нас українських мандрівників до впертої боротьби за власне державне життя до його безперечного здійснення.

Драматичні твори Котляревського „Наталка Полтавка", „Москаль Чарівник" до останнього дня чарують нас своєю драматичною та символічною красою і лише доповнюють ту частину настроїв і бажань поета, часто позитивну, якої так бракувало в поемі його „Енеїда". Багато послідуючих українських поетів наслідувало характер творчости Котляревського, правда не зрозумівши його головної риси поетичної творчости — його символіки.

До тих поетів, що наслідували гумористичний бік поетичної творчости Котляревського, належать: Білецький-Носенко П. (Горпинида), Кореницький П. (Вечерниці), Думитрашко К. (Жабомишодраківка) і б. инш.

Сентиментально-романтичний характер творчости Котляревського, який тісно переплітається з його гумором, ліг у підвалину поетичної праці другого видатного поета українського Грицька Квітки-Основяненка. Коли Котляревський своїми символічними образами, художнім гумором викликає бадьорість духа й віру у здійснення державно-культурних змагань українського народа, то Квітка-Основяненко своїми творами будить в нас почуття морального обовязку у відношенню до самих себе, до всіх людей, особливо до тих людей, кому найтяжче живеться. Виховавши в собі глибоке почуття моральної відвічальности за кроки свого поступування, сі моменти свого особистого життя Квітка переніс на більшу частину своїх художніх творів. Се надало його творам певної особистости, сентиментально-романтичної рефлексії, яка тоді, правда, була дуже модною. Написав Квітка-Основяненко до 14 повістей і новель та 4 драматичні твори. Першим друкованим оповіданням його був „Салдатський портрет" (1833). Популярними творами його були: „Маруся", „Конотопська відьма", „Сердешна Оксана", „Перекотиполе", з художнього боку оповідання найбільш артистично скомпоноване. Його можна вважати притчою на певну моральну сентенцію. Символіка його нагадує нам анальогічну символіку в баляді Шіллєра „Ібікові Журавлі" та в баляді М. Воронього „Євшанзілля". Вся їх поетична будова спочиває на тих поетичних образах, що спричинюються до розкриття всього твору в уяві поета і до розкриття всіх подій, та вчинків в уяві де яких героїв твору. Така символіка оповідання Квітки свідчить про його дійсно художній талант. І справді він був найбільший новеліст першої половини XIX ст. Під впливом його повістярського таланту розвинулась ціла школа новелістів, як Куліш, Марко Вовчок в своїх ранніх творах, О. Стороженко й инші.

Найкращим виразником ліричної поезії до Т. Шевченка був Амвросій

Метлинський (Могила). Тиха, лагідна, романтично настроєва з нахилом до песимізму вдача Метлинського найкраще сприяла розквіту сентиментально-романтичної української лірики. Образ поета-бандуриста, його смерть (Бандура, Смерть Бандуриста); пієтизм до української мови (Рідна мова), поетичні легенди (Підземна церква й инші), поетично моральний образ Квітчиного перекотиполя („Покотиполе“) і багато инших найбільш улюблені мотиви поезії Метлинського. А переклади та переспіви із словянських та німецьких поетів (Челяковського, Міцкевича, Витвицького, Маттісона, Кернера, Ґріна, Улянда) розширили українську поезію новими темами та поетичними образами.

Сим, а також поетичним складом вірша, багацтвом сюжетів та мотивів романтичної поетики Метлинський вважається найблизчим попередником Тараса Шевченка.

Меншими поетами ліриками того часу були: П. Артемовський-Гулак, поет псальм, поезій з родинного і при-

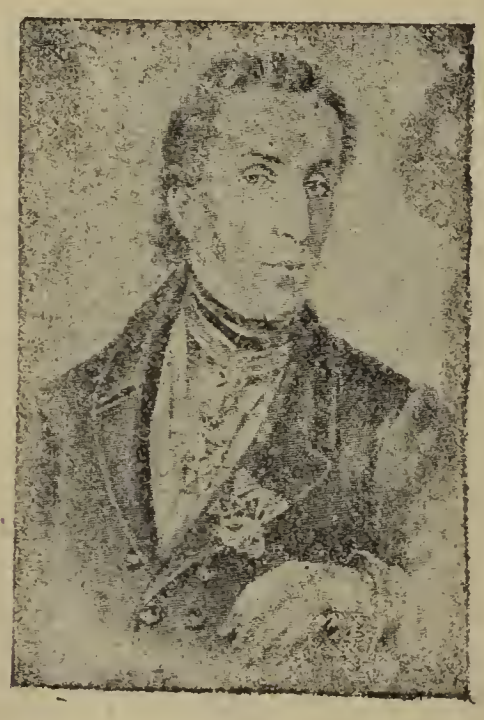

Петро Артемовський-Гулак.

ватного життя, сатир, баляд („Твардовський“, „Рибалки“) і б. инш., Боровиковський, Є. Гребінка (лірична поезія „Човен“ і инш), М. Костомарів (Єр. Галька), поезія якого загалом не багата ані поетичними образами, ні формою, але наслідуючи стиль, фразеольогію народньої поезії, широко відчиняє двері для народньої творчости. В. Маслович (1816), Н. Шрамченко. В. Забіла († 1869), найкращі поезії якого „Соловейко“, „Вітер“, „До милої“, „Туга серця й ин. М. Петренко (1817) автор відомої пісні „Дивлюсь я на небо“, „Весна“, „Думи“ та инш. О. Афанасєв-Чужбинський (1817 — 1875), автор кількох популярник романсів:

Микола Костомарів.

Посланіе до Шевченка: „Гарно твоя кобза грає“, „Огнище“, „Скажи мені правду“ й инш. М. Макаровський (1783 — 1846) — автор ліричних поезій і двох поем: „Наталя“, в якій він наслідую Ґете (Герман і Доротея) і „Гарасько або талан у неволі“ — наслідування Пушкіна (Кавказскій пленник).

Разом з М. Костомаровим на літературнім і громадськім полі виступають два визначні поети і громадські діячі — Т. Шевченко і Панько Куліш. Злучила всіх трьох спільна праця в заснованім ними 1846 р. Кирило-Методіївським Брацтві. Метою Брацтва було поширення поміж Словянами ідеї єднання й федерації на основі непорушности волі й автономности кожного народу, що пристане до загально-словянської федеративної спілки. Костомарів на підставі статутів політично-державного істнування инших народів (польського й ин.) склав свій статут — „Книги битія українського народу“. Шевченко зробився дуже горячим прихильником ідей брацтва і програму його опоетизував такими словами: „Щоб усі Словяне стали добрими братами і синами сонця правди“. Але недовго це Брацтво проістнувало. Р. 1847-го найголовніших

його діячів, Шевченка. Куліша, Костомарова заарештували й посадили у вязницю, чим припинили працю й самого Брацтва. Не припинилася лише їх літературна праця. Навіть залізні ґрати вязниці не в силі були спинити діяльности їх поетичного творчого духа.

З цих бурхливих хвиль грізного життя й культурно-політичної та соціяльної неволі для українського народу повстає велична постать кріпака Т. Шевченка (1814 — 1861), творчий дух якого, як сонце, освітив пригноблене, нужденне життя його народу, і на сторожі всіх його прав поставив своє вогненне слово. Народився він у найбіднійшій селянській хаті серед тої місцевости Правобережної України, де у другій половині XVIII ст. відбувалися грізні народні рухи (Коліївщина). Народні спомини, оповідання сучасників і леґенди про ті події були найкращою колискою Тарасового ґенія, що на фоні народнього тяжкого кріпацького життя виховувала найкращі свободолюбиві ідеї, глибоку ненависть до кріпацтва й пестила в ньому безпокійний дух повстання. Життя дитяче Шевченка було повне невзгод тяжкого сирітства. То пастух, то пахолок на послугах у дячка-паниці, також у маляра, то козачок-льокайчук у пана, то терміновий учень у маляра Ширяєва в Петербурзі, він пройшов тяжкий хрест дитячого поневіряння. Світлим моментом його ріжноманітного й багатого враженнями життя була зустріч з видатним для того часу малярем Сошенком. Ся зустріч спричинилася до викупу кріпака Шевченка на волю та малярських студій в Петербурській Академії Мистецтва.

Тарас Шевченко.

Тернистий шлях пройшов Т. Шевченко, поки вибився „в люде“; творчий дух його, що ще в дитинстві шукав за селом, далеко за горою стовпів, що підпирають небо, як могутня хвиля викидає човен на беріг і спасає його від загибелі, виніс Шевченка на беріг життя і вказав йому шлях до мети, якаб піднесла змисл його особистого життя до життя й слави цілого українського народу. Російський і австрійський царат, пригноблюючи український нарід, викликав його до боротьби, а сей нарід всієї України відповів йому Тарасом Шевченком. Страшна була відповідь: такі твори як „Гайдамаки“, „Кавказ“, „Сон“, „Посланіє“, „Царі“, „Неофіти“, „Іван Гус“, „Юродивий“ і багато инш. є кращими зразками боротьби Шевченкової лише словом, поетичними образами, сповиваючи їх в поетичні символи своїх політичних, соціяльних та моральних думок, почувань, ліричних настроїв, Але ці твори відбивають лише один бік творчої праці поета. Від предків своїх кріпак, відчувши на собі увесь тягар морального та соціяльного й політичного поневолення, коли вся країна стогнала під панським ярмом кріпацтва, Шевченко всю свою ненависть обернув проти сього зла та його фактичних носителів — панів (поміщиків) Ця „наруга“ найтяжчим злом падала на українську жінку, яка, переносячи тяжкі хвилини панщини, відчувала глибоку образу від усяких панів та паничів і як мати. Поет зі всією ненавистю до моральних гнобителів бореться й з сим злом. Ціла низка творів, як „Катерина“, „Лілея“, „Черниця Маряна“, „Наймичка“, „Русалка“, „Відьма“, „Варнак“, „Слепая“, „Марія“ і инш. відбивають сю боротьбу поетового ґенія. Тяжкі факти з українського життя причинюються до повстання найкращих творів Шевченка. Головним образом сих творів є покритка, що по своїй духовій височині, по чистоті моральній („Наймичка“), по глибокій любови матерній, яка все прощає („Катерина“, „Відьма“, „Слепая“ і инш.) тому, хто посміявся над нею, підіймається до вселюдського прощення і робиться символом ідеї материнства взагалі. Образ поневіряної панами, осмія-

ної людьми покритки в поезії Шевченка набирає ідеальних ознак, які своє завершення знаходять в образі Марії, матері Бога. Така еволюція символіки конкретного нещасного образа покритки.

Багато творів Шевченка, які опоетизовують історичне минуле українського народа, — „Гайдамаки“, „Тарасова ніч“, „Іван Підкова“, „Чернець“ і багато инш. є поетичними картинами, що змальовують минулу славу українського державного життя та народнього руху.

Инші твори є самого ріжноманітного змісту; Шевченко в поетичних образах змальовує завдання й призначення поета. Такі твори, як „Перебендя“, „Муза“. „Пророк“, „Тарасова ніч“, „Черниця Маряна“ і инші, де виступає постать Кобзаря, символізуючи поэта-кобзаря, підносить його на високий ступінь творчих та моральних обовязків — виховування народніх мас та піднесення їх до себе.

Ціла низка ліричних поезій, що відбивають особисте життя поета, його стремління, страждання та болісти.

Баляди Шевченка „Причина“, „Тополя“, „Лілея“, „Утоплена“, „Русалка“ і инші є поетичними перлинами, що оспівують цілу низку народніх вірувань, де народня символіка виступає в найкращих поетичних виявах („Лілея“, „Тополя“).

Се все надає високу вартість творам Шевченка.

Лірик з природи і через тяжкі умови життя Шевченко у всіх творах своїх залишив сі особисті переконання. Вони відбиваються на самих найбільших поемах його та балядах. Навіть природа і та змальовується поетом відповідно до його настроїв; даються не обєктивні картини природи, як фон та ґрунт, де розвиваються ріжні події його творів, а малюнки-символи його особистих настроїв („Човен“, „Вечір“, „Сонце заходить, гори чорніють“, „Причина“, „Тополя“ й инші). Через свій ліризм в творчости Шевченко надає великого значіння поетичному слову. Чародійна сила слова в його творчости необмежена. Його слово перетворює духове життя народу, відкриваючи для нього нові моральні шляхи. Слово поета — „Боже“, „Господне“, „велике“, „свята сила слова“. Поетичне слово сполучується з поняттям правди:

...„Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово“...

Його чарівна сила порівнюється з силою вогню, бурхливої води: „Святе огненне слово“ („Марія“); „Слова огнем пекли“ („Пророк“); „Прорветься слово як вода“ („Подраж. Ісаії“).

В слові поета ховається елемент почуття, елемент жалю: „Сльози-слова („Гайдамаки“); „слово моє, сльози мої („Чигирин“). Отже слово для Шевченка було не тільки поетичним висловом, але й виявом всього того, що переживав він сам, бо був він поетом вогненного слова, ліричного почуття, романтичних настроїв, а не холодного розуму.

Свої переживання Шевченко вкладав у відповідну поетичну форму поеми, баляди, романсу, народньої пісні, ліричного вірша, драматичної містерії. Віршовий розмір то безпокійної любовної народньої пісні, то зрівноваженої силябічної лірики, то бурхливої метротонічної поезії. Обєднувались вони багатою ритмікою, високопоетичними метафорами, порівняннями, паралелізмами та инш. поетичними висловами, які підносили його поетичну символіку на недосяжну височину артистичної творчости. Чим далі ми й чим більше літ відділяє молоде покоління від поезії Шевченка, тим вище підіймається золоте сяєво поетичного його слова, тим збільшується вплив його літературної школи не лише на українських поетів, але поетів і инших народів: бурхливість поезії Шевченка, нестійність розміру його вірша, постійне шукання форми то серед багатої народньої поезії, то силябічної польської, то метротонічної поезії инших словянських народів, робить кожен його твір індівідуальним, а творчість ріжноманітною, багацтво якої до сьогодняшнього дня поети не можуть вичерпати. Таке велике поетичне значіння Шевченка в майбутньому, як великого, ґеніяльного поета-реформатора.

Поруч з великим ґеніем українського поетичного слова Т. Шевченком надзвичайно високо підіймається й загадкова постать його найближчого спів-

бітника — П. Куліша (1819—1897). гато вчених і всі громадяне, що студіюють діяльність Куліша, опускають ки перед тими суперечностями його зпокійного духа та історично-фільософічного світогляду, які так яскраво виачилися за часи його діяльности. Вже часники Куліша (Костомарів, Мордовець) називали його „борсання“ в суперечностях „фанатизмом безпристрастя“ о „роздроченим самолюбством“. Дивує стать Куліша та його діяльність і сучасних критиків. „Куліш — це дві люини в одній подобі, якийсь ходячий нтраст, дволикий Янус, нерозгадана гадка не тільки для сучасників, а й ія нащадків, перед якою з подивом ають і читачі, і критика, — якась трачна фіґура, що борсається в життевих перечностях, плутається, падає, знову

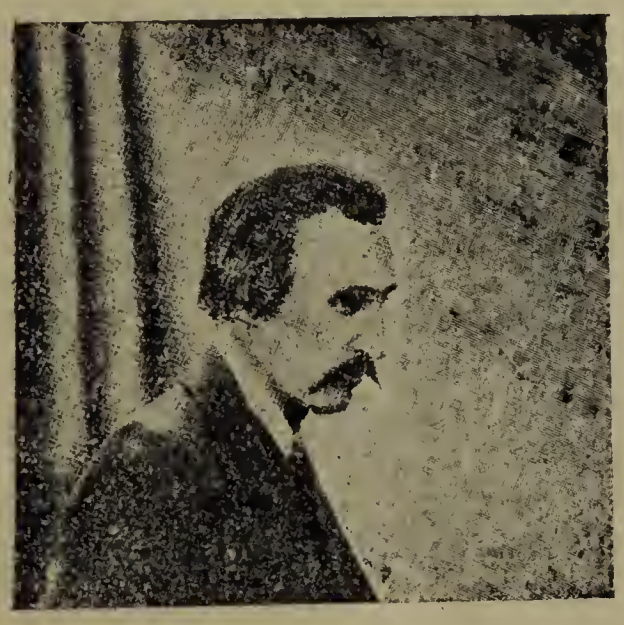

Панько Куліш.

стає й знову падає“. Довгий хресний лях пройшов Куліш за часи більш к 50-літньої літературної праці. Почавки зі щирого українського демократизу 40-х років, що найбільше виявився поетичних творах „Україна“ та збірки Досвітки“, в політично-громадській раці Кирило-Методіївського Брацтва, літературно-наукових статтях збірки Хата“ й инш., в дальнійших своїх пра-ях Куліш прихиляє свої симпатії то о Москви („Чорна Рада“), то до Польці („Исторія возсоединенія Руси“, „Краанка Русинам і Полякам на Великень“) і нарешті знов навертається до оглядів молодечих часів своїх („Хуорна поезія“, „Байда князь Вишневецький“ і инші твори). Се все говорить, що не примха особистого самолюбства ермувала ним, не аристократизм його, не особисті рахунки зі своїми друзями, як Шевченко, Костомарів, Мордовець і инші, не політичні й матеріяльні інтереси та вигоди, а щось инше, глибше, що безпосередньо виходить від многогранного, безпокійного духа Кулішевого. Сей дух виявлявся ще в дитячі та молодечі роки ґімназійних студій. Досить того, що ці суперечности Куліш виявив просто і отверто, не ховаючись ні перед ким. І кожен крок його, кожна помилка, вже тим, що він від неї отверто відійшов, свідчить про чистоту його поглядів та духову щирість, яка ще вище підносить Куліша над ті хвилеві помилки його багатої безпокійної натури.

Творчість Куліша чисто поетична була надзвичайно ріжноманітною. Він писав ліричні поезії, поеми („Україна“, „Настуся“), повісти („Орися“, „Дівоче серце“, „Мартин Гак і инш.), історичні романи („Чорна Рада“, „Брати“), драматичні твори („Драмована трілогія“) і багато инш.

Коли лірика й поеми його по характеру мотивів, поетичного розроблення не піднялися до ґеніяльних і видатних творів Шевченка, коли повісти його в порівнанню з повістями Квітки-Основяненка відзначаються лише новими темами з кріпацького життя (в цьому виявляється вплив ідей Кирило-Метод. Брацтва та письменників російської і польської школи) — то такі твони, як „Чорна Рада“ під впливом романів Вальтер-Скота, починають собою історію українського роману на історичні теми. З сього погляду заслуга Куліша надзвичайно велика.

Велике значіння Куліша і в тому, що він своїми драматичними творами разом із Костомаровим (автором кількох траґедій з українського історичного життя) переніс на український ґрунт під впливом творчости Шевченка історичну траґедію і сим завершив ту реформу української історичної драми, яку так талановито розпочав своєю траґедокомедією „Владимір“ Теофан Прокопович.

Велике значіння Куліша і як перекладчика на українську мову творів всесвітнього значіння. Переклади таких ґеніяльних творів, як Біблія, твори Шекспіра, Байрона здобули для Куліша надзвичайно велику славу. Не лишався Куліш без впливу на молодих письмен-

ників того часу. Зі школи його та Квітки-Основяненка виходить такий талановитий письменник, як О. Стороженко, Ганна Барвінок і надзвичайно популярна талановита письменниця Марко Вовчок. Її „Народні оповідання“ користувалися великою славою не лише серед українського громадянства, але навіть і серед громадянства инших словянських народів. На український ґрунт вона перенесла той рід повістярської творчости, який був дуже популярним у французькій літературі того часу через Ж. Занд і у російській — через Турґенєва. Іх художня новеля у високопоетичній формі змалювала тяжкі картини й траґічні постаті сбраженых долею нерівного соціяльного життя того часу (кріпацтво).

Поважне місце в українській літературі належить повісти А. Свидницького (1834 — 1871) „Люборацькі“. Ця „семейна хроніка“ в дуже поетичних малюнках розвертає перед нами широку картину культурної й моральної смерти людей, яких наука та инші умови одривають від рідного українського ґрунту, рідного коріня й кидають їх виснаженых і знесилених на бездоріжі. Мниме „панство“ московське чи польське, а в дійсности моральний занепад людей, свідчать про рівень педаґоґічного виховання в російських духовних школах (бурсі та семінарії) і польських пансіонах ріжних повій того часу. Вся ця траґічна картина є не лише художньо змальованим життям може й самого поета та близьких до нього людей, але й підіймається до тої страшної картини, яка символізує собою культурний та моральний занепад всіх тих перекінчиків, що заполонювали собою всю Україну й руйнували її повне національне та побутове життя того часу. Широкий розмах поетичного змальовання, манера оповідання в повісти Свидницького наближає нас вже до часів поетичної творчости Ів. Левіцького та П. Мирного. Все це надає велике значіння повісти „Люборацькі“.

Під впливом поезії Шевченка українська література почала дуже розвиватися не лише на Великій Україні, але навіть і на Україні Галицькій. Маркіян Шашкевич, Микола Устіянович, Іван Гушалевич, Володимир Шашкевич, Ксенофонт Климкович, Антін Могильницький, Б. Дідицький, Ізидор Воробкевич, а поручних Степан Руданський, Яків Щоголів і инш., ось ті поети, що виховувались під впливом чудових творів Шевченка та невмируючої української народньої пісні.

Під цим впливом зростав і розвивався поетичний талант О. Федьковича (1834 – 1888). Зростав він серед чудової буковинської природи. Військова служба, криваві походи в Італію наклали виразну ознаку на поетичну творчість Федьковича. Поезії на жовнярські теми, де побут жовняра, туга його за рідним краєм та пригоди військового життя знайшли найкращий відгомін у його колоритних ліричних малюнках. Сюди належать такі твори як „Дезертир“, „Рекрути“, „Святий вечір“, „В арешті“, „Під Кастанедолов“, „Товариші“, „Трупарня“, „В церкві“.

Майстерним поетом виступає Федькович і в своїх оповіданнях. Написані вони в дусі оповідань Марка Вовчка, змальовують вони ріжноманітне життя жовняра та селян переважно Гуцулів. Такі оповідання, як „Безталанне закохання“, „Три як рідні брати“, „Люба-згуба“, „Сафат Зінич“, „Побратим“ та инш., надзвичайно просто написані можуть бути найкращими зразками поетичної творчости взагалі.

Писав Федькович також пєзії реліґійного змісту; колядки, леґенди народні були кращими зразками для його поетично-реліґійних творів.

Твори для дітей („Село Фармазони“ і инш.) свідчать про великий талан Федьковича як поета для дітей.

Пробував Федькович свій талан й на полі драматичної творчости. Траґедія його „Довбуш“ є одна із кращих драматичних творів поета. Заснована на народніх леґендах та піснях про гуцульського опришка Довбуша, постать якого дуже часто приваблювала поетичну увагу Федьковича („Король Гупул“, драм.; „Довбуш“, „Дзвінка“ і инш.), траґедія ця належить до семї драматичних творів Костомарова й Куліша.

Взагалі Федькович спричинився до великого літературного руху не тільки на Буковині, але навіть і в Галичині. Це був найкращий поет після Шевченка.

Почесне місце в українській поезії займають байки Л. Глібова (1827 — 1893). Вони якби закінчують собою ро-

зиток української байки, бо до остан-
ього часу ніхто ще не написав кращих.
історична традиція розвитку байки,

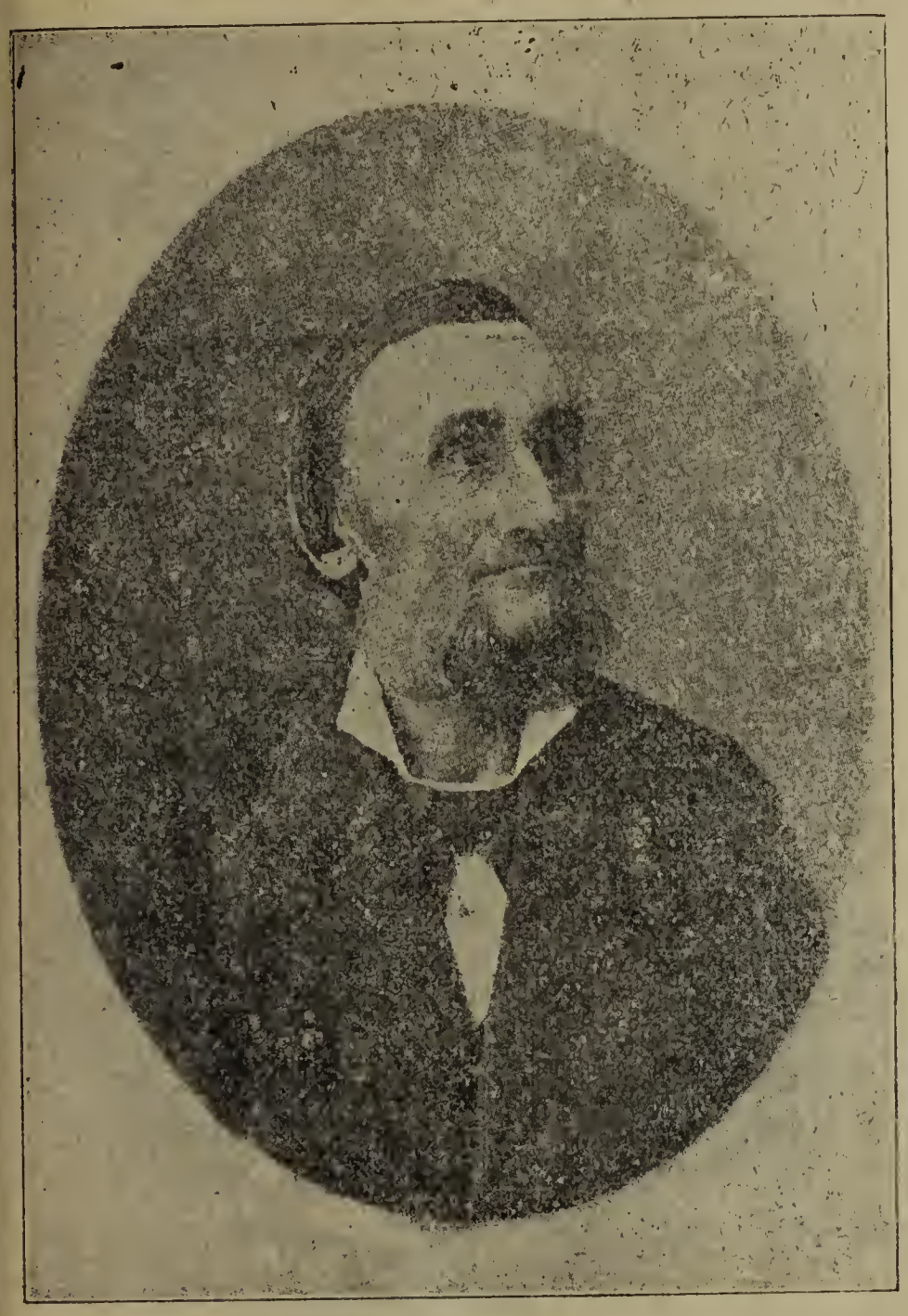

І. Глібів.

яку слід би наслідувати — надзвичайно
гарна. Байки С. Сковороди (XVIII ст.),
„Байки й прибаютки“ Боровиковського,
„Байки та приказки“ Артемовського-
Гулака, нарешті чудові байки Евг. Гре-
бінки („Ячмінь“, „Рожа та хміль“, „Вед-
межий суд“, „Сонце та хмара“ й инш.)
підготовили добрий ґрунт, на якому
пишно зростали байки Глібова. Кори-
стуючись для своїх творів темами, які
вже широко оброблялися байкарями
всього світу, Глібів зумів кожну таку
тему прибрати у гарний одяг свого та-
лану, розробити в цілком національно-
українських тонах та взагалі надати їй
національне обличя. Кожна постать його
байки — чи то людина (чоловік, жінка),
чи то птиця (горобець, горлиця, ворона
й инш.), чи то звірина (вовк, ведмідь,
лисиця), чи тварина (ягня, віл), чи ро-
слина і т. д., — всі ці образи мають
своє індівідуальне обличя і відзнача-
ються типовими ознаками, як символом
певних соціяльних, моральних та
політично-національних явищ украї-
нського життя того часу. Кращи-
ми байками можна вважати такі,
як „Вовк і Ягня“, „Собака й Кінь“,
„Бджола й Мухи“, „Квіти“. „Два
Кума“ й инш.

Таким чином завдяки творчо-
сти Глібова і його попередників
українська байка займає одно із
кращих місць в історії байки взa-
галі.

Рік 1861-й на Україні, в істо-
рії соціяльного й культурного укра-
їнського руху відограв надзвичай-
но велику ролю. Скасування кріпацтва, знищення для всього на-
роду ненависної панщини, се той
великий фактор, що відбився також
і на характері й напрямови культурно-літературної праці. Найви-
датнійшим теоретиком сього нового
політичного та історично-літе-
ратурного українського життя був
М. Драгоманів. Ставлячи життя
українського народу, його найниз-
чої верстви вище всього, ототож-
нюючи його життєві інтереси є
тією правдою, якої так пильно
шукає кожна людина, що носить
в серці святий вогонь до кращого
життя, до щастя, Драгоманів під-
нявся так високо над всіма вер-
ствами українського народу, що до
останнього менту вважається найкра-
щим виразником української ідеї, до
якої кожен свідомий український гро-
мадянин мусить змагати.

С. Сковорода.

В світлі критично-публіцистичних поглядів Драгоманова виступає сучасна йому діяльности літературна плеяда письменників - белетристів, драматургів, поетів.

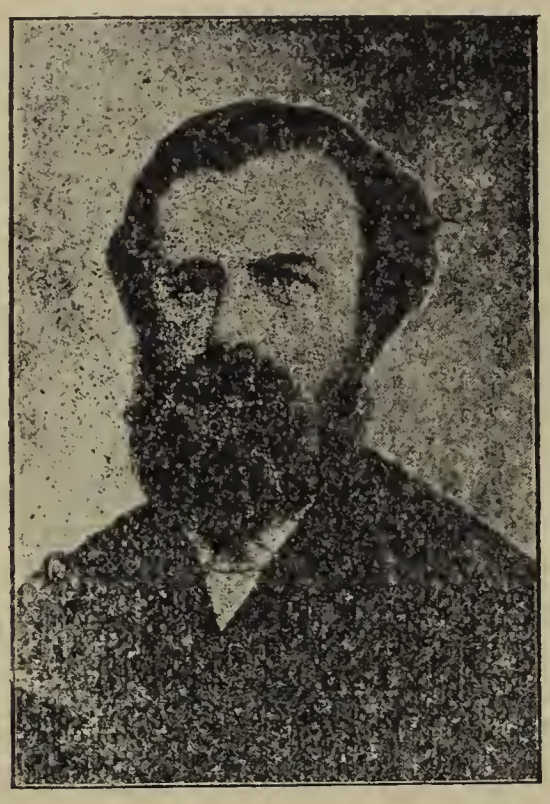

М. Драгоманів.

Одним із найкращих белетристів того часу був Іван Левицький-Нечуй (1838 — 1918). Коли найбільші, найвидатнійші поети до 60-х років XIX ст. все своє життя боролися із найстрашнійшим ворогом життя народнього — кріпацтвом, то Левицький-Нечуй, Тобілевич (Карпенко - Карий), П. Мирний в своїх творах освітлювали найстрашнійші сторінки переходового часу після скасування панщини — сліди старого лихоліття, що підточували нові умови економічно - громадського українського життя та усвідомлення розвитку національної ідеї. Вони були найкращими виразниками й заступниками цього пореформенного перелому, ставлячись осудливо до всього ладу, що приводить людське життя до траґічної катастрофи. Ця думка виразно бренить у Левицького в одній із його найліпших повістей („Причепа“): „Хто з Киян не памятає часу перед Севастопольською війною? То був тяжкий час для України, то було її лихоліття. Простий народ стогнав у тяжкій ще неволі під панами, мусів мовчати й терпіти гірше, як до Хмельницького. А за кожний стон його московським звичаєм катовано. Україна забула історичні перекази і не могла наукою дійти до страчених думок. На обох боках Дніпра опинились у чужих порядках, в чужій шкурі, набиралися чужої мови, забували свою. Згинула наука, впала просвіта, зоставшись тільки в схолястичних латинських духовних школах. Університетська наука була тільки азбука европейської просвіти, обрізаної по казенній мірі. Та наука хотіла повиучувати собі людей на москалів, до війська, до уряду. З українських університетів і других шкіл повиходили ті каптурники, хабарники - урядники, неправедні судді, що правого робили винним, а винуватого правим; ті консерватори-вчителі і професори, що вертіли історією по московському наказу; ті офіцери-москалі, що забивали свій же народ на закуціях. А народ робив панщину, а поміщики, Ляхи і Москалі дерли останню шкуру з України тим часом, як наші щиро-Українці за свою молоду українську ідею сиділи вже в неволі, на далекій московській півночі. То був тяжкий час, бодай він не вертався!“ Отже страшні наслідки такого життя на Україні змальовував у своїх творах Іван Левицький.

Перед нами розвертаються картини розкладу родинного життя серед селянських верств народу („Кайдашева сімя“, „Микола Джеря“ й инш.), середньої кля-

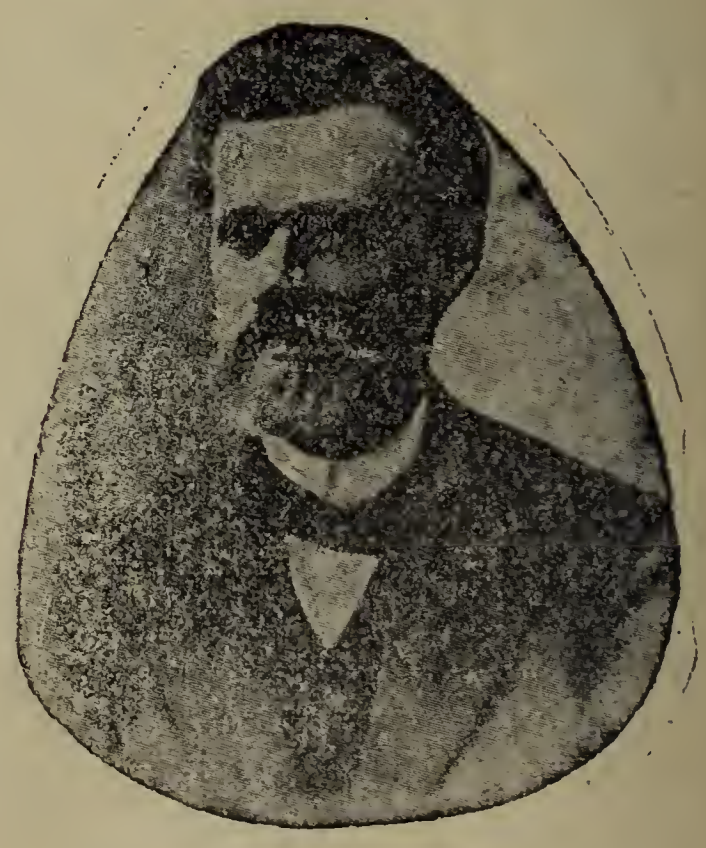

Ів. Левицький-Нечуй.

си — духовенства („Причепа“, „Старосвітські батюшки та матушки“), інтеліґенції („Хмари“ й инш.). Кожен позитивний образ поета символізує собою

ломане життя людини, що виховувалась серед традицій минулої руїни на Україні. Вже самим покаліченим суспільством витворюється нова панщина; що після скасування кріпацтва роблять пани? — „Сохнуть наші яри, висихає наша вода, горять од сонця наші гори, гадиною висисає останню силу нашої землі наш ворог, без сліду їдять панські сахарні нашу благодать, наші зелені дуброви, наші темні луги, що як любо виспівано їх у піснях“ („Причепа“). Найбільший трагізм змальовує письменник, коли московська школа на Україні одрізнила кращих людей від свого народу, від своєї родини, від батька й матері, викопавши між ними велику безодню. І потрібна праця не одного покоління, щоб засипати глибоку прірву, почату Ляхами, докінчену Москалями через нашу недбайливість та байдужість. „Причепа“, „Хмари“ найкращі твори, головні образи яких символізують сю ідею Левицького.

Цей справжній занепад українського життя втілюється в чудову символістичну казку „Запорожці“, де героїня її, повернувшись через сто літ до рідної оселі, застає тут гірше лихо, як за Гетьманщини було, й воліє краще обернутися в кущ калини, аніж волочити мізерне животіння серед злиднів.

Такі картини людського життя проходять на фоні чудових описів картин природи, чим ще збільшується контраст безвідрадність людського життя.

Описуючи ці сумні зовнішні обставини українського життя, Ів Левицький виробив собі і певний характер поетичної творчости і певну манеру письма (стилю). Зовнішнє побутове життя людське, зовнішні події, зовнішні ефекти внутрішнього трагізму душі людської більше приваблювали творчу увагу поета, аніж внутрішні переживання його поетичних образів. На цьому характері творчости спочивав і його манера стилю — епічний спокій, розвертання широких картин життя і деталізація, подрібний опис життя й поступування людей.

Ті самі теми, але в иншому освітленню та в иншій формі змальовував і другий видатний белетрист Панас Мирний. Переходові часи після скасування панщини були тим життям, звідкіля поет черпав теми для своїх творів. Через те всі герої, як і у Ів. Левицького, були людьми, душа яких була вивихнута тяжкими обставинами минулого кріпацтва. Соціяльна неправда (пани багачі з одного боку й кріпаки, що все життя своє й сили віддавали на збагачення панів — з другого боку) була ідеєю й головним змістом майже всіх творів П. Мирного. У головних творах ця ідея робилась їх заголовком („Хиба ревуть воли, як ясла повні?“, „Як ведеться — так і живеться“, „Лихо“, „Казка про Правду та Кривду“). Є твори у поета, які обозначалися головними їх героями („Лихі люде“, „Пяниця“, „Морозенко“, „Повія“). Ці герої всіх творів робились жертвами тої соціяльної неправди переходового часу і були носителями найбільш інтимних рефлексій Мирного. Петро Телепень, Жук („Лихі люде“), Іван Микитович Ливадний („Пяниця“) Чіпка, Вареник, Грицько, Мотря („Хиба ревуть воли, як ясла повні?“), Христя, Пріська („Повія“) багато инш. Символізуючи собою кращі прояви нового пореформенного життя, були свідомі тої неправди, яка щедро падала на їх голови і були носителями ідей самого їх творця. Безсила боротьба їх із лихом, що падало на них, була глухою боротьбою цілого українського народу проти тих, на кого вони все своє життя працювали. Ця боротьба в уяві народній самим життям підносилася до боротьби двох основ життя — Правди і Кривди. Народня казка про Правду і Кривду яскраво символізує цей фільософічний народній сінтез. Цю рису народнього духа у всіх творах змальовує і Панас Мирний: шукання правди, боротьба з неправдою — ці моменти червоною ниткою проходять через усі його твори. Остаточний художній сінтез символічного озмислення українського народнього життя виявляє поет у своїй символічній „Казці про Правду та Кривду“. Ця казка може бути ключем до розгадки тих рефлексій, якими жив і на яких спочивав художній талант Мирного і до розгадки самої символіки його художньої творчости.

Таким чином Панас Мирний змальовував ту саму епоху й ті самі моменти людського життя, що й Ів. Левицький. Виходячи від однакових життєвих обставин, керуючись однаковими ідеями, два видатні українські пись-

менники 70—80 років через неоднакові особисті рефлексії своєї духової істоти, через неоднаковий характер свого письма (стилю), через інші художні засоби приходили до цілком ріжних художніх концепцій. Не зовнішні обставини приваблювали поетичну душу Мирного, не нанизування ріжних подій та зовнішніх колізій, а переважно внутрішні переживання героїв, їх духові інтереси, виявлення їх душі. Отже все оповідання спочиває не на зовнішніх приключках, що трапляються з героями, а на їх взаємовідносинах внутрішнього, духового життя. Через те всі події зовнішні, особливо трагічні події автор не виводить на сцену, а показує лише ті переживання героїв, якими вони живуть перед подіями або опісля.

Автор також змальовує чудові картини природи, але се не ті картини справжньої природи, як вона змальовується кожному, хто її розуміє; — природа в творах Мирного се імпресіоністичні малюнки, що збуджують швидше настрій, поетичну фантазію, естетичне чуття, але не картини, не образи; се природа перетворена творчим духом поета з дуже тонкою, ніжною естетичною душею. Через те так чудові картини природи Мирного, так вражають вони нашу душу в оповіданнях „Серед степів“, „Як ведеться — так і живеться“ (День на пастівнику), „Хиба ревуть воли, як ясла повні?“ і инш.; або розбурхують нашу фантазію такими казковими малюнками, якими ми любуємося у казках Мирного „Морозенко“, „Казка про Правду та Кривду“.

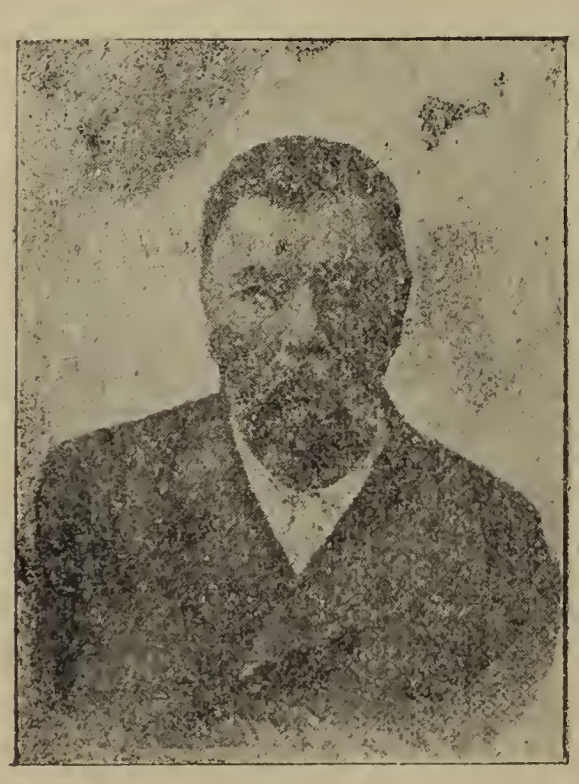

Марко Кропивницький.

80-ті роки відограли велику ролю і в розвитку нашого театрального мистецтва. Український театр в сю пору, коли вся художня література мусіла перебратися до Галичини або через страшні цензурні утиски переховуватися до слушного часу в рукописах, набирає надзвичайної великої ваги, як єдиний фактор ширення серед народніх мас живого, поетичного українського слова. Визначними театральними діячами того часу, що поклали міцні підвалини задля розвитку на них українського театру були: М. Старицький, М. Лисенко, М. Кропивницький, М. Садовський, Тобілевич (Карпенко-Карий), Заньковецька і Саксаганський.

Михайло Старицький.

З сього осередка перших творців справжнього українського театру вийшли і видатні драматурґи.

Таким першим драматичним письменником був М. Кропивницький, якого твори „По ревізії“, „Пошились у дурні“, „Дві семї“ і инш. до останнього моменту не втратили художньої вартости.

Поруч з Кропивницьким стоїть така поважна постать поета і драматурґа, як М. Старицький (1840 — 1904). Поет дуже гарних ліричних поезій („На озері“, „Сльоза“, „Перед труною“ й инш.), найбільше своїх артистичних сил поклав в ролі голови першого на Україні драматичного товариства на збудовання українського театру. З цього боку і його драматичні твори („Чорно-

горці“, „Ой, не ходи Грицю“, „Крути а не перекручуй“, „Циганка Аза“ і ба-ато инш). відіграли надзвичайно вели-у ролю в розвитку театрального ми-тецтва.

Тобілевич (Карпенко-Карий).

Але найбільш талановитим драматургом того часу був Тобілевич (Карпенко-Карий) (1845 — 1907). Своїм драматичним талантом він проклав нову стежку в історії українського драматичного мистецтва. Він перший своїми творами виступив проти драматичного шабльону, який тоді опанував був український театр. Етнографічна драма від часу Котляревського, Квітки, з коханням у центрі, зі співами й танцями, як неодмінними аксесуарами на сцені, вражали художню душу Тобілевича і він виступає на сцену українського театру з побутовими драмами („Бурлака“, „Розумний і дурень“, „Підпанки“, „Хазяїн“, „Сто тисяч“, „Суета“. „Понад Дніпром“, „Безталанна“, „Мартин Боруля“ і инш.). Драми Тобілевича дуже високої артистичної стійности, відкриваючи нову сторінку в історії української драми, не скоро ще зійдуть зі сцени театру, а довго будуть жити, чаруючи душу глядачів, і впливаючи на молодих драматургів (Б. Грінченко) новими формами українського драматичного мистецтва.

Ідеї Драгоманова творили нове громадське й культурне життя і на Україні Галицькій. Найкращим духовним сином Драгоманова, що в історії української поезії та публіцистики й науки сказав нове слово, відкрив нові поетичні перспективи був Іван Франко (1856 — 1914). Геніяльну творчість найбільше виявив Франко у своїй поезії. В цій сфері Франко піднявся так високо, що лише Шевченка можна вважати тим поетом, ґеніяльний дух якого немає собі рівного. серед поетів українських. Таким чином, Іван Франко в історії української поезії та взагалі виховання національно - громадського духа займає друге місце після Т. Шевченка.

Поетична творчість Франка трагічно для всієї української культури припинилась в момент її зросту, в той час, коли поет на могутніх крилах беркута підіймався високо в небо і своїм острим, розумним оком охоплював все життя українського народу. Охопивши це бідне поневолене життя, Франко своєю палкою душею перетворював його в художні величні картини народнього руху по шляху тяжкої боротьби за поступ, в скульптурні постаті героїв, народніх проводирів, в поетичні рефлексії любовної, сатиричної та дидактичної лірики.

Вже в найранійших ліричних творах (зб. „Із літ моєї молодости“) виявляється великий талант поета, мотиви творчости якого найріжноводнійші; але головна думка поезії, провід. мотив його творчости — проникнути в тайни народньої душі („Народня пісня“, „Наш образ“, „Могила“, „Бунт Митуси“ й инші), в тайни його минулого життя („Бунт Митуси“, „Аскольд і Дир під Царгородом“, „Князь Олег“, „Святослав“, „Хрест Чигиринський“ і инш).

Збірка поезій „З вершин і низин“ розкриває перед нами надзвичайний творчий талант поета. Вже такі поезії як „Каменярі“, „Наймит“, „Вічний Революціонер“, „Човен“, „Беркут“ можна вважати чудовими перлинами символічно-поетичної творчости, які міг писати лише ґеній. Далі такі циклі поезій як „Осінні думи“, „Скорбні пісні“, „Нічні думи“, „Думи пролетарія“, перший жмуток „Зівяле листя“, циклі сонетів: „Вільні сонети“, „Тюремні сонети“ й инш. Це ті твори ліричні, що імя поета роблять безсмертним. Але найвищого ступіня поетичної творчости досягнув Франко своєю збіркою „Зівяле листя“ (три жмутки). Не дивлячись на те, що кожен вірш, кожна поезія є окремий

твір як з боку мотивів, так і поетичної форми, через всю збірку проходить один образ мущини, що кохає і один образ жінки — обєкт нещасливого кохання мущини. Ця одностайна викінченість цілої збірки надає їй надзвичайну художню цілість. Але найбільший чар цеї поезії лежить в тім, що вона є справжня поезія в повному того слова розумінню. Кождий вірш, кожда строфка, навіть рядок так мистецьки вирізьблені, всі окремі картини так принадно змальовані, всі скалі почувань людської душі так артистично згармонізовані,—

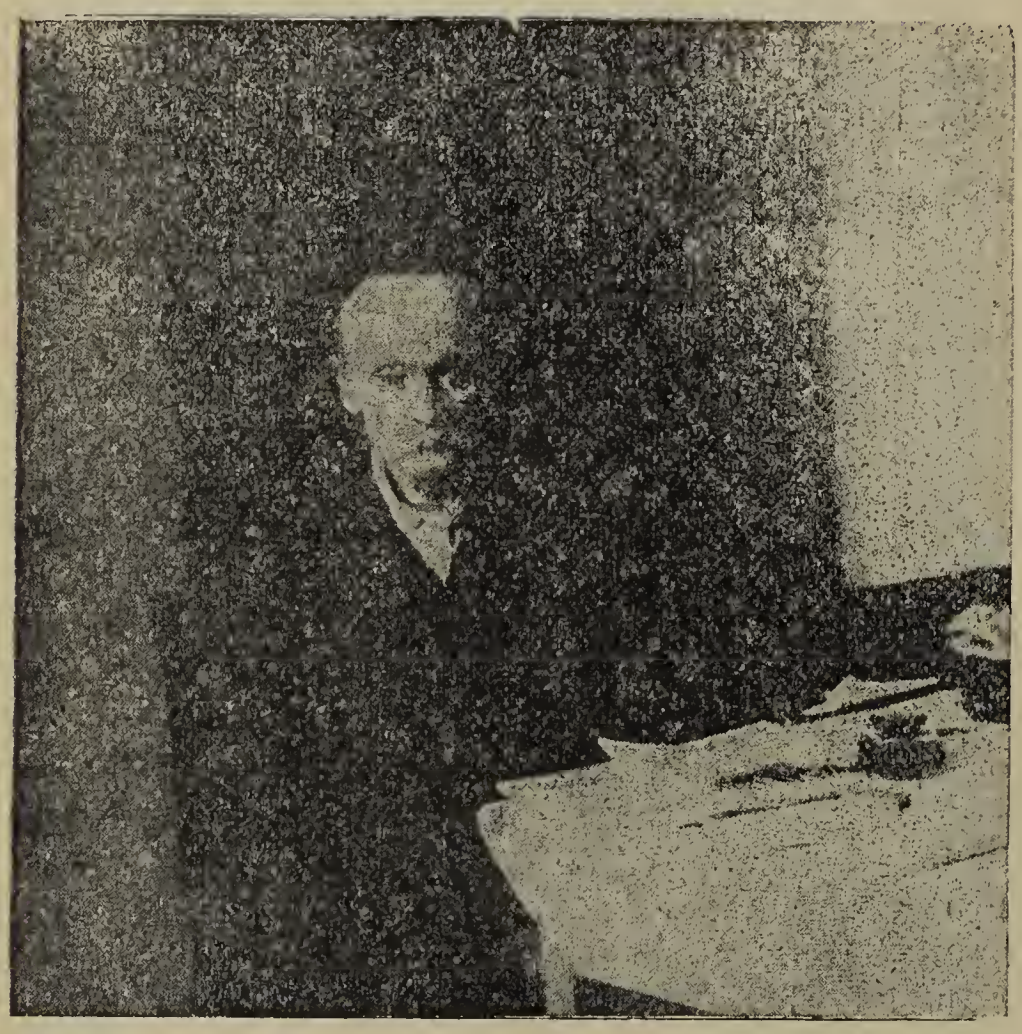

Іван Франко.

що читаючи ці вірші, і ще раз читаючи, і ще раз — дізнаєш щораз сильнійшого вдоволення, отримуєш що раз нові враження. Дидактична лірика є найкращою із збірки Франка „Мій Ізмараґд“. Цею збіркою поет якби хотів відродити ті популярні збірки стародавньої України-Руси („Ізмараґд“, „Злотоуст“, „Злотоструй“ і инш.), із писань отців церкви, що становили собою цілість, неначе повний курс практичної, християнської моралі. Маючи на увазі велику дидактичну ролю тих збірок, поет хотів подати й сучасному українському читачеви ряд оповідань, притч, рефлексій та инших прояв чуття та фантазії, яких теми вязались в одну орґанічну цілість лише спільним мотивом морального чуття й темпераменту, через який вони пройшли, поки вилилися в певну поетичну форму.

Циклі поезій: „Поклони“, „Паренетікон“, „Притчі“ та „Леґенди“ й складають поетичне зерно „Ізмараґду“ Франка.

Збірка поезій „З днів журби“ відбиває ту пору особистого життя поета, коли він був найбільш у своєму життю самотнім. Це була доба, коли від Франка за його правдиві слова до українського громадянства, відвернулися майже всі його кола. Отже чуття самітности й вилилось в його тужливих піснях цієї збірки.

Останнім ліричним акордом поетичної творчости Франка є його збірка „Semper tiro“. Артистична вартість цеї збірки так-же висока, як і збірки „Зівяле листя“. Спокій, рівновага, щирий сміх, іронія, щира радість, молодечий вогонь, а понад усім царює скристалізований фільософічний світогляд — такий тон останньої поезії Франка.

Визначне місце займають і новелі Франка із дитячих років власного життя („Малий Мирон“), з яких найкращими новелями є „Малий Мирон“, „Отець - Гуморист“ і инш. Збірка новель „В поті чола“, всі „бориславські“ оповідання й повісти („Полуйка“, „Ріпник“, „На роботі“, „Навернений грішник“, „Вівчар“, „Яць Зелепуга“, „Boa constrictor“, „Борислав сміється“ й инш) це є поетичні частини однієї великої картини безталання, вбожества й темноти народньої.

Писав Франко й чудові поетичні твори для дітей. Такі його твори як „Абу Каземові капці“, „Пригоди Дон-Кихота“, „Лис Микита“ й инш. назавше займуть найкраще місце серед художньої дитячої літератури.

Але найбільше прославився Франко тими поетичними творами, в яких виступає величня постать народнього героя, проводиря народніх мас, борця за краще їх майбутнє. Цими творами поет розвертає цілу ґалерію чудових образів-героїв, що все своє життя несли в жертву за кращі ідеали свого народу. Цими високопоетичними образами були: Митуса („Бунт Митуса“), З. Беркут (по-

ість „Захар Беркут“), постать пан-отця „Панські жарти“), Каїн та Ламех „Смерть Каїна“), Мирон („Похорон“), ван Вишенський (із поеми „Іван Вишенський“). Але вінцем цієї ґалєрії апотеозом творчости Франка є величній образ його творчости — Мойсей, ерой поеми „Мойсей“. В основі поеми лежить громадсько-побутовий підклад гої боротьби проти Франка, яку вели у девядесятих роках деякі кола українського громадянства. Цю боротьбу мас проти одиниці, це противоставлення індівідуальности й колєктива з часу утворення поеми „Похорон“ поет підіймає до боротьби героя, проводиря народнього із самим народом в цілому. Цей момент боротьби героя з цілим народом в творчости Франка ускладнюється поетом через моменти наслідування Біблії. Образ біблійного Мойсея (власне смерть Мойсея) робиться тим символом, внутрішньою формою цілої його поеми. Нарешті в образі Мойсея Франка відбивається й поетична традиція в творчости нашого поета — традиція поетичної будови самого образу, художніх картин та поетичного стилю.

Образ проводиря народнього, старця, патріярха, що своїми палкими промовами веде нарід до свободи, до кращої будучини, сей образ є одним із самих ранніх витворів поета. Лише життєві моменти, в рямці яких цей образ вставлявся, чи це була боротьба українського народу під проводом Митуси з деспотичним галицьким князем Данилом, чи боротьба українського народу села Тухолі під проводом Захара Беркута з боярином галицького князя Вовком та з Татарами, чи боротьба селян українських під ідейним проводом пан-отця того села з їх поміщиком в момент скасування панщини (1848 р.), чи боротьба укр. народу під ідейним проводом Івана Вишенського проти польського насильства XVI — XVII ст. та боротьба жидівського народу під проводом Мойсея за обіцяну Богом землю, — та історичні сюжети надавали сьому образови певну індівідуальну постать. Поетична традиція в поемі „Мойсей“ відбивається і на цілому ряді картин, які поет змальовує та на поетичному стилю (блукання Мойсея по пустині — блукання Каїна, самотність Мойсея — самотність Каїна, любов Мойсея до дітей — ця риса у пан-отця з „Панськ. жартів“, картина перебування Мойсея на горі — ця картина нагадує анальоґічну про Каїна, пророцтво Мойсея про смерть Датана й Авірона — анальоґічні пророцтва пан-отця про смерть поміщика і т. и.). Але як і в кожен свій твір, так і в образ Мойсея на всю поему поет вклав частку своєї душі, яка й робить її цілком своєрідною, цілком ориґінальною. Ця частка в поемі „Мойсея“ спочиває поперше на постаті самого Мойсея, на його духовому обличю, на його постаті, що обєднала в собі образ народнього вождя З. Беркута, величність духа Каїнового, безмірну любов і ласку пан-отця із „Панських жартів“, велику саможертву Івана Вишенського. А це все вкупі є духовий облик Івана Франка в ріжні моменти його життя.

І ця поетична сінтеза найкращих моментів духового життя поета подарувала світови такий твір, що може стати поруч з творами Софокля, Сервантеса, Шекспіра, Ґете, Байрона, Ібсена, Толстого й Достоєвського. А смерть Мойсея на межі землі Канаанської і величній порив народній через втрату свого найкращого героя на все життя залишиться чудовим символом відродження взагалі, а українського зокрема. Такі шедеври поетичного мистецтва творив ґеній Івана Франка. Цими творами він підняв українську літературу на висоту світової слави поетичної творчости, ввів її бідну, знесилену ворогами українського поетичного слова у велику й багату літературну сімю всіх культурних народів світа.

Зі школи Левицького-Нечуя та П. Мирного вийшов такий видатний поет.повістяр, як М. Коцюбинський (1864—1913). Перші поетичні твори його („Ціповяз“, „Для загального добра“ і инші) безпосереднє вийшли з під впливів поетичних настроїв та літературної манєри Ів. Левицького-Нечуя. Але епічний тон оповідання, обєктивне змальовування лише обставин та подій тяжкого життя народнього — це були перші кроки його творчости. Слідуючий етап його літературно-поетичної праці йде вже по шляху инших творчих виявлень. Тут Коцюбинський як видатний майстерний талант продовжує ту літературну традицію, яку намітив ще П. Мирний — події не описувати, на-

ближаючи до копій, а перетворювати, одушевлювати своїм особистим настроєм, щоб ці поетичні картини відбивали більш глибокі переживання людини, її духові інтереси та настрої. Через те манерою письма (стилю) вони так ґраціозні, поетичною красою так стійні. Той імпресіонізм, що з творчістю П. Мирного в українській літературі лише починався, в творах Коцюбинського розвинувся до найвищого ступня і через те Коцюбинський в історії української літератури цілком окрема своєрідня сторінка поетичної творчости, як Мопасан в історії французької літератури, Метерленк у бельґійській та Чехов у російській літературі. Що було головним мотивом поетичної діяльности Коцюбинського? „З тьми невідомого зявився я на світ — і перший віддих, і перший рух мій — в темряві материнього лона. І досі той морок надо мною панує — всі ночі, половину мого життя — стоїть він між мною і тобою (сонцем). Його слуги — хмари, гори, темниці — закривають тебе від мене, і всі троє ми знаємо добре, що неминуче настане час, коли я, як сіль у воді, розпущусь в нім на віки. Ти тільки гість в житті моїм, сонце, бажаний гість — і коли ти відходиш, я хапаюсь за тебе. Ловлю останній промінь на хмарах, продовжую тебе у вогні, в лямпі, у феєрверках, збіраю з квіток, з сміху дитини, з очей коханої. Коли ти гаснеш і тікаєш од мене, творю твою подобу, даю наймення їй — ідеал і ховаю в серці. І він мені світить“ („Intermezzo“). Всі твори останніх часів є витвори цього основного рефлексу поетичної творчости Коцюбинського. „По людському“, „Поєдинок“, „У грішний світ“, „З глибини“, „Дебют“, „Тіні забутих предків“ це ті збірки творів, що ховають в собі найкращі зразки його поетичної творчости; а такі окремі твори, як „Intermezzo“; „В дорозі“, „Сміх“, „Сон“, „Цвіт яблуні“, „Дебют“, „Утома“, „Як ми їздили до „Криниці“, „Що записано в книгу життя“ й „Fata morgana“. Це ті перли, що живуть вічно не лише в історії української поезії, але й у громаді творів всесвітніх.

Своєрідне місце в історії української літератури займає буковинська письменниця Ольга Кобилянська (1865). Приклонниця тоїж краси, південного соняшного проміння, до яких все життя тягнулася артистична душа М. Коцюбинського. Кобилянська з цими самими найкращими поетичними стимулами, як грецький фільософ Діоґен з фонарем, увесь час своєї творчости шукала серед людей яскравої індівідуальности, такої людини, що будує нове життя, людини творчої. Вихована на творах глибоко-натхненних німецьких поетів та сканцинавської літератури і фільософії індівідуалізму Ф. Ніцше, письменниця не тільки вбрала в себе їх творчі думки та чарівні образи, але, втілюючи їх в своєрідне українське життя, національні образи, для українського читача одкривала нові перспективи поетичної творчости.

Родина особливо малокультурна, малоінтеліґентна найбільше вбиває індівідуальність окремої людини і робить її безпорадною на самостійній дорозі життя. Це міщанське болото в українській родині найсильнійше обезличувало українську жінку. Протестом проти такого родинного життя і є більша половина творів Кобилянської. „Людина“, „Царівна“, „Через кладку“ можна вважати тими творами, в яких письменниця виводить образ жінки, що бореться з закорузлими формами міщанського родинного життя і шукає через власну самостійність, через особисту духову независимість нового життя для жінки. Наталка („Царівна“), Маня („Через кладку“) є символами нової української жінки. Через те письменниця так популярна серед молоді Буковини й Галичини та загалом України. Другі твори, як „Некультурна“, „Природа“, „Битва“ є високо артистичні картини природи, яку Кобилянська тонко розуміє і всю поезію якої противоставляє прозаїчному життю людей. Навіть „Земля“ малює нам гарну й широку картину того містичного моменту — „власти землі“, що так сильно позначилася на хліборобови, на його психиці й побуті, на його вдачі й переживаннях. Кобилянську з її манерою письма, з її способом змальовувати внутрішні переживання й муки кохання двох любячих одно другого істот, з її пантеїстичним замилуванням в природі можна вважати українським Гамсуном, так близька її поетична творчість до творчости ґеніяльного норвежського поета. Лише ніцшеанський індівідуалізм жіночих постатей відріжняє її героїв від

исокопоетичних, мягких характером та асивних вдачею жіночих образів творості Гамсуна.

Серед новелістів наших днів найзначнійше місце в сучасній українській поезії займає Василь Стефаник (871). Не багато творів написав він, ле й ці дві збірки („Дорога“, „Моє ово“) так чудові, що якби поет нічого льше і не написав, вони ніколи не втратить не тільки художньої вартости, але загубиться ніколи і та нова стежка тературна, яку вони проклали. Усе иття селянське переходить у дрібних оповіданнях Стефаника перед нашими очима: діти, дорослі, старі, весілля й похорони; праця і забава, а передусім — безконечне лихо поневільної, безпросвітної праці, страшний тягар мужицького злиденного існування.

Перед нами змальовується життя людей, що втратили або тратять ґрунт і живуть у тісних безвихідних просто обставинах, — життя нещасливих заробників. Вони або поневіряються в наймах, або гарують на своїм господарстві, судорожно чіпляються за ту скибу укоханої землі, яка випорскує із мозолистих

М. Філянський. М. Вороний О. Олесь.

ук. Тяжким одчаєм перейнята їх боотьба за гіркий насущний і не лишає она їм ні крихти радости, ні вдоволення, тільки самий сум і горе. Звідси ой гарний серпанок, яким оповиті сливе сі оповідання Стефаника, і той трагізм, що віє майже з кожної його картини.

„Василь Стефаник,—писав Ів. Франко,— може найбільший артист, який повився у нас від часу Шевченка. Що изначає всі його оповідання, сильнійші і слабші, довші й коротші, обік сильного, як океан глибокого чуття, що тремтить у кождім слові, чується в кождій рисочці, так це власне той неохибний артистичний такт, який велить йому все і всюди задержати міру. Стефаник абсолютний пан форми“. „В нього кождий найкоротший начерк — це вівтар мистецької краси і тільки краси для себе. Де другий такий письменник в Европі, що давби на трьох коротеньких сторін-

ках таке предивно потрясаюче зображення людської смерти, як Стефзниковий „Скін“? А котрий з европейських письменників замкнув теж на трьох сторінках таку глибінь бідолашньої дитячої долі, як Стефаниковий „Похорон“? Це виключно тому, що форма скомпонована з тонкістю найвищого артизму. Новеля Стефаника є найвищий ступінь української повістярської на сей час еволюції.

Леся Українка.

Близьким до творчости В. Стефаника був надзвичайно талановитий поет Лесь Мартович (1871 — 1916). Його твори „Мужицька смерть“, „Нечитальник“, „Хитрий Панько“ є кращими оздобами української літератури.

Сучасна лірична українська поезія, що стала на новий ґрунт свого розвитку, на ґрунт свідомого розроблення поетичної форми, тих засобів, якими визначається справжня поезія, бере свій початок від М. Вороного (1876). Поет краси, поет чарівної форми ліричного твору, пурист художнього слова, Вороний прагне „все життя в акорди перелить, з високих дум і почуття нове життя створить“. Співець Сонця (Ікар), співець краси й кохання, Вороний є і великий патріот. Його „Євшан-Зілля“ є кращий твір патріотичних настроїв.

Отже й велика вага поетичної творчости Вороного, що він перший свідомий поет форми. Плеяду таких поетів, як Черкасенко, Олесь, В. Щурат, Б. Лепкий, В. Пачовський і П. Карманський, особливо Філянський та Чупринка можна вважати за поетів нової формації.

Серед цих поетів найбільшою ґеніяльністю визначається Леся Українка (1871—1913). Хто хотів би пізнати життя Л. Українки, нехай читає поетичні твори її. В її творчости вся її біоґрафія, тут вона концетрує все своє духове життя. Поезія для неї це —

„тая країна, де щастя і горе однаково милі,
тая країна, де усміх і сльози однаково ясні,
тая країна, де чола підводять похилі,
де не сльозами, а співом ридають нещасні...“

Вихована на поезії Гайне й инших західно-европейсяких поетів, Леся Українка вбрала в свою поетичну душу найкращі перлини всесвітнього творчого духа. Фільософія Ніцше виховала глибоко індівідуалістичний її світогляд. Її збірки поезій „На крилах пісень“ (1892), „Думи і мрії“ (1899), „Відгуки“ (1902 р.) є чудові зразки українського творчого духа. Вони мають свій стиль, зовсім окрему фільософію, по якій відразу її пізнаємо. Інтелект, поетична інтуіція, глибока ніжність жіночої псіхики, сильна творча воля, орлиний лет душі, що вміє відмежувати себе від життєвої торговиці і без галасу творити собі високо-художні образи, творити в собі образ вищої людини, вільної людини, — отсе все сплелося в творчости Л. Українки в одну гармонійну цілість.

Поеми Лесі Українки, її драматичні твори — це є найвищі виявлення символічного творчого мислення. Все духове

:иття українське вона вбрала в симво-
ічні пелюстки неукраїнських образів
зольди, Білорукої, „Камінного Госпо-
аря“, Римлян першої епохи христіян-
тва („Адвокат Мартиян“, „Рудіа і При-
цілла“), Греків („Оргії“), Жидів („Ва-
илонський полон“) і инш.

Як в поезії, так і в драмі украї-
ькій Леся Українка відкриває нові пер-
пективи драматичного мистецтва в
ільш тонкій драматизації сюжета в біль-
ше удосконаленому і незвичайному роз-
иткови драматичної боротьби та пси-
ольогічних переживань. О. Олесь,
. Черкасенко, Васильченко можуть
важатися вже представниками цеї дра-
матичної школи.

Якби завершення української по-
тичної творчости за часів сучасних ре-
волюційних є поезія Д. Загула, М. Се-
ленка, М. Рильського, П. Тичини і баг.
инших.

Характеристична риса цеї наймо-
лодшої ґенерації поетів є горячкове,
часом пристрастне пошукування за но-
вою красою поезії, новою її формою.

Найбільшим талантом поетичним
цеї громади поетів є П. Тичина, на-
ша надія. Він найбільш оригінальний
своїми поетичними засобами і найбільш
гармонійний в закріплюванню своїх ду-
кових переживань. Рух і звук в його
поезії є ритм і мельодія його духових
переживань. Збірка його „Соняшні кляр-
нети“ яскраво символізує ці пережи-
вання. Світанок волі, пробудження нації,
льогіка історичної традиції з одного
боку, а наслідки довгого вікового по-
неволення з другого, розгін молодої му-
жицької маси, трагедія перших борців
за незалежність України, назрівання
протигетьманського повстання, повстан-
ський протибільшевицький рух, на-
родження активности мас — все це най-
шло чуткий відгомін в творчости Ти-
чини.

Павло Тичина.

Великий шлях розвитку пройшла українська література; цей шлях через страшні умови його визначення, через боротьбу царату російського і австрійського з кожним українським словом, усипаний червоними квітками боротьби й мук, але витривалість українського народнього ґенія піднесла це слово на найвищий ступінь його поетичного виявлення. Українські поети це ті борці, що тим вище підносили прапор, чим страшнійша буря його розривала, і донесли вони його чистим, світлим і найкращим зі всього, що має українська культура. Слава їм на віки!..

ГИМН.

Побідна пісне, загреми,
Доволі вже терпіли ми,
Знущання, муки і обид —
Терпіти далі навіть встид!
З краю обид, терпінь, могил
Устань, хто краплю має сил —

В кого надії світ не зблід,
Гей, до борні! гей, до побід!

Не вижидати нам чудес,
Щоб сам собою ворог щез,
Не скинуть ласки небеса —
Самі творімо чудеса!
Огонь із душ, із серця грім
Міцною волею крешім!

В кого надії світ не зблід —
Гей, до борні! гей, до побід!

С. Яричевський.

ЩОЖ НАМ РОБИТИ?

(Кілька слів про громадянське і національно-державне виховання сільської молоді.

Написав ОСТАП ЛУЦЬКИЙ,
господар і член „Національного Союза укр. державности“ (С.У.Д.).

1. Вже пятий рік від Дону по Сян іде кривава боротьба українського народу за державну незалежність, за вільну Україну. Розбурхане війною і особливо російською революцією життя поставило нас перед завданням здобувати для себе свою державу. Таке завдання незвичайно важке для кождого поневоленого народу. Ще тяжче воно для нас, що не коротко, а від довгих віків незнані світови жили в комірнім у чужих державах, що живучи в Австро-Угорщині не знались з братами, які жили під Росією і навпаки, а всі разом в оцих чужих державах не мали в своїх руках майже ніякої влади, не мали навіть своєї вільної народньої школи. В Австро-Угорщині ми були через те маєтково найбіднійшим і найтемнійшим народом, а в Росії, хоч не найбіднійші, але зате найбільше гноблені. Там і школа і церква і все, з чим приходилось жити, крім рідні і сусідів, було не наше, не українське, а московське. Маленька горстка рідної трудової інтеліґенції в Галичині та на Буковині, а ще менша, маючи на увазі простір, горсточка цеїж української інтеліґенції на Великій Україні і майже повна її відсутність на угорській, ось і весь мозок нашого народу до світової війни. Здебільша він плекав тільки письменство і кооперативні спілки. Поза цим трийцять міліонів селян, майже скрізь незаможних, поневолених, національно неосвідомлених і звичайно навіть темних. Раби без права на свою історію, на свою мову і навіть на своє імя Ясно, що серед таких умов, життя поставило нас перед можливо найтяще завдання: ми з усіх боків були непідготовлені на таке величаве діло. І коли нам, не тільки світом, але навіть собою забутим, все таки удалось в 1917 році зібратись в одну сильну филю і голосно на всю Україну та на весь світ дати знати, що ми ще живі, що ми живий окремий нарід, який проти волі всіх дотеперішніх своїх гнобителів, хоче сам збудувати собі свою хату, свою вільну українську державу, коли нам нараз удалось стати правдивою нацією і на протязі пятьох останніх літ раз-пораз будувати отсю свою хату,

господарювати у вій і знову борстись за неї з усіма ворогами нашої волі, — про вже оце саме не говорить, а кричить, який ми всеж таки здоровий матеріял яка з нас могла би бути сила для культури всього світа, якби нам хоч п'ятьдесять років до світової війни було довелося жити в чужій хаті добрих господарів, а не в російській тюрмі народів і не в болітці австрійсько-польської „політики"... Оце треба мати все на увазі, коли продумується над нашою долею від 1917 року. Тоді не будемо нарікати на Грушевського, Петлюру чи Петрушевича, себто на одиниці, їм приписуючи все горе, а хиба собі весь величавий розцвіт нашої нації; тоді не будемо трівожити себе і свого народу пустою і неоправданою зневірою.

2. Наш провід такий, на який заслуговує знаменитий, але все таки непідготовлений до державно-творчого діла загал нашого народу. Коли цей загал домагається чудес, що торкається провідників, то це і неоправдане і нерозумне. Краще і здоровійше звернути увагу на себе і навіть серед борні дбати про громадянську і державну культуру, які не могли довершитись у нас при московській та польській „опіці". Без цеї культури ми не потрапили б удержати в своїх руках незалежної України, навіть якби хто дарував нам її.

3. В чім проявляється громадянська культура народу? В тім, що осібняки, кожна людина народу, не почувають себе ніде і ніколи осібняками, а все громадянами! Кожний поступок громадянина не тілько в громадськім життю, але в особистім, хатнім, родиннім життю, має на увазі не себе, а громаду, себто гурт людей, що мають з осібняком один інтерес, одну долю. Кожний осібняк, що працює ліниво і недокладно, що точно не виконує зобовязань, що для підлеглих собі сатрап, а для наставників раб, що для своєї приємности не признає вірности і не заховує поваги в своїм родиннім життю, що скрізь і все добивається усіма способами тільки своєї, хочби і незаслуженої, користи без огляду на чужу кривду, що не знає відповідальности і посвяти за громаду, — не громадянин, а дикий звір, що все і скрізь нищить підвалини громадського і національного життя. Ніяке, навіть дрібне, громадське діло не вдасться там, де „громаду" творять хитрі спекулянти, некультурні самолюби та раби пристрастей без чести і поваги.

4. Як проявляється державна культура народу? Так, що усі свідомі своїх обовязків громадяне цеї нації справедливо пізнають потреби, думки і діла инших „громад" у своїй нації і в інтересі цілої своєї рідної держави в думці, слові та ділі, все і всюди, стараються зрозуміти і вирівнати противенства „громад" так, як це найкраще виходить для справедливого добра не свойого гуртка, своєї громади, але всієї національної держави. Теж саме обовязує громадян-державників в їх політиці до инших націй у своїй державі та до инших держав. Їх остання ціль: вільне і щасливе, чесне і культурне людство! Громадянин, що знає тільки свій стан і свою партію, а свідомо і подло не хоче звертати справедливої уваги на другий стан і другу партію, який в борні з гуртами инших суспільних кляс і політичних партій вважає добрим усі засоби, аби тільки виграв його гурт чи партія, — не державник, а шкідник і ворог своєї держави!

З другого боку таким самим шкідником (коли не гіршим) є той „громадянин", особливо коли доля поставила його на чолі якоїнебудь громадської чи державної справи, що для популярности, слави й зиску йде за сильним голосом „черні", яку в даній хвилі може створити одурена більшість суспільно і державно невихованого народу, хоч чує і знає, що на громадськім чи державнім шляху стоїть вірно він сам, хочби і один, а не чернь. Цей шкідник підпалює всі угли національно-державної будівлі, коли в борні гуртів і особняків за владу в рідній громаді чи державі „одурює немудрих", себто демагогічно, брехливо і несправедливо схліблює найнижчим звірським нахилам і уподобанням юрби, аби тільки зєднати її для себе чи своєї партії, не зважаючи на загальне добро. Сумління (особливо чільних) горожан — головна підвалина сучасної держави! Громадянин, що в політиці кермується популярністю кличів і своєї особи, зрадник демократії і свойого народу! Що гидке морально, не може бути правдою в політиці і взагалі в громадськім життю!

5. У нас ще багато, за багато не-громадян і не-державників — і тому такий важкий наш шлях в кожнім громадськім і державнім ділі, Державу творять тепер не чудесні одиниці ані Варяги, а живі сили люду! Які ті (керуючі і звичайні творчі) сили, така й держава. Як нема їх, нема і держави! Ми демократи і справедливо бажаємо збудувати собі демократичну державу, себто державу правлену більшістю всього рівноправного народу України. Це вимагає тимбільшої, загальної громадянської та державної культури цілого нашого люду.

6. Як-же дійти до цеї конечної культури? Розумною аґітацією, проповідями, книжками, що навчають народ цеї культури? Це поможе, але не багато. Слово тільки там зерном, де впаде на плодючу рілю, підготовлену на цей засів. Не словами, а прикладним ділом і послідовним вихованням молодих і старших наших осібняків (вдома, в школі і поза школою) здобудемо у себе цю рілю, що вродить нам багате жниво громадських і державних чеснот, без яких не може жити ніяка громада, ніяка держава. Демократичні провідники мусять мати особливе державно-громадське виховання, але поява їх і сила залежить безпосередньо і головно від такого виховання всіх земляків.

7. Як сказано, таке виховання не завадилоб і нашим старшим осібнякам, особливо зпоміж інтеліґенції, яка (цілком природно) все стоїть на чолі громадських і державних справ. Воно не завадилоб і нашому міському громадянству. Однак з огляду на це, що селянство творить найширшу і найпевнійшу основу нашого громадянського і державного життя, а його молодь, як і всяка молодь, найбільше чутка на кожне шляхотне гасло і діло, тут буде мова тільки про громадянське і національно-державне виховання сільської молоді. В хаті, школі і громаді.

8. В хаті, що день і ніч лунає сваркою, а то й проклонами і бійкою, де праця втратила всю свою честь і є тільки прокляттям рабської недолі, де пянство і лінивство на кожнім ступіні господарів вилискує горем і нечистотою, де грубість і ласкавість до дітей і прислуги міняються без ніякої причини а все залежить від цього чи того припадку, де звичаєм крадіж, а обовязком ошуканство найближчого сусіда, — там очевидячки, не поможе ніяке фарисейство слів та моральних наук, бо не воно а живе дійсне життя батьків оставить единий, глибокий слід у душі дітей, — слід, що остається звичайно незмінним через ціле їх життя. А тимчасом якже багато може дати для громадянської і державної культури добре виховання дітей вже в їх дошкільнім віці! Хибаж напр. у забавах малих дітей вже не бачиться їх характерів, нахилів, удач? Одно ніколи не має терпцю, друге безоглядно замучує товаришів забави, а то й побиває їх, третє вічно сумовите і всього боїться, четверте хоробливо уперте, пяте все викручується брехнею, шесте ніколи не доведе до кінця початої гри і т. и. Не тут місце широко розводитися про виховничі засоби у всіх цих випадках, на це треба окремих великих книжок, але дбайлива добра мати звичайно серцем відчує, яким добрим способом (не словом тільки, але й не зараз кулаком) треба звернути увагу на кожну забаву дітей, щоби ця забава виховала з дітей придатних громаді людей. Або хочби й це: звичайно діти не вміють покласти по забаві своїх забавок де треба і таксамо встаючи не знають, де порозкидали свій одяг йдучи спати. Чи строге призвичаєння дітей (самі мусять все найти!) до ладу не виховує громадян, що не можуть жити у безладдю і все будуть вести доладно? Або й це: чи не можна при кождій нагоді освідомити дитину, що без корови, що дає їй молоко і без усіх людей, які перед віками управили землю і які тепер з землі добувають їй їду та одяг, які миють, чешуть і плекають її, вона не моглаб жити, а тому все завдячує їм, має шанувати їх і любити, хочби це відносилося і до прислуги і до шевця і пастуха і до цих, що давно вже в могилках? Та над усе тут важний послух! До семого року життя мусять батьки навчити дитину слухати! Це дуже важна школа для діточої волі і цілого її внутрішнього ладу і безумовний засіб всього дальшого розвитку, однак це дуже тяжка штука і для дітей і особливо для батьків. Цього треба до-

ɔнати повагою батьків, без бука, так ɔоби не зломити душі в дитині або ɛ викривити її. Ніколи не вільно в приутности других, особливо чужих, ганьати чи хочби тільки завстиджувати итину. Батьки все мусять знати, чого ɔчуть, добре розважити наперед кожий наказ, а щойно потім безумовно ɔдбати про повне і точне виконання ого, — а діти мусять знати, що батьи не тільки найсильнійші, але й найаскавійші їх друзі. Коли хата начить дітей в дошкільнім віці ослуху, ладу, пошани для праі усіх, яка удержує їх при житю і такої веселої а послідової, відважної, але зважливої абави, якою бажалось би бачи· и пізнійшу їх працю, — головне авдання дошкільного хатньоо виховання дітей виконане.

9. Так підготовлена дитина прихоить в школу. Милий Боже! Якже агато вона моглаб дати для громадянького виховання молоді, а як мало нас хісна з неї. Ще гаразд, кажуть, к дійсно вивчить дітей читати і пиати, так що діти не забудуть цеї штуки два роки по школі. Поза цим уся її аука звичайно мало придатна для иття. Насамперед тому, що всі наші, е тільки сільські, а й найвищі школи ільки навчають, а не виховують. к цілю: знання само для себе, не житя, громада, держава, отже виховання ітей до того всього. Звичайно без ніяого знання хочби тресури звірят, а не о душі дітей, наші учителі ніяк не мосуть у останніх усталювати добрих вичаїв і будити добрі нахили, виводючи к із пізнання в несвідомі відрухи. Вони сього, навіть моралі, вчуть на память незрозумілих дітям катехізмів і з пестарілих сухонавчаючих, в Галичині це й із ганебною мовою написаних кільних книжок (напр. із свіжо видаої такої читанки для 3. кляси народіх шкіл). Свідоцтво стає усім, а все ивчене на память і тоже скоро забуте, загалі майже зовсім непридатне для иття. Наша школа забуває, що жереом знання людей не книжка, а життя, освід, особиста праця та звязана з ними умка і чуття.

На питання, яку діль має шкільна аука, наша школа відповідає своїми етодами і успіхами, що цею цілю є: піднести через розвиток памяти уровень знання у школярів, доказом такого знання є... свідоцтва. А тимчасом цілю цеї науки повинно бути виховання характерів, себто духа підприємчивости, розсудку, сильної волі, вірного та докладного схоплювання в памяти усього, що бачиться (рисунки!), духа солідарности, відповідальности, зважливости на других і наконець посвяти. Наші старші діти на часок докладно запамятують собі місце і сторінку кожного слівця, вивченого на память із книжок, але якже мало між ними може нарисувати або докладно описати світ, попри який щоденно йдуть вони до школи? З таких школярів виходять громадяне без ніякого змислу для дійсности, плитонькі брехунці. Чи преміовані нашими шкільними свідоцтвами перегони у вичуванню на память всякого мертвого знання не виховують хоробливих честолюбців, заздрісних і на ніщо не зважливих самолюбців? Не ліпше діло виходить навіть із наших шкільних, на жаль так дуже занедбаних і безцільно ведених забав. В забавах усі учительки та учителі пильно дбають, щоби при їх строгім догляді, Боже борони, що не сталось дітям, щоб напр. одно одному не розбило носа. Коли так все і всюди стежиться за дітьми, то якже мають вирости з них відважні, підприємчиві, незалякувані чимнебудь громадяне? А у співі, чи звичайно не вихвалює наш учитель голосу, що весь хор заглушує собою, замість приучувати дітей відчувати найвищу красу в згіднім як один звук хорі, найвищу втіху в успіху громади. Чому не плекає наша народня школа діточої кооперації? Наші народні (і всі инші) школи майже вишколюють память, але поза цим не дають народови ані десятої частини з того, доконче потрібного для життя нації, що дають анґльо-саським народам і державам їхні народні трудові школи, з яких кожна є малою державою дітей. Не диво, що ця раса опановує світ.

10. Ще більшу вагу для державно-громадського виховання мають сільські школи додаткової освіти. Вже через те, що зі старшими учнями можна значно поширити межі цього-ж виховання. Це виховання треба тут звязати передусім з історичним розвитком громадських і господарських відносин

українського хліборобського соляиства. Це єдиний шлях до розумного навчання в цих школах рідної історії в державно-громадянському дусі. При тім треба все звертати увагу учнів на загальні справи, на повстання і занепад громадських і державних установ, показувати на відомих і ясних прикладах звязок між інтересами села й міста, села й держави, — не забуваючи про практичне виясвення моральних обовязків хліборобства для суспільности й держави і останніх для хліборобського світа. Це відноситься до фахових сільсько-господарських шкіл. Ясна річ, що передусім школа додаткової освіти, як і фахова сільсько-господарська школа, повинна бути кожна малою трудовою громадою, шкільною державою. Основні відносини такої школи: спільна праця з усіма її проявами поділу праці, — уміщення кожного учня і його діяльности у великий загальний плян — і нарешті спільна самоуправа учнів з її змаганнями вирівнювати інтереси і з її добровільним підпорядкуванням одиниці під інтерес загалу, а під авторітет визнаний громадою. Тільки так виховується учнів помагати один одному, сумлінно працювати, розуміти свою і громадську справу.

11. Довершенням шкільної освіти сільської молоді має бути селянський людовий університет. Це найвища трудова школа, найвища шкільна держава сільської молоді (а навіть старших господарів). Орґанізувати треба їх в повітових містах на лад данських людових університетів з можливо найширшим характером трудової школи. Тут напр. на протязі двох зимових місяців викладається усі науки, від історії знання, штуки і релиґій до історії українського хліборобства, історії укр. мови і всієї України, від будови людського тіла і гиґієни до історії державних форм, то-що. Багато співу. усіх спортів! Ніяких іспитів, ніяких свідоцтв! Таку взірцеву найвищу селянську школу мала колись вещасна Буковина (Селянський університет ім. проф. Смаль-Стоцького), таких шкіл треба якнайбільше. Але основувати їх годиться тільки там, де є знаменити, в сучаснім розумінню того слова, учителі і де є відповідні засоби (лябораторії, музеї, малюв ки, шкільні городи і варстати, тощо).

12. Дуже гарним засобом державно громадянського і взагалі національног позашкільного виховання бул колись для нашої сільської молоді — „Січи“. Зі сказаного на вступі виходит ясно, як дуже важними для цього ви ховання є, чи там можуть бути: забави ґімнастика і пожарництво. Вони якнай краще можуть виховати старшу сіль ську молодь на відважних, посвячуючи себе, відповідальних і зважливих гро мадян. Та колишні наші „Січі“ здебіль ша з причин залежних від нас самих зразу звелися (як нарешті зводитьс і найкраще насіння), а відтак — з при чин уже менше залежних від нас — майже скрізь пропали. Їх обнову мож наб повести так, що „Січі“ гуртували сільську молодь від 15—20 року в одну громаду, що розпадаласяб на кілька кружків, відповідно до місцевих умов Кружки моглиб бути напр. ось які 1) загальний для усіх членів (теперішня „Читальня“), 2) пожарницький, 3) опіки над громадськими дорогами (садженн і охорона овочевих придорожніх дерев дрібна направа доріг по тучах і т. и. 4) опіки над могилами героїв, 5) сані тарний, 6) спортовий і забавовий (пласт і т. и.). Ясна річ, все те тільки тод пожиточне, коли над усім верховодит живий дух державно-громадянської мо ралі. Без відповідно вихованого провод ніякі форми, кружки, школи на ніщ не придадуться. Додам хиба ще одно треба би, щоби такі „Січі“ були якнай тіснійше звязані з управою цеї грома ди, у якій живуть. Як будемо вільним господарями на своїй землі і будем мати здорові свої громадські урядн тоді підлягатимуть їм наші „Січі“. Та є в Швайцарії.

12. На цей лад вихована сільськ молодь перейде у свій час ще одну дуже важну школу: військов державно-національне вихо вання і з цим усім майном, дасть Бі буде найпевніймою підвалиною наш усієї долі яко нації і держави.

Література: Ферстер: Державно-гром виховання. Кершенштайнер: Що так держ.-гром. виховання. Той сам: Трудов школа. Геп: Самоуправа школярів. Галя щинський: Одиниця і громада.

З МИНУЛОГО Й СУЧАСНОГО.

Торговля на Україні в давних часах.

Написав В. Г.

Такий вже є на світі закон, що де люде, там мусять бути якісь оселі, ам мусить бути також між ними й до-ога. А де є культурні люде і де є ультурні промислові держави, там є ільше постійних осад, там є більше сяких получень — доріг, які є потрібні о обміни і зносин. Осада і дорога — е дві найосновнійші форми відносин оловіка до землі, без яких чоловік не оже істнувати, а на яких опираються ві найпотрібнійші чинности чоловіка — родукція (витвір) і виміна. Се значить: остійне місце є потрібне людям, щоби они могли на своїх варстатах (у селя-ина таким варстатом є поле) працю-ати, а дороги знов є потрібні, аби люде огли сходитися з другими людьми, би одні витвори відносити, а другі нов приносити.

Коли подивимося на мапу, а ви-имо в якімсь місці багато міст, або оли читаємо, що якийсь край має густе аселення, так що на один квадратовий ільометер припадає 200 або більше юдей, то можемо напевно сказати, що ам є густа комунікація (получення, — слово латинське) і що там дуже високо стоїть промисл і торговля. Знов історія виказує, що навіть уся цивілізація (людський поступ) є сполучева з густотою населення; від густоти населення залежить й стан просвіти якогось краю. Бо на якім ступні видимо цивілізацію, всюди вона є ділом і вислідом виміни духових і матеріяльних впливів і всюди там товарова обміна та дороги грають першорядну ролю.

Тут ще додам, що тепер до комунікації долучують не тільки всякого рода дороги, але зачисляють телеґрафи, телєфони, почту, які також розносять товари, хоч не з матерії, але духові; вони заносять і приносять людські думки, бажання, повідомлення, поручення, інформації і таке инше, яке у великій, а навіть в переважній мірі служить торговлі та промислови.

Що є спонукою й причиною, що люде нераз з найдальших кінців сходяться разом, аби з собою торгувати? Є дві причини на це: одною є потреба, а другою жадоба зиску. І ті причини з рівною силою виступають як у по-

одиноких людей, так й у держав. Держави торгують з конечности, бо, як знаємо, скарби землі не всюди є рівномірно розложені. В однім місці є залізо та инші металі і там виробляють з сього ріжні прилади, в другім місці цього нема, а за се є багато хліба й худоби. Отже мусить наступити виміна чи купно, що є получене часто із зиском. Хто чогось більше потребує, мусить більше заплатити.

Але звичайно кожда держава старається не тільки заспокоїти свої найзвичайнійші потреби, але ще старається конче мати готовий заощаджений капітал, аби можна було справити і завести инші потрібні річи, яких їй треба до оборони. Тими річами є добрі военні середники, висока просвіта, бо се також добрий оборонний засіб, а передовсім старається витворити високий промисл і торговлю, які є жерелом її багацтва і відпорности.

Тепер всюди на світі є такий устрій по державах, що кождій индивідуальности, себ то кожній особі є дане широке, свобідне поле до розвою її способностей і зручности і звичайно не ставиться обмежень в збираню чи обміні багацтв. Як кажеться, є вільна конкуренція зі всіма її добрими і лихими сторонами, як нпр. нищення слабшого капіталу більшим капіталом. Проти цього то і повстають ніби соціялісти-комуністи, чи там — як в Росії їх називають — більшевики. Вони хочуть усунути таку довільність і господарську свободу поодиноких осіб, вони хочуть конче знищити чинність приватного капіталу, а хочуть всі багацтва, весь промисл і торговлю віддати державі. На їх думку держава має все вироблювати, всім торгувати, а промисловці й купці мають бути тільки державними урядниками. Зиском мають всі ділитися однако. Як знаємо, новочасні держави попирають сей перший спосіб господарки, індивідуалістичний, а то тому, бо через нього держава скорше багатіє. Через се, що жадобі чоловіка не ставиться границь, чоловік, аби прийти до майна, охотнійше працює і у всяку працю, у всякий промисл вкладає більше розуму і винахідчивости. За се в такім устрою то є зле, що тут люде та держава менше числяться з правдою та справедливістю. Піднесу тут, що комуністичні мрії не є зовсім нові, ані не є нові проби завести комуністичний лад. Деякі турецько-монґольські держави в Азії в середніх віках заводили його в себе. І серед христіян деякі секти заводили його під позором, неначеб він відповідав життю давних христіян. Одначе проти нього все виступали, бо він був получений з великими змінами в світовій господарці. А що найважнійше, то здається світ до нього або не дожие, бо він є можливий на тлі вищого ладу і цивілізації, або може й противиться основам людської природи.

Ми порушили сю справу можливого устрою тому, що вона стоїть в звязи зі способом збирання багацтв і їх розділу, має дещо спільного, але тільки в части, з нашими староукраїнськими правительственними операціями і теперішніми кооперативами.

Як там справа з тим всім не стоїть, висока торговля, викликана високим промислом — се найголовнійше й найвище бажання, се найвища ціль кождої держави, се її сила, її енергія, се доказ справности її інтеліґенції та сприту. І ніщо дивного, що вона стоїть в як найтіснійшій звязи з міжнародніми відносинами і з иншими всякими складними економічними чинностями, як із спільною справою міжнародніх мір, гроша і кредиту. А вжеж знаємо добре всі, в якій тісній звязи стоїть торговля з політикою і зза чого нераз велися найкрівавійші війни. Майже всі війни, хоч в них нераз позірно ходило о віру, або о що инше, то в суті річи, коли добре вглянути в їх зміст, були се боротьби за торговельні або якісь инші матеріяльні користи. Бо державам не тільки залежить на витворах товарів з сирого матеріялу, але також ходить о краї, в яких би їх можна було збути і ще заробити. А заробок, се найважнійше, о що всім ходить. Він є потрібний до удосконалення свойого життя, до вигід, до уліпшення державної машини, одним словом капітал є конечний до добробуту і щастя всіх.

Тепер киньмо оком на колишню нашу торговлю. Ходить нам о те, аби виказати, що ми маємо також купецький сприт, що наші предки завдячували торговлі і промислови розвиток своєї держави і своє значіння в світі та свої багацтва. А свою власну торговлю можна

виробити і високо поставити тільки у власній державі. І тоді, як ми мали за сняжих часів свою самостійність, можемо сміло сказати, ми були одним із перших купецьких народів на світі. Сліди торговлі на наших землях є дуже давні, так давні, як давні є перші державні орґанізації в Европі і в Азії, як давне є наладження сусідських справ, як давне є право гостинности для созника, як давне є розуміння і змагання до вигоди і кращого упорядкования життя. Хоч ми не добре знаємо нашу історію перед Христом і в перших віках по Христі, то не улягає найменшому сумнівови, що наші предки жили на тих самих землях, з виїмкою хиба полоси чорноморських степів, що й тепер. А в часах історичних виступають вони звичайно під іменем тих орд, які нераз панували над ними, — все одно, чи то були Скити, чи Сармати, чи хто инший. Вже навіть в тих часах, коли наші предки ще не знали ані бронзи, ані заліза, а тільки уживали обробленого кременя, то вже тоді не жили відокремлені, а зносилися в торговельних цілях з иншими, дальше положеними, культурнійшими краями з над Середземного Моря, або з Азії і спроваджували від них ліпше знарядля і винаходи: склянні річи, кращі глиняні начиння, ножі, списи, мечі з бронзи, або з иншого металю, всякі оздобні річи з мушель, з слонової кости, з янтару (бурштину), а за се — як можна сподіватися — давали якісь свої вироби, або якісь свої продукти, яких купці жадали від них. І річи знайдені по могилах, загублені, або сховані в землю гроші стверджують, що зносини з далекими краями, се є з огнищами культур, якими були: Египет, Греція, Рим, Індії, Персія, були доволі широкі. Навіть в тих далеких часах заходили чужі купці до нас, а наші знов ходили в чужі краї.

А вже нема що й говорити про славні часи наших перших князів в Київі, або в Галичі. Тоді наша держава за їх панування була найзаможнійшою і найбагатшою в світі, а прийшла вона до сього головно через свої товари, за якими попитували, се є через свою торговлю і мудру політику. Вправді мали князі досить доходів з податків, але вони тим не вдоволялися, а старалися ще піднести державний маєток корисними торговими операціями. Торговля не лиш доповнювала буджет, торговля стягала до краю чуже золото і срібло, вона багатила державний скарб і купців, які її вели і виходила на добро усіх громадян держави (підданих). Селянин, чи промисловець давав вправді податок, але з тим податком ще було й досить клопоту, його ще треба було перемінити на металь (на гроші). Зібраний податок, се є дань, не все була плачена срібними гривнами, але по більшій части скірками соболів, кун, лисів або иншими, зовсім так, як до недавна ще в Московщині платили податки сибірські племена. Сі податки стягали або місцеві княжі урядники, або післані князем люде зі столиці. Стягнувши їх, складали в складницях, а коли все було готове, відвозили на зладжених човнах до Київа, або передавали до відвозу висланим князем податковим урядникам. Цілі фльоти зі всіх закутків просторої української держави звозили ці данини ріками й допливами Дніпра, які тоді були значно більші, до матері українських городів — до столиці. Тут був збірний пункт.

Чудове мав положення наш Київ і корисне. Другого відповіднійшого місця не було в цілій східній Европі. Він був природною централею (осередком) не тільки усього Дніпрового доріча, але й сусідних річних областей. А побічними допливами, пересунувши тільки трохи човна суходолом (ті місця називалися волоками) можна було легко дістатися до всіх рік східної і середущої Европи. І так нпр. Припять лучила Дніпро з Бугом та Вислою, Сейм з Доном, Десна з Окою, допливом Волги, верхній Дніпро лучився з західньою Двиною, Волгою і з великими озерами в околиці нинішнього Петрограду. Крім того в Київі перехрещувалися з водною сіткою доріг численні сухопутні дороги, які вели до Польщі, до Чех, до Угорщини. Дальше йшов шлях над долішню Волгу, а звідси до середущої Азії, опісля на Кавказ, а звідси до Вірменії і до Персії. Дніпром міг легко кождий дістатися на Чорне Море, що тоді носило назву „Руського Моря“, а звідтам, на Середземне.

Українські купці заходили аж геть на Сибір, до західньої і середущої Азії

званої Туркестаном, до Персії, до Арабської держави, до грецьких міст, положених над Чорним і Середземним Морем, а навіть до египетського міста в Африці — до Александрії.

І нічого дивного в тім! Київ за княжих часів, а особливо за Святослава, Володимира Великого, за Ярослава Мудрого належав до найбагатших й найбільших міст на цілім світі. Тут було найбільше мешканців, тут були найвеличавійші будівлі, сюди зїздилися також купці всіх знаних країв і вір з Азії, з Африки, західньої Европи, привозили свої товари, а купували українські. Коли на Заході в Европі міста були рідкі й малі та числили звичайно 20 - 40 тисяч населення, то Київ мав кількасот тисяч населення, а для торгу аж 8 ринків. Тай не тільки одним Київом могла тоді почванитися Україна. Тоді було над Дніпром і його допливами багато инших заможних городів. І ся многочисельність міст, що свідчила про заможність тодішньої нашої держави і сильнім купецькім руху, дуже дивувала чужинців. Скандинавці в своїх піснях називали давню Україну стороною городів. А арабський історик з початку X. в. говорить ще щось більше, по його словам, Україна, котру він, як й инші його краяне, добре знали, мала би складатися переважно з городів і — по його словам — жила вона в таких достатках, яких в других краях не було.

І цікаво, що коли в західній Европі в IX. і X. в. задля рідкости металевої монети люде по більшій части міняли товари, у нас, на Україні, переважала торговля готовими грішми. В пізнійших часах для більш знаних купців навіть кредитували (боргували). А все то свідчить про величезний розвій культури, певности і солідности, яку давала наша держава.

Справді по городах, а особливо в Київі било гаряче життя, тут все кипіла велика торговля. Столиця України була тоді нервовим центром і серцем — можнаб сказати — не тільки східньоевропейської рівнини, але цілої Славянщини. Тут звозили багато найріжнороднійшого товару, найріжнороднійші одяги, тут можна було видіти найріжнороднійших чужинців і чути ріжні мови світа. За товари платили як хто хотів, або грішми, або міняли, але переважно таки платили готівкою. В обігу були грецькі, арабські, українські, взагалі всякі монети, які де били. І тепер ті гроші находимо в землі.

Найвеличавійший вид представляв Київ на весну, десь під кінець квітня, або з початком мая. Тоді зі всіх міст, як: з Новгорода, Смоленська, Турова, Любеча, Чернигова, Вишгорода і т. д. купці на закуплених човнах, навантажених товаром, дорогими скірами, медом, воском, невільниками зїжджалися в Київ і тут насамперід відбували торги, а потім десь в червні разом з княжим товаром, під асистою княжої дружини відїжджали в далеку дорогу, з початку Дніпром, а потім Чорним Морем на торги до Царгороду, де були їх побратими й де вони мали свою дільницю, свій ринок, свої складниці. Тут вони збували свої товари, конкуруючи з купцями инших народів. Весняні й осінні торги по повороті з Царгороду були найінтереснійші й тоді було найбільше всякого товару — як свойого, так і чужого. Сюди зїздилися свої люде, аби купити або збути, що було потреба, — так менше більше, як се тепер усе видиться. Купували всяке найнеобхіднійше залізне знаряддя, яке тоді було дуже рідке: сокири, ножі, сверли, пилки і т. и.; купували худобу, сіль, всяке начиння з дерева, з лозини, боднарські вироби, скіру, деготь тай ріжні инші артикули свої або чужі. Для чужих купців, що приїздили з далеких сторін, були на продаж найдорожші скіри, а то: бобрів, соболів, білок, чорних кун, білих, червених і чорно-білих лисів, рябих заяців, кіз, березова кора, рибячий клей, всякі роди виправленої скіри на обув, яструби до ловів, янтар (бурштин) з Литви Прус, залізні річи, як: мечі, стріли деякі металі, яких не було на Сході, худоба, якої було на Україні подостатком і якої достарчали ще орди. Зі скірза якими у Арабів та в Греків був найбільший попит, а за якими вони, не вважаючи на ріжні небезпеки тяжкої й далекої подорожі, приїздили на Україну, виробляли кожухи, шапки, кафтани, або уживали на підшиття. Кожухи мали колись більший попит ізза незнання по кімнатах печей. Кожухи й скіри — се був найважнійший товар.

Також згадують чужі купці про продаж мамутових зубів. Колись то

давно, як се виказує наука, жили на наших північних областях великі звірята, подібні до слонів. Вони — що правда — вигибли, а зуби їх находили і яко цінність продавали. З них виробляли Араби гребені, скриночки і инші оздобні річи. Маса вивозили воску, якого уживали до церков, до освітлення домів, бо иншого світельного матеріялу не знали, продавали мід, що заступав цукор. Дуже пошукуваним і добре платним товаром у жидівських і арабських купців були невільники. Невільників давала досить війна. Часть полонників забирали частю до господарки князі і бояре, а решту продавали. В степових бідних сторонах часто родичі за хліб продавали і свої діти. Тоді то по цілім світі провадилася ця — на наші звичаї — безбожна торговля. А купували їх — як сказано — найбільше Жиди і Араби і доставляли багатим могамеданам до гаремів та до послуги. А дещо пізнійше, від XII. століття, хлопців купували Турки, переводили на свою віру та вучували їх на хоробрих жовнірів яничар, щоби потім завойовувати ними християнські краї. Навіть нераз і християне на Заході уживали невільників, звичайно иншої віри. По більших містах Середземного Моря на торговицях повно було молодих невільників ріжних народів і ріжних вір. Греки, тодішні пани Чорного Моря, зовсім не робили трудностей для могамеданських невільницьких купців і аґентів. Найдорожше платили за Татар, потім за Черкесів, відтак йшли Греки, Альбанці, а аж потім східні Словяни, Серби і инші народи.

Ось такі були тодішні наші товари, які ми продавали. А до нас привозили і ми купували від чужих купців всякі оздобні річи ювілерські, гарні намиста, ковтки, наручники, чи там инакше кажучи, бранзолети, кульчики, нашийники, шпильки, ріжні оздобні річи з шкла, особливе для бідних, а передовсім скляні намиста. Дальше привозили гарнійшу посудину. За Володимира Великого таке було на Україні багацтво, що служба його жадала тільки срібного начиння й ліжок

З оздобними ювілерськими річами або осібно діставалося на торг дороге каміння, як: смараґди, туркуси, рубіни, шафіри, діяманти, а передовсім перли.

Порцеляна, яка з Китаю прийшла до західної Азії і там уживалася, за княжих часів знана була і в нас, а в західній Европі уживали її аж в XIV. в. Найбільший попит був у нас серед багатших верств за ґдвабними матеріями, все одно, чи то був чистий ґдваб, чи нашиваний (нераз золотими нитками) всякою гарною орнаментикою. Властиво вітчиною ґдвабу був Китай (Хіни), але вже тоді уміли Греки та Араби плекати шовковниці і грецькі міста мали досить прядівень і ткацьких варстатів. Так як тепер, так само й тоді знали ріжні сорти сеї матерії. Додавали до ґдвабу, аби його зробити витревалійшим, лену, вовни, бавовни і такі роди називали бальдахінами. Густо ткана, тяжка шовкова матерія називалася аксамітом (грецьке слово) і її вміли виробляти Греки. Продавали багато инших родів ґдвабу, що носили назву атласу, камки і т. п.

Так до церков, як також для багатих яко перфуми і кадила продавали живиці з ріжних дерев, які росли в Індіях, в Персії, в Арабії. Вони носили назви: бальсам, мастіка, ладан, амбра. Амбра не була живиця, а матерія, виділена з морської риби потваля.

Продавано також ріжні фарбарські дерева, ріжні корінні товари, потрібні до приправ страв і напитків, полудневі овочі і вина.

Не треба також забувати і про ріжні лічничі середники, зілля, коріння, які також приходили з тих країв (альоес, рабарбер).

Ось так здебільша після описів своїх й чужих сучасників виглядав в X., XI. і XII. століттю славний київський торг і такі важнійші артикули там виставлялися на торг. Але се все ще далеко неповний образ.

Однак, аби знов не попасти в блуд, та щоби не створити невірного образу про тодішні торговельні відносини, не можна тодішніх торговельних відносин порівнувати з теперішніми відносинами, з відносинами часів великого промислу і капіталу. Як кораблі, чи там судна тодішні своєю величиною і поємністю не були подібні до великих теперішних морських кораблів, так також і капітал операційний купців не міг йти в порівнання з теперішнім капіталом. Судна, на яких возили товари, се були собі звичайні човни, подібні

певно до пізнійших козацьких чайок, в яких можна було помістити кількасот найцять або кількадесять людей, або тягар відповідний цій скількости людей. Ба, навіть ходило о те, щоби сі судна не були надто великі, бо около Дніпрових порогів треба їх було висувати на беріг і пересувати, чи там перевозити цілими кільометрами. З дуже великими човнами, без машинерії булоб багато клопоту. Також не трєба думати, що тодішні куппі розпоряджали такими сумами, як теперішні. Хоч коли взяти давність часу, більшу рідкість гроша, а через се більшу вартість його, то се були досить значні суми. Щоби мати приблизний образ оборотових акцій того часу, нехай послужать приклади з дещо пізнійших часів. В нашім Новгороді оперували німецькі купці пересічно капіталом у висоті 10.000 німецьких марок, очевидно передвоєнного курсу. А щоби бути членом новгородського купецького товариства, яке ґрупувалось коло церкви св. Івана на Опоках, треба було вложити уділ, не більше як 50 гривень срібла, се є около 1000 карбованців срібла на передвоєнну вартість. Се, очевидно, були дрібнійші, пересічні капіталісти, хоч не збувало на таких, котрі розпоряджали значнійшими сумами.

Торговля Київа з Константинополем спочивала в руках правительства; правительству ходило о те, аби данину, побирану в сирівцях, відпродати за гроші в сріблі або в золоті, бо ними лекше було оперувати, як скірами, котрі занимали багато місця і легко нищилися. Гріш з податків і доходів йшов по більшій части на утримання війська, на зброю, на домові вигоди. Господарка була природна, се є визискувано плоди землі. Промислу тоді, на жаль, більшого, крім такого, що заспокоював майже всі свої потреби, не було. Але й сього було досить. Він вироблювався, одначе дорівняти східньому грецькому і арабському, який стояв вже високо від давних часів, годі було. Але й ті багацтва землі і той промисл, який був, були достаточні, аби кидати досить товарів до чужих держав, аби стягнути багацтва, потрібні до піднесення добробуту, до піднесення і творення міст, укріплень, вирубування лісів під управу землі, прорубування нових шляхів, повільного усушування забагнених і задеревлених просторів і тим подібного. Завдяки свому правительству росло життя, множилась радість життя, більшало населення, а хвиля кольонізації котилася на Волгу, Кавказ, та на Чорне Море. Тоді Україна від Угорщини й границь Польщі обнимала майже цілу східню Европу і була без сумніву одною з наймогутнійших держав в світі. І так воно було до половини XI. віку, се є до часів київського князя Ярослава Мудрого. Потім наступає повільний відворот і повільний упадок державного життя, який насамперід зазначився занепадом торговлі. Причиною сього були великі політичні зміни в Азії, які викликали упадок инших культурних держав в західньо-середущій Азії. А іменно наступило зубожіння середущої Азії, а через се повстала мандрівка кочівничих народів, які попереперетинали всі ті великі торговельні шляхи, які провадили на Україну. Від XII. століття підносяться за се на добре всі держави, які були положені при морських берегах, підносяться краї над Середземним Морем і краї західньої Европи, положені над атлянтійським океаном. Отже над сухопутніми дорогами, які вели з Азії через Україну, беруть верх инші морські держави — через що давні держави, які не мали сили пробитися до отвертих морей, поволи підупадають. Та сама доля стрінула і Україну.

А вжеж найбільший удар нашому державному життю завдала Польща, котра знищила до кінця не тільки й так надшарпане державне життя, але й до решти поперенимала всі нитки нашої торговлі в свої руки. Через се Україна на довгі часи була позбавлена середників, які вели до значіння й багацтва.

Підкарпатська Україна

Написав ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ.

I.

Підкарпатська Україна, офіціяльно називана „Підкарпатська Русь", займає територію 12.100 км². Обіймає Мараморошську, Бережську жупу та частину Ужської й Угочанської. Столицею її є Ужгород над Угом. Частини Земплинської, Шаришської і Спишської жупи, заселені Українцями (Русьнаками), належать адміністративно до Словакії разом з другим епископським містом Пряшевом.

Ціла територія Підкарпатської України є останком великого простору, заселеного колись нашим племенем від Дунаю до Семигороду включно. У Залісю (Семигороді) наше племя зденаціонувалося в XIX. ст. до решти, а на Загірю (від Повраду до Вишова, пороки Тиси в Румунії) задержалось в гірських околицях сімох жуп. Давне українське племя Білих Хорватів творило на Загірю первісну людність перед приходом Мадярів. З родовими князями на чолі підлягали вони Київській Україні від Олега до смерти Володимира.

З приходом Мадярів при кінці IX. ст. грали вони визначну ролю в орґанізації держави, займаючи чільні становища за Арпадовичів (992—1301), що говорили руською мовою на своїм дворі. Українська людність скріплювалася еміґрацією на Загіря за Андрія I, Кольмана, Андрія II, Белі IV і Володислава IV — та вкінці за Федора Коріятовича (1354—1393). Князь Лев I захопив Закарпаття і прилучив його наново до Галицько-волинської держави, куди належало від 1281—1321. Під Арпадовичами і за мішаної династії (1306—1426) руська країна (Universitas populorum ruthenorum) мала свою автономію з окремою радою, судівництвом і адміністрацією. Але злятинізована аристократія за Анґіґавенів (1306—1382) відчужилася від народу на бік до Мадярів, які перейшли під верховладу Риму. З пересуненням економічних осередків зі сходу на захід завязалася угорсько-польська коаліція проти Литви і означила нинішню границю між Галичиною і Закарпаттям за Володислава Ягайла 1387 р.

Українці, позбавлені аристократії, опиралися латинізації завдяки монастирям в Мукачеві і Грушеві в Мараморощині. Їх церква підлягала перемиському епископству. Але із основанням мукачівського епископства 1491 р. впала під догляд латинських епископів в Ягрі (Eger). Духовенство і нарід зіпхнені до стану кріпаків. Духовенство прийняло унію 1649 р., але її перевага довершилась щойно 1734 р. Тоді епископи підняли 50-літню боротьбу за незалежність церкви від Ягру і добули самостійність мукачівської епархії від Риму через Марію Тересу 1771 р. Перший незалежний епископ Андрій Бачинський (1772—1809) переніс столицю з Мукачева до Ужгороду, заснував семинарію і бібліотеку і високо підніс освіту. Утворився кружок учених, з яких вийшли професори львівського університету за Йосифа II. Н. Земанчик і Лодій та творець болгарського відродження Юрій Гуца Венелін. В XVII і XVIII ст. пишеться хроніки і уч. евангелія народньою мовою. Під впливом словянського відродження повстає граматика Лучкая 1830 р. на народній основі. Нею користувався М. Шашкевич.

Після Наполеона Австрія творила мадярську націю, аби на ній опертися проти Словян і вигріла повстання Мадярів під Кошутом підчас весни народів. Нарід дістав волю від кріпацтва. Але повстання мадярських централістів здавлено з підмогою царя Николи I. Підкарпаття заявилося за прилученням до Галичини 1848 р., але Австрія утворила осібний руський дестрикт з чотирьох комітатів під кермою Адольфа Добрянського. В літературі бере верх москвофільський курс і вона осідає на

мілині; суспільність залита мадярщиною в урядах і в літературі, тратить національне почуття.

Після австрійсько-угорської угоди зачалася мадярська реакція. Змадяризовано постепенно уряди, школи, церкву, родину, а навіть дітей від третього року в захистах виховувано на Мадярів, через що змадяризувалася половина Підкарпатської України. Інтеліґенція прибрала назву Мадярів „görek katholicus“ (гр.-кат.), говорить по мадярськи, називає свої діти іменами мадярських королів і святих, зміняє руські назви на мадярські. На нарід напущено хмару по мадярськи говорячих Жидів, які лихвою, підкупством, процесами та розбоєм при підмозі уряду захоплюють землю, будинки і худобу в кождім селі і замінюють людність у своїх робітників, підпираючи цілою силою мадяризацію. Щойно на протест Шотляндця Еґана заводить уряд в 1890-их роках деякі економічні реформи серед селянства з огляду на опінію в світі. Але мадярщина поступає далі. Половина людности еміґрує до Америки, де становить коло 200.000 кольоністів. Національне почуття держиться ще у народі в горах. Одинокий тижневий часопис Волошина „Наука“ від 1898 р. є ознакою загибаючого цілого українського племени під гнетом Мадярів в часі вибуху великої війни.

II.

Велика війна принесла пробудження поневолених націй. За визволенням Українців в Росії піднялися і народи Австрії в обороні своєї державности на основі самоозначення. Американські Українці із Закарпаття, прийняті в „Середньоевропейський союз народів“ (23. X. 1918 р.), рішили за порадою Вільсона утворити автономну країну в союзі із Чехословакією. При голосованню делеґатів церковних брацтв заявилося 67% за Чехословакією, а 33% за Україною. На основі згоди з президентом Масариком з дня 25. жовтня підкарпатські Українці мали утворити „автономну державу“ в таких границях, „аби всі Русини були задоволені“.

ГУСТ. Замок князя Гуцулії Бориса з XIV ст., розвалений після леґенди Довбушевим товаришем Пихтею.

Тимчасом Українці в давній Угорщині скликали три Ради. Одна у Пряшеві під проводом д-ра Бескида зая-

илася за Чехословакією, друга з Са-овом на чолі в Ужгороді за „Руською раїною“ в звязи з Мадярщиною, третя ід проводом братів Бращайків в Густі а злукою з Україною. Мадярське міні-терство Каролія видало закон автономії Руської країни“ дня 21. XII. 1918 р. правом окремого сойму і управою ерез руського ґубернатора і міністра.

Тимчасом посол американських країнців, Др. Гриць Жаткович еднався в Парижі з др. Бескидом і ів переговори з др. Бенешом і др. рамаржем, як чеськими делеґатами а мировій конференції. Всі три краєві ади зеднались в одну Центральну уську Раду в Ужгороді дня 8. мая 919 р. і ухвалили 16. мая 14 пунктів годи з Чехословакією, в яких зазна-ено домагання границь до Попраду і рава апеляції до Ліґи Народів. Але раниці означила — як повідомив др. енеш — сама мирова конференція з власних окремих зглядів“ по ріку г з Ужгородом включно. Протест, за-ожений Жатковичем у дра Бенеша, спокоєно запевненням, що се тільки ровізоричні границі, які полагодять і собою обі держави: Ч. С. Республика „Підкарпатська Русь“.

Жаткович згодився на утворення Директорії під своїм проводом і пя-ий успіхами поїхав до Америки. Че ький уряд заіменував тоді дра Брейху ачальником горожанської управи. Дня 8. листопада 1919 р. оголосив ґен. Енок енеральний статут з рамени Союза Народів про автономію адміні-трації, фінансів і шкільництва на ма-оруській мові. (Автономія полягає на ім, що „Підкарпатська Русь“ має мати вій сойм з 40 членів і висилає 9 послів о парляменту в Празі. Той Сойм має аконодатну власть у всіх язикових, кільних і релиґійних справах, в ділах ісцевої адміністрації і в других спра-ах, визначених законами Ч. С. Респу-лики. Ґубернатора іменує президент Ч. С. Р., але він відповідальний перед оймом.)

Як Жаткович вернув, іменовано ленів Директорії: о. А. Волошина р. Ю. Бращайка, Пузу і Ю. Гаджегу. Але ця Директорія не утворила свого рґану, ні уряду і втратила свою по-агу у народі. Жаткович не хотів прий-нити границь, предложених головою „Словацького Парляментарного Клюбу“, який признав за Підкарпатською Украї-ною тільки землі між Угом і Цирокою (се є: часть Ужгородського і Земплинського комітату). Він подався з Ди-ректорією до димісії 19. лютого 1920 р.

Тоді полагоджено справу успоко-єнням, що границі порішить парлямент Ч. С. Р. зі соймом П. Руси. Жаткович приймив місце ґубернатора 26. квітня с. р. з Ґуберніяльною Радою при боці. Він обняв уряд з віцеґубернатором др. Еренфельдом на початку мая, але не старався зеднати собі народу, ані навіть утворити поважної партії. Тільки вироблював плян для обезпечення авто-номії і домагався його принятя в цен-тральних властей. Домагався передовсім додання руських конскрипційних орґанів підчас обчислення людности в 1921 р. у спірних областях Земпліну, Шариша і Спишу.

Урядники тих жуп під проводом жупана Славіка оголосили листки перед конскрипцією, що „у Словенску не є ніяких Русинов“, а противне твердження є мадярською аґітацією. Колиж Жатко-вич переконався підчас конскрипції про тендеційне, по його думці, ведення спису людности, вніс резиґнацію 16. марта 1921 р., яку принято в маю. Жаткович поїхав до Америки добивати-ся міжнародньою дорогою сповнення домагань американських Русинів і всіх партій Підкарпатської Руси. Соймовик виборів ще не переведено з огляду на стан суспільности.

III.

Офіціяльне обчислення людности 1921 р. подає на Підкарпатській Україні 320.000 Українців, 102.998 Мадярів, 82.124 Жидів, 53.515 Москалів (москво-філів), 19.289 Чехословаків, 13.816 Ру-мунів, 7.721 Німців, 1.205 иншихъ народ-ностей. На сю мішану суспільність було 1921 р. 519 руських (українських) шкіл, 115 мадярських, 32 словацьких, 7 румунських і 6 німецьких. Одначе число „руських шкіл“ треба брати обе-режно, бо учителями в частині є люде, які ведуть руські школи далі в мадяр-ській мові не з переконання, але силою привички і інерції з браку підручників. Галичан учителів є поверх пів сотні і там ведеться школа на зразок галиць-ких шкіл в місцевій мові.

В школі заведено по думці статуту викладовою матірню мову, значить: українську з відтінями всяких льокальних говорів. Анкета язикознавців, скликана 15. червня 1921 р., заявилася за українською мовою на основі Лучкая і зміною правопису з давнього етимольоґічного на більш фонетичний. Але проти тої реформи піднявся голос „Учительської Ради“, скликаної 5. серпня с. р.

Др. Гриць Жаткович, б. ґубернатор Підкарпатської України.

Вона рішила увести граматику місцевої мови, не української, ані „москальської“, не на основі Лучкая, а на основі „русскої“ граматики Сабова в перерібці автохтонної комісії під проводом др. Гіядора Стрипського. Ту нехіть до уведення літературної мови належить пояснювати консерватизмом учительства, що мусіло би вчитися або української або великоруської літератури, а до сього не має воно охоти, а боїться конкуренції „зайдів“.

В більших містах є горожанські школи. Середнє шкільництво не стоїть так ясно що до мови. Ґімназій є чотири. В Ужгороді клясична повна ґімназія, обсаджена майже самими місцевими, послугується „язичієм“, в Мукачеві повна реальна ґімназія, ведена москвофілами, послугується великоруською мовою, а в Берегові, обсаджена Галичанами і Чехами (тепер до V. кл. 150 учен.), малоруською, себто українською мовою. Крім них отвирається у вересні с. р. нова реальна ґімназія в Густі, мова її залежить від людей, якими буде обсаджена. При кождій ґімназії є мадярські паралельки (знесені тілько в Ужгороді від першої кляси 1921/2 р.). Та крім них є офіціяльно признана мадярська повна ґімназія в Берегсасі, де на 400 учеників було 50% Жидів.

Учительських семінарій є дві мужеські, а дві жіночі: в Ужгороді карпаторуські, в Мукачеві „русскі“. З початком року засновано ще три торговельні школи: в Ужгороді, Мукачеві і Севлюші.

На школу ложиться з боку правительства великі фонди, бо всюди уладжено на державний кошт інтернати, де мешкає майже вся руська молодіж за малою доплатою.

Коштом держави з рамени Шкільного реферату уладжено підчас ферій 1920 і 1921 доповняючі учительські курси в Ужгороді, господарські курси в Мукачеві, та співацькі курси по ріжних містах. На слідуючі чотири роки висилає Шкільний реферат на кошт держави десять учителів з Підкарпатської України на університет до Праги. Він приготовлює і видає в Празі підручники для руської мови спершу для низчих кляс, призначені для ґімназій і виділових шкіл разом.

Взагалі Шкільний Реферат під проводом референта Пешека не жалує фондів для піднесення освіти і культури нашого народу. Брак одначе державної семинарії в народнім дусі, що виховала би як найскорше нових учителів. Тілько свідомі народні учителі можуть піднести культуру і освіту сільського народу найскорше і найпевнійше.

IV.

На культурнім полі поступає Підкарпатська Україна величезними кроками. За три літа перейшла період галицького відродження від Шашкевича до В. Барвінського. Тепер стоїть в 1870-их роках.

Перше місце в тій праці належить тов. „Просвіта“, основаному 9. мая 1920 р. Головою є др. Ю. Брашайко. „Просвіта“ має філії в Берегсасі, Густі, Ясеню, діяльних читалень 25. В товаристві зорґанізовано вісім комісій, з яких найбільшу діяльність проявила видав-

зича і театральна. Видавнича комісія видала кілька популярних і наукових книжок в области історії, літератури і мови Підкарпатської України*) і видвигвула з народу селянина письменника, Демяна Лукача. Бібліотечна комісія веде бібліотеку, зложену з 930 чисел, а 1200 томів, прислану тов. ім. Шевченка і „Просвітою“ зі Львова. Музейна збирає памятки культури Підкарпатської України. Подбала про задержання музея археольоґа Теодора Легоцького, який закупили були Жиди і хотіли вивезти за границю. Поробила ревіндикації наших культурних памяток з музеїв в Будапешті і Відні.

Театральна комісія оснувала Руський театр в Ужгороді, який істнує від 15. січня 1921 р. В склад його входять передовсім члени капелі Кошиця. Вистави і концерти бувають двічи на тиждень в міськім театрі в Ужгороді і на провінції по містах і селах. Режисером є Борис Кривецький з Київа. З кінцем серпня обняв провід театру Микола Садовський, відомий корифей української сцени.

Економічні институції переживають культурний розвій завдяки звязкови з Америкою і з Чехами. На чолі стоїть Підкарпатський банк в Ужгороді, оснований в маю 1920 р. за допомогою амер Українців. Дирекцію заповняють о. А. Волошин, Ю. Бращайко і К. Грабар. Банк має філії в Мукачеві, Густі та в Америці в Mc. Keesport „American Exchange Bank“. За перших 6 місяців було чистого доходу 250.000 корон ч. З перенесенням банку на площу Масарика близько торговиці тепер піднявся рух ще більше. Русофіли завязали конкуренційну институцію „Русскій народный Банкъ“, але він не видержує конкуренції.

Краєвий кооперативний Союз, оснований 15. квітня 1920 р. на основі 1½ міліона капіталу Ustřední Jednoty Cesko-slov. spolků. Дирекція складалася первісно з А. Волошина, Василя Гаджеги і дра Ю. Бращайка та з москвофілів Ілії Гаджеги і дра Гомічкова. Але вони виступили в лютім або не принято в члени дра А. Бескида і дра Гагатка. Заснували собі „Русскій кооперативный Союзъ“. Краєвий Союз має 6 філій (в Мукачеві, Севлюші, Густі, Волосявці, Іршаві, Перечині) та 76 дружеств по селах. Однак по селах нема кому їх вести. За те розвинулися склепи в Густі, Ясені, Веряци і Вижніх Верецких. Товариство має втрату, бо закупило багато рільничих машин, які не мають приноровлення в гірській Підкарпатській Україні. Крім сього є дві институції, засновані урядом: Сільський Господар і Товариство збуту худоби.

За ініціятивою Ев. Булки основано товариство інвалідів „Надія“ під проводом дра Ю. Бращайка. Ціль його: нести поміч военним інвалідам та вдовам і сиротам по вояках. „Надія“ має шість філій і поверх 100 кружків та 12.000 членів, з яких 90% є Українці. Мовою урядовою є українська.

Згадати належить „Комітет допомоги укр. збігцям“ в Ужгороді, оснований в червні 1920 р. за допомогою Червоного Хреста і амер. Українців. Комітет веде харчівню для біженців, видає обід і вечерю по 10 корон ч., для незаосмотрених даром, поки не дістануть платного зайняття. До кінця квітня видано 9569 платних обідів, 3969 безплатних; 9103 платних, 3783 безплатних вечер.

V.

Політичне життя не опирається ще на масах. Суспільність руська на Підкарпатській Україні оглядається не на народ, а на високу помічну руку з гори. Через це партії, хоч видають свої часописи, то всі вони підперті не членами партії, але зовнішніми фондами. Найважнійшим поки що здобутком партії є часопис по думці програми, яка є тілько здобутком культурним, бо видавана руською мовою. На Підкарпатській маємо слідуючі часописи тижневики:

1. „Руська Нива“, орган „руської хліборобської (земледільської) партії, основаної в серпні 1920 р. Редактором є др. Мих. Бращайко, адвокат з Г'усту. Ціль партії: дорогою найширшої автономії обезпечити господарські, культурні та політичні інтереси хлібо-

*) Історія Підкарпатської Руси Василя Пачовського (в двох частях); Літературні стремління Підкарпатських Русинів дра Вол. Барчака; О письменном язиці Подкарпаских Руснпов Августина Волошина (написана дуже добре і зі знанням).

робського руського народа". Головою є Андрій Товт, селянин з Дравець, членами хлібороби. Партія має секретаріяти і комітети по селах. Але живої аґітації між народом не переводила. 2. „Вперед", давнійше „Народ", орган соціяльно-демократичної партії, якої головою є Ев. Пуза, б. майор гал. армії, помічником його є Ст. Клочурак, студ. прав з Ясіня. Членами є безземольні селяне і робітники. 3. „Наука", орган незалежний Август. Волошина, заступає інтереси автономії, гр.-кат. церкви і національну народню думку, заснований 1898 р. Перемінився в щоденник „Свобода" з початком вересня 1921 р.

4) Русская Земля", орґан карпаторусскої трудової партії, якої головою є др. Бескид, б. посол до мад. сойму, голова Н. Ради в Пряшові, москвофіл. Редактором др. А. Гагатко та Цурканович з Буковини. Ширить аґітацію за православям і московську орієнтацію. 5) „Карпатская Русь", безпартійная національная газета (щоденник), виходить від половини серпня 1921 р. В склад комітету входять місцеві москвофіли, але пишуть галицькі, які мають свою друкарню „Школьної Помощи".

5) „Село", орґан сільської республіканської партії, основаної в серпні 1920 р Головою є Юрко Чвінь з Лучок Велики селянин, який змінив імя на „Бальог . Провід партії є в руках Чеха, Хловпека, земледілського інспектора в Мукачеві. Підпирають її чеські аґрарії. Ціль партії — укріпити чеський вплив. Ставиться ворожо до автономії.

7) „Карпаторусскій Вѣстник", орґан підкарпатського земледільського союза, основаного 1920 р. під головою Карпаторуса адв. др. Йосифа Каминського. Ширить автохтонну орієнтацію, прихильну Мадярам. 8) „Правда", орґан комуністичної партії під редакцією Ів. Мондока, Карпаторуса. Провід зедуть жидівські адвокати і Мадяре.

Ці три ґрупи часописів показують три напрями орієнтації тутешньої інтеліґенції, яка накидує свою думку народови з гори.

Окрім сього видаються місячники фахової орґанізації учительства: 8) „Народна школа" під редакцією В. Поляньского і М. Григашія в Ужгороді та 9) „Культура", фахова учительська часопись під ред. Василія Тиганія. Повстали в половині 1921 року. Стоять на автохтоннім ґрунті.

Український театр в Ужгороді. (Сцена з „Ой, не ходи Грицю").

Шкільний реферат видає 10) „Учи-ль“, місячник фахового змісту. 11) „Ві-очок“, місячник для дітей, оба під од. дра Панькевича і 12) „Зоря“, мі-чник дзя піднесення культури під ре-акцією І. Коханого. 12) „Pedkarpatska us“, чеський тижневик під редакцією arela Droža вид. Tov. jedn. Sokol. в жгороді. 14) „Наша оборона“, орґ. ов. інвалідів „Надія“ під ред. Танча-овського і 15) „Кооператива“, фа-овий орґан кооперативного Союза, ви-одить що місяця.

VI.

Стан розвою суспільности на Під-арпатській Україні рівняється станови алицької суспільности 70 рр. Замість ереведення орґанізації народу для про-вітного і економічного його піддви-нення, займається вона язиковим, пра-описним і релиґійним питанням. Інте-ліґенція орієнтується не на орґаніза-цію народніх мас, яка далаб їй силу, на державу, від якої сподівається по-ад і почестей. Тому у вирішуванню язи-кової і правописної справи стоїть на вигіднім становищі льокальної мови, поки не рішиться „східний вопрос“ Буде велика Росія — будуть інтеліґенти Ро-сіянами, буде Україна — будуть Укра-їнцями. В цілій суспільности дуже гли-боко закоріненний аристократичний дух. Звідси нахил до нехтування се-лянства і до прийому панської мови, що дорівняла би мадярській в їх очах. Мадярський дух, обожання мадярської літератури і історії увійшли в кров і кість середнього покоління, яке не може приноровитися до нових обставин.

Духовенство з еп. Паппом на чолі становить опозиційний елемент до ческого уряду тому, що досі не одер-жує ніякої платні, а „коблина і роко-вина“ з боку народу відпала. Говорить в більшости дома по мадярськи, до му-жика ставляться як до людини низчого рода, від якої вище стоїть кождий Жид. Тому й ненависть народу до попів дуже велика, яка відсуджує духовенство від політичної діяльности. Але нарід захо-вав глибоку побожність і привязання до руської церкви. Звідси нахил до пра-вославя, яке одначе не має відповідних священиків і не остоїться.

Учительство, добре ситуоване в дер-жавній службі і в дякоучительських школах, могло би відгравати велику ролю. Але воно мало обізнане з украї-нською культурою, якої його ніхто не учив — а дуже помалу забирається до її пізнання. Учительська орґанізація займається більше своїм матеріяльвим, як культурним піднесенням учительства і народу.

Селянство темне, але має в собі зарід глибокої інтеліґенції і розуму. Селянські діти виказують більші спо-сібности до науки, як мірні таланти інтеліґентних верстов. Але проти їх обра-зования виступає пасивний опір інтелі-ґенції. Селяне мали за мадярських часів економічні полекші в доставі хліба за роботу і сплавлювання дерева до Ма-дярщини, — тепер се відпало. Чеський уряд прихилив би селянство до себе переведенням земельної реформи і ре-візією жидівських процесів, які захо-пили землю, полонини, будинки і ху-добу обманом, лихвою і ласкою мадяр-ського уряду. Селянство на поставлене питання, під яким панованням йому краще, чи під Мадярами, чи під Руму-нами, чи під Чехами, — відповідає ди-пльоматично: „Та вже най буде, як є, — коби гірше не було!“

Але національна свідомість росте серед мас великанським потен-ціяльним темпом; маса має чутке ухо на все, що руське, що діється, чого спо-діватися. За те інтеліґенція заховує ре-зерву і жде зміни, замість переводити орґанізацію спосібного народу, який може їй дати силу і самопевність серед кождого режіму.

Холмщина і Волинь.

Написав ХОЛМЩАК.

В часі війни 1919 — 1920 р. під польську обсаду разом зі Східньою Галичиною дісталася частина земель, що належали вже до Української Народньої Республики: Холмщина з Підляшем і Волинь з Полісям. Це корінно українські землі, які наш народ замешкував від прасловянських часів, землі що в 1200 — 1340 р. спільно з Галичиною творили Галицько-володимирську державу, — судилося їм поки-що жити у тих самих відносинах, що галицькій волости, в тій самій неволі і недолі.

Простір і населення обсаджених частин Холмщини і Волині по обчисленням на 1914 р. було таке:

1. Холмська ґубернія (повіти Холм, Білгорай, Замосте, Томашів, Грубешів, Біла, Константинів, Володава) 10.445 км² і 841.000 населення, в чому 53% Українців, 24% Поляків;

2. Волинська ґуб. (пов. Володимир, Ковель, Луцьк, Дубно, Кремянець, Рівне, Острог) 40.548 км², 2.227.000 населення, в чому 70% Українців, 7% Поляків;

3. Городненська ґуб. (пов. Берестє, Більськ, Кобринь) 13.701 км², 715.600 населення, в чому 61% Українців, 12% Поляків;

Минська ґуб. (пов. Пинськ, Мозир) 15.910 км², 402.000 населення, в чому 76% Українців, 2% Поляків.

Разом простір Холмщини і Волині має 80.614 км², населення в 1914 р. було 3.185.000 душ, в чому Українці становили більшість коло 70%. (Для порівнання: Східна Галичина має 54.577 км² і 4.731.651 населення, в чому 64% Українців).

В часі війни 1914 — 1920 р. Холмщина і ще більше Волинь була тереном війни і незвичайно потерпіла через те. Московський уряд у своїй безглуздій політиці в 1914 — 1915 р. зарядив примусову евакуацію, — десятки і сотки тисяч Холмщан та Волинян перенесено у глибину Росії і вони пропали там марно через еміґраційні невзгодини. Німці і Австрійці в часі своєї окупації 1915 — 1918 р. евакуували знов цілі села на захід, — знов тисячі вимирали у злощасних таборах. Врешті і нова польська влада почала масові арештування і вязнення, особливо української інтеліґенції, — цілі сотки загибли через голод і всякі хороби в славних таборах і вязницях у Берестю, Домбю, Стшалкові й ин. Через те доволі густо засе-лені наші зэмлі запустіли страшно. Статистика переведена в грудні 1919 р. у північних повітах вказала катастрофальне обниження населення:

	Населення		Густота (на 1 км²)	
Повіт	1914 р.	1919 р.	1914 р.	1919 р.
Берестє	270.300	67.492	55	17
Кобринь	235.000	107.814	45	21
Пинськ	333.600	222.018	28	19

Так отже в кобринськім повіті населення зменшилось більше чим на половину, — в Берестейщині не лишилася навіть одна третина! Правда, в 1920—21 р. частина примусових еміґрантів стала вертатися на свої рідні села. Але новий управитель наших земель всею силою старається зломити цей поворотний рух: нещасних, знищених людей вязнять в етапах, відсилають у табори в глибину Польщі, арештують і вязнять як підозрілих о більшевизм! З великим трудом Холмщанин чи Волиняк може добутися до своєї власної землі. Кілько тепер населення, не знати напевно, — в кожному разі значно менше чим перед війною.

За те на опустошені землі поплила чужа, польська кольонізація. Поляки по-

вили собі мету знищити до решти раїнське населення і надати Холмні та Волині польський характер. льський сойм законом 17 грудня 20 р. призначив наші землі на кольоацію між Поляків, жовнірів польської іни. Кольонізуються не тільки давні нські маєтки, але й землі української ркви та монастирів. Тисячі десятин е віддано польським кольоністам, — нь в день пливуть з глибини Польщі ві ватаги заселювати і польщити мностраждальну Холмщину і Волинь. „Мумо піднести польське населення на олині до 75%, а тоді буде нам досить“, алився один із таких кольонізаторів. и справді Холмщина і Волинь мають ати польськими землями?!

Населення наших земель через війзубожіло незвичайно. Безнастанні квізіції московські, німецькі, австрійкі і найбільше польські забрали нарови майже весь живий інвентар. Так апр. в Ковельському повіті ще 1915 р. а 1 км² було 19 штук рогатої худоби, епер є 5 штук; свині і вці упали 7 на 1 штуку, коні з 4 на спалених зруйнованих будинків числять 32.000 цьому одному повіті Поля довгий ас лишались необсіяні і тепер щ остоять усткою. Найбільше потерпіло населення ад рікою Стохід, де велася все боротьба, — дотепер села там зруйновані і виюднені, останки людей живуть у земянках, гинуть з голодового тифу і инших хворіб.

Нещасне населення рятується як оже. Тисячі ідуть на заробітки на заід — на гірку долю, серед чужих, воогів. Свідомійше громадянство шукає іншої долі в орґанізації кооперативів. Кооперація на Холмщині і Волині перед війною стояла вже доволі високо, на східній Волині зросла дуже за час української влади. Польська влада зруйнувала її на ново і робить все можливе, щоби не дати тим орґанізаціям обновитися. Поки що сильнійше зорґанізовані тільки східньо-волинські повіти: Дубно, Кремянець, Острог, Рівне — є союз кооперативів і споживчих товариств, що ширять свою сіть на села. В днях 22 — 23 марта 1921 р. на Волині відбувся зїзд кооператорів і виробив плян дальшої праці. На жаль на західній Волині та в Холмщині дотепер кооперація стоїть дуже слабо.

Цій матеріяльній руїні Холмщини і Волині відповідає вповні руїна духового життя і національно-політичної орґанізації. За царської Росії ці землі були дуже мало освідомлені, — це був головний терен обєдинительної аґітації, яку вело головно чорносотенне духовенство. Український рух переслідувано і нищено всякими способами, — не дозволено ніколи на видавання української ґазети, переслідувано українську книжку, не дозволювано навіть на театральні вистави. Прийшла війна і західні окупації. І Німці і Австрійці з недовірям відносились до українства. Німці аж під кінець своєї влади дозволили у Білій на Підляші видавати українську ґазету і дали можність оснувати українські школи. В австрійській окупації тільки завдяки великій праці Українських Січових Стрільців можна було оснувати пятьдесять українських шкіл на Волині, — на ніщо більше не дозволено. Поляки, що були в австрійській окупаційній адміністрації, відразу трактували Холмщину як країну чисто польську, і Волинь почали вони також польонізувати. Українська влада по берестейським мирі на короткий час працювала на цих просторах; скористали з того найбільше східні повіти Волині, де заложено ряд шкіл і культурних орґанізацій. Польська влада і ці культурні почини знов зруйнувала.

Холмщина дальше вважається частиною корінної Польщі і польонізується безоглядно. Українці не мають тут ніяких прав. В уряді ні в суді українська мова не признається. Не дозволена ні одна українська народня школа, не говорити вже про середні школи. Коло 300 учителів Українців без посад. Завішено український часопис „Наше Життя“ і замкнено одиноке культурне товариство „Рідна Хата“ в Холмі. Кількадесять церков замінено на польські костели; в холмській катедрі, де лежать мощі короля Данила, основника Холма, богослуження провадять польські ксьондзи і в казаннях нищать український народ. Щоденна річ арешти, інтернування, конфіновання. Почин обновлення укр. орґанізації в Холмщині дав національний зїзд в Холмі 5 мая 1921 р. що вибрав свою делеґацію для дальшої праці.

На Волині українство від початку було сильнійше і не дало зломити себе

польській політиці. Утрималася тут частина основаних давнійше шкіл. Цих шкіл дуже небагато. На державних коштах є нпр. у володимирськім повіті 24 початкові школи, в ковельськім 27, у луцьким 65, — польських шкіл в кожному повіті у двоє більше! В цих українських школах зчаста вчать Поляки, що гаразд не знають української мови і тільки через школу польонізують діти. Все те низчі початкові школи, вищих початкових майже нема. Польська влада дуже неохотно відкриває українські школи. В багато місцевостях насильно накидаються польські школи або т. зв. утраквістичні з польськими учителями. Свідомійші села ведуть з польською школою рішучу боротьбу через зорґанізований бойкот і школи і учителя Поляка. Б деяких випадках повелося таки добути свою школу. Українське громадянство удержує своїми коштами цілий ряд приватних шкіл, так нпр. кремянецька „Просвіта“ має 15 своїх шкіл. Середні школи всі без виїмку на приватнім удержанню. З фахових шкіл утрималась тільки одна сільсько-господарська в Тростянці коло Рівного, український учительський семінар був також тільки один у Деражні коло Дубна. Українські ґімназії є дві: у Кремянці і в Луцьку, — в инших містах не дозволено, не вважаючи на всі заходи. В Кремянці є православний духовний семінар.

Опіку над малими дітьми, особливо воєнними сиротами, ведуть окремі захисти, найліпше зорґанізований у Ковлі. Ці захисти стараються противділати польонізації, яку ведуть польські охронки — сотки українських сиріт вивезено в глибину Польщі, де вони спольщилися. Позашкільною освітою займаються „Просвіти“, що мають головні осідки у всіх повітових містах і закладають свої філії по селах; нпр. „Просвіта“ в Луцьку мала 20 філій. При кожній „Просвіті“ є бібліотека з читальнею, бувають аматорські трупи, що дають вистави і концерти. Всюди святкуються святочно Шевченкові роковини. Місцева влада очевидно старалася робити всякі перешкоди, замикає читальні, заборонює вистави, не допускає людей на концерти і т. д. У східніх повітах у більших містах є всюди свої книгарні. На жаль, занепала цілком видавнича діяльність: Волинь з трьома міліонами Українців не має свого часопису, ані не друкує своїх книжок! Над справами культурної орґанізації Волині радив просвітній зїзд в Луцьку 14 — 15 лютого 1921 р., там порішено оснувати Обєднання просвітних товариств та розпочати Волинське видавництво. До національної праці береться теж духовенство; на повітовім зїзді у Володимирі 30. січня до 2. лютого порішено однодушно українізацію православної церкви. Духовний пастир Волині кремянецький епископ Діонизій, хоч родом Велакорос, прихильно відноситься до українізації.

Хоч Волинь розвинула досить значну орґанізаційну працю, дотепер не змогла вона добути для себе ніяких політичних прав. Українська мова в урядах таксамо зневажується, як за царської Росії; українські товариства мусять давати оповістки, печатки і вивіски в польській мові; таксамо вивіски крамниць мусять бути польські. До державних урядів і публичної служби Українців не приймають, — недавно позбавлено служби пару сот залізничників, десятки учителів Українців є без посад. Не дозволено на ніяку явну політичну орґанізацію, — партії орґанізуються потайки, також ананімно виступає Національний Комітет Волині.

Холмщина і Волинь поділяють ту саму долю, що Галичина, під одною, безоглядно руйнуючою обсадою. Конечне є близче познайомлення синів одної України, конечна спільна праця і орґанізація. Міжпартійний зїзд галицьких партій, що відбувся у Львові 3 і 4. черв. 1921 р. дав вказівку до цього в своїх резолюціях:

1) Зїзд посилає привітання українським політичним, культурним і економічним орґанізаціям, духовенству і всьому населенню Холмщини і Волині у їх боротьбі за права укр. народа.

2) Зїзд рішає війти у порозуміння з українськими політичними орґанізаціями Холмщини й Волині для уложення спільної тактики у справах, що торкаються всіх земель під польською окупацією.

3) Зїзд завзиває українську пресу, шкільні, просвітні, культурні й економічні товариства й орґанізації в Галичині навязати й постійно удержувати контакт з такимиж орґанізаціями Холмщини й Волині.

НАШЕ ВІЙСЬКО.

Українська Галицька Армія.

Написав Д. П—в.

Зродилась вона в душах народу цілій своїй величі не так давно перед сторичними подіями загально памятного листопада. Щойно перед всесвітньою війною українське громадянство почало жити кличами оружної боротьби. Але тільки кличами, бо внутрішнє переконання в конечність тої бороооьби, а — що важнійше — в її можливість, принесла зі собою аж всесвітня війна, рік 1914.

Лави Січових Стрільців, горде Українське Військо вязало славну традицію з теперішністю, вносило в українське громадянство ідеї чинного виступу, боротьби за себе, за звою будучність.

І кождий рік війни підсичував в українській нації нові надії, нові змагання, а кождий лицарський виступ Січового Стрілецтва наповняв її почуваннями сили.

Воєнні події на области Східної Галичини приневолювали український нарід в значній мірі жити життям воєнного табору. І саме тоді, коли багато треба було витрачати з майна і крови для чужих нам або байдужих справ, в душі народу по страшних переходах почала родитися віра в кращу будуччину, почала зростати надія на перемогу.

Ґрунт був незвичайно податний. Та чи думав хто перед другою половиною 1918 р. про орґанізацію сил для будучої боротьби? Ні, або мало хто. Але про це почали дбати Укр. Січ. Стрільці та приготовлятися до листопадової ночі.

І вона прийшла ця похмура листопадова ніч, і вона стала матірю Галицької Армії. І так, як непривітною була та ніч, так доля лукавила з Галицькою Армією за весь час її істнування.

Підготовча праця до цього тревала не більше 3-ох тижнів коштом 7.500 корон. Значить, майже без ніякого підготовлення (бо щож можна зробити за 3 тижні?) з одного розмаху народ створив свою Армію. А сталося це в тій Галичині, котра через шістьсот років стогнала в чужім невиносимім ярмі і де думка про збройний виступ не мала свіжих традицій.

В шість годил після обняття влади у Львові зачатками, першими орґанізованими відділами Української Галиць-

кої Армії впали теж і перші стріли з боку Поляків, і перші жертви за українську державність з нашого боку. І ті стріли падали довго-довго, а сини Галицької землі своїми буйними головами встелювали галицькі поля і українські степи. Від Сяну по Чорне Море розкидані кости галицьких вояків, український чорнозем зрошений їх кровю.

Зовсім природно, що кадрою для У.Г.А. повинні були стати У.С.С., як одинока зорґанізована частина. По части так і було. В боях у Львові становили Українські Січові Стрільці найбільшу і найсильнійшу частину. З хвилею опущення Львова остались У.С.С. на недовгий час майже одинокою частиною, на яку можна було все числити.

Армія зростала поволі. Де стояли австрійські кадри українських полків, там праця була улекшена. Були готові зачатки, котрі поповнювано новим прибутком. В місцевостях, де таких кадр не було, творено нові одиниці, очевидно, з великим накладом праці.

Після упадку Перемишля, а і згодом Львова, ціла увага військової влади була звернена на Львів. Всі частини, що приходили з запілля, ішли під Львів. Поволі затіснювався перстень довкола галицької столиці.

На північний і полудневий захід від Львова орґанізувалися тимчасові відділи з місцевих людей. Осередками формувань стали окружні команди Рава Руська і Самбір. Доки Поляки наступали незначними відділами, успішно оборонялись наші слабі і незорґанізовані відділи. Та довго це не тревало. Противник почав наступати сильнійше. Треба було посилати підкріплення із запілля не тільки під Львів, але і під Скаль, Раву Руську, Городок, Мостиска, Хирів і Лютовиска. І так помалу

Перегляд X. бриґади Диктатором др. Евг. Петрушевичем в Бердичеві 17. жовтня 1919 р.

творився довжезний фронт від Володимира Волинського по давню угорську границю, на держання якого треба було півмілїонової армії.

Довший час не було одноцільної орґанізації армії. Були куріні, ґрупи, бриґади, загони і т. п. Аж в половині лютого 1919 р. з приходом полк. Курмановича на шефа штабу армії, переведено одноцільну орґанізацію. І так: війська на північ від Львова стягнено в I-ий корпус; з військ, що облягали Львів, створено II-ий корпус, а з військ, що держали фронт вздовж залізниці

Львів — Перемишль, Перемишль — Хирів і дальше до угорської границі утворено III. корпус. Корпуси складались з бриґад, бриґади з курінів.

Ті три корпуси творили Українську Галицьку Армію.

В запіллю, в осідках окружних команд, зорґанізовано запасні тіла, яких похідні частини скріпляли фронт.

Склади бувшої австрійської армії були незначні. Була недостача одіння і обуви, а з дня на день зростала також недостача в узброєнню і муніції. Зимою висилано на фронт жовнірів без плащів і у „валянках“ замість черевиків. Зрозуміло, що армія тратила через те на вартости. Відпорність в бою зменшувалася. Недостача резерв впливала пригноблюючо на військо. Триста-кільометровий фронт був тільки слабою запорою для противника тоді, як ворожі ряди скріплено сильною, на европейський лад зорґанізованою армією Галлєра.

Прийшли удари на цілому фронті. Галицька Армія поспішно відступала. Звязки поміж частинами рвалися. Невдачі деморалізували українського жовніра. І через те армія перетворилася в масу, що з інстинктом самозбереження відступала все дальше і дальше. Цілковита недостача муніції не дозволяла ставити опору противникови. Здавалося, що Галицькій Армії прийшов вже кінець; що трикутник: Заліщики — Чортків — Гусятин стане гробом народнього війська.

Але тільки здавалося. Бо якраз тоді Армія здобулася на великий подвиг. Тільки одна побіда над противником і розбита, здезорґанізована армія ґураґаном понеслася вперед, ламаючи перешкоди, які передтим здавалися неможливими до поборення.

Це було 6. червня 1919 р.

Наступ II-го корпуса на Чортків, розбиття ворожої ґрупи, полонення 250 Поляків і одної батерії...

До цього в значній мірі причинилося зосередження всієї влади в руках одної людини Диктатора др. Евґена Петрушевича. На чолі Армії на місце ґен. Павленка станув ґен. Греків, енерґійний, працьовитий і талановитий вожд.

І ті три моменти, а саме: побіда, що внесла в армію віру у свої сили, енерґія Начального Вождя і Диктатора — створили нову армію, неподібну до попередньої ні формою, ні своїми ділами.

Диктатор
Др. ЕВҐЕН ПЕТРУШЕВИЧ.

Червневий наступ, що завів армію під Ходорів, Перемишляни і Броди зі стратеґічного становища був з гори засуджений на невдачу. Бо европейській техніці противника з нашого боку протиставлено тільки мужицькі руки, груди і здатне до найбільшої саможертви серце. Технічних засобів у нас не було; кількадесять тисяч набоїв скоро вистріляно.

Замовкли кріси, скоростріли, гармати. Лишився тільки український жовнір з баґнетом і вірою в побіду. І хоч прийшлося армії відступати перед переважаючими силами противника, то з завзяттям льва боронила вона кожного клаптика рідної землі. Це відступала вже не маса, а армія, свідома своїх цілей, готова на жертви, які вони й не були би, приготована навіть на те, що дорога до рідних хат провадить через Київ.

Дня 16. липня 1919 р. Українська Галицька Армія розпочала перехід Збруча і зараз таки мусіла випирати російсько - більшевицького наїздника. Ішла вона в невідоме Завтра на безкраї степи України. Провадив її ґенерал Тарнавський.

І чиж можна знайти подібний приклад в історії? Щоби гнана і вигнана з рідної землі армія, оборонюючись перед переслідуванням одного ворога, в

Пробоєвий курінь бриґади У.С·С. біля Камянця в серпні 1919 р.

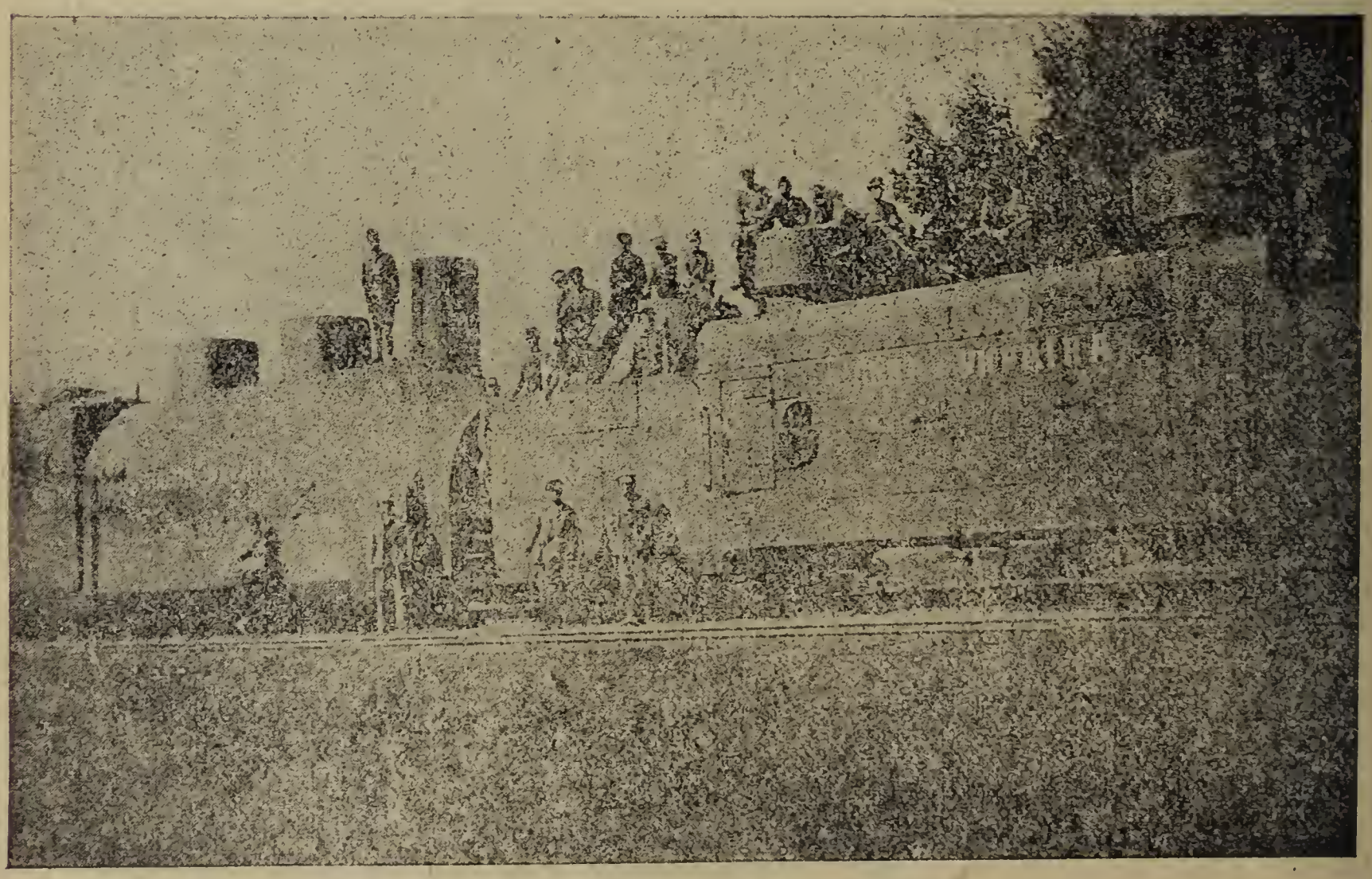

Панцирний потяг „Вільна Україна“ на фронті на лінії Христинівка—Умань в червні 1919 р.
(Старшини II полку У.С.С. враз з залогою панцирки).

той сам час вдавалася в бій з другим ворогом в ім'я народньої єдности, в ім'я добути волю братам, якщо собі не можна?

І більшевицькі війська не видержали могутніх ударів У.Г.А. В жорстоких боях побідником виходило все наше військо. Його похід перемінився в один великий тріюмф.

Ніхто не глядів, що діялось кругом. Що „тамошні" сиділи за печами і мали тільки слова вдячности за визволення з червоного ярма.

В пять тижнів від початку наступу дня 30. серпня 1920 р. Українська Армія вступала в серце України — Київ. Це було завершення славного кровавого походу. В українського селянина здобула собі Галицька Армія довіря, любов і запевнила собі поміч у нього. Галичане в очах українського селянина перестали бути чужинцями, стали йому рідними, „нашими". І в тому великий моральний успіх походу Галицької Армії.

На дорозі побіди станув новий ворог, тоді ще доволі сильний — московська реакція з ґен. Денікіном. І хто знає, чи із тої нерівної боротьби на два фронти Галицька Армія не булаб вийшла побідницею, якби на свойому шляху не стрінула вона ще нового ворога, лютійшого від двох попередніх, невмолимого, кровожадного і непоборного. Був ним т и ф.

І тоді осіню 1919 року почався період аґонії, завмирання. День в день приношено цьому новому ненаситному ворогови сотки й тисячі жертв. І це тревало дні, тижні, місяці. Армія перетворилась в шпиталь, який ради спасення мусів шукати потрібної собі помочі. Військо мусіло шукати виходу із страшного положення.

Перехід до Денікіна, а опісля до більшевиків — не галицького війська, а шпиталів Галицької Армії був епільоґом (закінченням) колись славної і могутньої Армії.

Здоровий дух бунтувався проти цього. Та немічне тіло просило прав для себе.

Так згинула наша Національна Армія. Так закінчилася перша доба нашої визвольної боротьби.

Чи Галицька Армія була висловом всіх народніх сил, всієї нашої спроможности? Безумовно ні! Це була тільки розмірно невелика частина н а р о д н ь о ї е н е р ґ і ї і с п р о м о ж н о с т и.

І коли та невелика частина народніх зусиль дала нам т а к у армію, то хтож може сумніватися в побіду народу при напруженню всіх його сил?

В будущині, в другій добі визвольної боротьби нас ожидає тільки побіда.

Київські Січові Стрільці.

Написав В. К—СЬКИЙ.

По вибуху останньої Російської Революції в марті 1917 року відразу відродилося українське національне життя на всій Великій Україні. В Київі повстала була Центральна Рада, котра спочатку видвигнула була клич федерації українських земель з Росією, а в січні 1918 року проголосила державну самостійність України. При Центральній Раді повстав Ґенеральний Секретаріят (кабінет міністрів) для всіх головних галузей суспільного життя. Відразу зажадали вони українізації частин російської армії, себто стягнення в одну українську армію всіх частин, зложених у більшости з Українців. Українізація російської армії поступала дуже швидко вперед, бо серед сірої салдатської маси замітно поширювалася українська національна свідомість.

В один час (підчас наступу Керенського проти австро-німецьких військ у червні 1917 року) українські корпуси були найкращими частинами всеї російської армії, котра під впливом більшевицької аґітації почала була розкладатися. В літі 1917 р. українська армія числила вже около 1,500.000 баґнетів.

Супроти розкладу в рядах російської армії, в один час здавалося, що Україні судиться побідно завершити війну проти осередніх держав. На

жаль, на Великій Україні було за мало національно свідомої української інтеліґенції, щоб опанувати широкі простори української землі, а українська армія не мала достаточної скількости добрих українських старшин. Ґенеральний Секретаріят і Центральна Рада не доросли до великанського завдання будувати українську державу з її власною армією, та ще до того серед тяжкої війни.

Осінню 1917 року анархія почала ширитися по Вкраїні, а українська армія почала дуже швидко розлітатися під впливом більшевицької аґітації.

В жовтні 1917 р. більшевики захопили владу в Петрограді й Москві. Здавалося, що більшевики не будуть перешкоджувати відродженню українського народу, але всупереч праву на самовизначення, яке вони спершу проголосили, більшевики зажадали уступлення Центральної Ради. Почалися сутички поміж рештками вірних Центральній Раді українських військ, і збільшевиченими російськими. Російсько-український фронт проти осередніх держав розвалився. Донські козаки почали війну проти більшевиків. Усю давню Росію захопив страшний хаос.

Дивним робом навіть у тому часі Центральна Рада радила над усім, тільки не над утворенням своєї власної армії, думаючи, що можна буде якнебудь наладнати відносини без проливу крови. Українські частини, котрі аж до того часу були вірні Центральній Раді, почали розходитися по домам, бо ніхто ними не олікувався. Навіть у самій столиці України, Київі, найкращі ґвардейські і матроські відділи порозбігалися, бо Військовий Секретаріят не дбав навіть про те, щоб достарчити їм харчів.

Таким чином при кінці 1917 року Центральна Рада опинилася без війська, без звязку столиці з рештою України, серед загального хаосу і — радила. З півночі почали наступати „більшевицькі отряди“, себ-то купи узброєної голоти грабіжників і бандитів. Вони швидко заняли Харків і Полтаву й посунули на Київ. Ґенеральний Секретаріят на лоб-на шию почав „орґанізувати військо“, себ-то творити відділи „вільних козаків“ під проводом усяких підозрілих глитаїв. Таким чином був даний початок тим „отаманам“ і „заго-нам“, котрі пізнійше стали нещастям України. Всі ці отряди „вільних козаків“ ані не думали йти на фронт; Ґенеральний Секретаріят вислав на оборону столиці на Чернигівщину відділ українських студентів університету, молодих хлопят, котрі не вміли навіть орудувати крісами. Цей відділ був оточений біля Крут і вирізаний майже до ноги Крути були гробом найкращої україн. ської молоді.

В тому часі виринуло Січове Стрілецтво в Київі. Йому судилося спасти українську державну думку перед неминучою загладою з боку більшевицьких орд і відограти таку велику ролю у державних змаганнях 1918 і 1919 рр., яку по заслузі оцінить щойно історія.

Ще перед тим, заки більшевики захопили владу в Росії, з усіх усюдів почали їхати на Вкраїну полоненві Галичане, щоб помагати в будуванню української держави. Не мало теж і зїхало в Київ давних старшин і стрільців У. С. С., котрі були в російському полоні. Серед них-то виринула думка зорґанізувати Січових Стрільців у Київі з метою походу проти Австрії для здобуття Галичини. В жовтні 1917 року був даний зазвязок Київського Січового Стрілецтва. Його душею був сотник Федь Черник (давний хорунжий У. С. С.).

До Січового Стрілецтва вступав тільки дуже революційний елемент, котрий рішив раз на завше зірвати з Австрією. Тому багато Галичан, передусім старшини австрійської армії, ставилося до Київського Січового Стрілецтва ворожо, вважаючи його „зрадниками“, а деякі українські старшини австрійської армії таки прямо відгрожувалися, що самі поставлять тих старшин, котрі зголосилися до Січового Стрілецтва, під австрійський військовий суд. Неприхильним теж до Січового Стрілецтва був і Ґенеральний Секретаріят і ставив йому всякі перешкоди в його орґанізації.

Початки Січового Стрілецтва були дуже важкі. Недоставало старшин. Сотник Федь Черник мав побіля себе всього двох-трьох старшин і кілька підстаршин У. С. С., а серед полонених Галичан, що зголосилися до Стрілецтва, вони ще не вспіли виробити собі того особистого довіря, яким замість дісціпліни можна

ержати військо підчас революційного
осу.

Більшевики були вже перед воро-
ми Київа, як до Стрілецтва прибули

Командант Січових Стрільців
Полк. Евген Коновалець.

які старі старшини У. С. С. як ось:
ндрій Мельник, Роман Сушко, Василь
чабський, Дмитро Герчанівський і ин.
чове Ствілецтво почало орґанізуватися
твердих рамках. Командантом став
лк. Евген Коновалець, Начальником
табу полк. Андрій Мельник. Було
ді дві сотні С. С. і формувалася третя
новобранців.

Вже в перших днях січня 1918 р.
на сотня С. С. разом з двома сотнями
йдамаків пішла проти більшевиків
Чернигівщину й Полтавщину і по-
дно боролася проти десятитисячної
ди Муравйова.

При кінці січня 1918 р. по дуже
ертім і кровавім бою друга сотня
чових Стрільців подавила більше-
цьке повстання в Київі і спасла Цент-
льну Раду.

Прийшлося одначе покинути Київ,
на вістку про повстання з Полтав-
ини стягнулися Січові Стрільці й гай-
маки в Київ, а за ними на Київ на-
янули орди Муравйова.

В початках марта 1918 р. німецькі
йська, покликані Центральною Радою,
йшли в Україну.

Січові Стрільці повернули в Київ, де почали горячкову військово-орґанізаційну працю. За півтора місяця в Київі стояв добре здисциплінований полк С. С., дві батерії, дві сотні скорострілів, дві кінні сотні. Дві третини Січового Стрілецтва творили Галичане, одну Наддніпрянці.

При кінці квітня 1918 р. за допомогою Німців був вибраний Гетьман Павло Скоропадський і повалена Центральна Рада. Доля України ще раз була в руках Січового Стрілецтва в тих днях. На жаль, Стрілецьке Командування в тому часі не визнавалося в політичних обставинах, бо занадто було заняте військово-орґанізаційною працею. Мимо надзвичайного боєвого настрою Стрільців, відповідний момент був пропущений і Стрілецтво, не погоджуючися з реакційним гетьманським урядом, зложило зброю.

Розійшлися Стрільці по всій Україні, з тяжким болем приглядаючися орґіям гетьманської реакції і всій політиці Гетьмана, котра неминуче вела до союзу з Москвою.

У серпні 1918 р. Стрілецька Рада (збір найвизначнійших стрілецьких старшин) рішила, що на Україну надвигається небезпека втрати державности за

Начальник Штабу С.С.
Полк. Андрій Мельник.

ціну союзу з чорносотенною Росією (ґен. Денікін і Краснов). Вона рішила за всяку ціну ще раз зібрати Стрілецтво, щоб виступити в обороні українських державних змагань на випадок небезпеки.

Всяких способів уживаючи, одержано дозвіл формувати Січове Стрілецтво в Білій Церкві (150 — 200 верст од Київа). Деякі московські міністри вже тоді звертали увагу Гетьманови, що Стрільці його повалять.

Зїхалися знову Січові Стрільці в Білу Церкву і почалася там горячкова праця. Кожен давний Стрілець інстинктивно відчував, що надвигається нова буря. Вимагано від старшин і Стрільців останніх фізичних і моральних сил, щоб поспіти з орґанізацією. Заняття були розложені не на години, а на мінути. Все, що було слабе або фізично, або духово, — тікало із Січового Стрілецтва у світ за очі. Осталося тільки чотири сотні піхотинців (около 100 Стрільців кожна), 20 кіннотчиків, одна полева батерія і 12 скорострілів. Алеж це був відділ сильнійший від сталі.

В осени 1918 р. затихла вся Вкраїна. Селянські повстання були кроваво здавлені По селах швендялися гетьманські „карательні експедиції“, знущаючись над населенням. Україна лежала тихо, скровавлена, виснажена.

Стрілецькі предбачування сповнилися. Дня 15. листопада 1918 року Гетьман проголосив федерацію з чорносотенною Росією

На вістку про те, Січові Стрільці проголосили Українську Народню Республіку з Директорією на чолі, заняли Білу Церкву й рушили на Київ. Стрільці завше вірили в свою щасливу звізду, і в тому часі кожен Стрілець був глибоко певен у тому, що здобуде Київ. Алеж розумово розважуючи можливости побіди, — Стрільці приходили до переконання, що йдуть на певну смерть.

Під Мотовилівським лісом на 40 верст од Київа, стрілецький аванґард зустрів десятикратно сильнійші московські офіцерські отряди. По кількагодинним надзвичайно кровавім бою, в хвилі, коли ворожа перевага вже почала оточувати стрілецький аванґард, наспіли головні стрілецькі сили. Навіть тоді один Стрілець приходив на чотирьох противників. Московські відділи були в пух і прах розторощені, покидаючи на полі бою около 600 трупів.

Побіда була окуплена смертю душ Січового Стрілецтва, сотника Федя Чер ника, одного з найкращих стрілецьки старшин сотника Миколи Загаєвича кількана йцяти наших Стрільців. Бій пі Мотовилівкою був стрілецькими Термо нілями і Маратоном. Січ. Стр. доказали що вірою у велику справу можна побо роти навіть не знати як сильного ворога

По пятах ворога, що в павічному пе реляку відбігав на Київ, на столицю на ступали чотири сотні Січових Стріль ців, у деяких сутичках баґнетом виби ваючи з позицій десятикратно сильнійш ворожі відділи (с. Крюківщина, Гатне Красний Трактир, ст. Жиляне і и.).

На вістку про побіду під Мотови лівкою запалала вся Вкраїна від кра до краю. Обеззброєні були німецькі вій ська, а в грудні 1918 року заняти Київ.

Тимчасом із півночі знову насу нули більшевики. Селянська маса н була ще в тому часі свідома цілей укра їнської держави. Вона покидала фрон перед незначними більшевицькими від ділами. На Вкраїні виринула чиста язв „отаманів“ із їхніми бандитськими „за гонами“. Жмінка Білоцерківських Січо вих Стрільців не була в силі опанувати всього українського хаосу.

Мимо кількох побідних боїв пі проводом стрілецьких старшин на Лі вобережі (сотн. Андрій Домарадськи під Полтавою, полк. Роман Сушко пі Гребінкою), приходиться в лютім 1919 р покинути Київ.

З того часу серед безнастанни боїв реорґанізується селянські маси, зіб рані в т. зв. Корпусі Січових Стрільців котрий повстав з Білоцерківського Січо вого Стрілецтва підчас повстання прот Гетьмана і з початку числив ок 30.00 люда. Приходиться опанувати сваволь в рядах Корпусу, взяти в руки всяки авантуристичних „отаманів“ зпоміж старшинства, котре попало в Корпус подавити грабіж і мародерство. Важн заслуги положив тут сотн. Ярослав Чиж

Алеж уже март 1919 року прино сить замітні успіхи в цій внутрішньо реорґанізаційній праці в Корпусі С. С Дуже криваві і вперті кількадневі бо за Бердичів (під проводом підполковн Івана Рогульського), у яких Стрілецтв

втратило ок. 1500 люда вбитими й ра-
неними, вправді кінчаться безуспішно,
але за те відроджують нове Січове Стрі-
лецтво. Славна оборона Шепетівки, кот-
ру вів новий Начальник Штабу Кор-
пусу С. С., тоді полк. Ґен. Шт. Марко
Безручко, бої під Судилковом, Миропо-
лем, Острогом, Староконстантинів—Про-
скуровом, М. Санихою, В. Пузирками,
Миколаєвим і Чорним Островом, База-
лією, Фрамполем і — їм-же імя леґіон,
— не на площі муштри, а на полі бою
кристалізують нове Січове Стрілецтво,
котре в тому часі вже цілком утратило
характер галицької частини, а набрало
признак всеукраїнського війська, у яко
му затерлися всі галицько-наддніпрян-
ські ріжниці.

22. і 23. липня Січове Стрілецтво розгромлює ціле праве крило більше-вицької армії під Карабчіївкою, в бою, вибореним знаменитим проводом Стрілецького Штабу (полк. Ген. Шт. Марко Безручко, полк. Ген. Штабу Юрій Отмарштейн). Цей бій поширив „чотирокутник смерти", відбив большевиків від Збруча і дозволив Галицькій Армії, котра перейшла на вел.-украін. державну територію, без натиску з боку ворога заняти призначені для неї позиції.

Стрілецтво відбуває новий похід на північ у звязку з Галицькою Армією і доходить аж до північних етноґрафічних меж України, при чому відзначився 1 п. п. під проводом сотн. Івана Андруха.

За цей час іде горячкова праця над поповненнями, котру веде Стрілецький Кіш, заложений у Староконстантинові (підп. Іван Чмола). Тимчасом у жовтні приходиться Стрілецтву перейти на проти-денікінський фронт аж над Дністер.

Через звязок Галицької Армії з Денікіном рештки Січового Стрілецтва відступили назад на Волинь. В стрілецьких рядах шаліє тиф; хорих і ранених приходиться покидати по дорозі за ціну спасення стрілецьких гармат. До Волині дотягають жалкі рештки Стрілецтва — по кільканайцять Стрільців на полк. За те ні одна стрілецька гармата не попала в ворожі руки, їх віддано пізнійше селянам.

З кінцем листопада 1919 р. Корпус С. С. дістає демобілізаційний наказ і з того часу Січове Стрілецтво перестає істнувати як військова частина. Січові Стрільці розсіваються по всіх українських землях, скрізь працюючи — хто у кровавім бою, хто мирною працею — над створенням підстав для Соборної Самостійної України, котра швидче, чи пізнійше буде здобута.

Частини Січового Стрілецтва — передусім артилерія (командант всеї артилерії С. С. підполк. Роман Дашкевич)— боролися на всіх фронтах проти всіх ворогів Української Держави. Два доволі добрі полки артилерії брали участь в облозі Львова. Поодинокі батерії Січових Стрільців боролися у всіх поважнійших боях на всій українській землі від Одеси, Харкова й Полтави через Чернигівщину й Волинь аж по Сян. Історія всіх стрілецьких частин, котрі були приділені до инших відділів, моглаб таким чином стати історією всеї української армії і всього нашого визвольного змагання останніх літ.

Визначнійшими старшинаии С. С., крім вичислених, були: сотн. Михайло Матчак (давний У. С. С.), сотн. Франц Борис (давний У. С. С. команд. кінноти С. С.), сотник Федь Микуляк (давний У. С. С.), Др Іван Рихло (давний У. С. С. санітарний шеф Корпусу С. С.), сотн. Василь Соловчук (давний У. С. С.), сотн. Гриць Гладкий, сотн. арт. Михайло Курах, сотн. арт. Дмитро Бурко і и. *)

Зпоміж старшин Наддніпрянців відзначилися передусім: сотн. Бутовський (згинув під В. Пузирками), полк. арт. Дмитро Михайлів (помер на тиф), сотн. арт. Філіпович, пор. арт. Білодуб, підполк. арт. О. Голубаїв, сотн. арт. Д. Іньків, сотн. Мусій Ященко, сотн. Тиміш Виборний (ком. 6 п. п. С. С.) і багато инших*)

При підвисшуванню степенів січово-стрілецьких старшин ніколи не було міродайним те, як довго служив даний старшина в австрійській чи російській армії. Міродайними були тільки здібности, заслуги і вартість даного старшини для Січового Стрілецтва. Таким чином для мо-

---

*) Заслуговувалоб на згадку ще дуже багато старшин, передусім зпоміж молодших, яких імена ще будуть похвально згадані побіч імен визначнійших підстаршин і Стрільців в обширнійшій історії Київського Січового Стрілецтва.

лодих, здібних і повних енергії й ініціятиви старшин отвиралися в Січовому Стрілецтві дуже широкі можливости, а відпадали від Січового Стрілецтва всякі карієровичі, або люде занадто пересяклі

Старшина Корпусу Січових Стрільців.

Від лівого до правого боку сидять: Данилевич (інтенд. корпусу), сотн. Михайло Матчак, полк. Марко Безручко (нач. штабу), полк. Евген Коновалець (командант корп.), полк. Роман Сушко (нач. II. дів. корп.), полк. Юрій Отмарштейн (нач. штабу II. дів. корп.), сотн. Іван Юріїв; стоять: сотн. Максим, сотн. Петро Пасіка, підп. Цівірко, сотн. Стронціцький, пор. Савойка, хор. Николин.

австрійським чи російським духом. Київське Січове Стрілецтво було за весь час свого істнування центром, довкруги котрого ґрупувалися всі инші збройні сили Великої України. Сміло можна сказати, що, якби Стрілецтва не було в січні 1918 року, або в листопаді тогож року, то українська державна думка булаб притихла, а відродження нашого народу, котре відбулося протягом трьох літ, булоб можливе щойно по тяжкій і довгій праці, для якої потрібно булоб кількадесяти літ. Таким чином Січове Стрілецтво було далеко впереді перед усім народом. Ані підчас Центральної Ради, ані підчас Гетьмана, ні Директорії ще не прийшов був час на те, щоб Велика Україна стала самостійною, бо селянські маси ще не розуміли того, що це є власна держава. А без того, щоб селяне піддержували свою владу і взяли участь у боротьбі за самостійність — тої самостійности осягнути не можна. Алеж своєю боротьбою Січове Стрілецтво розбурхало селянські маси на Вкраїні, котрі помалу переконалися, що Самостійна Україна їм потрібна Доказом того є селянські повстання проти московських більшевиків і прихильність ,з котрою селяне тепер витають кожний військовий відділ, який бореться проти Москви.

Таким чином уже сьогодня прийшов час на створення української держави і вона швидче чи пізнійше повстане на руїнах Росії. І саме тут поклало Січове Стрілецтво величезну заслугу.

Цілю Січового Стрілецтва завше була Самостійна Соборна Україна. Стрілецтво вірно бороинло кожен уряд, котрий змагав до тої ціли. За те воно кожної хвилі було готове виступити проти всякого, хто цею цілю попробував би торгувати.

Січове Стрілецтво завше було ворогом усякого насилля в нутрі держави. Воно вважало, що українська держава повинна опертися не на примусі й насильствах, а на бажанню всіх українських громадян. Тому Січове Стрілецтво завше змагало до демократичного ладу і було ворогом реакції. Воно було ворогом російських більшевиків, котрі хотіли силою накинути свою владу на Вкраїні. За те Січове Стрілецтво завше готове було підтримувати таку владу, котру вибрав би собі сам народ і такий устрій, котрого справді бажалоб собі населення. Земля селянам, визволення робітництва з нужди і гніту, свобода думки, слова і віри для всіх громадян України без ріжниці національности й переконань — ось стрілецькі ціли. Стрілецтво ніколи не боронило інтересів одної якоїсь кляси. Воно боролося за волю всіх поневолених і ніколи не хотіло дозволити на панування одної тільки кляси над усіми иншими.

Годиться нарешті згадати про Стрілецьку Раду. Так називався збір найвизначнійших стрілецьких старшин, покликуваний командіром Січового Стрілецтва кілько разів треба було приняти важні рішення, чи то відносно політичних подій, чи внутрішньої орґанізації Стрілецтва. Ці рішення були потім по-

вані до відома Стрільцям і таким чи-
м Стрілець завше і дуже точно знав
о цілн, за котрі він бореться. Стрі-
цька Рада була інституцією конче
грібною з огляду на внутрішній хаос
Вкраїні і на можливість деяких по-
тичних авантюр. Доказом того, що
рілецька Рада була потрібна, служить
чби вибір Гетьмана і повалення Цент-
ральної Ради, котрі ніколиб не відбу-
лися, якби Стрілецька Рада функціону-
вала в тому часі як слід. Рішення Стрі-
лецької Ради мали завше далекосяглий
вплив на розвій подій на Вкраїні, хоча
Стрілецька Рада тільки дуже рідко ого-
лошувала свої рішення перед ширшим
(не-стрілецьким) загалом.

СЛОВО.

ово, чому ти не твердая криця,
о серед бою так ясно іскриться?
м ти не гострий, безжалісний меч?
й, що здійма вражі голови з плеч?

Ти, моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з піхви готова,
Тількиж ти кров з мого серця проллеш...
Вражогож серця клинком не пробеш...

гострю, виточу зброю іскристу
ільки достане снаги мені й хисту,
отім її причеплю при стіні
шим на втіху, на смуток мені.

Слово, моя ти єдиная зброє,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

язне клинок об залізо кайданів,
де луна по твердинях инших мечей,
рінеться з брязкотом инших мечей,
гуком нових, нетюремних речей.

Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброє моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам.

Леся Українка.

ТЮРМА ЗА ВОЛЮ.

Я не боюсь тюрми і ката,
Вони для мене не страшні:
Страшнійш тюрма у рідній хаті,
Неволя в рідній стороні.

Мені не встид носить кайдани
За волю краю і братів,
То сором — золоті жупани
Носить, нанявшись у катів.

Нехай нас мучать і катують,
А слова правди не убють;
Нехай кати всі бенкетують,
Час прийде — разом пропадуть...

Що нам тюрма?!—То слава наша,
Ми всі тепера у тюрмі.
Всі пем одну ми скорбну чашу
Одна вона тобі й мені.

В кого є совість і надія,
Того ця чаша не мина,
Той випити її зуміє
Усю, усю, до дна, до дна!

Кого у краще віра гріє,
Тому ця чаша не страшна,
Вона привабить ще надії
І більше укріпить вона.

О. Вернволя.

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ НА ЗАХОД

Подав МИКОЛА ЧУРИЛО.

Ми є очивидцями Великої Російської Революції, що четвертий рік вже не тільки кріваво і болючо стрясає цілим Сходом Европи, але й голосним відгомоном відбивається у цілім світі. Попередницею оцеї Російської Революції була велика Французька Революція, що вибухла 1789 року і захопила собою в дальшім розвитку (1848 рік) майже всі краї Европи, та спинилася на межах царської Росії.

Вже й передше, до Французької Революції, були революційні рухи в менших розмірах. Вже в старій Греції виступав народ проти панування дуків, багатирів і самодержців. В давнім Римі, що під свою владу підгорнув був майже цілий тодішній культурний світ, міська біднота і обездолене селянство боролися за землю і волю. Під кінець середніх віків вибухли великі селянські повстання в Анґлії і Франції, а трохи згодом селянська війна в Німеччині і анґлійська революція, а також велике повстання українського народу під проводом Богдана Хмельницького, що сколихнуло цілим Сходом Европи та згодом довело до упадку могутню польську державу.

Та всі ті революційні рухи були менше або більше відокремлені, вони звичайно не поширювалися поза межі одної країни чи держави, вони не обхоплювали цілих країн і народів, не полоняли собою всі серця і уми. Аж Велика Французька Революція, що на своїх прапорах виставила декларацію прав людини і горожанина, відбилася широким відгомоном в цілій Европі. Вона започаткувала серію революцій на европейськім континенті, котрі справді довели до визволення людини з ярма панів і упривілеєних, котрі майже цілій Европі дали конституційний лад та створили умови до незвичайного розвитку і поступу людства.

Бажаємо коротенько представити хід революційних подій на Заході, бо тоді більш зрозумілим буде нам розвиток сучасної російської революції, котра шаліє на цілім Сході Европи, втягнувши в свій круг і українську землі.

Анґлія.

Давно в Анґлії, як і в цілій Европі, панували великі землевласники, маґнати, котрих там називають лордами, як у нас ґрафами або баронами. Та з часом Анґлія почала загортати під свою владу величезні краї по всій земській кулі. З тими краями розпочали торго-

о анґлійські купці, котрі через те
ке збагатилися і змогутніли. А ві-
мо, що хто почуває себе сильним
агатим, то хоче мати владу в своїх
ках. А тут владу справували само-
асно король із своїми льордами. І от
цю владу розпочинається в Анґлії
XVII. ст. затяжна боротьба між ба-
гими купцями-торговцями і шляхтою-
рдами. Багаті торговці, або — як
годня говорять — велика буржуазія
ські багатирі), домагаються поши-
ння прав парляменту і обмеження
ролівської власти. Під знаменем тої
літичної боротьби, боротьби за владу
ержаві, проминув цілий XVII. вік.
ій вік замикає собою й Велику Ан-
ійську Революцію, що тягнулася майже
ацять літ (1642—1660) і покінчилася
мертненням короля та проголошенням
спублики.

Поруч великої буржуазії взяла у-
сть в тій політичній революції і бі-
ота, незаможні люде, що хвилево на-
ть взяли були верх над багатирями.
днота навіть переважила була бага-
рів і виставила свої кличі, свою про
аму, що не могла подобатися великій
ржуазії. Біднота жадала переміни
гнуючого ладу в напрямі усунення
ткової нерівности. Це відштовхнуло
д революції велику буржуазію, а на-
ідок цього був такий, що в 1660 р.
ивернено знову монархію. Та боротьба
власть продовжувалася. І от вже
1679 р. появився закон про обмеження
мволі королівської адміністрації (у-
рави), який одночасно обезпечив нена-
ушність особи. Девять літ пізнійше
688) вийшов „біль (закон) про права“,
трий закріпив передову ролю парля-
енту в громадськім життю, та поста-
вив „основні права“ горожан. В р. 1701
явився „акт про престолонаслідство“,
о затвердив державний лад, який тепер
азивається парляментаризмом,
який в загальних зарисах зберігся до
инішнього дня і дав змогу Анґлії стати
зітовою державою. Велика Анґлійська
еволюція XVII. віку покінчилася, як
ачимо, побідою багатого міщанства,
котрим були приневолені ділити владу
олись едино-управнені і упривілеєні
аґнати-льорди.

В другій половині XVIII. ст. Анґлія
ережила новий переворот на полі го-
подарського життя. Нові винаходи спри-
чинили зріст фабричного витвору, а одночасно звузили ручну ремісничу обробітку. Таким чином в північно-західній Анґлії повстало багато фабрик, зявилися нові заводи, а то й повстали нові великі міста. Сільське населення в пошукуванню за працею горнулося до нових міст і фабрик.

Велика промисловість, що народжувалася в Анґлії, стояла осторонь влади, яку мали в своїх руках льорди і великі купці-міщане. На цім підкладі наступив розрив між парляментом і новими суспільними клясами, що творилися в промислових осередках. Новоосновані і вибуялі міста через перестарілу виборчу систему не мали своїх представників в парляменті. І тому початок XIX. ст. заповнений боротьбою за розширення виборчого права. Часом ця боротьба переходила в дуже бурливі форми. На мітінґах (вічах) просто лунали поклики до повстання. Парлямент засипувано петиціями в справі виборчої реформи. На мітінґах часто приходило до боротьби з поліцією. Виставлено домагання, щоби парлямент відмовив правительству податків. В таких обставинах уряд не мав иншого виходу, як тільки здійснити виборчу реформу. В р. 1832 ухвалено нову виборчу реформу. Ця нова політична революція у виді законодатного акту забезпечила ширшим масам, головно великій і малій буржуазії, вплив на державні справи.

Саме тоді, коли посідаюче міщанство добилося політичних прав, коли вже не тільки льорди, але й купці та промисловці засіли в льондонськім парляменті, розпочався робітничий рух. Перехід промисловости від ручної праці до машинової зменшив скількість робочої сили. Через те багато робітників, що були заняті в промислових підприємствах, лишилося без праці. Повстала велика сила безробітних, котрі продовжували своє гірке животіння головно шляхом гуманітарної акції громадянства. Одночасно через надмір безробітних понизилася заробітня плата. В р. 1837 розпочалася тяжка економічна кріза. Число безробітних ще збільшилося, заробітня плата знову зменшилася, ціни на хліб пішли в гору. І тоді серед невимовно важких умовин розпочався політичний робітничий рух. В р. 1837 засновано в Льондоні „Ассоціяцію робіт-

ників", котрої кличем була боротьба за тим, щоби всім клясам громадянства забезпечити рівні політичні і соціяльні права. Слідом за Льондоном подібні ассоціяції (спілки) повстали у всіх важнійших промислових осередках. Цей політичний рух робітників є відомий під назвою чартизму.

Першим домаганням, яке виставили чартисти, було здійснення загального виборчого права. Розпочалася широко закроєна аґітація, уладжувано мітінґи і демонстрації. На початку 1839 р. чартисти скликали до Льондону свій зїзд під назвою Національного Конвенту, на котрому постановлено проголосити загальний політичний страйк, якщо парлямент відкинув би їхню петицію. В половині червня дійсно надійшла до парляменту петиція чартистів, скріплена мілїоном підписів. Там представлювано важке положення народніх мас і жадано загального і тайного виборчого права та вибору парляменту на один рік. Місяць пізнійше парлямент відкинув робітничу петицію, але Національний Конвент не відважився перевести в діло свою погрозу і не проголосив загального страйку. Небавом провідників чартизму арештовано, а Конвент розійшовся. Ще нераз чартисти скликували свої конґреси, ще нераз подавали петиції, та парлямент все їх відкидав.

Рух чартистів був виключно політичним рухом. Згодом зазвучали там нотки про земельну реформу, та анґлійський пролетаріят був вже відірваний від землі і на першім пляні у нього була журба за свою власну долю. В 50-тих роках мин. століття анґлійські робітники починають орґанізуватися в професіональні союзи, т. зв. тред-уніони, що обєднали в своїх рамках величезну більшість кваліфікованих робітників. Тред-уніони не відмовилися від всяких мрій в напрямі корінного перестрою істнуючого соціяльного ладу, а всі свої сили повернули на постепенне поліпшення істнування і умов праці робітників. І справді їм вдалося добитися поліпшення умов праці. Виборча реформа 1867 р. допустила до голосу кваліфікованих робітників, так що від 1874 р. починають зявлятися в анґлійськім парляменті представники робітників. Маркситський соціялізм ніколи не зробив більших поступів серед анґлійського робітництва. Основана у в 80-тих рок „Соціял - демократична федерація" мала симпатій серед анґлійського пр летаріяту. Під кінець 80 тих років зяв лися нові тред-уніони в противенст до старих. Були це орґанізації некв ліфікованого, простого робітництва. Б були вони спілками самопомочі, як ста тред-уніони, тільки боєвими орґаніз ціями, що знову починають брати участ в політичній боротьбі. Робітничий ко ґрес 1899 р. творить обєднану орґан зацію тред-уніонів, що зєднали в свої рядах всі робітничі орґанізації: тред уніони, кооперативи і соціялістичн партії. Ця обєднана робітнича орґан зація згодом перемінилася на „Робіт ничу Партію" (Labour Party), щ таку величезну ролю відіграє тепе в політичнім життю не тільки Анґлії але й цілого світа.

На XX. століття припадає небу валий зріст тред-уніонів і вплив в по літичній і суспільній боротьбі. Кол в 1905 р. в „Робітничій Партії" начи слялось около 900 тисяч членів, то р. 1913 їх число досягло майже 4-ох мі ліонів.

Після війни значіння анґлійськ „Робітничої Партії" зросло ще більше Анґлійський президент міністрів є дуж чуткий на голос цеї всесильної орґані зації. Ми бачимо, як ця партія намага ється шляхом компромісу звязати старий лад з новим, що його проголосила ро сійська революція.

Ірляндія.

Доля цеї країни дуже схожа до нашої. Анґлія, завоювавши Ірляндію, старалася всіми способами знищити ірляндський народ, його мову, культуру, забрати його землю і повернути в раба, наймита анґлійського панства. Від хвилі завойовання Ірляндії боротьба проти анґлійського панування ніколи не вгавала. І хоч ірляндському народови видерто основу його істнування — землю, хоч ірляндських селян повернено в наймитів і форналів на панських ланах, хоч приневолені голодом сотки тисяч Ірляндців мусіли мандрувати за океан, у вільний край Вашінґтона, хоч навіть рідну мову відібрано ірляндському народови, то мимо того від першої хвилі погноблення Ірляндії аж до нинішніх

сів, коли чуємо про боротьбу т. зв. ифайнерів, отже поверх 700 літ, — іває вперта боротьба проти Анґлії за мостійність ірляндського народа, за залежність Ірляндії.

Ірляндці є католиками, — Анґлійці отестантами. І тому мимо того, що ляндці навіть свою мову були втрали, їх віра зберігла їх від винародовлення. Так само було і в нас. Наша ляхта перейшла у польський табор, ше міщанство винародовилося, лишив-, як згірдливо казали Поляки, тільки лоп і поп" і наша церква. І той „хлоп поп" привязані до своєї церкви збегли наш народ на західній области країнської землі від загибелі і затрати.

Історія Ірляндії в XIX. ст. є істоею безнастанної, невгаваючої революції. А коли навіть втихала революйна стихія, то хиба на те, щоби згодом озгорітися з новою силою. Головною равою Ірляндії є земельне питання. а початку XIX. ст. майже вся земля Ірляндії находилася в руках великих емельних власників, головно Анґлійців. емельні власники винаймали ту землю рендарям, а ці знову, поділивши її на рібні пайки, відступали на дуже важих умовах безземельним селянам. Аренарі будували на винаймлених ґрунтах осподарські будинки. Часто бувало, о земельні власники самовільно відирали арендарям винаймлену землю, е платячи нічого ані за виставлені будинки, ані за вклади, вложені в господарство. До тогож крім економічного рма придавлювало ірляндського селяина політичне ярмо. Як вже згадувано, ляндці є визнавцями католицької віри, по анґлійським законам католики ані е могли мати виборчого права, ані не огли займати ніяких урядових посад. аким чином ірляндський народ був озбавлений навіть засобу оборони своїх рав. Управа краю спочивала в руках нґлійців-протестантів, що переселилися Ірляндію. Пануючою, правительственою церквою була анґліканська церква Ірляндці-католики були обовязані платити податки в користь тої церкви.

Велика Французька Революція, що ироким відгомоном відбилася майже цілій Европі та пробудила надію на изволення серед гноблених народів, ала товчок двом повстанським спробам Ірляндії, котрі не тільки покінчилися нещасливо, але дали Анґлійцям привід знести окремий ірляндський парлямент. Через цей поступок анґлійського уряду перед ірляндськими борцями в цілій своїй остроті виринули дві задачі: 1) боротися за освободження ірляндської землі з рук гуртка великих земельних власників і 2) боротися за національно-політичну незалежність, або хочби за широку автономію.

Перша доба боротьби ірляндського народа проти анґлійського гнету носить реліґійний характер. Ірляндські борці змагають до того, щоби освободити національно-католицьку церкву від анґлійського насильства. Цей рух ведеться під проводом патріотичного ірляндського духовенства. Католицькі Ірляндці відмовляються давати десятину в користь анґліканської (протестантської) церкви, і кінець кінців в 30-тих роках XIX. ст. їх рух вінчається успіхом.

Поруч руху в користь освободження ірляндської церкви змагається в 40-их роках XIX. ст. політичний рух, котрого метою — увільнити Ірляндію від анґлійського панування, скинути ярмо всесильних панів Анґлії. Ціла Ірляндія покривається сітю товариств, котрі борються за політичну свободу, одні законним шляхом, а другі через невиповнювання розпорядків і приказів анґлійських властей. З кождим роком змагається цей рух, а в 1848 р., в році весни народів, товариство „Молода Ірляндія" закликає народ до повстання проти гнобителів. Та спроба повстання не повелася. Анґлійці здусили повстанський рух і ще важче придавили ірляндський народ.

Розглядаючи боротьбу ірляндського народа за свою свободу, все мусимо мати на увазі, що той народ був не тільки позбавлений всіх прав, але також не мав в своїм посіданню землі, основи істнування. Як вже було згадано, вся земля в Ірляндії була власністю великих дідичів, котрі винаймали її, поділивши її на дрібні частки, селянам, т. зв. арендарям. І тому скоро тільки в 40-их роках XIX. ст. почався рух за освободження Ірляндії від політичного гнету, одночасно залунав клич, що освободження Ірляндії не буде повне, якщо земля не буде видерта великим землевласникам і не перейде на власність трудового народу. В 60-их роках мин. століття,

скоро тільки присохли рани, завдані Анґлійцями „Молодій Ірляндії“, знову покривається ціла країна сіткою тайних товариств під назвою „феніянських брацтв“. Черговим завданням цих орґанізацій ірляндського народу являється незалежна ірляндська республика (народоправна держава ірляндського народа), а поруч з тим перехід землі в руки трудового народа. В р. 1867 знову вибухає ірлядське повстання, піднятє феніями, котре, як і попередні, не повелося. Та мимо того, що Анґлійці кріваво здавили це повстання, вони все таки мусіли звернути увагу на велике негодованнія ірляндського народа. Щоби це негодованнія хоч трохи ослабити, анґлійське правительство 1869 р. знесло всі привілеї анґліканської церкви в Ірлиндії. Рік пізнійше (1870 р.) появився біль, як зачаток земельного законодавства в Ірляндії. Він обезпечував арендареви, котрий кождої хвилі міг бути викинений із свого наділу, винагороду за будинки і інвестиції (вклади) в господарство, чого до того часу не було.

Під кінець 70-их років і на початку 80-тих наново змігся революційний рух в Ірляндії. Великі неврожаї, що навістили тоді країну, значно причинилися до зросту революційного підйому. В році 1879 повстала „Земельна Ліґа“, котрої метою було поліпшити долю арендарів. У відношенню до анґлійських властей „Земельна Ліґа“ поставилася на пасивне становище, т. зн. її члени і захоплений її аґітацією народ не сповняв ніяких розпорядків властей. Згодом цей рух ярко зазначився ще й тим, що арендарі перестали платити арендні вплати і инші належитости, инші знову відмовлялися винаймати земельні наділи, з котрих передтим прогнано арендарів; дальше почався бойкот землевласників і їх управителів, — населення ані не хотіло їм продавати щонебудь, ані найматися до них на службу. Заострення відношення до великих земельних власників дало почин до розвитку аґрарного террору. Розпочалися убійства землевласників і їх управителів, підпали фільварків (економій), каліченнія панської худоби, заливання водою панських ґрунтів і т. п. У відповідь на це, як звичайно, правительство розпочало арештованнія, гноблення, переслідуванння, вкінці закрило „Земельну Ліґу“. Та всі ці утиски правительства нічого не помагали і воно було приневолене піти на уступки. В р. 1881 появився закон, який закріпляв арендні наділи за арендарями і створив окремі суди для встановленнія справедливійшої арендної ціни. Одночасно той суд мав управильнити відносини між землевласниками і арендарями. Пізнійше зявилися постанови про викуп землі арендарями на власність при грошевій підмозі правительства. Та всі ці примусові заходи правительства не вдоволяли ірляндського народа, котрий хотів бути повноправним господарем своєї країни. Йдучи на зустріч цьому бажанню, правительство почало вносити в парлямент проекти про гомруль, себто про автономію (самоуправу) Ірляндії. Та через впертий спротив анґлійського парляменту не вдавалося довести до ухвали гомруля.

Особливо різко виступила ця справа в XX. ст., викликуючи завзяту боротьбу між прихильниками і противниками гомруля. Вкінці в 1914 р. проект про гомруль став законом, але вибух війни перепинив ввести його в життя. Та війна мала для Ірляндії ще й инший наслідок; вона зродила надію на повне відірвання цеї країни від Анґлії і створення незалежної ірляндської республики. Ці надії зміцнили становище самостійницької партії, т. зв. сінфайністів, партії, що повстала на початку біжучого століття. Весною 1916 р. сінфайністи розпочали повстання, котре не повелося. Провідників повстання або запроторено в тюрми, або розстріляно. Одначе через те зовсім не ослао революційно-повстанський рух, навпаки, завдяки жорстокости правительства він ще поширився, популяризуючи думки і програму сінфайністів.

І тепер в Ірляндії не вгавае боротьба. Вона тільки змінюється відповідно до обставин. То втихае, щоби набрати нових сил, то вибухае з новою енерґією. Всемогуча Анґлія, що панує над величезними країнами у всіх частях світа, що опануе величезні моря і океани, та Анґлія, котрій коряться сотки міліонів людей всіх рас, не може дати собі ради з маленьким ірляндським народом, що під боком володарки світа раз по раз знимае бунт за свої права. І ця всемогуча Анґлія не може дати собі ради з маленькою Ірляндією. Воля

ляндського народу є міцнійша і тверд-
а від сили Анґлії. Тому то Анґлія,
отра вміє вести розумну політику,
коро тільки переконалася, що зброєю
ічого не вдіє, пішла на уступки. Тепер
едуться переговори між анґлійським
рядом й ірляндськими революціоне-
ами, заступленими своїм тайним пар-
яментом під проводом де Валери.
нґлія погоджується, щоби Ірляндія
аняла у Великій Британії місце одної
бритійських домінїй, як нпр. Канада,
встралія, край Бурів, а Ірляндія до-
агається повної незалежности. Є всяка
адія, що дійде до згоди й Ірляндія по
отках літ боротьби заживе життям
ільної країни.

Франція.

Вихідною точкою революційних ру-
ів минулого століття є Велика Фран-
уська Революція. Отсей могутній рух,
тихійний порив француського народу,
о розторощив старий панський лад,
о розвивався під величніми кличами:
братерство, рівність і свобода", мав
е тільки місцевий національний ха-
актер, але й відбився широким відго-
оном серед всіх европейських народів.
Француська революція дуже скоро вий-
ла поза межі Франції, жовнірі рево-
юційних армій рознесли нові кличі
о всій західній Европі.

Якеж було положення Франції пе-
ед революцією? Під кінець XVIII. ст.
ансько-маґнатські порядки у Франції
овели широкі народні маси до явного
евдоволення. Королівське самодержав-
тво та шляхтичі, що мали всякі при-
ілеї, дуже притіснювали трудовий на-
од. А тимчасом наступав вже сумерк
емельних маґнатів. До голосу в гро-
адськім життю почали зголошуватися
ові люде. Тими новими людьми були
упці та промисловці, яких опісля на-
вано буржуазією, себ-то багатими мі-
анами. І ця буржуазія мимо всіх пе-
епон росла в силу і значіння, збирала
своїх руках великі грошеві засоби
маєтки (капітали) та почала допоми-
атися своїх прав. Одначе проти цеї
ової, молодої, здорової і творчої су-
спільної кляси стояла шляхта з коро-
івським двором на чолі. Королівська
ласть у Франції була самодержавна,
підпорою тої власти було духовенство
та великі земельні власники, дідичі-
маґнати. І от духовенство та шляхта
стали найзавзятійшими ворогами цих
міщан, буржуазії. Селянство було тоді
темне, загулюкане, прибите і знуждо-
ване. Воно було тим, що обробляло
панські маєтки та платило величезні
податки на роскішне життя шляхти
і розбавленого королівського двора.
Міське робітництво тоді взагалі мало
невелике значіння.

Поступові думки у Франції прого-
лошувалися вже до революції великими
письменниками, т. зв. енцикльопеди-
стами (вченими). Думки про новий
кращий лад голубили всі освічені люде
того часу. На чолі тих, що змагали до
кращого ладу, стояла інтеліґенція. Перед
роком 1789, т. зн. перед самим вибухом
революції, невдоволення в краю дуже
поширилося. Під нездарною панською
владою страшенно збідніла країна, зро-
сли державні довги, втрачали свою вар-
тість державні гроші. Зі всіх сторін
чулися голоси про нездарність уряду,
про лиху і безконтрольну господарку
та виставлялися домагання скликати
народніх представників, котрі зарадилиб
лихови. Приперте до муру правитель-
ство вкінці мусіло поступитися та скли-
кати на наради Ґенеральні Стани
(сойм), котрі вже давно не збиралися.
Ґенеральні Стани, що складалися з пред-
ставників духовенства, шляхти і „тре-
тього стану" (себ то міщанства) не мали
права настановляти законів, тільки мали
дорадний голос в державних справах.
І хоч як малим був обсяг діяльности
Ґен. Станів, то мимо того населення,
вибираючи послів, дало їм поручення
домагатися політичних і господарських
реформ.

Ґенеральні Стани зібралися в Па-
рижі і 5. мая відбулося їх святочне від-
криття. І зараз таки прийшло до різ-
кого розрізу між ними і урядом. Пред-
ставники третього стану, маючи ту пе-
вність, що за ними стоїть весь край,
не хотіли грати ролі тільки одного
з трьох станів (поруч духовенства і
шляхти), але проголосило себе повно-
правним народнім орґаном під назвою
Національного Установчого
Зібрання. Колиж частина духовен-
ства і шляхти перейшла в Нац. Уста-
новче Зібрання, тоді його перевага була
запевнена. Француським королем був

тоді Людвик XVI., добрий, але слабого характеру чоловік. Він хотів всім догодити і під напором придворної кліки, що бачила, як власть вихоплюється з її рук, з початку супротивлявся Нац. Зібранню і за намовою королевої навіть думав зробити державний переворот. В найскрутнійшій для себе хвилі Нац. Зібрання найшло піддержку у паризького люду. Паризький люд, овіяний новими надіями на кращий лад, в ночі з 12. на 13. липня 1789 пограбував склепи зі зброєю, виставив міліцію для береження ладу, а 14. липня кинувся здобувати страшну твердиню-тюрму, де каралися політичні вязні. Від цеї хвилі починається французька революція. Міська управа в Парижі перейшла в руки громадян; за Парижем пішли й инші французькі міста. Селяне кинулися на замки, винищуючи осередки старого февдального несправедливого ладу.

Національне Зібрання своїми постановами перевело багато реформ, але всі вони змагали до того, щоби новий лад звязати зі старим. Провідною думкою т. зв. Конституції 1791 року було встановлення засади, що носителем суверенітету (державної зверхности) є нарід, а не король. Вступом до конституції була Декларація прав людини і горожанина, в котрій проголошено згадану засаду із випливаючими з неї ідеями справедливости. свободи, рівности і згоди. Отже носителем зверхньої влади в державі є сам нарід, а виразом волі народу є закон. Король є делеґатом народу, бо народ доручує йому виконуючу владу. Мимо того, що в Деклярації прав людини і горожанина сказано, що „люде родяться й лишаються свобідними й рівними що до прав“, то горожан поділено на дві категорії: на посідаючих, що мали всі горожанські права і називалися активними (діяльними) і на убогих, що не мали тих прав і називалися пасивними (обезправненими).

Отсей несправедливий поділ на дві категорії горожан, хоч зовсім зрозумілий в тодішніх умовах, та еміґрація (вихід за границю), був причиною дальших великих потрясень у Франції. Коли кажемо, що такий поділ був зрозумілий, то не значить, що він оправданий або справедливий. Бо не треба забувати, що Нац. Зібрання тільки що знесло панщизняний лад і не могло іще піднестися аж так високо, щоби всім горожанам надати рівні права, себ то всіх без вийнятку допустити до загального голосования. Щож до еміґрації, то годиться вказати, що шляхта не була вдоволена успіхами революції. Зараз після здобуття Бастилії вибрався за границю молодший брат короля — ґраф Артуа. За ним пішло багато ґрафів і князів. Колиж в цілій державі поширився самоуправний лад по містах та селах, коли вкінці знесено дідичне шляхоцтво і почесні титули, то еміґрація шляхти сильно збільшилася. І ця то еміґрація причинилася опісля до збільшення страшної горожанської війни у Франції.

Еміґранти під проводом королівського брата ґр. Артуа почали збирати військо та підмовляти двори, щоби вони збройно виступили проти Франції й задавили революцію. Король Людвик XVI., що присяг на конституцію, тішився загальним признанням, любовю і пошаною. Не можна сказати, щоб король був тоді в порозумінню з еміґрантами; навпаки, він не хотів еміґрантам завдячувати відновлення своєї попередньої власти. Та одна подія вплинула на короля в напрямку зірвання з революцією. Тією подією був Горожанський статут для духовенства, котрий установляв виборність епископів і священників. Людвик XVI. був глибоко віруючою і побожною людиною, більше побожною, як неодин з епископів. Затверджуючи Горожанський статут, що зробив він під натиском свого окруження, здавалось йому, що робить діло, за котре йому прийдеться покутувати. Через затвердження статуту, через націоналізацію (ународовлення) французької церкви король зірвав звязок з Римом. До тогож папа за намовою французьких епископів, котрі через революцію втратили свої привілеї, маєтки і почести, осудив Горожанський Статут. Після того духовенство поділилося на два табори: конституційних, що зложили присягу на статут і непокірних, що не хотіли зложити присяги. Король, хоч затвердив статут, але для своїх потреб послугувався непокірними священниками.

Коли Людвик XVI. затверджував Горожанський статут духовенства, він вже постановив тікати. Потайно поро-

умівався він із заграничними дворами. Він мав удатися на границю, звідки думав повернути з військом ґен. Буле до Парижа і зробити державний переворот. І справді в червні 1791 р. король із своєю родиною утік, та по дорозі у Варень його пізнали і завернули в Париж в супроводі комісарів Національного Зібрання. Після утечі короля піднялось проти нього страшенне обурення, та коли він соромно вернув в Париж, у значної частини громадянства наступила полекша, а навіть радість. Ціла Франція не могла погодитися з думкою втрати свого короля, короля Французів. Але в Парижі несміло проявидався вже революційний рух. Клюб Корделерів, названий так від одного з виборчих паріських округів, виступив з домаганням знести королівську владу і завести республиканський лад. Якобіни тоді були ще прихильниками конституційної монархії, але що король осоромив себе і ослабив повагу королівської влади, то вони домагалися усунення Людвика XVI. і віддання його під суд. Замість короля з ріжних боків висувалося думку завести реґентство.

Невдатна утеча і соромний поворот короля до Парижа, як згадано, викликали республиканський рух, скріплений опісля ще й иншими подіями. Республиканські кличі проповідували головно члени політичного клюбу Корделерів, званих також товариством оборонців прав людини й горожанина. Взагалі тоді була доба найбільшого впливу клюбів або політичних товариств. Корделери боронили прав пасивних (обезправнених) горожан і виступали проти активних (буржуазії). Найвпливовійшим з політичних клюбів, що мав свої філії (відділи) в багатьох провінціональних містах, і де найбільш живо займалися люде плянами ріжних реформ, був клюб Якобінів, що мав своє поміщення в якобінськім монастирі св. Гонорія. Урядово називався він: Товариством приятелів конституції в якобінськім монастирі в Парижі. Аристократи глумливо охрестили членів цього клюбу Якобінами, і цею назвою опісля вони пишалися. Найвпливійшою людиною між Якобінами був блискучий промовець Робеспієр. Якобіни були до встановлення республики оборонцями конституційної монархії, але до Людвика XVI. відносилися з недовірям — в противенстві до клюбу Фелянів (якого члени збиралися на засідання в монастирі Фелянів), котрий теж обстоював конституцію, але змагав до зміцнення королівської власти. Всі прихильники нового ладу, оборонці конституції, називалися патріотами, а противники конституції аристократами, роялістами або монархістами, що були завзятими оборонцями влади короля і шляхти. Найвизначнійшою людиною того часу, бистрим, просто ґеніяльним політиком, блискучим промовцем, прекрасним публіцистом, провідником конституційної Франції був ґр. Мірабо, котрий помер передчасно, не діждавши дальшого розвитку подій.

Серед всіх потрясень, які переходила Франція, Установче Зібрання проявило вельми живу діяльність. Воно закінчило плян політичної й соціяльно перебудови; дня 3. вересня 1791 закінчено перегляд і уклад конституції, котру приняв король 12. вересня, а два дні пізнійше потвердив присягою в Устан. Зібранню. Доконавши цього діла, Національне Установче Зібрання розійшлося, постановивши, що нікого з його членів не можна вибрати до нового Законодатного Зібрання (парляменту).

В нововибранім парляменті, в Законодатнім Зібранню, що почало радити 1. жовтня 1791, определилися такі партії. На правій стороні засіли конституційні роялісти (себ-то сторонники короля), а в середині (в центрі) безпартійні, що називали себе незалежними, але на рівні з роялістами обстоювали конституцію і бажали, щоби король — без огляду на свої попередні вчинки — заховав ту власть, яку йому дала конституція. Конституційні роялісти і незалежні продовжували політику Фелянів. На лівій стороні засіли члени якобінського клюбу, котрі розпалися на дві ґрупи: жирондистів (від департаменту Жиронди) і монтанярів (слово, що означує „гору“, тому що ці посли сиділи на горі). Жирондисти намагалися обмежити королівську власть, хотіли війни, щоби підняти народи проти королів. Ще ліївійшими від жирондистів були монтанярі, сторонники Робеспієра.

Лише що Законодатне Зібрання зійшлося і привитало першого конституційного короля, короля Французів, як

в країні почалися заворушення й неспокої, особливо на релігійнім підкладі. Законодатне Зібрання зажадало від непокірних священників зложення горожанської присяги, погрожуючи їм втратою удержання і поставлення їх в стан „підозрілих“. Опісля ще раз повторено цей декрет із загрозою заслання. Крім того йшли розрухи, викликані політичними пристрастями, упадком вартости грошей, недостачею поживи і т. п. В деяких провінціях, особливо у Вандеї і в Севр духовенство вело протиреволюційну аґітацію. До того всього тяжке положення Франції піддержували політичні еміґранти, котрі збирали військо над ренською границею. Закон. Зібрання видало декрет, взиваючи еміґрантів до повороту, бо в противнім разі будеться уважати їх заговірниками проти рідної країни. Король не затвердив цього декрету, як і декретів проти духовенства.

Тимчасом над Францією збиралися тучі. Між монархічною Европою і французькою революцією прийшло до сутички. На це зложилися ріжні причини. Перш усього европейські держави були невдоволені, що Францію обхопили внутрішні розрухи, котрі параліжували її зовнішню діяльність. З початку королі не звертали уваги на заклики політичних еміґрантів, щоби силою здавити революцію, але згодом вже й Людвик XVI. почав потайно просити, аби скликати узброєний конґрес, котрий мав залякати французьких „бунтівників“. Европейські монархи відчули, що справа Людвика XVI. — це їх власна справа. До тогож революційна зараза могла перекинутися і до инших держав — тим більше, що скрізь в Европі спочували, а навіть захоплювалися революцією. У Франції було велике незадоволення Австрією, але довгий час австрійський цісар Леопольд II. зберігав мир. Але по його смерти війна була неминучою. У Франції теж бажали війни. Бажали її революціонери, щоби добитися природних границь для Франції та щоби підняти народи проти королів, бажали її помірковані патріоти, щоби зміцнити власть короля, бажав її й король, щоби побідною війною вернути собі любов народа.

До власти у Франції прийшли Жирондисти, котрі проповідували війну задля пониження Австрії. З обох боків йшли приготовання до війни. Дня 20. квітня 1792 Законодатне Зібрання справді проголосило війну „королеви Угорщини і Чех“. Початок війни не був для Франції щасливий. Перші французькі відділи, побачивши Австрійців, утікли з поля бою. Еміґранти почали дзвонити про пораження „якобінів“ і висказували думку, що похід на Париж буде военною прогулькою. Король і його двір грають подвійну ролю. З одного боку стараються відокремитися від еміґрантів, а з другого боку ворогам Франції кажуть, що треба енерґічнійше повести кампанію проти „бунтівників“. В Законодатнім Зібранню вже здогадуються про гру короля і отверто натякають на зраду.

Перші невдачі довели до упадку жирондинського міністерства. Закон. Зібрання, налякане невдатним ходом війни і звязком двору з ворогами, видає три декрети: про заслання непокірних священників, про розвязання королівської ґвардії і про утворення під Парижем военного табору. Король затверджує тільки декрет про розвязання королівської ґвардії (прибічного війська). Короля підтримував в тім часі начальник національної ґвардії (народнього війська) Ляфает, котрий навіть домагався від Закон. Зібрання розвязання якобінського клюбу.

Усунення міністерства і незатвердження декретів Закон. Зібрання обурило революційний Париж. Мешканці деяких передмість постановили налякати короля і двір і приневолити їх йти разом з революцією. Перед Закон. Зібранням відбулася велика демонстрація, звана повстанням 20. червня 1792 року. Демонстранти з піками, шаблями і косами явилися перед Закон. Зібранням і зажадали, щоби двір перестав зраджувати, щоби привернено згоду між королем і народніми представниками, щоби військо виступило проти ворогів рідної країни. Опісля демонстранти удалися до королівської палати, до Тюільрі, де юрба його лаяла й погрожувала.

Наслідки цеї демонстрації не були додатні. Король, котрий з початку не ставився ворожо до перевороту, почав все більше недовіряти революції, а після демонстрації він почув непримиримy ворожнечу до неї. Ціла Франція крім Парижа станула в обороні короля, Ляфает

домагався перед Закон. Зібранням „знищитити кліку, що привлащує собі народне самодержавство“. В Закон. Зібранню, хоч більшість і обурювалася на зрадництво двору, але ніхто не думав поважно про повалення монархії і заведення республики. Навпаки в тім часі Закон. Зібрання приняло одноголосно заяву епис. Лямурета, відому під назвою „поцілунку Лямурета“ (всі посли після приняття заяви кидалися собі в обійми й цілувалися на знак згоди). в котрій в урочистій формі проголошено народоненависником кождого, що змагав би до зміни конституції, чи то через заведення двох палат, чи через встановлення республики.

Та це, все таки прихильне до короля становище змінилося дуже скоро і дуже різко. Дня 11. липня 1792 Зак. Зібрання, бачучи неуспіхи свого війська, проголосило батьківщину в небезпеці. Всі горожане, здатні до збруї, мали йти на военну службу; кождий громадянин був обовязаний видати до ужитку на військові зброю і муніцію. Ця відозва мала величезний успіх. Того самого місяця відбулося в Парижі т. зв. свято федерації. Там зібралися революційно настроєні представники великих міст, котрі вели таку політику, аби знесилити короля і позбавити його можливости шкодити военним операціям. Дня 23. липня ці делеґати Парижа і инших великих міст поставили домагання до Закон. Зібрання, щоб здетронізувати (усунути з престолу) Людвика XVI. і скликати Національний Конвент (єбір). Хоч вони й не добилися здійснення свого домагання через опір Закон. Зібрання і майже цілої Франції, одначе лишилися в Парижі, щоби все таки довести до детронізації короля. Їм на руку появився тоді під датою 25. липня 1792 маніфест начального вожда австрійско-пруських военних сил герцоґа Брауншвайґського, котрий заповідав, що французькі вояки, взяті із зброєю в руках, будуть „покарані як бунтівники проти свого короля“. Те саме буде з мешканцями міст, місточок і сіл, що будуть оборонятися перед австро-пруським військом. Колиб знов повторився напад черні на Тюільрі, то Париж буде зруйнований.

Ці погрози долили оливи до вогню. Всі побачили, що чужинецьке військо йде на Францію в змові з їх королем. В Парижі отверто підготовлювано нове повстання для повалення короля. Паризький люд зброївся, але не важився виступати, дожидаючи баталіону, який зорґанізувався в Марселі і йшов до Парижа з марселезою, відомою революційною піснею на устах. Дня 3. серпня явився в Зак. Зібранню мер (посадник) Парижа Петіон і іменем паризького люду домагався детронізації короля, кажучи, що „голова виконавчої влади це перший перстінь протиреволюційного ланцюха“. Зак. Зібрання стояло на становищі конституції і не хотіло приняти такої постанови. Та заходів задля усунення короля не понехано. Дня 9. серпня розпочалося повстання, а другого дня здобуто Тюільрі, де перебував король з двором. Людвик XVI. з сімею шукав охорони в Зак. Зібранню. Він явився в посольській палаті і сказав: „Я прийшов сюди, щоби запобігти тяжкому злочинови і думаю, що серед вас найменше підлягаю небезпеці“. — „Пане — відповів президент — ви можете числити на твердість Зак. Зібрання; його члени зложили присягу до останньої краплі крови боронити права народу і *встановлені власти*“ (останні слова викреслено з протоколу після детронізації короля). Та скоро тільки наглядно виявилося, що побідили повстанці, Зак. Зібрання приняло иншу постанову. „Зак. Зібрання стверджує, що в народі є недовіря до короля; непохитну вірність конституції може воно зберігти тільки опираючись на народне самодержавство і тому запрошує французький нарід утворити Національний Конвент, а голову виконавчої власти (себ-то короля) тимчасово усувається з уряду“. Королівську родину постановлено примістити в Люксембурґу „під охороною горожан і закону“ та незабаром на домагання паризького люду приміщено її в Тамплі (у вязниці). Зак. Зібрання утворило новий уряд під назвою Тимчасової виконавчої Ради та приняло одно з найважнійших рішень, касуючи ріжниці між активними і пасивними горожанами, себ-то встановило загальне право голосования.

Учасники федерації з 14. липня розїхалися по цілій Франції і освідомили своїх співгорожан про події в Парижі. Рішучого виступу проти усунення короля не було. Тільки славний Ляфает

хотів викликати загальний опір проти перевороту, але побачив, що суспільність і жовніри відвернулися від нього. Він мусів тікати із Франції. За те поведення з королем викликало невдоволення в Европі. Королі не могли допустити до такого пониження свого французького товариша. Зручному Талейранови вправді вдалося здержати Анґлію від виступу проти Франції, але в инших державах кипіло. Обєднане австропруське військо сподівалось, що його приймуть у Франції як освободителя. Герцоґ Брауншвайґський вправді здобув твердиню Льонґві і Верден, але побідне військо зустрічали у Франції ворожо. Перші невдачі французького війська викликали велике порушення в Парижі. Шукали винуватих. Крикливий парижський журналіст Марат, що все підходив під кровожадні інстинкти товпи, почав вказувати на виновників невдач в Парижі, а саме на увязнених роялістів (сторонників короля). Він домагався їх смерти. Обурений і підюджений люд кинувся на вязниці і на початку вересня післав на другий світ понад тисячу вязнів, головно священників і аристократів. Коли про це довідалися Пруси, постановили прискорити свій прихід до Парижа, але під Вальмі заступив їм дорогу ґен. Дюмуріє і відпер пруську армію.

Законодатне Зібрання покінчило свої праці 20. вересня 1792 і зробило місце Національному Конвентови, вибраному на основі загального виборчого права. У Нац. Конвенті проводили дві впливові партії: Жиронда і Гора. В його складі найшлися теж і гомінкі провідники прилюдної думки: Робеспієр, Дантан і крикливий Марат. Перше засідання Нац. Конвенту відбулося того самого дня, коли уступило Зак. Зібрання. На другий день Нац. Конвент постановив, що „королівську власть скасовано у Франції“, одначе республики не проголошено. Та коли в Парижі оповіщено декрет про знесення королівської власти, народ стрінув його окликом: нехай живе республика! Таким чином проголошення республики наступило без участи парляменту, або — як ми тепер кажемо — явочним порядком, а Нац. Конвент тільки приноровився до доконаного факту.

Між Жирондою і Горою, двома партіями Нац. Конвенту, не було згоди. Жирондисти закидали Горі, що та хоче встановити тиранічний трійомвірат з Робеспієра, Дантона і Марата, котрі опиралися на парижськім люді в противенстві до Жиронди, що мала своїх прихильників на провінції. Жирондисти були ліберальми, федералістами, а члени Гори централістами, крайними, або по нинішньому можна би їх назвати більшевиками. Дантон хотів погодити обі партії, щоби всі сили Франції повернути проти чужоземних ворогів. Він довів навіть до видання однодушного декрету, де „Конвент проголошує, що французька республика одна й неподільна“, та це мало що помогло. Цю негоду погли-била ще справа короля. Виборці Гори, головно парижські, домагалися суду над королем. Жирондисти, що мали більшість в Конвенті, не спішилися з тою справою, але тимчасом найдено в королівській палаті нові папери, компромітуючі короля. Змоглося обурення проти Людвика XVI. Отже Конвент прикликав короля перед свій суд. Дня 17. січня 1793 засуджено Людвика XVI. на кару смерти, а коли він відкликався до народу, то його відклик зовсім поминено і 21. січня 1793 його ґільотиновано (стято голову).

Процес і смерть короля ще більше заострили відносини між Горою і Жирондою. Одні других почали обвинувачувати та кидати собі докори, одні других бажали усунути і в нівець звести вплив противників. Тимчасом над Францією знов зявилися хмари. Конвент виповів війну Анґлії, Голяндії й Еспанії. Французькі війська знову потерпіли невдачі. Все це, і внутрішні невзгодини і воєнні невдачі, і сама війна потягнули за собою ряд виїмкових заходів, якими розпочався терор. Для обезвладнення внутрішніх ворогів установив Конвент 10. марта на внесення Дантона Революційний Трибунал, котрий „судив би всі протиреволюційні злочини, всі замахи на свободу, рівність, єдність і неподільність республики, внутрішню і зовнішню безпеку держави і всі заговори, що мають на меті встановити королівську власть або якунебудь иншу, яка може підкопати свободу, рівність і самодержавство народу“. Впроки цього суду не підлягали ні апеляції, ні касації. Для оборони держави і для проведення твердої власти в краю виділив Конвент

із себе „Комітет загальної безпеки“, якому доручено догляд над діяльністю поліції, і „Комітет публичного добра“, яким зручно і вміло кермує Дантон, намагаючись примирити обі ворогуючі партії та зацитькати обурену Европу. Але цій згідливій політиці протиділає Робеспієр, який бажає заняти місце Дантона. Дня 10. квітня підюджені Робеспієром секції (орґанізації паризького люду) домагаються віддання під суд Жирондистів. У відповідь на це члени Жиронди віддають під суд Марата, але Революційний Трибунал виправдав „приятеля народу“. З цеї хвилі стають напроти себе з одного боку Конвент, де більшість мали члени Жиронди, і паризька Комуна, де верховодили члени Гори. Між цими двома тілами йде безупинна і безпощадна боротьба, котра довела до отвертого насильного виступу Комуни проти Конвенту в днях 31. мая і 2. червня 1793 року. Цей виступ покінчився виданням і арештованням 29-ох членів Конвенту з партії Жиронди.

Події 2. червня 1793 ще поглибили внутрішню розбіжність у Франції та викликали горожанську війну. В Марселі, Ліоні, Тульоні й Корсиці вибухло повстання проти терористів, котрому допомагали й жирондинські посли, що втікли з вязниці. Та найстрашнійшим і найкрівавійшим було повстання в провінціях Бретань, Анжу й Пуату, яке прозвано вандейським повстанням або коротко Вандеєю. Першим повстанням протиділано зброєю, переговорами, задобрюванням і новою конституцією 1793, котра була висловом політичної мудрости і зрілости монтанярів (членів Гори). Конституція 1793, як і конституція 1791 року, мала декларацію прав з радикальнійшим характером і виставляла метою суспільного життя „загальне добро“. Вона приняла систему загального голосования при безпосереднім виборі послів. Законодатну власть мав Законодатний Корпус, що складався з 600 послів, вибираних на один рік. Кождий закон, принятий Зак. Корпусом, мав ще іти на розгляд народу. Виконуючу власть мала Виконавча Рада, зложена з 24 членів. Судова власть стала виборчою. Та ніяка конституція не могла спинити вандейського повстання. Там ще довго лилася кров і відбувалися страшні річи, особливо з боку якобінських комісарів.

Під впливом горожанської війни і війни з Европою заострився терор, особливо від убиття Марата Шарльотою Корде (13 липня 1793). Забитий Марат став в очах сліпої безкритичної товпи втіленням батьківщини. Кинено підозріння, що в тім є рука Жирондистів. Отже проти них направлено терористичні вчинки. Та передше засуджено на смерть і ґільотиновано 16. жовтня 1793 королеву Марію Антоанету. В цім часі вплив в Парижі переходить до найзавзятійших демаґоґів — до Гебера і Корделерів, яких називано скаженими. По нашому сказавши, це були крайні більшевики, що пропсвідували соціяльну революцію.

До збільшення терору причинилися нові воєнні невдачі, покликання до воєнної служби всіх горожан від 18 до 25 літ, голод серед робочого населення Парижа. Для достави поживи до Парижа вислано на провінцію революційне військо, котре за одним замахом мало також приборкати аристократів. У вязницях сиділо вже багато політичних вязнів. Крім того постановлено арештувати всіх підозрілих, всіх тих, „хто своїм поведенням, або своїми зносинами, або своїми промовами, або творами виявив себе сторонником тиранії або федералізму й ворогом свободи“. Для прискорення чинностей Революційного Трибуналу поділено його на 4 секції. Комітет публичного добра й Конвент передали в розпорядження Рев. Трибуналу 41 арештованих послів Жирондистів, а крім того арештовано ще 75. Тимчасом поліпшилося воєнне положення Франції, але це не тільки не ослабило терору, але його ще зміцнило. 24. жовтня судили послів Жиронди і всіх без докладного переслухання і сборони післали на смерть. Після цього навипередки ґільотиновано, кого попало, винних і невинних. Рев. Трибунал став знарядом помсти в руках скажених людей під проводом Гебера.

В тім часі (в листопаді 1793) з ненависти до духовенства і католицької релігії встановлено культ розуму, що викликало закриття багатьох церков і розрухи по селах. Знесено теж григоріянський календар і заведено новий, республиканський з численням від пер-

шого року республики (т. є. від 22. вересня 1792). Рік поділено на 12 рівних місяців (по 30 днів), місяць на три декади (по 10 днів). Пять останніх днів (до 365) не належали до жадного місяця і називалися доповняючими. Шестий день в переступнім році називався революційним. Усунено також імена святих, „що паскудили кожду сторінку календаря“ і заступлено їх назвами сільсько-господарсвких продуктів і рільничих знарядів. В тім часі принято також якобінську конституцію 1793 року через всенародне голосування, одначе її здійснення відрочено аж до покінчення війни.

Терор, який заведено задля викорінення зради в краю з огляду на боротьбу Франції майже проти цілої Европи, дуже скоро став методом помсти поодиноких революційних діячів над своїми противниками. Особливо лютував амбітний Робеспієр. Ставши на чолі революційного правительства і опираючись на всесильнім якобінськім клюбі з одного боку, є на т. зв. болоті або рівнині (ґрупа заляканих і безпринціпних послів Конвенту) з другого боку, а крім того користуючись величезною популярністю, він задумав стати необмеженим володарем Франції. Щоби здійснити цю свою думку, треба було усунути провідних мужів опозиційних партій та розбити їх орґанізації. Тими опозиційними партіями були: з правого боку сторонники орґанізатора національної оборони Дантона, а з лівого боку Корделєри, сторонники кровожадного Гебера. Перші змагали до заставновлення терору і бажали наклонити правительство до спинення розливу крови, другі натомість хотіли ще збільшити терор, щоби знищити всіх противників революції. В тюрмах Парижа і провінціональних міст покутувало безліч винних і невинних людей. Конвент під впливом дантоністів і депутації жінок, що домагалися випущення на волю їх чоловіків і синів, наказав правительству вишукати способи для визволення „арештованих патріотів“. Так повстав Комітет правосуддя, який був висловом мякшої руки у внутрішній політиці. Та проти цього завзято виступив Робеспієр, лякаючись, що Дантон покористується цим рухом і захопить власть в свої руки. Під впливом Робеспієра Конвент відкликав декрет про Комітет правосуддя. Дантоністи втратили свій вплив, а за те здобув його вповні Робеспієр із своїми приятелями Сен-Жюстом і Кутоном. З переходом повноти влади до рук Робеспієра не були вдоволені гебертисти. Вони постановили на 4 марта 1794 виконати державний переворот, щоби „шляхом викорінення зради повернути народови його священні права“. Гебертисти думали при помочі революційної армії, котра була в їх руках, утрівалити свою владу, нині сказалиб ми диктатуру пролєтаріяту, в цілій Франції. Та народ, що власне ненавидів революційну армію, котра пустошила околиці Парижа і через те в мілионовім місті спричинювала голод, не пішов за покликом Гебера. Навпаки, домагався розвязання революційної армії і припинення корделєрських заворушень. Наслідком цього арештовано Гебера і його товаришів і суджено в Революційнім Трибуналі за уложення заговору, щоби віддати Париж у жертву голодови, перерізати Конвент і установити тиранію. Гебертистів засуджено на смерть і ґільотиновано 24. марта 1794 року.

Упоравшись з гебертистами, Робеспієр постановив усунути Дантона, котрого на підставі брехливого обжалування й арештовано. Конвент з початку хотів виступити проти Робеспієра, але його піддержало болото. Перед судом Дантон знаменито оборонявся і своєю промовою зробив незвичайне вражіння. Але мимо того за намовою приятелів Робеспієра Револ. Трибунал все таки засудив на смерть Дантона, котрого й віддано в жертву страшній ґільотині.

Усунувши гебертистів і дантоністів, Робеспієр почав проводити свою політику, звязану з певною реліґійною системою (Культ Найвищого Єства). Головою тієї реліґії, первосвященником культу Найвищого Єства, був сам Робеспієр, котрий тепер почав вдиратися й до сумління людей, посилаючи на ґільотину вже не тільки своїх політичних, але й реліґійних иншодумців. Жерміналь (перший весняний місяць) II. року (від установлення республики) починає бути поворотною точкою, крізою революції. Власть спочиває в руках божевільних і злочинних людей, котрі не залишають найогиднійших способів,

щоби тільки нищити, котрі опираються на безчесних, хитких, безпринціпних морносотенців так, як тепер більшевики, готових кождої хвилі зрадити і запродати найкращих патріотів. Революційний Трибунал без переслухання свідків, без допущення оборонців, навіть без вислухання обжалованих день-в день посилає на смерть десятки людей, ґільотина працює безнастанно, слабодухи гнуться, куди вітер віє, і мовчки притакують божевільним помислам божевільного, кровожадного Робеспіера. Одначе Робеспіерови було мало того, що Париж купався в крови часто невинних жертв особистої помсти. На внесення Сен-Жюста, правої руки Робеспіера, Конвент ухвалив, що „всі, яких обвинувачено в злочинних замислах, мають бути з усіх кінців республики прислані до Парижа в розпорядження Революційного Трибуналу". По цілій республиці засновано т. зв. народні комісії, які мали рішати долю увязнених. Вони мали судити всіх, що живуть без означених занять або висловлювали незадоволення в республики. Ці комісії пролили ріки крови.

Вкінці Робеспіер почав добиратися до Конвенту (парляменту), перевівши при помочі болота постанову, на основі котрої правительство (уосіблене Комітетом публичного добра і Комітетом загальної безпеки) мало право арештувати членів Конвенту. Ґільотина почала працювати приспішено, а показує цю роботу найкраще та обставина, що коли до того часу на протязі тринацяти місяців ґільотиновано 1220 осіб, то тепер тільки на протязі сорок девять днів ґільотиновано 1376 осіб.

Тимчасом французьке військо відносило побіди за побідами. Ці побіди виявляли злишність зміцненого терору. Ціла Франція раділа побідами і не хотіла животіти у вічнім страху. До тогож Конвент після приняття закона про арештованя всіх і вся, під впливом страху зробився більше відважним. Проти Робеспіера повстав заговір в самім правительстві. В тім часі і Робеспіер думав проявити милосердя, обмежити терор і зробитися ще більшим, знимаючи з французьких горожан журбу про непевність свого життя. Одначе передтим задумав ще зробити один великий процес, післати на смерть останки своїх неприхильників і аж після того проявити свое милосердя. Що так далі не може бути, це бачили й приятелі Робеспіера, а його права рука Сен-Жюст на засіданню Конвенту 9. термідора (другий місяць літа) рішучо виступив проти честилюбства Робеспіера і вказував способи, як без перевороту покласти край диктатурі. Одначе Сен-Жюстови не дали скінчити промови, а — навпаки — проти Робеспіера піднесено найріжнороднійші закиди. Коли він хотів відповідати, йому не дали слова. „Ти не маєш слова, тиране!" — відзивалися голоси. Робеспіер заклинав болото, щоб остало за ним, говорячи: „До вас, чисті люде, я звертаюся, а не до цих розбійників", але заговірники вже вспіли перетягнути болото на свій бік задля спинення терору. Частинно порозумілися вони і з Горою, виставляючи Робеспіера занадто поміркованим, який бажає ослабити твердість революційного уряду. Серед загальної метушні посол Луше почав домагатися арештування Робеспіера, що ухвалив Конвент, додавши до того ще й його брата, Сен-Жюста й Кутона.

Начальник збройних сил Парижа, Анріо, котрий теж мав бути арештований, скликав жандармерію і національних ґвардейців, щоби увільнити арештованих. Також паризька Комуна (паризьке самоврядування) постановила шляхом повстання обороняти Робеспіера. В жадній вязниці не хотіли приняти арештованих. Комуна предложила була Робеспіерови самому стати на чолі повстання, але він втратив віру в свою звізду і відмовився. Паризький люд не обстав за тираном. З цього скористали правительство і Конвент. Вони зорґанізували свое військо і приготовилися до завзятої оборони перед сторонниками Робеспіера. Та тимчасом другого дня знайшли Робеспіера в ратуші із щокою, розбитою вистрілом пістолета. Він сам хотів позбавити себе життя. Дня 10. термідора ґільотиновано Робеспіера і його 22 приятелів. Юрба раділа, лунали оклики: „Геть тирана! Нехай живе республика!" Кілька днів пізнійше без жадного суду післано на смерть 82 робеспіеристів. Ціла Франція відітхнула.

Заговірники, що усунули Робеспіера, прийшли до власти. Називають

їх термідоріянцями (від місяця термідора, в котрім виконано переворот), а добу їх правління — термідорською. Терор не припинився відразу після упадку Робеспіера, але значно ослаб. Конвент з початку ослабив диктаторську всемогучість Комітету загального добра через щомісячну зміну частини його членів. Так само обмежив його діяльність. Комітет загальної безпеки мав право давати накази про арештування і передавати увязнених Рев. Трибуналови, котрий перемінено на звичайний суд в політичних справах. Остаточно знесено Револ. Трибунал 12. преріяля III. року (31. мая 1795). Народні комісії вправді не скасовано, але вони поволі зникли самі. Політичних вязнів не випущено відразу. З початку випускали тільки республиканців, а опісля й роялістів. Революційні комітети, що зробили Франції велику прислугу в справі національної оборони, а одночасно цілу країну перемінили в одну велику вязницю, зникли під напором публичної опінії.

Після упадку Робеспіера термідоріянці поділилися на два табори, на лівих, що виступали проти диктатора, закидуючи йому намір спинити терор, і на правих, що бажали зменшити невиносимий режім. І знов розпочалася завзята партійна боротьба між обома відломами термідоріянців. На хвилю наступило примирення, яке висловилося в пантеонізації (усвяченню для потомків) „приятеля народу“ Марата (12. вересня 1794). Та постійного примирення не могло бути, бо почалася реакція. До Конвенту вернули Жирондисти, потворилися політичні сальони, в яких бували й революціонери, народилася, а властиво змоглася роялістична (монархістична) партія. Золота молодіж або т. зв. франти (чепуруни) почали громити Якобінів та несміливо пускати кличі: „Нехай живе король!“ Під впливом громадської думки Конвент почав все більше зменшувати терор. Державного обвинителя при Рев. Трибуналі, що тисячі людей післав на смерть, Фукіє-Тенвіля віддано під суд, де він мав нагоду боронитися. Цей процес розкрив всі беззаконности Рев. Трибуналу. Фукіє-Тенвіля і його 15 товаришів з Рев. Трибуналу засуджено на смерть і кару виконано 6. мая 1795. Після того упав також культ Марата. Його погруддя розбивала золота молодіж Парижа.

Довга революційна доба, що нищила країну, і безнастанні війни та побіди сприяли реакції. Вправді лишилося ще багато республиканців, та вони не мали міцної опори. Робітниче населення, що терпіло голод, перестає цікавитися політичними справами, а всю свою увагу звертає на соціяльні питання. Тоді то появляється Бабеф із своєю проповідю рівности й загального добра. Він бажає зреформувати основу справедливого ладу — власність. Була це проповідь соціялізму, котрий тоді не мав іще назви. Народ домагався хліба і конституції 1793 року, а роялісти хотіли, щоб народ домагався короля і хліба. На голодовім підкладі приготовлюється новий переворот. Дня 12. жерміналя III. року (1. квітня 1795) юрба вдерлася до Конвенту і домагалася поживи, виступу проти роялістів і припинення переслідувань патріотів, себ-то бувших членів Комітету публичного добра і Комітету загальної безпеки, що були під судом. З юрбою були також і посли, члени Гори. Національна ґвардія визволила Конвент, який після того постановив арештувати або заслати багатьох монтанярських послів та відібрати зброю від крайних республиканців. Дня 3. мая 1795 Конвент видав декрет про зворот маєтків їх власникам, що були конфіскувані революційними трибуналами. Тоді привернено також у всій свободі католицьку релігію. Обіцянки про запровіянтування Парижа Конвент не міг додержати. В місті не стало хліба. Тимчасом в Парижі появилися афіші з домаганнями: 1) хліба, 2) негайного заведення конституції 1793 року, 3) усунення існуючого правительства і 4) випущення політичних вязнів (патріотів). Погрожуюча юрба знову вдерлася до Конвенту з криками: „Хліба і конституції 1793 року“. Конвент постановив зробити по громадах перепис збіжа і муки. Рішено лишити громадам стільки збіжа, скільки їм потрібно на прожиток і на засів, а решту забрати на вижившення війська і Парижа. Та народ не вірив вже Конвентови і тому знов прийшло до облоги посольської палати. Революційне передмістя св. Антонія, що все було під впливом Якобінів, укріпилося і приготовилося до боротьби. Тимчасом прийшла

ністка про мир з Голяндією, що значно піднесло повагу Конвенту. Передмістя св. Антонія налякалося бомбардования і видало гармати. Після цих подій наступила страшна реакція. Багато монганярських послів віддано під суд і засуджено на смерть, та вони майже всі самі покінчили з собою.

На цім не спинилася реакція. В полудневій Франції, де все був підклад для роялізму, почали організуватися збройні ватаги під назвою: Воінство сонця або Воінство Ісуса, які допускалися страшних вчинків над політичними вязнями - революціонерами. Їх акція, звана білим терором, нічим не була краща від терору Робеспієра. Тепер починає зростати роялістична партія, котра змагала до повалення республики. Роялісти шукали короля, щоби йому приготовити престол Франції. Коли помер від шевських побоїв син Людвика XVI., маленький хлопчина Людвик XVII., претендентом виступив ґраф Прованський, що приняв імя Людвика XVIII. Він назвав себе королем Франції і Навари та видав маніфест до французького народу, виявляючи намір привернути старий лад. Та цей маніфест не найшов майже жадного відгомону. Республиканське правительство все таки трималося міцно, бо воно вратувало батьківщину, воно забезпечило національну оборону, під його кермою віднесено цілий ряд блискучих побід і дипльоматичних успіхів, воно вкінці заключило мир з Пруссами, з Голяндією, з Еспанією, з ляндґрафом Гессен-Касельським та прилучило Бельґію до Франції. Війна, котра провадилася майже з цілою Европою, йшла вже тільки з Австрією і Анґлією.

В справі конституції, якої домагався народ, не зроблено нічого. Навпаки, після здавлення останніх заворушень вироблено нову, більш помірковану конституцію, звану конституцією III. року (від установлення республики). Побоюючись, щоби будуче законодатне тіло не захопили роялісти, Конвент постановив, що до будучого парляменту муситься вибрати найменше дві третини членів Конвенту. Та проти цеї постанови виступили роялісти, котрі підготовили великий заговір проти республики. 20 тисячне роялістично-повстанче військо обложило Конвент, але його розігнав Наполеон Бонапарт, що вже тоді був замітним полководцем. Конвент вийшов побідником. Дня 26. жовтня 1795 року він розвязався при окликах: „Нехай живе республика!“

Доба Конвенту, яка була найстрашнійша і найславнійша в будованню республики і її оборонї, закінчує властиву Велику Французьку Революцію. Після неї наступають ще доба Директорії, доба конзуляту і цісарства, що є вправді продовженням революції, але не є її сутю. І тому ми вже тільки побіжно подаватимемо дальший розвиток революційного руху у Франції.

Та заки перейдемо до дальшого коротенького представлення революційних рухів у Франції, годиться згадати про провідну думку воєн, що їх вела французька республика. Революційна Франція після перших невдач дуже скоро прийшла до себе. Сталося це через симпатії, які мала в Европі французька революція. Жиронднсти, що в першій добі Національного Конвенту були при владі, бажали навколо Франції створити вінець незалежних республик. Французькі війська несли народам визвольні кличі, вони справді бажали визволювати народи, а не їх завойовувати. Після побіди під Жеманом (6. листопада 1792) появився декрет Нац. Конвенту, в котрім говорилося: „Національний Конвент проголошує іменем французької нації, що він дасть братерську поміч кождому народови, що схоче здобути собі свободу, і поручає виконавчій власти дати ґенералам потрібні інструкції, щоби вони давали поміч таким народам і боронили горожан, що терплять або можуть потерпіти утиски в боротьбі за свободу“. Не диво, що під прапором таких кличів здобуто Савойю, Ніцу, ренські области й Бельґію. Та після усунення Жирондистів Якобіни почали проводити „визволення“ на зразок нинішних більшевиків. Вони не рахувалися з особливостями здобутих країн, з їх традицією, звичаями й обичаями в громадській сфері, тільки почали заводити свій лад, себ-то муніципалізувати обсаджені країни (се була свого рода радянська система). Крім того Французи залляли ті країни масою маловартних паперових грошей, але собі казали платити дзвінкою монетою. Згодом вже зовсім ясно поставлено справу визво-

люваних народів: Франція буде допомогати визволенню чужих народів, але буде домагатися плати за свою поміч. В декреті з 15. грудня 1792 р. сказано, що влада „неминучо мусить належати Французам по всіх тих країнах, куди мусять вступати їх армії, переслідуючи ворогів". Французькі ґенерали були обовязані в обсаджених країнах касувати стару власть, замість неї ставити санкюльотів (ми сказалиб по нинішньому: безштаньків), конфіскувати маєтки епископств і монастирів. Та все те не діялося в користь народу даної країни, тільки в користь ненаситної окупаційної влади Французів. Зовсім так само поступали Якобіни з чужими народами (особливо Бельґійцями), як тепер більшевики з Українцями. Не диво, що таке поступування революційної Франції з початку викликало опір, а згодом і ворожнечу чужих народів, котрі коли не допомагали ворогам Франції, то що найменше байдуже ставилися до долі французьких армій. І тому французьке військо було приневолене уступити з Бельгії, з Голяндії, з ренських областей — аж Франція найшлася в крайній небезпеці.

Правда, що революційна Франція, будучи на краю пропасти, страшним, надлюдським зусиллям і терором не тільки поклала край внутрішній (горожанській) війні, але виставила ще 14 армій, котрі — хоч лихо одягнені і узброєні — боролися проти коаліції ворогів, зложеної з Австрії, Прус, Анґлії, Еспанії, Голяндії, Португалії, Навари, римського папи і дрібних німецьких князиків. Що більше! Ця армія революційної Франції мужно стояла проти ворогів, виборола почесний мир зі своїми ворогами, за виїмком Австрії і Анґлії, з котрими війна тривала далі, і через втілення чужих областей знобула більше як природні границі. Та це була вже не тільки оборонна, але й завойовницька війна. Про ніяке визволення чужих народів тут не було мови.

Після уступлення Нац. Конвенту (26. жовтня 1795) увійшла в життя цензова конституція III. року (револ. числення, а звичайного 1795 року). На основі нової конституції введено двопалатну законодатну власть (Рада пятьсот і Рада старших [сенат]); виконавча влада належала до Директорії, зложеної з пяти директорів. Директорія була сильна успіхами французьких військ, що майже все відносили побіди. Тоді заяснів ґеній ґенерала Наполеона Бонапарта, що був уосібленням творчої, рухливої, бажаючої великого простору для своєї ініціятиви й діяльности буржуазії. І цей то герой, виразник французького міщанства, в р. 1799 сягнув по власть. Ніхто не противився побідному вождови армії, котрий назначив себе першим конзулем французької республики, а в р. 1804 проголосив себе цісарем (імператором).

Наполеон задумав створити під своєю владою велику світову імперію. Він вів безнастанні війни проти цілої Европи. Віднісши багато побід, кінець кінців він був знищений нещасливим походом в Росію і примушений зречися престола (1815 р.). На його місце з волі побідних держав (Анґлії, Австрії, Прусії й Росії) був покликаний брат ґільотинованого Людвика XVI. ґраф Прованський, що приняв імя Людвика XVIII. Разом з королем повернула із заграниці і французька шляхта, котра не могля забути своїх давних привілеїв. Повернувші шляхтичі жадали звороту своїх земельних маєтків, що були вже в міцних руках селянства, котре й було основою могутности Наполеона, який був затвердив посідання шляхецької землі за селянами. Крім того шляхта жадала заплати за уживання своїх земель в часі своєї відсутности. Отся нова верства, що повернула із заграниці, а котра — здавалось — була вже роздавлена революцією, зажадала від утвердженої в своїх правах буржуазії, щоб та поступилася їй властю. Таким чином за панування слабого й нерішучого Людвика XV наступив зудар між розбіжними інтересами двох верств — шляхти і міщанства. Ця боротьба вивовнила довшу добу від 1815 до 1830 року. Положення різко змінилося за панування Карла X., котрий всіми силами піддержував великих землевласників, а з призирством відносився до міщанства. З тяжким серцем мирився він і з конституцією, що обмежувала його власть. Міщанство, що стояло на чолі народу, ненавиділо посадженого чужоземними баґнетами на престол короля, гуртувало свої сили

готовилось до нового перевороту. Ко-роль постановив покінчити із свободо-любним міщанством і привернути ста-рий лад. Коли король покликав до керми державою назадницьке міністерство, пар-ламент звернув його увагу на конечність праці уряду по лінії бажань краю і на-роду. У відповідь на це король розпустив палату, обмежив виборче право, зніс свободу слова і назначив нові вибори. Це сталося 26. липня 1830 року. Та заки відомість про королівські розпорядки дійшла до загалу населення, в пресі явився різкий протест проти цих за-рядженъ. Третього дня заворушилася столиця. Прийшло до сутичок між на-родом і військом. Переляканий король шукав способів ратунку, одначе вже було пізно. В Парижі вибухло повстання. Військо зєдналося з повставшим наро-дом. В ночі на 29. липня створилося тимчасове правительство; король мусів зречися престолу. Побідне міщанство покликало на французький престол сво-їка скиненого короля Людвика Филипа Орлеанського, відомого під назвою „мі-щанського короля“.

Цей переворот не приніс сподіваних користей народови. Країною управляла велика промислова буржуазія, котра весь свій вплив в парляменті зужитко-вувала на особисте збагачення. Не тільки поодинокі посли і їх клієнти, не тільки міністри, але й сам король вів сумнівної вартости підприємства та грав на біржі. Парлямент був в руках великих про-мисловців. Не чути там було правди-вого голосу народа. Демократично на-строєне міщанство і робітництво було дуже невдоволене такою державною по-літикою. Знову зродилася туга за рес-публикою. Середнє й дрібне міщанство створило дві партії (помірковано-респу-бликанську і республиканьско-демокра-тичну), які були ворожо настроєні до правительства. Одночасно під впливом розвинутої промисловости розвивалося й робітництво, котре почало виставляти свої домагання. Серед нього поширю-валася проповідь Сен-Сімона і Фурієв, що були передтечами марксізму, або т. зв. наукового соціялізму. Особливої популярности зазнавало навчання Люі Бляна, котрий в однім своїм творі по-дав навіть плян знищення приватної власности через створення „соціяльних майстерень“. Подекуди траплялися за-ворушення (як от в Парижі й Ліоні), що вказувало на невдоволення істнуючими порядками. На протязі 18 літ збирався горючий матеріял, але правитель-ство не робило нічого, щоби зменшити все зростаюче невдоволення. В р. 1847 повстала промислова кріза, котра й при-скорила революцію. Припинено роботу в багатьох фабриках, до тогож був ве-ликий неврожай; ціни на хліб надзви-чайно піднялися. Єдиний вихід з того була революція. Демократичне міщан-ство і робітництво вхопили за зброю. Париж зробився полем боротьби. Дня 22. лютого 1848 р. на вулицях Парижа зявилися барикади, військо відступило, або й отверто переходило на бік повстан-ців. Король хотів ратуватися то вій-ськовою диктатурою, то ліберальним, поступовим міністерством. Але товпа повстанців, що вдерлася до палати, при-мусила його зречися престола. Прого-лошено республику. До тимчасового правительства увійшли також представ-ники робітників Люі Блян і Альбер. Одначе це правительство не було здатне до одноцільної праці. Більшість прави-тельства складалася з представників по-мірковано-республиканської праці, мен-шість з представників республиканьско-демократичної і робітників. Ця меншість думала про те, щоби привернути яко-бінську програму з 1793 р., що вже не відповідало духови часу. Правительство розпочало деякі соціяльно-економічні реформи. Перш усього святочно прого-лошено „право на працю“, установлено під проводом Люі Бляна окрему комісію задля розвязки робітничого питання. Також орґанізовано „національні май-стерні“, щоби робітникам дати роботу. Та ці майстерні не оправдали покла-дання на них надій, не були продуктивні. Серед селянства зростало невдоволення, що воно мусить платити величезні по-датки на державні підприємства, котрі вправді удержують робітників, але ті робітники мало що роблять. Серед таких настроїв проведені в Установні Збори вибори дали помірковано-республикан-ську більшість. Невдоволені таким ви-слідом виборів, а опісля й владою по-міркованої демократії соціялістичні й радикально демократичні ґрупи поста-новили підняти повстання. Та спроба їх з 15. липня 1848 р. не повелася. До тогож уряд постановив знести „національні

„майстерні“. Перед робітниками зявилася мара безробіття і голоду. В кровавих сутичках між робітниками і військом полилось багато крови. Країна, що від вибуху великої революції вже перейшла стільки потрясень, що у вічному рухови, в напруженій внутрішній боротьбі і зовнішній війні пережила стільки великих і славних моментів, а заразом і багато прикрих хвилин, бажала спокою. З другого боку над цілою Францією здвигалася велика тінь ґеніяльного Наполеона Бонапарта, що увінчав славою цілу французьку націю і по цілому світу розвіс велич французького імени Не диво, що у Франції з кождим роком серед внутрішніх невзгодин змагалася й міцніла партія бонапартистів. В Законодатному Зібранню, що прийшло після Установчого бонапартисти вже мали великий вплив, коли на стілець президента республики посадили Люі Наполеона Бонапарта, що згодом (2. грудня 1851) проголосив себе цісарем під іменем Наполеона III.

Та це не виратувало Франції із тяжкого внутрішнього положення. Правда, в часі другого цісарства Франція знову почала грати важливу ролю в світовій політиці. Спадкоємець традиції великого цісаря, Наполеон III., намагався привернути Франції природні границі — Рен і Альпи. Але не маючи відповідних мілітарних сил, він був приневолений хвататися ріжних дипльоматичних викрутасів, котрі не все кінчилися щасливо. Часом поплутані відносини треба було перетинати мечем і тоді приходило до війни. В таких умовах прийшло також до війни із Прусією, в котрій на голову була розбита французька армія. Під Седаном (1870 р.) не тільки попала в полон велика армія, але між бранцями найшовся і сам цісар. В цій важкій для Франції хвилі взялася спасати батьківщину перед загладою помірковано-республиканська буржуазія. Тоді то на арену виступає знову французький пролетаріят, котрий в добі цісарства значно скріпився. Міжтим коли новоутворене тимчасове правительство покликало під зброю майже всіх мущин, щоби спинити німецьку навалу, сталися дві важні і тяжкі події. З одного боку ґенерали-бонапартисти піддали Німцям решту армії, обляжену в Мец, з другого боку в містах приготовлювалася соціяльна революція. Між міщанством, що ратувало батьківщину, і робітництвом, що змагало до поліпшення умовин свого життя, прийшло до повного розрізу. При виборах до Національного Зібрання помірковані і ліберали одержали більшість. Нац. Зібрання, що засідало з початку в Бордо, а опісля у Версалі, думало про те, яким би чином вийти із тяжкого положення, спричиненого пораженням. На домагання робітників не звертано ніякої уваги. Таким поступованням не був вдоволений пролетаріят, особливо парижський, що спирався на Центральний Комітет Національної Ґвардії. Правительство домагалося розпущення тої ґвардії, а коли вона не послухалася, прийшло до воєнних кроків між правительственними військами і націон. ґвардією, між правительством і робітництвом. Робітники почали будувати барикади на вулицях Парижа, а Центральний Комітет видав 18. марта 1871 р. маніфест, в котрім пануючим клясам закидав зраду, а оборону країни брав в свої руки. Він постановив взяти в свої руки також правительственну власть. Таким чином повстали два уряди, уряд помірковано-ліберальної Франції і уряд революційного Парижа. Таким революційним урядом стала Парижська Комуна, зложена з 90 членів. Вона управляла Парижем більше як місяць. Комуна не складалася з однородних елементів. Поруч чистих соціялістів, представлених інтернаціональними марксістами, були там і політичні соціялісти, що бажали відродити якобінські традиції 1793 р. та революційні демократи, що творили перехід між обома крилами. За час своєї влади Комуна провела в Парижі деякі реформи. Дня 30. марта вона скасувала постійну армію, а нац. ґвардію зробила єдиною збройною силою, котрої членами мали бути всі здатні носити зброю. Плату для всіх функціонарів Комуни означено на 6 тисяч франків річно (на ті часи досить висока плата). 2. квітня проголошено відділення церкви від держави і конфіскату церковних маєтків в користь національної власности. Крім того оголошено кілька постанов чисто охоронно - робітничого законодавства (знесення нічної праці пекарів, скасування грошевих кар по фабриках тощо). а крім того скасовано щадничі каси,

а, як згадано, Паризька Комуна не роіснувала довго. Версальське прави-ельство, як довго його сили були слабі, е виступало надто остро проти Комуни, ле скріпивши їх, розпочало правильну ійну. Починаючи з 20. квітня прави-ельственна армія крок за кроком на-лижалася до Парижа, а місяць пізнійше алізним перстенем окружила столицю. На вулицях великого міста прийшло о кривавої різні. Робітники боролися великою мужністю і ще більшим од-аєм. Впало багато жертв. Біля 30 тисяч омунарів розстріляно без суду і слідства, ще стільки посаджено в тюрми і пі-лано на заслання.

Паризька Комуна і її завзята бо-отьба проти урядової Франції, проти ранцуської буржуазії — це останній ільший революційний подвиг перед ибухом російської революції. Від того асу власть у Франції цупко держить своїх руках буржуазія. Колись рево-юційна Франція, що цілому світови роповідувала великі заповіди нового ільного життя, сьогодня — по страшній ійні за право народів — виявила себе айбільш відсталою державою, муром вропейської реакції.

Німеччина.

Велика Французька Революція мо-утністю свого розмаху відбилася го-юсним відгомоном в цілій Европі, а осо-бливо в країнах, що сусідували з Фран-цією. Пишучи багнетами своїх військ рава людини і народу в ріжних краях Европи, побудила вона до нового життя, а опісля фактично і зединила також німецький народ. Війська революційної Франції, а опісля армії великого Напо-леона шибали собою по Німеччині. В часі великих наполеонських воєн Німеччина стогнала у французькім ярмі, а німець-кий фільософ Фіхте накликував свій на-род до старанного й доцільного вихо-вання молодого покоління, щоби не впа-сти жертвою винародовлення. Ці слова великого вченого з одного боку, а сво-бодолюбні ідеї французької революції з другого, викликали серед німецького народу великий запал, збудили при-давлену любов до батьківщини. Німеч-чина збудилася і у великім пориві скинула ганебне ярмо французької оку-пації.

Поваливши Наполеона, побідні держави, а властиво їх цісарі і королі у віденськім трактаті 1815 р. поділилися панованням над европейськими народами. Після віденського трактату настала доба глухої реакції. Німецький історик Роттек так малює цей стан: „Архитвором політики було утворення союзу пануючих родин з пониженням гідности народів. Благороднійші і гідніші з болем гляділи на те, але гурма пахолків не хотіла їх слухати, а навіть зовсім не могла їх зрозуміти. Умова родин замість союзу народів; інтереси народів посвячені інтересам пануючих родів, — політична система для вивисшення одного дому! Збір посвоячених із собою пастирів — стоплений в одну громаду; поділені народи — збірною власністю одної родини; врешті вивисшення тої родини — метою змагань народів!“

Та цю тишину реакції сколотила липнева революція 1830 р. в Парижі, котра найшла живий відгомін серед німецького селянства і робітництва. В Гесії почалися більші селянські заворушення, викликані надмірними податками і повинностями. З косами і колами ходили гурти селян від села до села, нищили панські садиби, руйнували податкові уряди і митниці. Згодом нові заворушення перекинулися в ріжні полоси Німеччини. Одначе всі ці заворушення і сутички були спричинені головно економічним гнетом і голодом та не мали політичного підкладу. Більших розмірів були заворушення шлеських ткачів в 1844 р. Визискувані фабрикантами ткачі жадали підвисшення заробітньої плати, а коли їм відмовлено, розпочалось руйнування домів фабрикантів. З того прийшло до кровавих сутичок між військом і робітниками. На шлеські події відгукнулось робітництво майже цілої Німеччини. Рік 1844 започаткував ряд заворушень на економічнім підкладі, котрі тягнулися аж до важенного подіями 1848 року.

Рік 1848, „весну народів“, підготовлювали вже довго підземні революційні рухи. Після „віденських трактатів“ (1815 р.) наступила 40-літня доба мира. За той час всі народи, зрушені з сонного або півсонного стану, мали нагоду глибше увійти в своє незавидне положення та подумати над поправою своєї

політичної і соціяльної долі. Володарі відчували, що підготовлюється зміна в настроях населення і заздалегідь ладилися до боротьби з революцією. Вже в 1838 р. російський цар Микола І., прозваний пізнійше „жандармом Европи“, опрацьовує з пруським ґенералом Брунновим програму послідовної боротьби з надтягаючою бурею. І вже тоді стверджує цар жандарм гірку — на його думку — правду, що „від давна вже в Европі є тільки дві могутности, дві правдиві великодержави: Революція і Росія“. По всіх країнах і державах, як в Італії, Франції, Еспанії, Швайцарії, викриває поліція політичні заговори, в Анґлії поширюються робітничі заворушення.

В Німеччині почалась ідейна пропаґанда з революційним підкладом зараз після вибуху Великої Французької Революції. Та згодом припинило її доведення французьких окупаційних військ в Німеччині і визвольна боротьба німецького народу проти Наполеона І. Липнева революція в Парижі знову воскресила серед Німців думки про революцію. Німецькі еміґранти оснували були в Парижі союз, котрий своєю метою ставив „освободження й відродження Німеччини та здійснення основ, проголошених в деклярації прав людини й горожанина“. Один з провідників цього союза (Шустер) роздумував над звязком між політичною і соціяльною революцією, і згодом задля проведення в діло своїх думок оснував „Союз Справедливих“. Одночасно ділали вже серед робітництва великі провідники пролетаріяту Маркс і Енґельс, котрі поселилися в Брукселі і тут розроблювали основи нової науки, т. зв. научного соціялізму, що намічував плян боротьби трудових мас всього світа за свої права, свободу і власть. В 1847 р. появився „Комуністичний Маніфест“ Маркса і Енґельса, в котрім історію цілого людства представлено як боротьбу визискуваного народа з визискуючими клясами (багатирями, капіталістами). Тоді також впало перший раз гасло: „пролетарі (бідняки) всіх країн, єднайтеся!“

Крім цих загальних причин революційного настрою в Німеччині, були ще й більше безпосередні, внутрішні причини. Наслідком неврожаю в роках 1846—47 запанував голод. До того долучилася в 1847 р. ще й торговлево-промислова криза. Нерозлучний товарищ голоду — тиф почав робити в Німеччині великі спустошення. Селяне й робітники, доведені до крайности, то тут то там піднимали місцеві повстання. Німецьке правительство зрозуміло, що треба якось усунути кризу, зменшити невдоволення. На протязі 1847 р. уряд вів переговори з міщанством, що вже представляло собою поважну соціяльну силу і домагалося політичних прав. Та ці переговори не довели до нічого, а — навпаки — між німецьким народом і його урядом ще заострили спір і поглибили пропасть. Всеж таки уряд думав, що якимнебудь охлапом дасться зацитькати народ. Пруський король Фридрих-Вільгельм видав декрет про скликання Зединеного Сойму, котрий наділено тільки дорадним голосом! Та цей сойм, а властиво дорадна рада, не найшла ніякого відгомону серед населення. Король не мав иншого виходу як розпустити цей сойм. Всеж таки і цей нещасний сойм мав аґітаційне значіння бо смілі промови, які виголошувано на засіданнях, поширювалися в краю і викликали ще більше невдоволення з істнуючим ладом.

Атмосфера вже була згущена, пальний матеріял накопичений. Треба було тільки іскри, щоби занявся великий пожар. Тою іскрою був вибух лютового повстання 1848 р. в Парижі, усунення з престолу „міщанського короля“ і створення нового уряду з участю представників робітництва. Революційні настрої змоглися перш усього в провінціях, що сусідують з Францією. Ренська область, Базилея, Віртемберґ, опісля Баварія, Гесія, далі Саксонія, Ганновер, а вкінці Прусія, стали тереном революційних дій. Цензура присмирніла, поліція поховалася, всюди відбувалися зібрання, на котрих однодушно ухвалювано резолюції з жаданнями до правительства. Головними політичними домаганнями, висунутими німецькою демократією, були: свобода сумління, свобода слова і друку, союзів, товариств і зборів, прилюдне судівництво, заведення суду присяжних, загальне виборче право та установлення міністерства з людей, що мають довіря народа. На всі ті домагання уряди німецьких князівств давали відмовні відповіди або не давали ніяких.

Таке поведення правительственних чин иків ще поглибило революційний рух. Селяне збирались в гурти і ватаги, до бирался до панських замків, вишуку вали там всякі панщизняні, зглядно чи нитьбні документи і кидали їх в огонь, щоби тим чином знищити всякі сліди панських прав до селян. Робітники не були тоді ще поважнійшою орґанізова ною силою. До них лише що проникала нова наука Маркса і Енґельса (соція ізм); вони не грали в руху замітнійшої ролі. Тому рухови проводила поступова інтеліґенція і свободолюбна демократія. По столицях німецьких кназівств йшли шумні маніфестації, і вони довели до того, що у власти появилися нові, т. зв. „мартові міністерства“, зложені з пред ставників поступового міщанства.

Німецький революційний рух дій шов до найвищої точки напруження з хвилею, коли вибухло повстання в Бер ліні. Революційна хвиля, що точилася від берегів Рену, в перших днях марта 1848 р. обхопила собою й Берлін. Уряд був приготований відперти натиск ре волюційних сил. На вулицях Берліна появилися війська, котрі 13. марта шти ками розігнали товпу горожан біля Бранденбурських воріт. Те саме зробили на другий день кірасіри, побивши ба гато беззбройних людей, що збіралися в товпи. Дня 15. марта зібралася товпа людей біля королівської палати, та її розігнала ґвардія. Це все було причи ною, що у населення повстала думка виступити збройно. Затрівожився й ко роль, бо побачив, що не вдасться нала кати горожан, котрі домагаються нових прав. Король постановив видати декрет, в котрім признавав конечність консти туції. Це може й було би вдоволило громадянство, якби не один випадок. Коли товпа зібралася перед палатою, щоби витати заповідь нового ладу, то зажадала усунення жовнірів, котрі там стояли на варті, уважаючи обидою для себе, що король штиками відмежовує себе від народу. У відповідь на це пу щено на товпу два відділи жовнірів з голими шаблями. Це долило оливи до вогню. Піднявся увесь Берлін. За лунали оклики: „до зброї!“ Дзвонили в дзвони, на вулицях — як з під землі — виростали барикади. Через цілу ніч трівав бій. Горожане боролися незви чайно мужно. Королівські війська не були в силі опанувати положення. Ко роль зрозумів, що було би нерозумно продовжувати внутрішню війну, і тому видав приказ усунути війська з Берліна. Повстанці усунули барикади і в свя точнім поході принесли перед королів ську палату тіла борців, що наложили головами за свободу. Вони приневолили короля й королеву зійти на вулицю і з відслоненою головою вислухати гимну перед тілами упавших борців. Дня 19. марта для береження ладу створено го рожанське ополчення, а другого дня мусів покинути Берлін наслідник пре столу принц Пруський (брат короля) що був виновником проливу крови. Тоді то усунено старе міністерство і ство рено нове, ліберальне з представників поступової демократії, котре видало проклямацію про необхідність заведення всіх конституційних свобід. Побіда в Берліні і приєднання до революцій ного руху цілої Прусії мали рішаюче значіння для заведення нової консти туційної доби в Німеччині. Після мар тових побід міщанство одержало власть і змогу всесторонного розвитку, селяне добилися знесення всяких тягарів і чи нитьб в користь дворів, а робітники тоді не здобули майже нічого.

Німецька революція мала незви чайно додатні наслідки для німецького народу. Розбита на дрібні князівства Німеччина почула в собі бажання тіс нійшого зєднання. Прусія, що найбільше опиралася революції, після її побіди зуміла взяти в свої руки керму німець ким національним рухом. Визволена з кігтів абсолютизму Німеччина пішла скорим кроком вперед по шляху розвою. Прусія дуже скоро не тільки почулася так сильною, що могла побідити Австрію, але знищила в 1870 р. всю могутність Франції. Пруський король Вільгельм I. проголосив себе в Парижі в січні 1871 р. цісарем зєдиненої Німеччини. Від того часу осередком европейської політики став Берлін, а Німеччина досягає вер шин наймогутнійшої великодержави в Европі.

Розвиток зєдиненої Німеччини йшов стомилевими кроками. В політичнім укладі Европи Німеччина заняла перше місце, німецький промисл розвивався — як в казці, німецька наука здобула одно з перших місць в світі, зростав добро бут, зростали й німецькі апетити. Поруч

з небувалим розвитком промисловости, зростали десятки і сотки тисяч промислового робітництва, орґанізованого під стягом соціялізму. Революційний соціялізм, маючи в парляменті лиш двох послів (А. Бебель і В. Лібкнехт) з цілою силою і послідовністю протестував проти мілітаризму і капіталістичного визиску та приготовляв прихід соціяльної революції. Мимо безнастанної боротьби міжнароднього соціялізму „марксістів“ з національними соціялістами з під стягу Фердинанда Ляссаля, соціялістичні ряди зростали. До цього причинився нечуваний розріст промислу та культурний розвиток робітництва. На протязі трьох літ (1871 до 1874) число соціялістичних голосів з 120.108 зросло на 339.738. Замість двох послів засіло в німецькім парляменті девятьох. Коли в 1875 р. зїзд в Гота погодив „марксістів“ з „ляссальцями“, повстала в Німеччині одна з найсильнійших політичних орґанізацій.

Німецький соціялізм — а вірнійше кажучи — суспільна демократія розвивається постійно, утверджуючись на твердих орґанізаційних основах. Тимчасом в Европі розвивається терористичний (замаховий) рух. В Італії Джіованні Пассонанте кидається з ножем на загально любленого короля Гумберта I. Передтим стріляли до еспанського короля. В самім Берліні в маю 1878 р. бляхар Гедель і аґроном др. Нобілінґ стріляють до Вільгельма I ; в Росії починається від стрілів Віри Зазуліч до Трепова цілий ряд замахів, що зосередковується на замордованню Олександра II. Всі ці замахи викликали порушення у всіх краях. Обурений терористичними актами „залізний канцлер“ кн. Бісмарк, проводить в Німеччині виїмкові закони проти соціялістів (21. жовтня 1878 р.), котрі цілу велику партію загнали в підземелля. Крім того застосовано репресії і на протязі одного року після оголошення виїмкових законів розвязано 244 товариств, засуджено до 800 осіб, сконфісковано 317 книжок і закрито 184 пресових орґанів. Мимо цього одначе розвитку соціялізму, як вияви суспільної демократії не здержано в Німеччині виїмковими законами.

Зворот у відношенню уряду до соціялізму наступив після вступлення на німецький престол незвичайно енерґійного, смілого, повного ініціятиви Вільгельма II., котрий в першій троновій промові вказав на конечність соціяльних реформ у внутрішній політиці. Знесено виїмкові закони проти соціялістів і започатковано обширне законодавство праці *). У виборах в лютім 1890 р. соціялісти здобули 35 мандатів, а три роки пізнійше 44 мандати Нові замахи за границею відвернули симпатії цісаря до соціялізму. Та тепер німецька соціяльна демократія була вже такою силою, що не лякалася ніяких виїмкових законів.

Велика війна, котру вела всемогуча Німеччина проти цілого світа, після нещасливого покінчення викликала розтрій і революційний рух в Німеччині. Революційні сили розділилися в 1918 р. на два, а властиво три табори: 1) еволюційних соціялістів або т. зв. соціялістів більшости (праве крило німецького соціялізму), 2) незалежних соціялістів (осередок нім. соціялізму) і 3) спартаківців або комуністів (ліве крило нім. соціялізму). Безпосередньо по нещасливій для Німеччини війні повалено монархію (цісарство), проголошено республику, заведено найбільш демократичну конституцію, введено в життя в повнім обемі робітниче законодавство і приступлено до послідовного здійснювання соціялістичної програми розвоєвим шляхом. Влада була в тім часі в руках соціялістів більшости. Та за повним і негайним проведенням в життя соціялістичної програми на російський зразок заявилися німецькі комуністи (спартаківці), котрі й виступили із зброєю в руках проти своїх недавних товаришів. Проголошення республики рад в Баварії покінчилося нещасливо для переворотників. Згідно із старою засадою про рівність між акцією і реакцією після комуністів до влади прийшли монархісти, що з трудом погоджуються навіть з істнуванням демократичної республики. В столиці Німеччини, в Берліні, збройні виступи спартаківців покінчилися убиттям Карла Лібкнехта і Рози Люксембурґ та згодом зростом реакції. Виглядів на основну соціяльну революцію (на російський зразок, що вже

*) Парляментови предложено проекти законів про спілки, про обезпечення робітників на старість, про обезпечення робітників на випадок хороби і нездатности до праці.

само собою являється аж надто відстра-
пуючим прикладом) в Німеччині нема.
Психіка ґерманської раси не гармонізу-
ється з наглими основними змінами,
тільки простує до змін, перемін, реформ
нового укладу господарського життя
га реальних вартостей систематично
шляхом розвою і досвіду. Раптовні
корінні переміни є прикметні в першу
чергу латинській расі, а опісля і сло-
вянській, якщо висловом словянської
психіки може бути Совітська Росія.

Австрія.

Як вже нераз згадувано, Велика Французька Революція створила цілий ряд справ, котрі домагалися свого поладнання. Кличі про свободу і народоправство поширилися по цілій Европі. Наполеон І., виразник творчого міщанства, що вештався по всім усюдам із своїми геройськими арміями, всюди причинювався посередньо чи навіть безпосередньо до заострення відносин між народами пануючими і опанованими, між реакційним консерватизмом і демократичними змаганнями. Справи німецька, італійська, польська, розбудження Мадярів, полудневих Словян, а навіть помітні признаки революційних відрухів в Росії і на Україні — все те створило стан заогнення, з котрим мусіли рахуватися всі правительства.

Вже поборюючи Наполеона, треба було висувати поруч крісів і гармат також иншу зброю, зброю свободолюбних кличів. Російський ґенерал Котузов, вступаючи на чолі своєї армії до німецьких країв, в своїй проклямації писав про конституцію, котра „дозволить відродженій, відмолодшілій, могутній і зединеній Німеччині заняти начальне місце в ряді европейських народів". Та упадок Наполеона І. дав змогу монархам і їх урядам ще довший час задержати в Европі старий абсолютистичний лад.

Одначе в підземеллю йшли вже нові струї, в громадянствах і народах нуртували нові кличі про свободу, рівність і братерство. Хід революційних дій в Австрії мав дещо відмінний характер, як в инших державах. До цього причинився в головній мірі національний склад австрійського цісарства. Ріжні народи або дроби народів, що входили в склад австрійської держави, ворогували між собою, а через те уряд мав змогу скорше справлятися з всякими свободолюбними проявами, підюджуючи один народ проти другого В першій половині XIX ст. державна управа мала необмежену власть. Селянство гнулося в панщизнянім ярмі. Шляхта, котрої становище було під кождим оглядом упривілеєне, одобрювала самоволю урядництва, міщанство не мало ще більшої сили, а робітництво взагалі не представляло коч трохи поважнійшого противника. Одначе мимо того кождий, що відкритими очима дивився на світ, бачив, що зближується переворот.

Липнева революція в Парижі вправді не найшла в Австрії живійшого відгомону, але на початку сорокових років минулого століття зайшов ряд подій, що підточував підвалини старого ладу. Поступові ідеї поширювалися безвинно, опозиційні настрої — мимо енергії послушних слуг старого реакціонера Меттерніха — поглиблювалися. Поступова частина шляхти, міщанство і значна частина урядництва предвиджували упадок старого ладу. Серед них також зростало невдоволення.

Опозиційні настрої перш усього проявилися в німецьких частинах Австрії, поширюючись опісля між Словянами і Мадярами. Тут невдоволення зросло ще більше, підсичене національними противорічностями. В Галичині, в Чехії, в Хорватії на ґрунті гнету словянства німецькими урядниками, а на Угорщині на ґрунті боротьби Мадярів з віденським урядом з одного боку, а переслідування Словян Мадярами з другого, постепенно збільшався революційний настрій. Під впливом заворушень, які мали місце на Шлеську (повстання ткачів) в р. 1844, вибухли робітничі заворушення, котрі обняли також промислові округи північної і північно-східної Чехії. Голод 1846 р. та відомости про новий вибух паризької революції дали гасло до рішучих виступів.

В австрійськім цісарстві революційні події почалися з Угорщини. На відомість про події в Парижі мадярські демократи під проводом Кошута постановили виступити проти австрійського уряду. Сам Кошут в соймі виголосив промову, в котрій в ярких красках представив картину меттерніхівської управи. Цю промову поширено тайними дру-

ками по Угорщині. Аґітація проти Меттерніха і його системи змоглася, проникаючи в усі закутини держави. Збливався гарячий передреволюційний час, коли то звичайно зникає поліція, почуваючи себе безсильною. У Відні дня 13. марта 1848 мало наступити відкриття сойму та вже передтим посли звернулися до цісаря, домагаючись опублікування буджету, переміни сойму в постійне народне представництво від всіх верств держави, заведення прилюдних судів і цілого ряду реформ для забезпечення особистої і маєткової свободи горожан. Правительство було невдоволене цими домаганнями і 10. марта появилося в урядовій ґазеті цісарське повідомлення, що всякі спроби задля повалення істнуючого ладу будуть суворо карані. В день відкриття сойму товпи народу спрямувалися до сойму. Вони вдерлися до будинку сойму і примусили послів ще раз зажадати від цісаря сповнення народніх домагань. Військо, що берегло сойму, почало стріляти в народ. Вид убитих і ранених підняв на ноги величезне місто. На вулицях зявилися барикади, почалися збройні сутички з військом. До фабрик вдиралися робітники і нищили машини. Правительство було безрадне. Не лишалося нічого, як тільки сповнити народне домагання: дати конституцію. Віденцям видано зброю з арсеналу. Негайно створився студентський леґіон, котрий думалося ужити проти непокірливих горожан. Та студенти не дали зробити з себе орудя протинародніх замислів. Навпаки, вони стали міцним заборолом народніх змагань. Правительство все ще вагалося. Дня 14. марта проголошено у Відні виїмковий стан і введено військову диктатуру з кн. Віндішґрецом на чолі. Обурення Віденців не мало границь. Вкінці двір налякався небажаних для себе наслідків і цісар обіцяв завести конституційне правління. Одначе здійснення цеї обіцянки відрочувано, а одночасно приготовлювано такий проект конституційного ладу, на основі котрого парлямент був би позбавлений майже всякої власти. Знову почалися маніфестації і знов зростало невдоволення. Бажаючи здавити революційний рух, правительство задумало знести Центральний Комітет національної ґвардії і студентський Комітет, дві орґанізації, біля котрих зосередковував ся весь рух. У відповідь на це студенти підняли масу народа проти уряду. Вислані війська зробили атмосферу ще більш невиносимою, а на вулицях Відня знову зявилися барикади. Правительство мусіло уступити, а власть в значній частині перейшла в руки демократії. В Австрії знесено панщину, що відбилося вдячним відгомоном серед селянської маси. Роблено підготовання для переміни Австрії на конституційну державу. Від того року розпочинається також політичне відродження нашого народу в Австрії. „Весна народів“, гомінкий 1848 рік, не сповнив всіх ідеалів, якими жили народи до 1848 року. Політична демократія, що змагала до здійснення горожанських вольностей, залякана крайними гаслами і ділами суспільної демократії, що бажала більш корінної зміни суспільного ладу, поробила значні уступки назадницьким живлам. Все таки демократичні засади — мимо хвилевого привернення подекуди абсолютизму — побідили на цілій лінії. Народи, що боролися за свою свободу, не осягнули її вповні. Спільними силами Австрії й Росії в крови утоплено мадярську національну революцію — хиба на те, щоби після повного поразження австрійської армії під Садовою 1866 р. в слідуючім році вирішити мадярське питання створенням двоєдиної монархії та віданням словянських народів і Румунів на безпощадну мадяризацію.

На протязі часу від 1848—1871 року відбуваються в Европі величезні зміни. І якраз в тім часі Австрія, найбільш зненавиджена великодержава, що була катом Італії, жандармом Німеччини і гнобителем багатьох народів, — улягає засадничим перемінам. Прогнана Наполеоном і Віктором Емануїлом Сардинським з Італії, а Бісмарком з Німеччини, вона мусіла до ґрунту змінити свій державний устрій, перемінюючись в конституційну державу. Рік 1867, коли наслідком австро-угорської угоди створено Австро-Угорщину з двома рівнорядними політичними осередками: Віднем і Будапештом, створив і підосередки в обох державах зєдиненої монархії. Замість старої бюрократії і шляхти власть почала переходити до народів, але не до всіх. Народи поділено на дві кляси: на панів і рабів, на історичні

неісторичні, на сильні і слабі, на ви искувачів і визискуваних. До пануючих ародів в Австро-Угорщині належали Німці, Мадяре і Поляки, а в деяких еріодах і Чехи. Всі инші народи ав-тро-угорської монархії, а між ними оловно український народ, мусіли тво-ити погній для розвитку пануючих ародів.

Всеж таки з кождим десятиліттям оглиблювалася демократизація полі-тичного і взагалі громадського життя. Розширення виборчого права до парля-менту шляхом загального голосування, через те допущення й гноблених на-родів до голосу, давало запоруку, що з часом і гноблені народи зможуть до-рівняти народам-гнобителям. На це до-казом є хочби небувалий розвиток укра-нського народу в межах Австрії проти волі і всупереч бажанням Поляків. Та цей процес перервала велика війна, що змела з карти Европи велику Австро-Угорщину.

Італія.

Великий німецький поет Шіллер писав, що кождий нарід має свій день в історії людскости. Французька рево-люція, що як свою мету виставила ски-нення всюди старих порядків, збудила великі надії у італійського народу. Фран-цуські армії довго товклися на области італійського народу в боротьбі проти ненависної Австрії, а французькі ґене-рали обіцювали Італійцям нову, кращу будущину. Та після упадку Наполеона наступила жорстока реакція, котра без-жалісно роздавила й розвіяла всі споді-вання. Меттерніхівська Австрія знову загорнула більшу частину Італії (Льом-бардію, Венецію і Тоскану). На свої престоли повернули усунені Наполеоном король Піємонту і король Неаполю. Знову відродився на цілім апенінськім пів-острові у всій своїй силі важкий абсо-лютизм.

Італійська інтеліґенція, котра не могла помиритися з таким ладом, пішла в підземелля, почала творити тайні по-літичні товариства, яких метою було: скинути старий ледачий лад та обєднати роздроблену Італію. Так зродився рух карбонарів (вуглярів), якого програмою було національне й політичне освобо-дження країни. В 1820 р. заговірники постановили виступити чинно. Вони підняли повстання. Король Неаполю пішов на уступки, піємонтський король зрікся престола в користь свого брата. Здавалося, що повстанцям поведеться здійснити свої наміри, та проти них виступила Австрія, яка своїми військами здавила революційний рух.

На голову поступової інтеліґенції, котра стояла на чолі руху, впали тяжкі переслідування і утиски. Лютував білий терор. Міністер неаполітанського короля так определив завдання правительствен-ної політики у відношенню до револю-ціонерів: „Нехай вашим першим слугою буде кат! Милосерний Бог створив пекло, щоби карати грішників. Йдіть за Його божеським прикладом! Карайте, не роздумуючи!“

Та змагання до свободи й неза-лежности було сильнійше від всіх стра-хіть абсолютистичного ладу. Револю-ційна інтеліґенція не покладала рук. Липнева революція 1830 р. в Франції була товчком для викликання окремих заворушень політичного характеру в Італії. Одначе всі вони покінчилися за-гальною невдачею. Одначе це не довело до одчаю італійської інтеліґенції, нав-паки — заставило її взятися за кращу орґанізацію. У серцях і мозках всіх кращих синів Італії запанувала одна всесильна думка, думка, про з є д н а н у І т а л і ю. Ця думка тягнеться червоною ниткою через літературу 30-их і 40-их років; вона обєднує в одну ідейну гро маду всіх борців за свободу батьківщини. „Підіймись, нова Італіє, свобідна і зед-нана! Мешканці місточок і міст, чи чуєте ви звуки, трубй, чи чуєте дзвін трівоги, що кличе нас на оборону нашої бать-ківщини? Браття, спішіть на поміч бра-там! Скажість Австрійцям, що розсіяно поглядають на вас: „Італія обєдналася, вона не є більше нічиєю рабинею!“ Такі зазиви розходилися по Італії.

Громадсько-літературним пробу-дженням італійського народу кермувала радикально-демократична інтеліґенція. На її чолі стояв молодий ґенуенський адвокат Джузеппе Мацціні, котрий в році 1834 заснував тайне товариство „Молода Італія“. До цього товариства не допу-скано людей старших понад 40 літ. Мацціні брав також участь у міжнарод-нім визвольнім рухови, ставши орґані-затором першого в повнім того слова

значінню міжнароднього політичного заговору під назвою „Молода Европа“, що був союзом „Молодої Італії“, „Молодої Німеччини“, „Молодої Швайцарії“, „Молодої Польщі“, „Молодої Росії“ і „Молодої Ірляндії“. Метою „Молодої Европи“ було створення Зединених Держав Европи на основі свободи, рівности і братерства. На ідейних основах, проповідуваних цим товариством, повстає небавом міжнародній демократичний рух, а Центральний Комітет Европейської Демократії в одній із своїх відозв голосить: „Національність є свободою народів, а не ненавистю, недовірям, чи завистю. Будущина не належить до королів, котрі на Віденськім Конґресі звірячою силою самовільно порозривали народи. Будущина належить до союзних народів, до конґресу, в котрім всі будуть репрезентовані на основі рівности, котра відновить европейську карту згідно з бажаннями народів, відповідно до ґеоґрафічних умов, до посвоячення, мови, традиції і властивих схильностей; будущина є в загальнім затвердженню — в тім найвищім законі демократії“.

Поруч міжнародньо-республиканського напрямку, заступленого Мацціні і його ґрупою, загально серед італійського народу більше популярною була думка про поступову, ліберальну монархію, обединительку Італії. Багато надій під цим оглядом покладано на піємонтського короля Карла Альберта. Рік 1848 не міг поминути Італії. В Сицилії й Неаполі почалася революція. Король Неаполю, а за ним і инші дрібнійші володарі пішли на уступки і дали конституцію. Карло Альберт виступив проти Австрійців і відніс над ними побіду. На полі бою жовнірі проголосили його королем цілої Італії. Та небавом нові австрійські полки завдали ряд поражень Карлови Альбертови. Огірчений невдачами, він уступив з престолу, передавши владу Вікторови Емануїлови II.

Тоді радикали й демократи постановили ділати самостійно, на власну руку. Мацціні і геройський жовнір-демократ Джузеппе Ґарібальді проголосили республику в Римі. Одночасно наступило проголошення республики у Венеції. Одначе їм не повелось вдержатися. При помочі чужоземних баґнетів повернули прогнані володарі. Наполеон III. вернув папі Рим своїми військами. Не вдержалася і Венеція. Але хоч революція була здавлена, то за те скріпився дух єдности італійського народу. Вкінці в р. 1859 і 1860 надходить довгожданна хвиля визволення і зединення Італії. Після попереднього сумлінного приготовання своїх матеріяльних, моральних і збройних сил, як також після проведення широкої пропаґанди цілої Італії та запевненню собі помочі Наполеона III., Піємонт вирушив до бою з Австрією. Загальне повстання північної і середущої Італії та французька поміч в 200 тисяч жовнірів дали побіду Італійцям. І хоч небавом відчахнувся Наполеон III., переляканий національним рухом Італії, його революційним характером і небезпекою, що грозила Римови, — то це вже не здержало дальшого зединення. Революціонер Ґарібальді, з котрого іменем звязані найславнійші моменти того обединання, котрий своєю славною „тисячкою“ (людей) завоював Сицилію та повалив найбільш реакційне королівство Неаполю, дальше вдумчивий заговірник Мацціні, холодний і зручний дипльомат Кавур та король Віктор Емануїл — подали собі руки для одноцільного ділання. По цілім ряді успіхів, серед загального захоплення народу, впали граничні стовпи італійських державок. В лютім 1861 р. Законодатне Зібрання цілої Італії — за виїмком обсадженого Французами Риму і задержаної в руках Австрії Венеції — проголосило Віктора Емануїла королем Італії з ласки божої і волі народу.

Кілька літ пізнійше (1866 р.) Італія виступила до боротьби з Австрією за Венецію і хоч ту війну програла, але завдяки побіді своїх пруських союзників над Австрією під Садовою і посередництву Наполеона III. одержала Венецію. Після небувалого пораження Наполеона в 1870 р. Італія всадовилася також в Римі — так, що поза зединеною Італією лишився тільки Трієст і Трентіно, здобуте Італійцями аж в сучасній великій війні. Сьогодня поза маленьким скравком італійської національної території під владою Франції та невеличкої скількости Італійців, що входять в склад швайцарської унії, вся італійська земля належить італійському народови, котрий ще тому сто літ був розбитий і поділений.

Словник найважнійших малозрозумілих слів.

Пояснені тут слова часто стрічаємо в ґазетах або чуємо на нарадах, зборах та вічах.

Автономія — самоуправа; самовряду-вання.
Аґітатор — той, що ширить якісь думки, нпр. людина, що з доручення якоїсь партії (сторонництва) або гуртка людей поширює думки тої партії чи гуртка в промовах або бесідах з людьми.
Аґрарій — великий земельний власник; дідич; поміщик.
Аґрарний — земельний.
Адміністрація — управа; заряд; уряд.
Активний — діяльний; чинний.
Анархія — безлад.
Анексія — прилучення чужої землі державою — звичайно шляхом насильства.
Анектувати — прилучити; загарбати.
Буржуа — людина, що живе з доходів від власного майна (капіталу) — чи то з землі, чи з торговлі, чи з фабрики (але не з свого власного труду)
Бюро — управа; контора.
Ґарантія, ґваранція — забезпечення; забезпека.
Девіз — гасло; знак; поклик.
Делеґат — висланець.
Делеґувати — висилати з порученнями.
Демократія — народоправство, т. є. лад в державі, при котрому вся влада належить народови або безпосередньо, або через виборних (послів у соймі чи парляменті).
Демос — народ; люд.
Еволюція — розвиток.
Економія — наука про господарство.
Економічний — господарський.
Експорт — вивіз (за границю).
Елемент — живло; стихія.
Елементарний — живловий; стихійний.
Еміґрант — той, що вийшов у чужину з рідного краю.
Еміссар — висланець уряду або якогось громадського (політичного) гуртка для виконання якогось доручення чи діла.
Етноґраф — учений, що списує життя і побут народу.
Етноґрафія — наука про життя і побут народу.
Ідеал — та мета, котру хтось (людина чи нарід) бажає осягнути.
Ідеальний — небуденний; зразковий.
Імперіялізм — великодержавність; змагання поширити державу через загарбування инших, чужих земель.
Імперіяліст — охочий загарбувати чужі землі.
Імпорт — ввіз (з заграниці).
Індивідуальний — особовий; одиночний.
Інспектор — урядовець для нагляду в якімнебудь уряді або в підприємстві.
Інституція — установа; товариство.
Інструктор — людина, призначена для заведення належнього порядку в якімнебудь ділі, — інструктор господарства навчить і покаже, як треба вміло і корисно господарювати.
Інструкція — вказівка; доручення; наказ.
Інтернаціонал — міжнародня спілка робітників.
Інформація — вказівка; пояснення.
Кавція — порука; забезпека.
Капітал — майно ріжного рода, — в домах, фабриках, торговельних складах, в ланах, грошах і т. п.
Капіталізм — такий господарський лад, при котрому в руках небаґатьох людей скупчуються великі багацтва, — капітали, — в грошах, фабриках. торговельних складах і земельних маєтках.
Квестія — питання; справа.
Комісар — посланець уряду; уповноважений уряду для виконування урядових обовязків.
Комісія — вибраний, а зложений гуртом людей, призначений для упорядкування якоїсь справи.

Комітет — управа; заряд в громадських справах, вибраний якоюсь громадою або гуртом людей.
Комуна — громадська спільність.
Комунізм - такий громадсько-державний лад, де не має приватної власности, а все майно повинно бути власністю того загалу, котрий складає дану державу.
Конституція — такий державний лад, при котрому є народне представництво і законно означені права і обовязки кождого громадянина.
Контрибуція — одноразовий грошевий податок, наложений на населення завойованого краю.
Контрреволюція — намагання, шляхом державного перевороту скасувати здобутки революції.
Конфедерація — спілка держав, в котрій кождий член спілки (держави) заховує всі свої права.
Конференція — зїзд; нарада.
Конфіскація — насильне відобрання владою чужого добра.
Кооперація — спільництво.
Кріза — перелом (в життю людини, громадянства або держави).
Культура — вищий ступінь розвитку людини; усе те, чим людина відріжняється в своїому життю від дикунів та нерозвинених чи неосвічених людей — віра, звичаї, закони, промисли, винаходи, освіта, наука, побут і т. п.
Курс — вартість; цінність.
Лозунґ — гасло; клич.
Магістрат — орґан міської самоуправи: міська рада та управа.
Мітінґ — віче; рада.
Міліція — народня збройна (військова) оборона.
Монархія — держава, де найвищу власть має одна людина по праву спадщини, — цісар, король, князь.
Муніціпалітет — право самоуправи по містах.
Нація — кождий дозрілий нарід, т. є. такий, що має свою мову, звичаї, історію, культуру, спільні справи і визнає свою спільність. Нпр. ми визнаємо, що український нарід в Галичині, на Волині, Холмщині, Полісю, в Чехословаччині (на Закарпаттю), на правобережній Україні (Поділля, Київщина, Чернигівщина), на лівобережній Україні (Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина), на степах (Херсонщина), на Кубані, а також еміґранти на Зеленім Клині (в Азії) і в Америці є одним народом, бо ми маємо спільну мову (з маленькими відмінами — діялектами), спільні звичаї, обичаї, спільну літературу, минуле життя (історію), отже ми є українською нацією.
Націоналізація — повернення землі, фабрик, залізниць і ин. на спільну власність народу.
Нормальний — звичайний; правильний.
Оратор — промовець; бесідник.
Орґанізація — обєднання людей для спільної діяльности.
Орґанізатор — громадський діяч, що обєднує людей для спільної праці.
Орґанізм — тіло.
Орґан — частина орґанізму, знаряд до роботи, — до виконання якогось діла.
Парлямент — виборна рада, що встановляє закони для держави.
Партія — сторонництво; обєднання для осягнення намічених цілей людей однакових громадських поглядів.
Пасивний — нечинний; байдужний.
Політик — діяч, котрий займається громадськими і державними справами.
Політика — діяльність в громадських і державних справах.
Президія — виборні керманичі зборів, товариств, спілок і т. п.
Провокація — підступність; підступна, злобна і шкідлива намова.
Проґрес — поступ; розвиток.
Пролєтар — людина, що не має ніякої власности і живе тільки з власної праці.
Професія — звання; спосіб заробкования.
Реакція — назадництво; вспятництво; поворот назад.
Революція — повалення громадського або державного ладу, переведеного народом мимо волі державних керманичів.
Режім — лад; порядок.
Республика — державний лад, в котрому народ передає найвищу владу

одній людині — або кільком людям на означений час.

›орма — зміна або перестрій в громадському чи державному життю, переведені пляново і доцільно.

ціялізм — такий громадський лад, де не має бути приватної (особової) власности, а все має бути спільне, — це таке царство, де кожда людина праці мала би працювати по змозі, а одержувати все потрібне згідно з потребою.

атистика — наука, що числами (цифрами) виказує усі сторони життя держави або громади, як нпр. статистика (показчик цифрами) людности, смертности, врожаїв, пожарів, шкід і т. п.

зверенність — верховне право народу і окремої людини порядкувати собою.

зверенний — народ, що має те верховне право і може ним наділити покликану на те особу (цісаря, короля, князя, президента республики) або окрему іституцію (парлямент, тощо). Особа, що їй народ передав найвище право, називається суверено м.

Толєранція — терпимість; потурання.

Універсал — розпорядження до всього населення про якусь важну постанову державної управи. Універсали видавали в старовину на Вкраїні гетьмани, а кілька літ тому Центральна Рада в Київі.

Федерація — такий державний лад, при котрому кождий народ або країна має суверенну автономію, а тільки деякі справи (як нпр. загранична політика, монета, тощо) є спільні для всіх народів чи країн, що становлять федерацію (спілку).

Фонд — гроші, або майно, що належить якій небудь громаді людей, державі або товариству для певної мети.

Юридичний — правовий; законний.

Юрист — правник (адвокат, суддя).

ажнійші мови світа й скілько людей якою мовою говорить.

Мова	Міліонів	Мова	Міліонів
китайська (хінська)	370	румунська	11
індійська	236	голяндська з флямандською	10
анґлійська	150	мадярська	10
німецька	90	жидівська*)	10
російська (великоруська)	73	сербська (хорватська)	9
еспанська	72	чеська (і словацька)	9
французуська	51	білоруська	6
японська	47	грецька	6
італійська	37	шведська	6
українська	**35**	болгарська	5
португальська	24	литовська	4
турецька	23	данська	3
польська	20	норвежська	2·5
перська	15	естонська	1

*) Усіх Жидів на світі 13 міл., але 3 міл. говорять иншою мовою.

НАРОДНЄ ГОСПОДАРСТВО.

Чи є місце на кольоністів із заходу у Східній Галичині?

Написав ЮЛІЯН ПАВЛИКОВСЬКИЙ.

Польські міродатні круги (сойм і уряд) та економічні орґанізації змагають згідно з польською громадською думкою до скольонізования східних земель, щоби розширити і укріпити територію польської держави, яка досі — як відомо — не має ще постійно витичених границь від сходу. Серед Поляків сильно держиться думка голови Польського Людового Сторонництва посла і б. президента міністрів Вінцента Вітоса, який сказав в дебаті над земельним законом в польському соймі, що межі Польщі сягатимуть так далеко, як далеко на схід братиме плуг польського хлопа.

Польський кольонізаційний уряд (т. зв. Główny Urząd Ziemski) уладжує, не вижидаючи сконечного вирішення справи Східної Галичини, окремий кольонізаційний апарат для неї. творить адміністраційний апарат аж до послідного його звена, а не маючи фондів на переведення аґрарних операцій, уповажнює до переводження кольонізаційної парцеляції, по думці соймового рішення з 10. липня 1919 року і закона з 15. липня 1920 р. приватні польські фінансові інституції.

Польська преса пильно наглядає над земельними трансакціями і пятнує кождого земельного власника, який поважиться бодай пядь землі віддати в руки споконвічного їх дідича, українського селянина. Та сама преса заявляє цинічно, що „польський хлоп, почувши себе господарем землі (значить заоравши двірську землю у Східній Галичині) найде вскорі дорогу до порозуміння з українським селянином“.

Чи се можливе? Як польський кольоніст із заходу забере українському селянинови його споконвічну землю, чи український селянин зможе почувати себе вдоволеним і заспокоєним в своїм голоді землі?

Придивімся на основі польських статистичних жерел, чи взагалі у Східній Галичині є бодай одно місце на кольоніста із заходу!

Східна Галичина займає простір 5,520.335 га, (без міста Львова, яке займає 3.200 га.) і є поділена на 53 політичні повіти. Пересічно припадає на один повіт 104.345·88 га. Із загального простору краю припадає на власність дворів 2,089.853 га., се є 37·8 проц. або близько $^2/_5$ усеї землі. На сій землі го-

дарює 2.213 [1]) дідичів, серед них 1 фізичних осіб. Табулярних посіло- й взагалі є 3779, а двірських обша- 3.483 [2]).

Після катастральних культур скла- ться табулярна власність ось як:

культури.	Площа в га.	проц культ. зі загалу табулярної власн.:
Ріля	657.693	51.5 проц.
Сіножати . .	135.369	6.5 „
Огороди . . .	11.467	0.5 „
Пасовиска . .	76 148	3 7 „
Полонини . .	10.841	0.5 „
Ліси	1,162.256	55.6 „
Озера, стави, мокляки . .	15.305	0.7 „
Підбудівельні ґрунти . . .	5.481	1.0 „
Неурожайні землі . . .	8.103	
Інші вільні від податку .	7.187	

Кромі сього, під господарським ядом доцільно розложеного стану сідання, мають дідичі у своїх руках около 46.000 га. селянської (рустикальної) землі, як решткі пограбованої селянах по день їх увласнення (1848) оти виразної заборони Йосифінського крету з року 1787 з дня 2 квітня. [3])

Як инакше представляється стан сідання і розділ землі між поодинокі тегорії селянських господарств у Східй Галичині!

Селянські землі, до яких зачислюься і землі еректіональні (приходські), кільні і громадські, займають у Східй Галичині 3,440.479 га., [4]) се є 62·2 проц. усього краю, або понад $^3/_5$ усеї землі. Ця земля розкинена в 3.734 адміністраційних громадах, так що одна східно-галицька громада, — без двірського обшару, — займає пересічно небагато більше, як 9.000 га., а з двірським обшаром (який пересічно займає около 6.000 га.), около 15.000 га. І знову бачимо відношення селянської землі до двірської як $^3/_5$: $^2/_5$.

Зовсім инакше відношення вийде при розділі землі між господарів на селянських, а двірських ґрунтах.

Після спису рільничих господарств з 3. червня 1902 р р., тепер перестарілого, — на селянських землях „господарює“ 649.913 господарів, [5]) отже на просторі о $^1/_5$ більшім від простору двірської землі „господарює“ 320 разів більше родин, як на двірській землі.

Відношення є отже 1 : 320 що до господарів, а $^2/_5$: $^3/_5$ що до посіданої землі.

Якіж ті наші східно-галицькі господарства? Даймо слово статистичним числам.

Після обчислень проф. краківського університету др. Ф. Буяка, [6]) східно-галицькі господарства після величини загосподаровуваного простору представляються ось як:

Велич. простору [1])	Скількість господарств в проц.	
Господарства карлові і малоземельні селянські		
до — 0·5 га	6.5 проц.	79.8 проц.
0.5 — 1 „	12.6 „	
1 — 2 „	23.5 „	
2 — 5 „	37.2 „	
Селянські господарства. малі, середні і великі.		
5 — 10 „	14.4 „	
10 — 20 „	3.7 „	
20 — 50 „	0.7 „	Тут зачислені переважно приход. землі
50 — 100 „	0.2 „	

Як з отсього зіставлення бачимо, селянські господарства у Східній Галичи-

---

[1]) Число дідичів подане в статистиці є високе, бо власників числено повітами, а сто один дідич є власником фільварків, положених в кількох повітах окремо. (Прим. Ю. П.)

[2]) Повищі дати подано за: Dr. Jan Rutowski: Własność tabularna według stanu z końcem 1912 r. Wiadom stat. tom XXV/2, Lwów 1916. Dr. J. Buzek: Własność tabularna według stanu z końcem 1902 r. Wiadom. stat. Tom XX/3, Lwów 1905. . . 88 — 91; Dr. Fr. Bujak: Galicya, tom I., Lwów 1918 стор. 47—48.

[3]) Гл. Dr. J. Buzek: Administracya gospodarstwa społecznego, Lwów 1913, стор. 68. Benedykt Wywoda: Ustrój gospodarstw włościańskich, Lwów 1916, стор. 7.

[4]) З неї належить ще около 46.000 га. до дідичів. (Як вище).

[5]) Гл. Vorläufige Ergebnisse der landw. Betriebszählung vom. 3. Juni 1902., Wien 1907; Dr. Tadeusz Pilat: Podręcznik statystyki Galicyi, Tom IX/2, Lwów 1913, стор. 168—69.

[6]) Гл. його „Galicya“ Tom I., Lwów 1918, стор. 245.

[7]) Розґруповання взяте за офіціяльною статистикою, а клясифікація за Dr. Buzek: Własność tabularna według stanu z r. 1902. Wiadom. stat., Tom XX/3, Lwów 1905.

ні не є властиво ніякими рільничими господарствами з точки погляду економії 79.8 проц. або $^4/_5$ господарств се господарства карлові і малоземельні селянські, які належать до халупників і малоземельних нуждарів - півпролетарів, які не можуть зі свого ані вижили, ані на своїм найти весь рік праці і прожитку ради шукають праці на двірських ланах, на сезоновій еміґрації на заході Европи або і на переселенню за океаном.

Повищі цифри виказують рівнож сильне перелюднення Східної Галичини, скуплення багато людей на розмірно невеликім просторі.

Возьмімо абсолютні цифри, кореспондуючі з відповідними процентовими з наведеної в горі табелі.

Опираючись на перестарілі і занизькі на нині цифри, зібрані центральною статистичною комісією у Відні в дні 3. червня 1902 р.,[8]) бачимо серед 649.913 господарств 268.373 карловаті, а 153.273 малоземельні селянські господарства, отже разом 421.646 голодних на землю господарств. Взявши поправку числа 1902 р. і узглядивши не обильний вправді дійсний сільський пролетаріят, не помилимося — принявши — що поверх 500.000 сільських нуждарів у Східній Галичині без огляду на віру і народність всі свої надії на землю сплітає з купном двірської землі у Східній Галичині.

Кількож землі у Східній Галичині може прийти до розділу?

Відкинувши ліси, озера, стави і т. д. з двірських земель прийдуть: ріля, сінокоси, огороди, пасовиска і полонини до майбутнього земельного фонду, на основі якого переводитимуться аґрарі реформи. Ліси, озера, стави і т. д. бу дуть мабуть удержавлені.

Земельний запас Східної Галичин складатиметься з табулярної землі при гожих до аґрарних реформ, катастралі них культур, а є її 891.518 га. з рустикальних ґрунтів, які належать до дідичів, з обрізків ґрунтів господарств, як посідатимуть більше землі, чим законом буде дозволено. Разом виноситим земельний фонд понад 900.000 га. земл І з отсього фонду потреба буде потворити резерви на ревізію кривдячої селя ліквідації і реґуляції сервітутів, переведеної на основі патенту з 5. VII. 1853 на улегчення комасації,—вивінувати господарські досвідові інститути, госпо дарські школи, перевести вирівнання земельних наділів еректій, потворит огородові господарства при школах біля міст, заспокоїти дотерішніх дідичі і заспокоїти голод землі поверх пів мі ліона селяньких нужденних госпо дарств, утихомирити около 3 міліон голодних і свідомих у своїх домаганнях на землю душ місцевого населення.

Чи серед таких аґрарних відносин при недостачі промислу, недостачі публичних робіт, можна думати про ко льонізування перелюдненої аґрарно країни, в якій 96 душ скуплюється на 1. км. кв., а $^4/_5$ з них, а навіть і більше, жие виключно з рільництва, в якій дотепер щорічно прибувало консумен тів на 70,000.000 К.,[9]) задля браку середників до життя постійно виїзджало за море (в пересічи 1901 — 1910) 47.783 душ, а заробітку на заході Европи шукало в сезоні 300.000 душ?

Невжеж мається у Східній Галичині створити вулькан соціяльних заворушень покривдженого у своїх історичних і економічних правах на східно галицьку землю місцевого населення?

---

[8]) Число господарств зросло з того часу в наслідок дільби селянської землі при виві новуванню дітей і при спадщинах. Побільшення простору селянської землі при закупі табулярної землі дорогою парцеляції в декаді 1902 — 1912 невеличке. Виносить воно всього 151.568 га. Гл. Dr. Rutkowski – op. cit. стор. 20. З парцельованої землі лише незначна дрібка перейшла в руки українських селян, а саме від 1852 — 1912 около 38.000 гектарів.

[9]) Dr. Witold Lewicki: Zagadnienie gospodarcze Galicyi, Lwów, 1914. стор. 90 — 93. Обчислення на передвоєнну вартість корони Сьогодня рівновартість сеї суми дає 70 міліярдів польських марок.

Про гроші.

Написав М. М.

До удосконалення грошевого обігу системи прийшло щойно в XIX. столітю, хоч сам гріш появляється дуже рано. Його початки не є історично стверджені. Зродився і розвинувся він з щоденного життевого досвіду. Не був ні жадною видумкою, ані винаходом якої людини. Повстав, так сказатиб, несвідомо. Як довго істнували відокремлені, в собі замкнені господарства, які все для себе потрібне виробляли самі собі вповні собі вистарчали, так довго не знали люде виміни, не знали й гроша. Лише хвилею, коли дане господарство вже собі вповні собі не вистарчає і входить в зносини з другим господарством, щоби діставати від нього необхідні для себе добра відає лишні свої вироби, приходить до виміни дібр однакової обєктивної вартости. З виміною появляється також потреба мірника вартости вимінюваних дібр і посередника в їх виміні. Одно господарство мало наприклад в себе забагато збіжя, а потребувало шкіри. Друге господарство мало забагато шкіри, але не потребувало в даний момент збіжя. Появляється отже конечність вишукання такого добра, котре всі радо завсіди принималиб і при помочі котрого можнаб усталити взаїмне відношення вартости, наприклад шкіри до збіжя. Це добро, яке служить за мірник вартости і посередничить у виміні, названо грошем.

Що саме було первісною і основною функцією гроша: означування вартости чи посередничення у виміні, то на це питання ріжні економісти ріжно відповідають. Більшість уважає засадничою ціллю гроша міреня вартости.

В ріжних місцях і часах ріжні добра сповняли цю функцію.

Греки, а за ними і Римляне, уживали до цього худоби, волів і баранів, звідси пішла й латинська назва гроша pecunia (pecus — худоба). В деяких околицях Африки ще до недавна послугувалися при виміні невільниками. Одна дубельтівка з двома бочівками пороху варта була одного невільника. Китайці уживали як посередника виміни чай, Мексиканці какао і т. д. Як бачимо, можна мірити вартість майже довільним добром, хоч не всі є однаково догідні. Звичайно послугувалися люде добром найбільш розповсюдненим в даній місцевости, бо всі знали добре його вартість, яка була до певного ступня постійна тому, що всі його уживали.

Дуже скоро виявилося, що уживання до оцінювання вартости і посередничення у виміні при помочі наприклад волів чи иншого подібного „гроша“ дуже невигідне. Вартість дрібних предметів годі було означити волами. Тяжко також, щоби хтось, виби раючись десь дальше за якимсь крамом, брав зі собою потрібну кількість волів. Всі ці трудности усунено таким способом, що люде зачали уживати як посередника виміни металів, Спартанці — зеліза, Римляне – міди, з початку в брилах чи штабках, які відважувано. Відважені штабки почали опісля означувати знаками, які стверджували їх вагу так, що вже другі принимали їх в довірю до цих знаків без важення. В цей спосіб прийшло до винайдення монет. Ці значені куски міди, литі, мають форму прутів або цеголок, на яких є вибитий бик, або баран, кінь або орел. Перші монети, подібні виглядом до теперішніх, появилися в Китаю, а потім на пограничу Греції і Малої Азії. Найстарша монета, яка доховалася до наших часів, походить з VII. століття перед Христом. Не треба при цьому забувати на ріжницю між монетою і грошем. Монета є це металевий гріш означеної форми.

Вже дуже давно зауважили люде, що округла форма монет найдогіднійша, Инша форма трапляється дуже рідко. Ціллю впровадження монет, як вже сказано, було змагання усунути потребу справджування ваги і якости металю-

котрі означувано уміщуваними на монетах знаками. Ще й досі не вдалося осягнути такого ідеального вибивання грошей, щоби їх вага і якість відповідала зовсім точно намірам та вибитим на них знакам. Сучасні держави означують законом границю допускаємих неточностей при вибиванню грошей. В давній Австрії при золотих десять- і двацять-коронівках минниця могла випускати монети, які важили о 2‰ (pro mille) менше або більше. (Після закону золота десятькоронівка повинна була важити 3·387538 ґрама).

Первісним грошем Римлян, як вже відомо, була мідь. В III. століттю перед Христом перейшли вони до срібла. Цезар і Авґуст вибивають вже золоті монети. Вибивані у Візантії золоті гроші уживано дуже довго в западній Европі. В 1252 р. в Фльоренції почали вибивати золоті фльорени, які широко розійшлися по світі. Середньовічна Европа є дуже бідна на золото і щойно на XVI. століття припадає великий приплив до Европи золота і срібла з Америки. XVII. століття є переломовим в історії гроша. Наперед в Голяндії, а кілька літ пізнійше в Анґлії (1666 р.) введено засаду свобідного вивозу золота і срібла та вибивання його в державних минницях на гроші на приватний рахунок. Кождий, хто мав золото чи срібло, міг дати його до державної минниці, котра за дуже низькою заплатою вибивала це йому на гроші. Є це основна засада сучасного грошевого устрою.

В цім самім часі ввела Анґлія реформи ще більшого значіння. Удосконалено і поширено паперовий кредитовий гріш у виді банкнотів. З початку видають їх банкирі, котрі принимали золото чи срібло в депозит і видавали замість цього посвідки на означену кількість цих металів. Першим народом, котрий впровадив в обіг паперовий гріш, були Китайці. Були це кусники паперу, на котрих намальовано металеві гроші. В Европі появилися паперові гроші перший раз в 1574 році в Голяндії, в формі малих округлих картоників, подібних виглядом до металевих грошей. В значно більших розмірах випускає в обіг паперові гроші французький банкир Льоу (Law) в 1705 р. Все це однак були відірвані факти без загального значіння і впливу. Рішаючу роль відіграв завсіди розвій подій в Анґлії і в кольоніях.

Грошеву систему даної держа називаємо загально її валютою.

Валюта в тіснім значінн цього слова є це законом уст лений гріш, котрий має повн силу звільнювання від зоб вязань і мусить бути прин маний в неограниченій кіл кости. Коли наприклад кажемо, п в Німеччині є валюта золота, то це зн чить, що при вирівнуванню грошеви зобовязань, котрі перевисшають 20 м рок, кождий має право жадати золоті грошей і противно мусить приняти з лоті гроші в неограниченій кількост Золоті монети є повновартісні, себто ї номінальна вартість є рівна дійсній ва тости і звуться обіговими. Всякі инш срібні чи мідяні монети звуться ро мінними або здавковими грішми, і дійсна вартість є значно менша від но мінальної і ніхто не міг бути приму шеним принимати їх понад точно зн коном означену висоту. (Наприкла в давній Австрії мідяними грішми по над одну корону, ніклевими вище 1 корон, срібними коронами більше ні 50 корон.)

Чому саме металь, а зі всіх ме талів золото та срібло обрано як мате ріяльну основу гроша, та чи не можн би так само добре взяти за основу на приклад збіжя, котре має чейже для всі вартість? Це питання піднімалося вж нераз. Француз Law приняв був (в 1705 р. за основу грошей землю. У нас також в дискусії над підкладом українсько валюти появився відомий проект адмі рала М. Білінського, щоби як мате ріяльну основу нашого гроша принять пшеницю. Цей проект і подібні йому такі остануть тільки проектами. Прик метою доброго гроша є незмінність йог вартости в просторі і в часі. Поодинок брили золота о тій самій чистоті мають однакову вартість без огляду на це звідкіля походять, тоді, коли більшість инших товарів не є однакова що до ґа тунку. Маємо, як відомо, багато ріжних ґатунків пшениці. Майже кожде госпо дарство вивозить инакше збіжя на базар одно менше, друге більше очищене, не однаково висушене і т. д. Вартість пше ниці дуже часто змінюється. По кождих жнивах, залежно від їх висліду, і то

тільки від їх вислїду в одному да-
ну краю, але й в инших краях, прий-
ось би наново означувати її основну
тість, котра знов би змінялась навіть
асі між жнивами. Рішаючу роль має
ı цьому також і висока вартість зо-
а, через що саме вже в XIX. сто-
тю почало воно випирати навіть
бло з обігу. З високою вартістю йде
арі і дешевість перевозу, з чим лу-
ться незмінність вартости в просторі.
анцуський економіст, Карло Жід, по-
нює цю дешевість перевозу слідуючим
гавленням: „Тягар, котрий чоловік
же перенести на плечах, доходить до
кільоґрамів.

30 кґ вугля представляє вартість*)
дви 1 франка,

біжя	6	франків,
зовни	30—40	„
міди	50	„
слоневої кости	700—800	„
сирого шовку	1.500	„
срібла	3.000	„
золота	100.000	„

Шляхотні отже металі, котрі про-
рціонально до обему мають найбільшу
тість, за виїмкою дорогих камінів,
ються найлекше перевозити, через що
вартість всюди є майже та сама.
штом одної сотної части своєї вар-
сти, вчисляючи в це вже й видатки
обезпечення, дасться срібло і золото
ревести з одного кінця світа на дру-
й, тоді, коли кошта перевозу такої
мої кількости збіжя навіть при мен-
м віддаленю виносять майже його
ртість.

Дорогих камінів не можна приняти
матеріяльну основу гроша тому, що
ни не дадуться довільно ділити і що
вартість не є пропорціональна до їх
ги. Коли наприклад ми розібємо дія-
нт на части, то сила вартости всіх
стей не є рівна вартости давного ці-
го діяманту. При шляхотних металях
зовсім противно. Штабку золота мо
на довільно ділити. Кожда частина
є вартість пропорціональну до свого
гару, а всі разом мають точно ту
му вартість, що ціла штабка.

*) Всі ці вартости передвоєнні з 1908 року,
дані в золотих франках. З одного кільоґрама
истого золота вибивано 3444·44 франків.
давній Австрії один кґ. чистого золота пред-
являв вартість 3280 корон.

Шляхотні металі не підлягають хемічним впливам повітря, води і дадуться без зміни переховувати хочби й найдовше. Цього не можна в ніякому разі сказати про пшеницю. Нешляхотних металів, наприклад міди, якої уживали старі Римляне, невигідно уживати тому, що вони за мало цінні і поодинокі монети мусіли би бути великі і за тяжкі. Ціннійшої від золота платини не можна знову вживати за підклад гроша хочби і тому, що платини за мало на світі, щоби можна таку її велику скількість, яка потрібна на гроші, відтягнути від зужиткування в техніці.

Так отже в новійших часах тільки два шляхотні металі входять в гру як підклад валюти: це є золото і срібло. В останніх часах золото випирає щораз більше срібло тому, що через це гріш знову стає зглядно „лекшим“. Відношення вартости такої самої ваги золота до срібла змінюється на некористь срібла. Перед 1500 роком це відношення було 1 : 10, з початком XVIII. століття 1 : 15½, а тепер 1 : 40. Ріжні держави ріжно усталюють відношення вартости золота до срібла. Давна Австро-Угорщина 1 : 18·22, Росія 1 : 23¼, Японія 1 : 32⅓. Вже при кінці XIX. століття стає срібло побічним грошем у відношенню до золота. Золото стає міжнароднім грошем. Відношення вартости золота і срібла змінюється раз скорше, раз поволійше, але майже без перерви на користь золота. Держави були примушені постійно міняти законне означення відношення золотих і срібних своїх грошей Це викликувало появу подвійних цін, инших в срібних монетах, а инших в золотих і потребу перетоплювання срібних чи золотих монет. Скоро переконалися всі, що найкраще було би перейти до виключно одного гроша, себто до грошевої системи, яка в науці зветься монометалізмом (одноталевою валютою). При такій системі основним грошем є все один гріш золотий, або срібний. Всякий инший є побічним. Противенством до монометалізму є такий грошевий устрій, де золоті і срібні гроші мають однакові обігові права, а держава означує з гори стале відношення вартости срібла до золота. Такий устрій називається біметалізмом (подвійнометалевою валютою). Заведення виключно срібного гроша було неви-

гідним, а на перехід до золотого не позволяла довший час за мала скількість золота.

Анґлія була першою великою державою, котра перейшла до монометалізму золотого. В 1774 році видано закон, що основним грошем є золотий фунт штерлінґів і що ніхто не може бути примушений принимати срібних грошей понад означену суму, в тім часі 25 фунтів штерлінґів, тепер 40 шілінґів. В обігу остали крім цього вище згадані вже банкноти, але право видавати банкноти мав вже тільки Анґлійський Банк (Bank of England). Ці банкноти кождої хвилини можна виміняти в банку на золото, так що посідання банкнотів є рівнозначне з посіданням золота. Один фунт штерлінґів є монетою золотою, важить 7·988 ґрама, має 20 шілінґів по 12 пенсів. Шілінґи і пенси, як здавкові монети, вибивається зі срібла. Анґлійська мінниця і банк є обовязані приняти кожду скількість золота і видати тому, хто принесе золото в штабках, тільки само золота в монетах без ніякої заплати за вибивання. Срібні монети вибивається тільки на рахунок держави, як здавкові монети.

Анґлійська грошева система є типічним прикладом золотого монометалізму.

Зразком двометалевої валюти (повного біметалізму) може бути давнійший грошевий устрій Франції, котрий від 1803 р. позволяв на свобідне вибивання в державній мінниці як золотих, так і срібних франків на рахунок кождого, хто приніс даний металь в довільній скількости. З одного кільоґрама менничого золота*) вибивано 3.100 франків. Кождий мусів принимати оба роди франків в неограниченій скількости. Відношення вартости золота до срібла устала лено з хвилею заведення франкової валюти як $1 : 15^1/_2$. Центральний державний банк звичайно вимінював, але не мусів, срібні франки на золоті. Такий стан повного біметалізму не тривав довго. Відношення вартости золота до срібла на світовім ринку мінялося. За 1 кґ золота можна було одержати вже не $15^1/_2$ кґ срібла, але значно менше, напр. 14 Кождий, хто мав 1 кґ золота в Пари: міняв на $15^1/_2$ кґ срібла, вивозив сріб за кордон, там купував за 14 кґ сріб 1 кґ золота, привозив його назад Парижа і тут знову вимінював в де жавній мінниці 1 кґ золота на $15^1/_2$ срібла і заробляв на тій заміні май: $1^1/_2$ кґ срібла, бо кошта перевозу бу дуже малі. Це мало той наслідок, з Франції вивожено срібло цілими раблями до Індій. Гірший гріш золот випер дорожший срібний. Таке яви появляється всюди і завсіди там, де подвійний гріш. Це явище, про кот знали вже грецькі економісти, поясн і науково узасаднив анґлійський учен Ґрешам і тому в економічних наук називається воно — правом Ґрешам В Франції переважає золотий гріш та що уряд хоче навіть завести чисто з лоту валюту. Срібний гріш відплив кордон тому, що був там більше вар ніж у Франції. Щоби все таки запобі дальшій його утечі, французький ур порозумівся з урядами Італії, Бель і Швайцарії, які мали подібну валю і в 1865 р. заключили ці держави т звану Латинську унію монетарну, кот полягала на цім, що основним грош є золотий франк (в Італії рівний йо лір), а зі срібних монет повну валют себто повну силу звільнювати від гр шевих зобовязань оставлено тільки м нетам 5 тифранковим, котрі вибивано дальше з такого самого матеріялу, давнійше, т. є. зі срібла $900\,/_{00}$. Всі ин срібні монети в тих краях ухвалено в бивати з гіршого матеріялу, а імен з мішанини, в котрій на 1000 част було всього 825 частей чистого сріб Виїмок, який зроблено зовсім непотріб для 5-франківок на бажання Франц був помилкою. По році 1870 заходи кардинальна зміна у відношенню ці срібла до ціни золота. Срібло дешев головно тому, що Німеччина, яка ма досі срібну валюту, завела у себе чис золоту валюту і тому на міжнародн ринку появилася велика скількість сріб Ця зміна відбивається дуже некорис на державах Латинської монетарної ун тому що дешеве срібло починає напл вати до них, там вибивають срібні 5т франківки, міняють на золото, кот вивозять за кордон і там знову куп ють далеко більше срібла, яке зно

*) Один кільоґрам менничого золота мав $900\,/_{00}$ чистого золота. Один кільоґрам чистого золота давав 3444·44 франки. З одного кільоґрама менничого срібла ($900\,/_{00}$ чистого срібла) вибивано 200 франків.

зуть нпр. до Франції і вибивають ібні пятифранківки і т. д. Це наражуло краї Латинської унії на страту ього золота і тому вже в 1878 році . XI.) заключили вони умову, на основі трої припинено цілковито вибивання ібних грошей. Від тоді вище згадана екуляція стала неможлива тому, що було інтересу купувати срібло за рдоном, коли не можна його було ибити на гроші і переміняти тим спобом на золото. Того самого року Данія, Швеція і Норвеґія перейшли також до онометалізму золотого. Від тоді жадна ержава не вибиває вже обігових срібних рошей. При срібній валюті остав тільки итай, котрий щойно в 1890 році перейшов з мідяної валюти на срібну.

Давна Австрія мала до 1892 року алюту срібну. Основою був ґульден, 90 часть кільоґрама чистого срібла. о програвій під Садовою в 1866 впроаджено для покриття воєнних коштів аперовий ґульден, невиміняємий на рібний, котрий однак ходив на рівні і срібним. В 1867 р. вибила Австрія олоті монети — дукати, котрі мали ільки само золота, що 20 франків, для акордонної торговлі. Однак були це чито торговельні монети для закордонних иплат і для заплати цла, а не для внурішньо-державного обігу. Щойно в 1892 році впровадила Австрія золоту валюту. Від тоді грошевий устрій Австрії став мішаним. Головним грошем були: 1) золі корони; 2) срібні ґульдени, рівні двом коронам, котрим оставлено їх характер правний, який мали досі, але яких більше вже не вибивано; 3) банкноти австро-угорського банку, яких не можна було виміняти на золото, але які банк звичайно тим, які мали закордонні виплати, міняв на золото. В внутрішнім обігу вони принималися на рівні з золотими коронами. Срібні корони, ніклеві і мідяні монети були здавковим грошем. Золота 20-коронівка важить 6·775 ґрама, містить на 1000 частей 900 частей чистого золота. З одного кільоґрама чистого золота вибивано . 3 280 корон. З одного кільоґрама чистого срібла вибивано 231 корон пятькоронівками, а 239 корон однокоронівками. Дійсна вартість срібних корон мінялася залежно від ціни срібла. І так безпосередньо перед війною одна срібна корона варта була в однокоронівках 34, в пятикоронівках 36 сотиків. Корона в монетах ніклевих 20- і 10-сотикових варта була около 25 сотиків.

Австрія мала золота дуже мало. Золоту валюту завела головно з огляду на потреби виплат за кордоном. У внутрішнім обігу були головно банкноти, яких однак не можна було виміняти без ограничення на золото. Мала вона отже валюту не золоту, а тільки позолочувану.

Представлені досі монетарні устрої, це устрої поредвоєнні. Найкраще дадуться всі вони представити ось такою схемою:

Схема грошевих устроїв

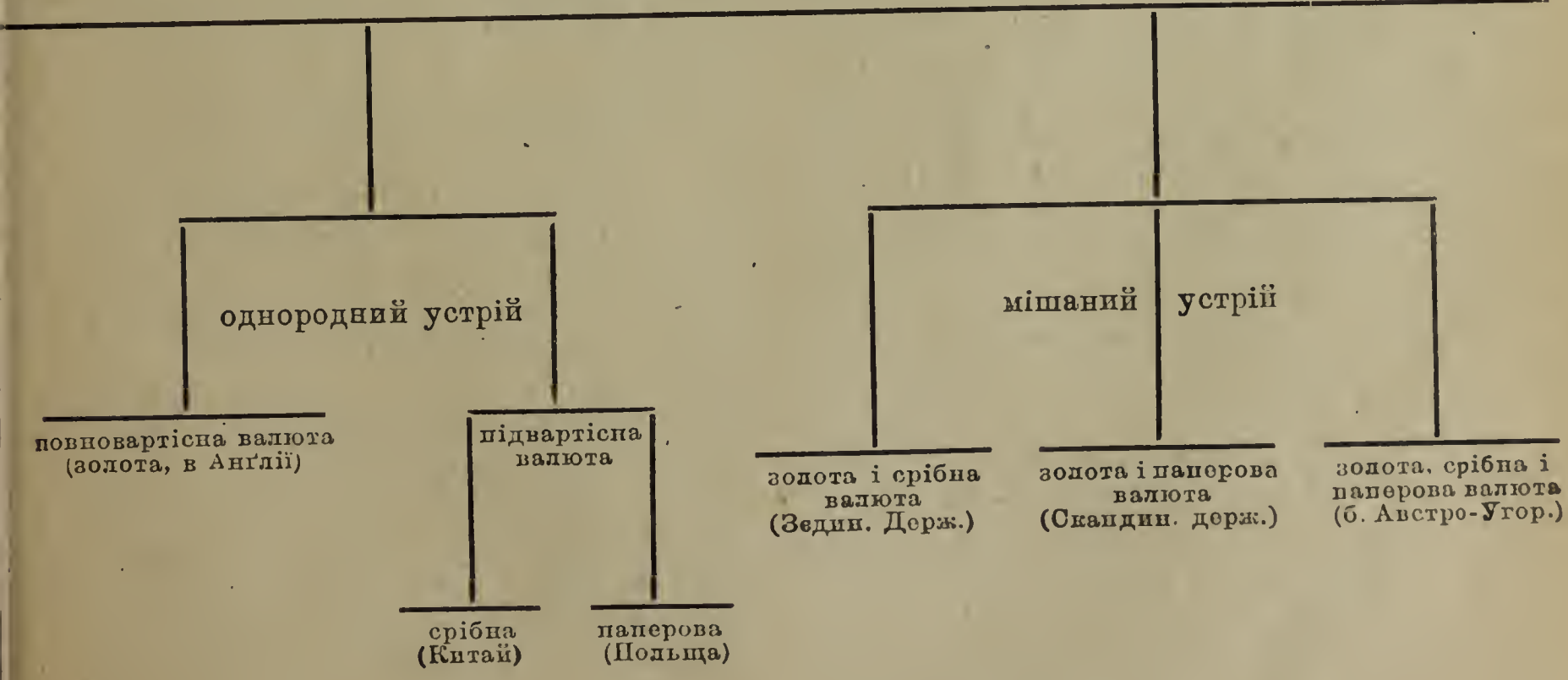

Ціла та монетарна будова змінилася з вибухом світової війни. Всі держави, котрі взяли участь у війні, оперли свою господарку на паперовім гроші. Навіть невтральні держави у великій мірі перейшли на паперову валюту, головно тому, що свої закупна мусіли вони платити золотом. Вже з початком війни завісили вони виміну паперових грошей на золото та заборонили його вивозити. Для внутрішнього обігу випускали більшу скількість паперових грошей, котрі почали тратити на вартости в порівнанню з золотими, які з обігу вицофано. Всім ясна стала ріжниця дійсної вартости паперового і золотого гроша Валюти всіх держав сталися мішаними тому, що всюди істнують паперові гроші, яких не можна виміняти на золоті гроші, а котрі мають на рівні зі золотими законну силу звільняти від зобовязань. Золоті гроші зникли зовсім з обігу, а в деяких навіть срібні і мідяні. Паперова валюта кождої держави має иншу силу купна залежно від господарського положення даного краю. Держави, які вели війну, а в першу чергу ці, які ту війну програли, мусіли видати для покриття военних коштів велику скількість паперового гроша, який не мав ніякого покриття і його купна сила що раз меншала, що найкраще бачимо по зрості цін в краю і в порівнанню з грішми иншых держав. В невтральних державах, котрі війни не провадили, також вартість паперових грошей в порівнанню зі золотими змінилася, але на некористь золотих. До цих держав припливало золота щораз більше, бо ним плачено за закуплювaний крам. Щоби запобічи дорізні, правительства цих держав зменшили ціну золота і знесли свободу вибивання золотих грошей. Давнійше нпр. в Швеції за 1 кґ золота кождий міг дати собі вибити 2480 шведських корон. Колиж шведський уряд зніс свободу вибивання, то той, хто потребував шведських корон, щоби ними заплатити за крам, не міг вже зі свого золота дати собі вибити шведські корони, але мусів своє золото продати і то дешевше, бо шведський уряд устaлив ціну на золото значно низчу від дійсної довоенної. Через те шведські золоті гроші стратили в порівнанню з паперовими на вартости і тепер за шведську паперову корону треба більше марок заплатити ніж за золоту.

Паперовий гріш є це кавалок паперу, якого уживається в обігових цілях Держава надає йому іменну вартість яку означують уміщені на ньому знаки і написи. Його дійсна матеріяльна вартість є надзвичайно мала. Маємо три роди паперових грошей: 1) репрезентаційний, котрий заступає тільки відповідну скількість готівки, зложеної в банках в металевих грошах — нпр. паперові доляри заступають тільки срібні доляри для вигоди в обігу; 2) кредитовий, котрий містить в собі приречення заплати, котрий видають нпр банки і обіцюють вимінювати на металеві гроші. В дійсности він нічим не ріжниться від 3) паперового услівного гроша, котрий нічого не репрезентує і нічого не прирікає, а котрий пускає в обіг держава. Такий гріш має справді ріжні написи, нпр. 100 франків, і через це повстає немов би обітниця, що держава заплатить за нього дану суму, але знаємо, що це тільки фікція, що держава ніколи не виплачує їх готівкою в металевих грошах, бо не має тільки навіть всіх металевих грошей, кілько випускає паперових. Паперовий гріш є це своєрідний кредит примусовий, безтерміновий, безпроцентовий, за котрий не можна довжника скаржити. Вартість його непевна, бо залежить виключно від волі держави, ограничена територіяльно тільки до даної держави, а поза її кордонами не має правної платничої сили і змінна залежно від скількости виданих державою грошей. Є це радше податок нерівномірно розложений.

Написи на паперових грошах бувають найріжнороднійші, не має це ніякого засадничого значіння. Звичайно напис містить в собі запевнення виміни на певну скількість металю, хоч їх вартість є зовсім від того незалежна. На старих російських паперових грошах був слідуючий напис: „Державний банк вимінює кредитові білєти на золоту монету без ограничення суми. [1 р. = $^1/_{15}$ імперіяла, містить в собі 17,424 дол. чистого золота.] На давних австрійських напис звучав: „Австро-угорський банк платить негайно за цей банкнот у своїх головних заведеннях у Відні і Будапешті на домагання таку саму квоту в за-

онним металевім гроші.“ Як відомо, ули це пусті слова. На банкнотах Аме-иканських Зединених Держав є тільки апис, що банкнот є законним платни-им середником. На французьких гро-ах нема жадної правної декларації. а гривнях У. Н. Р. маємо напис: „Кре итові білети У. Н. Р. забезпечуються сім державним майном Республики. ержавні кредитові білети У. Н. Р. хо-ять на рівні зі золотою монетою. [1 гри-ня містить 8,712 долі щирого золота.]“ [а всіх є дописка, що їх фальшування арається, що очевидно не запобігає їх альшуванню. В Галичині маємо тепер обігу польські марки, на котрих є на-ис неподібний до жадного з вище на-едених і якого не стрічаємо ніде світі, а іменно: „Польська держава ере на себе відповідальність за виміну ього білету на будучу польську валюту відношенню, котре ухвалить для поль-ьких марок установчий сойм.“ Безпе-ечно, це дуже хитрий напис, ще більше ерозумний і шкідливий для польської алюти. Ці, що установляли цей напис, ішилися надією, що зможуть безкарно идавати необмежену скількість папе-ових марок без найменшого зобовя-ання, тому що одного гарного дня ойм впровадить нову валюту, напр. злоте“ і усталить, що за один „злоти“ реба буде платити напр. тисячу чи де-ять тисяч марок і зразу паперові марки айже зникнуть, а паперових грошей уде дуже мало. Вони не подумали, що буде до того часу. Вони мабуть за-були, що, як каже польський економіст Кжижановскі, Робеспіера завело під гі-ьотину не що инше, як галас і обурення голодного паризького народу, котрому він давав що раз більше паперових гро-шей, а що раз менше хліба.

Згадуваний вже французький уче-ний, Карло Жід, пише: „Треба зазна-чити, що сумні наслідки уживання па-перових грошей треба приписати скорше нерозумови урядів, ніж самій їх суті; а трапляються ці наслідки тільки тоді, коли уряд перейде певну границю і ви-пустить за багато грошей. Для задов-женого уряду спокуса переступити цю формальну границю є звичайно дуже велика, тому то багато урядів її вже переступило і скінчило банкрот-ством.“ Як приклад наводить він Фран-цію в часі великої революції. Як зна-ємо, тоді у Франції видано було всього паперових асиґнат на 45 міліярдів, банк-нот на 100 франків варта був 35 санті-мів, а пара черевиків коштувала 4 ти-сячі франків. До тепер (початок жовтня 1921 р.) Польща видала паперових гро-шей вже понад шість разів більше, сто марок варта вже в Ціріху всього біля 10—12 сантімів, а черевики коштують пе-ресічно 14 тисяч марок. Французькими асиґнатами виліплювано стіни. Про ті стіни повинні памятати всі ці, що ви-дають паперові гроші.

Упадок польської валюти є вислі-дом її економічного і політичного по-ложення. Кордони не усталені, відно-сини зі сусідами не налагоджені, над нею тяжить вічно марево военних аван-тур, брак природних багатств, кепська господарка, велика армія, а головно брак довіря в першу чергу за-кордону до Польської держави, це головні причини упадку її валюти. Ніякими технічними середниками, ні-якими приписами і законами не можна її поправити. Переміна марок на „злоті“ (очевидно знову паперові) ніщо не по-може навіть тоді, колиб вимінювано й міліон марок за один „злоти“, тому що за час війни багато людей в Польщі научилися і привикли жити без праці на кошт державного скарбу, а через це ріжниця між видатками і доходами Польщі так велика, що для її покриття Польща булаб примушена знову дру-кувати тим разом паперові „злоте“. Змінилась би тільки назва, а не вартість. Збільшення числа паперових грошей збільшує ціни, а це знову викликує по-требу нових паперців і так в колесо. Оче-видно, що всьому мусить прийти кінець. В одній державі скорше, в другій пі-знійше, але все одно прийде. Звижка цін дошкулює тільки бідним. Купці не скаржуться на це і тому не протестують проти нових емісій паперових грошей. Вартість „паперців“ стає що раз менша. Люде тратять до них всяке довіря, вер-тають до виміни краму за крам, масла за сіль і т. п. Якщо скількість „папер-ців“ і дальше збільшується, нагло при-ходить катастрофа. Уривається загальне принимання паперових грошей і вони стаються зовсім безвартісними. Зара-дити лихови можна тільки через ко-рінну зміну державної господарки. Треба в першу чергу старатися осягнути

рівновагу між прибутками і видатками в державнім буджеті. За всяку ціну перестати вибивати дальші паперові гроші. Це звичайно можливе тільки при помочі заграничної довготермінової позички, о яку саме Польща забігає і старається всіми силами. Зменшити непродуктивні державні видатки, напр. на непропорціонально велику армію. Збільшити продукцію і вивіз за кордон так, щоб торговельний білянс був чинний, себто щоб вивіз перевишав привіз, що може статися тільки через заборону привозу дорогих закордонних товарів, до речі нікому непотрібних, як перфуми, шампанські вина, чекоряду і т. п. Це, очевидно, можливе тільки при розумній управі закордонної політики. Польща напр. не може здержати припливу цих непотрібних французьких товарів тому, що дозволом на їх ввіз і иншими руйнуючими державне господарство привілеями для французьких капіталістів платить Польща за поперття Франції в своїй імперіялістичній політиці. Досі всі подібні грошеві господарки кінчилися катастрофою.

При таких катастрофах тратять найбільше саме найбіднійші верстви населення. Справдішні капіталісти готівки не держать, мають отже паперових грошей відносно дуже мало. Такі грошеві катастрофи кінчаться дуже прикро для держав, вони часто потягають за собою їх упадок, а стало радикальну зміну державного устрою.

Ці грошеві клопоти приневолювали людей призадумуватися над тим, чи не далось би взагалі усунути гріш. Такі спроби появляються вже дуже давно. Найславнійшою була спроба Анґлійця Овена, котрий в 1832 р. оснував колективне господарство, в котрім зніс гроші. За все плачено крамом, при чому мірилом вартости і посередником виміни було число годин, зужитих на його продукцію. Ця спроба скінчилася повною неудачею. В останніх часах стараються люде усунути гріш, зглядно звести його уживання до мінімум при помочі переказового і чекового обороту. Тим способом осягнено значне зменшення уживання гроша. $^4/_5$ всього обороту німецького державного банку відбувається без уживання грошевої готівки. Найбільше поширений такий оборот в Анґлії, де замість грошей уживають загально чеків.

Які віри визнають люде на світі.

I. Віри на світі. На світі живе тепер около 1.690 міліонів людей.			II. Віри в Европі. В Европі живе повад 460 міл. людей.	
Віра	Міл.	Відс.	Міл.	Відс.
Християне: католики	293	17.3	206	44.4
Християне: православні	125	7.4	118	25.5
Християне: протестанти	216	12.8	113	24.6
Магометане	221	13.1	13	2.8
Браманці	224	13.3	—	—
Будисти	476	28	—	—
Мойсеєвої віри	13	0.8	10	2.2
Погане й люде без віри	111	65	2	0.4

МЕТРИЧНІ МІРИ.

Подав Інж. КОРНИЛО ЦЕЛЕВИЧ.

В нинішніх часах, в часах гарячої парцеляції і відбудови, стрічається багато одиниць — навіть між інтеліґентнійшими селянами, які не здають собі справи, не орієнтуються, сліпо блукаються і дуже мильно визнаються в мірах поверхні і обему. Не знають, що се морґ, ар і так званий „фестметер“ будівельного матеріялу. Хочемо се коротким, а найприступнійшим способом вияснити на прикладах і порівняти міру довжини: метер біжучий (м), міру поверхні ($м^2$) і міру обему ($м^3$) — зі старими мірами: сяжнем, сяжнем квадратовим і сяжнем кубічним.

I. Міри довжини.

Довжину міримо метром біжучим, який має 10 дециметрів (дм), а кождий дециметер 10 центиметрів (цм), отже один метер має 100 центиметрів:

1 м = 10 дм = 100 цм.

Такий складаний метер уживає кождий тесля і столяр, а до поміру довжини поля уживається довшої міри, полотняної або сталевої тасьми, поділеної на 10 або 20 метрів.

1000 м = 1 км (кільометер).

Давнійше уживано до поміру довжини сяжня. У нас в Галичині, як одиниця поміру довжини обовязував віденський сяжень, який є менший як 2 метри, а іменно:

1 від. сяжень = 6 стіп = 72 цалів від. = 1·89 м, с. є. один метер, 8 дециметрів і 9 центиметрів.

1 миля австрійська = 4000 сяжнів від. = 7585 метрів.

1 цаль = 2·6 цм.

На Великій Україні уживають російського сяжня, який має:

1 рос. сяжень = 7 стіп = 3 аршини = 2·13 м, с. є. два метри і 13 центиметрів.

Тут багато людей блудить через те, що не бере під увагу ріжниці, яка заходить між рос. і австр. сяжнем, а дивуються, що сяжень сяжневи нерівний.

Як з поданого в горі порівнання видно, рос. сяжень є довший майже о $^1/_4$ метра від австр. сяжня.

1 верства = 500 рос. сяжнів = 1·066 км.

II. Міри поверхні.

Поверхню міримо квадратовим метром, се є поверхнею, довгою на 1 метер біжучий і 1 метер біж. широкою.

Нпр. грядка довга і широка 2 м розуміється біжучих) має $2 \times 2 = 4$ м²) поверхні.

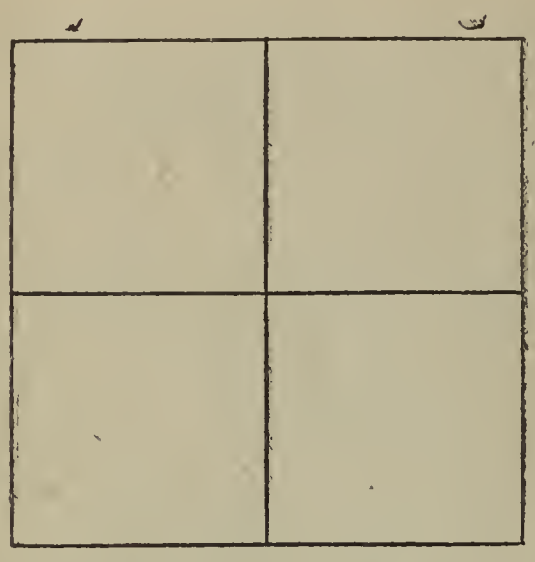

Квадратовий сяжень є се поверхня довга і широка на 1·89 м, має квадратових метрів $1{\cdot}89 \times 1{\cdot}89 = 3{\cdot}597$ м², кругло:

$$1 \text{ с}\square = 3{\cdot}6 \text{ м}^2,$$

отже не цілих 4 м².

Поверхня квадрату, якого один бік має 10 м, виносить $10 \times 10 = 100$ м²

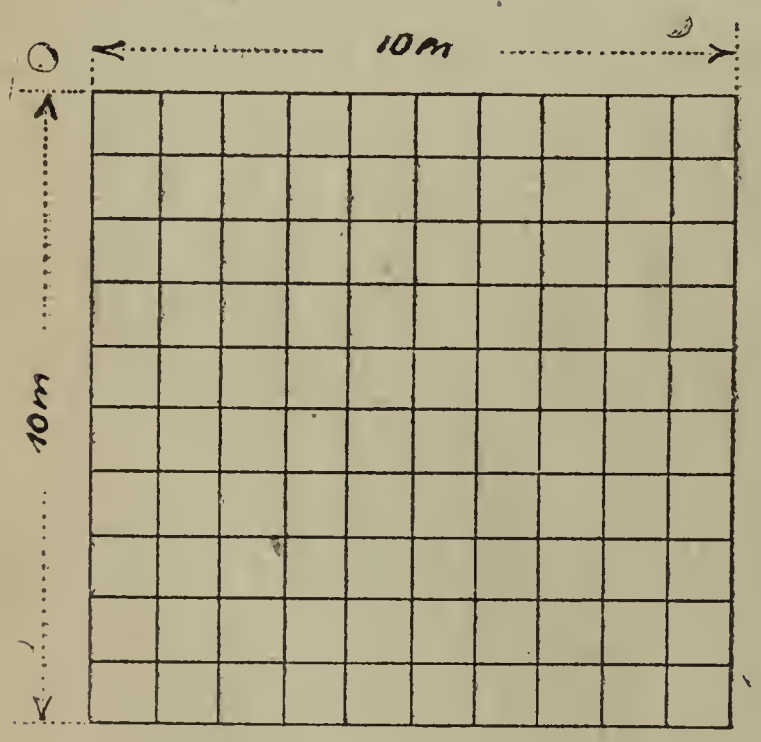

називається 1 ар (1 а)

$$1 \text{ ар} = 100 \text{ м}^2.$$

Поверхня, яка має 100 арів, називається 1 гектар (1 га), так отже:

$$1 \text{ га} = 100 \text{ а} = 10.000 \text{ м}^2.$$

Поверхню квадрату, якого один бік виносить 40 сяжнів (біжучих), називаємо одним морґом і має він $40 \times 40 = 1600$ австрійських сяжнів квадратових. Коли тепер замінимо сяжні на метри, отримаємо:

1 морґ = 1600 с□ = 57 а 55 м² = 5755 м²

Таблиця I. подає заміну австрійських морґів і квадратових сяжнів на м².

На Великій Україні уживають російських мір.

$$1 \text{ рос. с}\square = 4{\cdot}55 \text{ м}^2,$$

1 десятина = 2400 рос. с. □ = 1 га 9 а і 25 м² = 10925 м².

Десятина є менша, як два австр. морґи (о 585 м²).

Приклади обчислення поверхні:

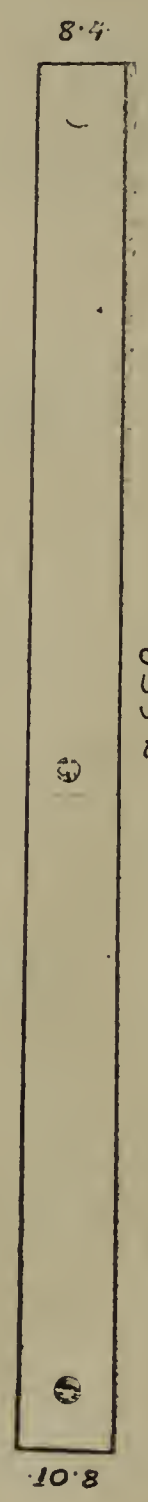

Поле довге 859·2 м, широке з долного кінця 8·4 м, з другого 10·8 м. Обі ширини додамо і поділимо через 2, отримаємо середню ширину = 9·6 м. Ту ширину помножимо через довжину поля, отримаємо поверхню поля в метрах квадратових

$$9{\cdot}6 \times 859{\cdot}2 = 8248 \text{ м}^2 = 82 \text{ а } 48 \text{ м}^2,$$

аз таблиць I вишукаємо, що се є 1 морґ 693 с □.

2. Обчислити поверхню сіножати, яка є чотирокутником:

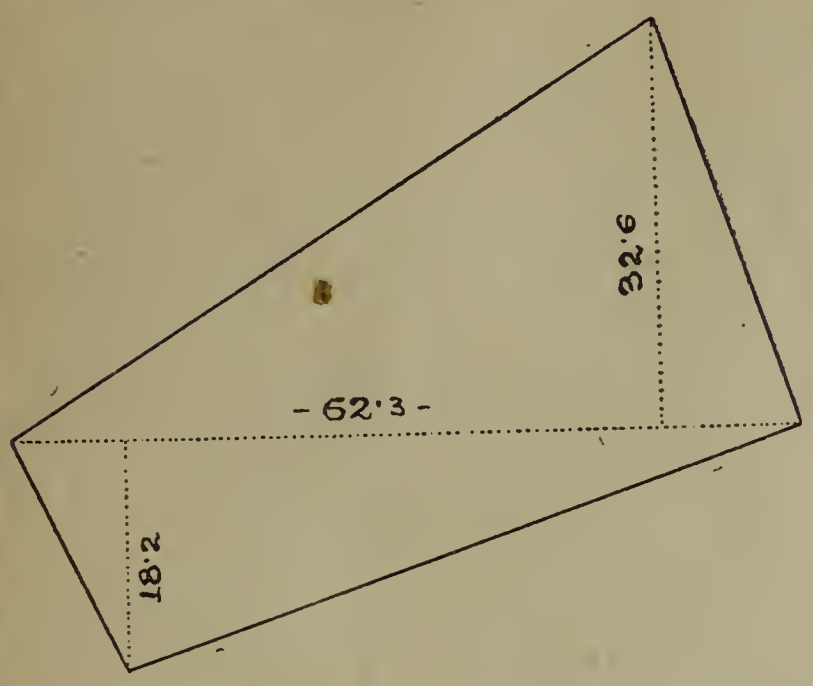

Ділимо чотирокутник на два трикутники і в тій ціли міримо прямою лінією віддалення двох противних рогів і отримаємо нпр. 62·3 м. Опісля міримо під простим кутом віддалення двох других рогів до тої прямої і отримаємо нпр. 18·2 м і 32·5 м.

Поверхня одного трикутника є $62{\cdot}3 \times \frac{18{\cdot}2}{2} = 566{\cdot}93$ м²,

Поверхня другого трикутника є $62{\cdot}3 \times \frac{32{\cdot}6}{2} = 1015{\cdot}49$ м²,

Разом . . 1582·42 м²,

се є кругло 1582 м² = 15 а 82 м²,

а з таблиць I. відчитаємо, що се = 440 с□.

3. Поверхню неправильної фіґури обчислюємо в той спосіб, що ділимо її на відповідну скількість трикутників і трапезів, кождий поодиноко міримо, обчислюємо і сумуємо.

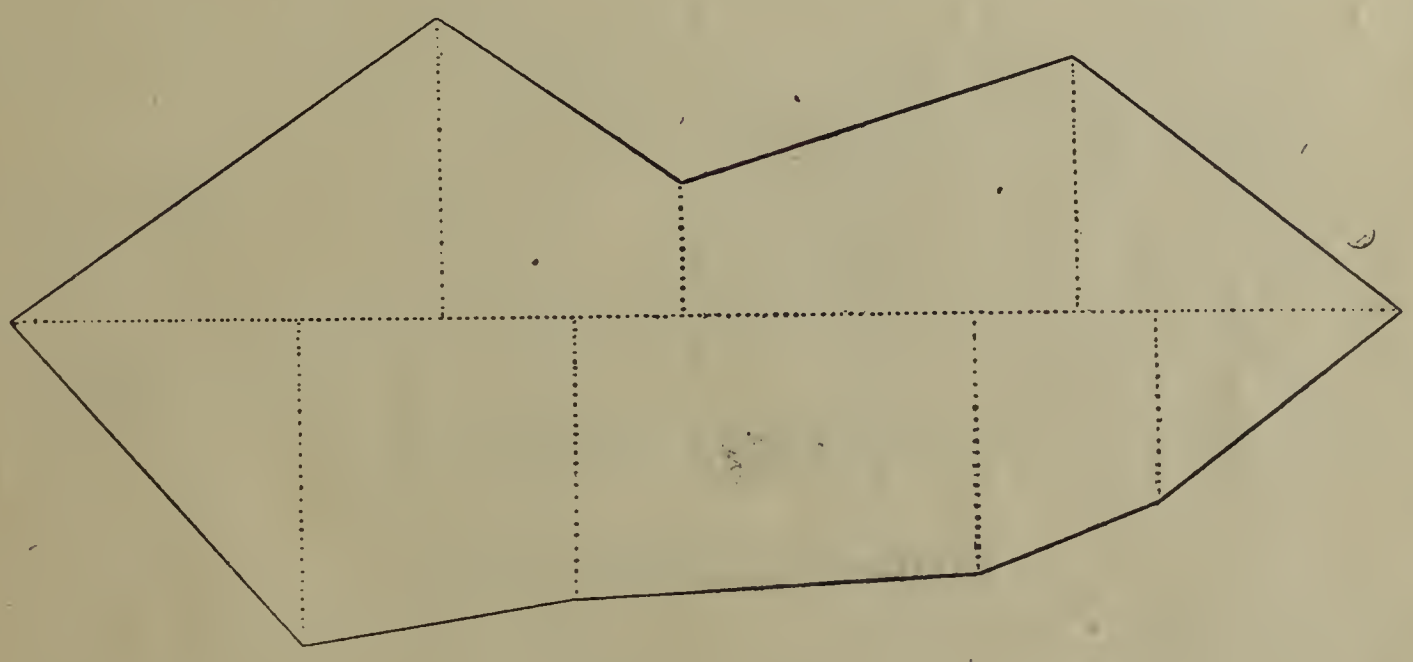

Катастральні мапи є менші 2880 разів, то значить, що всі віддалення є в дійсности 2880 разів більші, як на мапі. Се означується 1 : 2880 і називається скалею (масштабом).

Поверхню парцелі з мапи найдемо в той спосіб, що поділимо її олівцем на правильні фіґури, трикутники і трапези, виміри їх відчитаємо при помочі циркля і скалі та обчислюємо як вище. Таке обчислення буде, очевидно, далеко менше докладне, як після мір, які візьмемо прямо з ґрунту.

4. Обчислити, кілько кіп ґонтів треба на дах, довгий 16 м, а широкий від окапу до вершка 7 м (довжина крокви).

Поверхня одної сторони даху виносить 16 м × 7 м = 112 м²,

цілого даху 2 × 112 = 224 м².

На один метер квадратовий треба около 66 штук ґонтів, ціле отже запотребованя буде

224 × 66 = 14.784 штук,

що дає кругло 247 кіп ґонтів.

III. Міри обєму.

Обєм міримо метром кубічним (м³), се є простір на один метер довгий, один метер широкий і один метер високий, або й инакше: простір, який за підставу має один метер квадратовий (м²) і є на один метер високий.

Тут розріжнюємо метер кубічний простору і метер кубічний маси.

Нпр. сяг дров має лупи 1 м довгі, уложені широко на два метри і високо на два метри, має отже чотири метри кубічні простору.

Кубічних метрів маси має далеко менше (около $2^1/_2$ м³), бо не цілий простір є заповнений масою дерева. Лупи не прилягають щільно до себе, а є між ними вільний простір, не заложений деревом.

Кльоци в лісі і будівельний матеріял, як дошки і бальки, міримо метром кубічним маси, або так званим фестметром; се є обчислюємо, кілько мають фестметрів.

Таблиця II. подає кубічні метри (маси) круглого дерева для довжини до 10 м і для проміру від 1 цм до 100 цм. Ужиття їх вияснить легко приклад:

Кльоц довгий $6^1/_2$ м має промір 32 цм, мірений в середині без кори при помочі так званої клюби. В рубриці під промір 32 для довжини 6 м найдемо: 0·482 м³, для довжини $^1/_2$ м 0·040 м³ і по додании отримаємо 0·522 м³, отже більше, як пів фестметра.

Дошки і бальки обчислюємо з таблиць, яких однак для браку місця подати тут не можна, обіймають вони цілу книжку, а подамо лиш найкоротший спосіб обчислення при помочі рахунку.

Нпр.: Обчислити, кілько треба м³ дощок 2 цалі грубих на підлогу до хати 5·5 м довгої і 4 м широкої.

Беремо на складі дошки 4 метрові, міримо і записуємо, кілько кожда дошка поодиноко має ширини в центиметрах, додаємо до себе ті ширини поодиноких дощок і отримаємо нпр. 586 цм. Коли дошки є шпаровані, можна їх класти одну коло другої і опісля змірити метром загальну їх ширину. Нешпаровані дошки звичайно є першої кляси і міримо їх широкість в найвузчім місці. В нашім прикладі дошки є грубі 2 цалі, се рівняється 5·2 цм. Коли грубість в центиметрах помножимо через усталену загальну їх ширину в центиметрах, отримаємо поверхню перекрою (шторца) в центиметрах квадратових

$$5{\cdot}2 \times 586 = 3.047{\cdot}2 \text{ цм}^2.$$

Се замінюємо на метри квадратові (= 0·30472 м²) і множимо через довжину дощок в метрах

$$0{\cdot}30472 \text{ м} \times 4 \text{ м} = 1{\cdot}21888 \text{ м}^3,$$

кругло **1·219** м³.

В подібний спосіб обчислюємо і кантове дерево. Нпр.: На підвалину хати треба 46 метрів біжучих дубових бальків 20 × 25 цм.

Поверхня перекрою шторца є

$$20 \times 25 = 500 \text{ цм}^2.$$

Замінюємо на м² і множимо через довжину в метрах

$$0{\cdot}05 \times 46 = \mathbf{2{\cdot}300} \text{ м}^3$$

і отримаємо скількість матеріялу в кубічних метрах.

Инші метричні міри.

1. Міри на збіжя і на рідину.

Вихідною одиницею міри на збіжя і рідану є літр (л) — скількість, яка міститься в однім кубічнім дециметрі (дц³).

1 літр (л) має 10 децилітрів (дл) або 100 центилітрів (цл).

1 гектолітр (гл) має 100 літрів.

1 літр у відношенню до російських мір є рівний $^4/_5$ штопу або $1^3/_5$ пляшки або $^3/_{10}$ гарця.

2. Міри ваги.

За вихідну одиницю до важення більших тягарів береться кільоґрам (кільо, кґ). 1 кільоґрам є то вага одного кубічного дециметра (1 дм³) очищеної (дестильованої) води при 4 ступінях тепла. Для важення дрібних тягарів підставовою вагою є ґрам (ґ), тисячна частина кільоґрама.

1 кільоґрам (кґ) має 10 гектоґрамів (гґ) по 10 декаґрамів (дкґ) або 100 дкґ по 10 ґрамів (ґ) або 1000 ґрамів. В практиці не уживають гектоґрамів.

Вищою одиницею ваги є метричний сотнар (цетнар), що рівняється 100 кґ. Ще вищою одиницею є 1 тонна, рівна 10 метр. сотнарам або 1000 кґ.

На російські міри 1 ґрам = $^1/_4$ золотника.

1 кільоґрам = 2 рос. фунти 42 золот. $4^1/_2$ долі.

1 тонна = 62 рос. пудам.

3. Инші міри.

1 копа = 4 мендлі по 15 штук.

1 тузин = 12 штук.

12 тузинів = 1 ґрос або 144 штук.

1 беля паперу має 10 риз по 10 лібер.

1 либра паперу має 10 складок або 100 листів (аркушів).

Таблиця I.

для заміни морґів на гектари.

сяж.²	га	а	м²	сяж.²	га	а	м²	сяж.²	га	а	м²	сяж.²	га	а	м²	сяж.²	га	а	м²
1	.	.	4	49	.	1	76	97	.	3	42	145	.	5	22	310	.	11	15
2	.	.	7	50	.	1	80	98	.	3	52	146	.	5	25	320	.	11	51
3	.	.	11	51	.	1	83	99	.	3	56	147	.	5	29	330	.	11	87
4	.	.	14	52	.	1	87	100	.	3	60	148	.	5	32	340	.	12	23
5	.	.	18	53	.	1	91	101	.	3	63	149	.	5	36	350	.	12	59
6	.	.	22	54	.	1	94	102	.	3	67	150	.	5	39	360	.	12	95
7	.	.	25	55	.	1	98	103	.	3	70	151	.	5	43	370	.	13	31
8	.	.	29	56	.	2	01	104	.	3	74	152	.	5	47	380	.	13	67
9	.	.	32	57	.	2	05	105	.	3	78	153	.	5	50	390	.	14	03
10	.	.	36	58	.	2	09	106	.	3	81	154	.	5	54	400	.	14	39
11	.	.	40	59	.	2	12	107	.	3	85	155	.	5	57	410	.	14	75
12	.	.	43	60	.	2	16	108	.	3	88	156	.	5	61	420	.	15	11
13	.	.	47	61	.	2	19	109	.	3	92	157	.	5	65	430	.	15	47
14	.	.	50	62	.	2	23	110	.	3	96	158	.	5	68	440	.	15	83
15	.	.	54	63	.	2	27	111	.	3	99	159	.	5	72	450	.	16	18
16	.	.	58	64	.	2	30	112	.	4	03	160	.	5	75	460	.	16	54
17	.	.	61	65	.	2	34	113	.	4	06	161	.	5	79	470	.	16	90
18	.	.	65	66	.	2	37	114	.	4	10	162	.	5	83	480	.	17	26
19	.	.	68	67	.	2	41	115	.	4	14	163	.	5	86	490	.	17	62
20	.	.	72	68	.	2	45	116	.	4	17	164	.	5	90	500	.	17	98
21	.	.	76	69	.	2	48	117	.	4	21	165	.	5	93	550	.	19	78
22	.	.	79	70	.	2	52	118	.	4	24	166	.	5	97	600	.	21	58
23	.	.	83	71	.	2	55	119	.	4	28	167	.	6	01	650	.	23	38
24	.	.	86	72	.	2	59	120	.	4	32	168	.	6	04	700	.	25	18
25	.	.	90	73	.	2	63	121	.	4	35	169	.	6	08	750	.	26	97
26	.	.	94	74	.	2	66	122	.	4	39	170	.	6	11	800	.	28	77
27	.	.	97	75	.	2	70	123	.	4	42	171	.	6	15	900	.	32	37
28	.	1	01	76	.	2	73	124	.	4	46	172	.	6	19	1000	.	35	97
29	.	1	04	77	.	2	77	125	.	4	50	173	.	6	22	1100	.	39	56
30	.	1	08	78	.	2	81	126	.	4	53	174	.	6	26	1200	.	43	16
31	.	1	11	79	.	2	84	127	.	4	57	175	.	6	29	1300	.	46	76
32	.	1	15	80	.	2	88	128	.	4	60	176	.	6	33	1400	.	50	35
33	.	1	19	81	.	2	91	129	.	4	64	177	.	6	37	1500	.	53	95
34	.	1	22	82	.	2	95	130	.	4	68	178	.	6	40	морґи			
35	.	1	26	83	.	2	99	131	.	4	71	179	.	6	44	1	.	57	55
36	.	1	29	84	.	3	02	132	.	4	75	180	.	6	47	2	1	15	09
37	.	1	33	85	.	3	06	133	.	4	78	190	.	6	83	3	1	72	64
38	.	1	37	86	.	3	09	134	.	4	82	200	.	7	19	4	2	30	19
39	.	1	40	87	.	3	13	135	.	4	86	210	.	7	55	5	2	87	73
40	.	1	44	88	.	3	17	136	.	4	89	220	.	7	91	6	3	45	28
41	.	1	47	89	.	3	20	137	.	4	93	230	.	8	27	7	4	02	82
42	.	1	51	90	.	3	24	138	.	4	96	240	.	8	63	8	4	60	37
43	.	1	55	91	.	3	27	139	.	5	00	250	.	8	99	9	5	17	92
44	.	1	58	92	.	3	31	140	.	5	04	260	.	9	35	10	5	75	46
45	.	1	62	93	.	3	34	141	.	5	07	270	.	9	71	20	11	50	93
46	.	1	65	94	.	3	38	142	.	5	11	280	.	10	07	30	17	26	39
47	.	1	69	95	.	3	42	143	.	5	14	290	.	10	43	40	23	01	86
48	.	1	73	96	.	3	45	144	.	5	18	300	.	10	79	50	28	77	32

1 м² = 0·278 с □ ; 1 с □ = 3·596 м² ; 1 ар = 27·803 с □ ; 1 гектар = 1·737 морґа.

Таблиця II.

для обчислення обєму (м³) круглого дерева (кльоців).

Довжина в метрах	Промір в центиметрах									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1/2	—	—	—	0 001	0·001	0·001	0·002	0·003	0·003	0·004
1	—	—	0·001	0·001	0·002	0·003	0·004	0·004	0·005	0·006
2	—	0·001	0·001	0·003	0·004	0·006	0·008	0·010	0 013	0·016
3	—	0·001	0·002	0 004	0·006	0·008	0 012	0·015	0·019	0·024
4	—	0·001	0·003	0·005	0·008	0·011	0·015	0·020	0·025	0·031
5	—	0·002	0·004	0·006	0 010	0·014	0·019	0·025	0·032	0·039
6	—	0·002	0·004	0·008	0·012	0·017	0·023	0 030	0·038	0·047
7	0·001	0·002	0·005	0·009	0·014	0·020	0·027	0.035	0·045	0·055
8	0·001	0·003	0·006	0 010	0·016	0·023	0 031	0·040	0·051	0·063
9	0·001	0·003	0 006	0·011	0·018	0·025	0·035	0·045	0·057	0·071
10	0·001	0·003	0·007	0·013	0·020	0·028	0·038	0·050	0·064	0·079

Довжина в метрах	Промір в центиметрах									
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1/2	0·005	0·006	0·007	0·008	0·009	0·010	0·012	0·014	0 015	0·016
1	0·010	0·011	0·013	0·015	0·018	0·020	0·023	0 026	0 028	0 032
2	0.019	0 023	0·026	0·031	0·035	0·040	0·046	0·051	0·057	0 063
3	0·029	0·034	0·040	0·046	0·053	0·060	0·068	0·077	0·085	0 095
4	0·038	0·046	0·053	0·062	0·070	0·080	0·091	0·102	0 114	0·126
5	0·048	0·057	0·066	0·077	0·088	0·101	0·114	0·128	0·142	0·158
6	0·057	0·068	0·079	0·092	0·106	0·121	0·136	0·153	0·170	0·189
7	0·067	0 080	0·092	0·108	0·123	0·141	0·159	0·179	0·199	0·221
8	0·076	0·091	0·106	0·123	0·141	0·161	0·182	0 204	0·227	0·252
9	0·086	0·103	0·119	0·139	0·158	0·181	0 204	0·230	0·256	0·284
10	0·095	0·113	0·133	0·154	0 177	0·201	0·227	0·254	0·284	0·314

Довжина в метрах	Промір в центиметрах									
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
1/2	0·017	0·019	0·021	0·023	0·025	0 026	0·028	0·031	0·033	0·035
1	0·035	0·038	0·042	0·045	0·049	0·053	0·057	0·062	0·066	0·071
2	0·069	0·076	0·083	0·090	0·098	0·106	0·114	0·123	0·132	0·141
3	0·104	0·114	0·125	0·135	0·147	0 159	0·172	0·185	0·198	0·212
4	0·138	0·152	0·166	0·180	0·196	0·212	0·229	0·246	0·264	0·282
5	0·173	0·190	0·208	0·226	0 245	0·266	0·286	0 308	0·330	0·353
6	0·207	0·228	0·249	0·271	0 294	0·319	0·343	0·369	0 396	0 423
7	0·242	0·266	0·291	0·316	0 343	0·372	0·400	0·431	0·462	0·494
8	0·276	0·304	0·332	0·361	0·392	0·425	0·458	0·492	0·528	0·564
9	0·311	0·342	0·374	0·406	0·441	0·478	0·515	0·554	0·594	0 635
10	0·346	0·380	0·415	0·452	0·491	0 531	0·573	0·616	0·661	0·707

Довжина в метрах	Промір в центиметрах									
	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
½	0·037	0·040	0·042	0 045	0·048	0·051	0·054	0·056	0 060	0·063
1	0·075	0·080	0·086	0 091	0 096	0·102	0·108	0·113	0·120	0·126
2	0·151	0·161	0·171	0·182	0·192	0·204	0·215	0·227	0·239	0 252
3	0·226	0·241	0·257	0·273	0·289	0·306	0 323	0·340	0·359	0·377
4	0·302	0·322	0·342	0·364	0 385	0·408	0·430	0·454	0·478	0·503
5	0·377	0·402	0·428	0·455	0·481	0·510	0·538	0·567	0·598	0·629
6	0·452	0·482	0·513	0 546	0·577	0·612	0·645	0·680	0·718	0·755
7	0·528	0·563	0 599	0·637	0 673	0·714	0·753	0 794	0 837	0·881
8	0·603	0·643	0·684	0 728	0·770	0·816	0·860	0·907	0·957	1·006
9	0 679	0·724	0·770	0·819	0 866	0·918	0·968	1·021	1·076	1·132
10	0·755	0·804	0·855	0·908	0·962	1·018	1·075	1·134	1·194	1·257

Довжина в метрах	Промір в центиметрах									
	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
½	0·066	0·069	0·072	0·076	0·080	0·083	0·087	0·090	0·094	0·098
1	0·132	0·139	0·145	0·152	0·159	0·166	0·173	0·181	0·189	0·196
2	0·264	0·277	0·290	0·304	0·318	0·332	0·347	0·362	0 377	0·392
3	0·396	0·416	0·436	0·456	0·477	0 498	0·520	0 543	0·566	0·588
4	0·528	0·555	0·581	0·608	0·636	0·664	0 694	0·724	0·754	0·784
5	0·660	0·694	0·726	0·760	0·795	0·830	0·867	0·905	0·943	0 981
6	0·792	0·832	0·871	0·912	0·954	0·996	1.040	1·085	1·131	1·177
7	0·924	0·971	1 016	1·064	1·113	1·162	1·214	1·266	1·320	1·373
8	1·056	1·110	1·162	1·216	1·272	1·328	1 387	1·447	1·508	1 569
9	1·188	1·248	1·307	1·368	1·431	1·494	1·561	1·628	1·696	1·765
10	1·320	1·385	1·452	1·521	1·590	1·662	1·735	1 810	1·886	1·963

Довжина в метрах	Промір в центиметрах									
	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
½	0·102	0·106	0·110	0·114	0·119	0·123	0·127	0·132	0·136	0·141
1	0·204	0·212	0·221	0·229	0 238	0·246	0 255	0·264	0·273	0·283
2	0·408	0·425	0·441	0·458	0·475	0·493	0·510	0·528	0·546	0·566
3	0·612	0·637	0·662	0·687	0·713	0·739	0 765	0·792	0·820	0·849
4	0·816	0·850	0·882	0·916	0 950	0·986	1·020	1·056	1·093	1·132
5	1·020	1·062	1·103	1·146	1·188	1·232	1·275	1·320	1·366	1·415
6	1·224	1·274	1·323	1·375	1·425	1·478	1·530	1·584	1·640	1·697
7	1·428	1 487	1·544	1·604	1·663	1·725	1·785	1·848	1·913	1·980
8	1·632	1 699	1·764	1·833	1·900	1 971	2·040	2·112	2·186	2·263
9	1·838	1·912	1·985	2·062	2·138	2·218	2·295	2·376	2·459	2·546
10	2·043	2·124	2·206	2 290	2·376	2·463	2·552	2·642	2·734	2·827

Довжина в метрах	Промір в центиметрах									
	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
1/2	0·146	0·151	0·156	0·161	0·166	0·171	0·176	0·181	0·187	0·192
1	0·292	0·302	0·312	0·322	0·332	0·342	0·353	0·363	0·374	0·385
2	0·585	0·604	0·623	0·643	0·664	0·684	0·705	0·726	0·748	0·770
3	0·877	0 906	0·935	0·965	0·995	1·026	1·058	1·089	1·122	1·154
4	1·169	1·207	1·246	1·286	1·327	1·368	1·410	1·452	1·496	1·539
5	1·462	1·510	1·558	1·608	1·659	1·710	1·763	1·815	1·870	1·924
6	1·754	1 812	1·870	1·930	1·991	2·052	2·115	2·178	2·244	2·309
7	2·046	2·113	2·181	2·251	2·323	2·394	2·468	2 541	2·618	2·694
8	2·338	2·414	2·493	2 573	2·654	2·736	2 820	2·904	2 992	3 078
9	2·631	2·717	2·804	2·894	2 986	3·078	3·173	3·267	3·366	3·463
10	2·922	3·019	3·117	3·217	3·318	3·421	3·526	3‘632	3·739	3·848

Довжина в метрах	Промір в центиметрах									
	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
1/2	0·198	0·204	0 209	0·215	0 221	0·227	0·233	0·239	0·245	0 251
1	0·396	0 407	0·419	0·430	0·442	0·454	0·466	0·478	0·490	0·503
2	0·792	0·814	0·836	0·860	0·883	0·907	0·931	0·956	0·980	1·005
3	1·188	1·221	1 256	1·290	1·325	1·361	1·397	1·434	1·471	1·508
4	1·584	1·628	1·674	1·720	1·766	1·814	1·862	1·912	1·961	2·010
5	1·980	2·036	2·093	2·150	2·208	2·268	2 328	2 390	2·451	2 513
6	2·376	2·443	2·511	2·580	2·650	2·722	2·794	2·867	2 941	3·015
7	2·772	2·850	2·930	3·010	3·092	3·175	3·259	3 345	3·431	3·518
8	3·168	3·257	3·348	3·440	3 533	3·629	3·725	3·823	3·922	4·020
9	3·564	3·664	3·767	3·870	3·975	4·082	4·190	4·301	4·412	4·523
10	3 959	4·071	4 185	4·301	4·418	4·536	4·657	4·778	4 902	5·027

Довжина в метрах	Промір в центиметрах									
	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
1/2	0 257	0·264	0·279	0·277	0·283	0·290	0·297	0·304	0·311	0·318
1	0·515	0·528	0·541	0·554	0 567	0·581	0·594	0·608	0·622	0·636
2	1·030	1·056	1·082	1·108	1·135	1·162	1·189	1·217	1·244	1·272
3	1·546	1·584	1·621	1·662	1·702	1·742	1·783	1·825	1 866	1·908
4	2·061	2·112	2·165	2·216	2·269	2·323	2·378	2 433	2·488	2·544
5	2·576	2·640	2 705	2·770	2 837	2·904	2·973	3·042	3·110	3·180
6	3·091	3·168	3·246	3·324	3·404	3·480	3 567	3·650	3·732	3·816
7	3·606	3·696	3·787	3·879	3·971	4·066	4·161	4·258	4·354	4 452
8	4·122	4·224	4·329	4·432	4·538	4·646	4·756	4·866	4·976	5 088
9	4·637	4·752	4·870	4·987	5·106	5‘227	5·350	5·475	5·598	5·724
10	5·153	5·281	5·411	5·542	5·674	5·809	5·945	6·082	6·221	6·362

Довжина в метрах	Промір в центиметрах									
	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1/2	0·325	0·332	0·340	0·347	0 354	0·362	0·369	0·377	0·385	0·393
1	0·650	0·665	0·679	0;694	0·709	0·724	0·739	6·754	0·770	0·785
2	1·300	1·330	1·358	1·388	1·418	1·448	1·478	1·508	1·540	1·570
3	1·950	1·995	2·037	2·082	2·127	2·172	2·217	2·262	2·310	2·355
4	2·600	2·660	2·716	2·776	2·836	2·896	2 956	3·016	3·080	3·140
5	3 251	3·324	3·396	3·469	3·544	3 619	3·694	3·771	3·848	3·927
6	3·901	3·989	4·075	4·163	4·253	4·343	4 443	4·525	4·618	4·712
7	4·551	4·654	4·754	4·857	4·962	5·067	5·172	5·279	5 388	5·497
8	5·200	5·320	5·432	5·552	5·672	5 792	5·912	6·032	6·160	6 280
9	5·850	5·985	6·111	6·246	6·381	6·516	6 651	6·786	6·930	7 065
10	6·504	6·648	6·793	6·940	7·088	7·238	7·390	7·543	7·698	7·854

Десять заповідей матерям.

1. **Не сповивай дитину тісно, бо се для неї мука!** Від тісного сповивання дитині душно. Тіло у неї терпне, у складках пріє і через те дитина кричить і спить неспокійно. То бабська вигадка, що як не сповивати дитину, то вона буде крива або горбата. Горбатіють та каліцюють діти від недогляду та від поганого повітря в хаті.

2. **До 5-ти місяців годуй дитину тільки груддю!** Після 5-ти місяців можна підгодовувати дитину коровячим молоком по половині з водою. Але молоко і вода все мусять бути переварені та держані в чистоті.

3. **Не годуй дитину все, як тільки вона закричить!** Попереду оглянути її скрізь гарненько та переконатися, чого вона кричить. Може їй мокро, може тісно сповита, може де запріло, може де давить, може блохи її кусають. До 2-х місяців годуй дитину що 2 години, а потім що 3 години. Як будеш дитину частійше годувати, то буде вона слабнути на живіт.

4. **Булку, кашу, бараболю можна потрошки давати дитині тільки тоді, як покажуться зубки.** Як хочеш мати здорову дитину і спокій, то не забувай цієї поради.

5. **Ніколи не давай дитині порожньої соски, пипки або жвачки** з хліба, каші чи чого иншого. Памятай, що жвачка, то лютий ворог дитини. В ній хороба і зараза. В ній смерть дитини.

6. **До 5-ти місяців купай дитину що дня,** після 5-ти місяців що другий день.

7. **Кождого разу, як купаєш, мий голову дитині.** Не запускай на голові дитини бруду і струпів. То бабська вигадка, що головку не треба мити. Частенько промивай і оченята, щоб не закисали.

8. **Не колиши дитину, бо це їй памороче голову.** Дитина спить добре і без колисання.

9. **Не здавай дитину на няньку недоростка,** бо з того буває багато дитячих хоріб і каліцтва.

10. **Як заслабне дитина, то не гай часу і неси її до лікаря,** а не шукай поради у бабів, шептух та знахорів.

Зложив лікар *М. Левицький.*

ВІДБУДОВА ЦЕРКОВ.

Написав М. Г.

Як людина, з природи обдарована не тільки силою тіла, але й духа, скорше і певнійше займе належне їй місце в громадянстві, так само діється з цілими народами. Народи здорові, підприємчиві і талановиті, вибиваються поміж иншими навіть тоді, коли їх рідна земля не така багата, а підсоня не таке пригоже для розросту матеріяльного і духового багацтва.

Матеріяльне багацтво народу це сума засобів піддержання і улегчення життя, добутих власними силами з рідної землі. Не менше важне є одначе й духове багацтво народу, це є ті самобутні цінности, які успів витворити даний народ в области духа, то є в науці, письменстві і мистецтві. До тогож мистецтво є найкращим доказом талановитости народу, воно є наче квітка, що виростає з ґрунту здоровля і добробуту даного племени. В парі з тим воно найвиразнійше очеркує духову вдачу, себ-то характер народу.

Не що инше, як досконалість творів мистецтва зберігла від забуття народи, які давно вже не істнують. Згадаймо хочби таких Египтян з їх споконвічними храмами і пірамідами-гробницями, Вавилонців, що як ніхто в світі вміли віддати форми звіринного світа в різьбі; Греків, яких будівництво, різьба, а по части і малярство до нині не найшли собі рівні, а далі Етрурців, що — придумавши копулу і лук — поклали основу для сміливого розросту будівництва і т. д. Усі ті народи, крім цього, що працювали і боролися для піддержання свого життя, в парі з тим усі свої сили віддали для створення духових цінностей, що як спадщина ішли з покоління в покоління, від народу до народу.

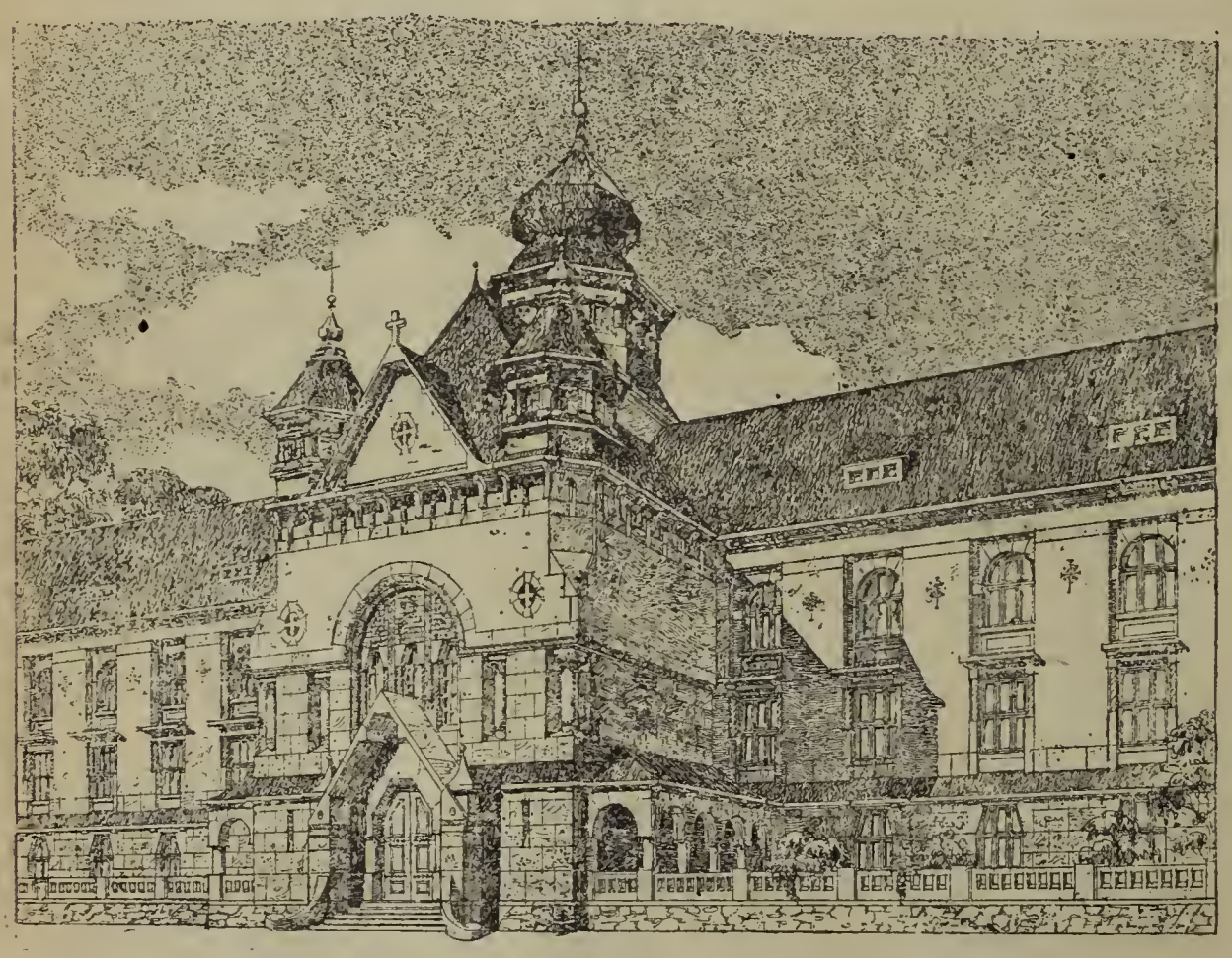

Монастир С. С. Василіянок в Станиславові (проект).

Український народ, що продовж цілого свого історичного життя був і є примушений постійно оборонятися перед ворогами, не мав змоги витворити такого досконалого мистецтва, як щасливійші від нього Греки чи Італійці. Але в порівнанню зі своїми сусідами, Поляками чи Москалями, він ніяк не лишався позаду і в области мистецтва. Вистане сказати, що такою піснею як українська може похвалитися мало ко-

ий народ в Европі, такого деревля-
го будівництва — як українське —
вдалося витворити жадному другому
родови за виїмкою хиба одних Нор-
жців. Ті дві духові цінности украї-
кого народу — пісня і будівництво,
имушують весь культурний світ ці-
витися нами; тому прикро подумати,
о те, що находить таку ціну в чу-
инців, остає у нас в занедбанню і за-
паді.

А мусимо собі це з прикрістю ска-
ти, що наша чарівна пісня затихає,
ступаючи місця міським сороміцьким
іванкам, наші прекрасні деревляні
ркви валяться, а на їх місці бу-
ується чужими руками будівлі,
кі не мають нічого спільного ні
духом народу, ані з характером
раю. Що найменше стан такий
рівав мало не ціле минуле сто-
іття на усій ширині українських
емель. Страшна воєнна гурто-
ина, яка від 1914 р. бушувала
ад нашим краєм, була наче довер-
ненням знищення. Около 300, в
ільшій мірі деревляних, церков
никло з поверхні землі Галицької
країни... Страшно подумати, яку
езцінну данину зложив наш на-
од на вівтарі кривавого молоха
ійни. Та ще страшнійше булоб
одумати, що на місці тих триста
рхитворів народнього будівниц-
ва моглиб станути безвартісні
удівлі з роду тих, якими обез-
бражувано наші села в останніх
есятках літ перед війною. На
щастя найшовся вихід, супроти
кого серце кождого з тих, що
озуміють вагу піддержання і роз-
витку своєріднього мистецтва,
сповняється надією на краще.

Якраз рік тому назад оснувалося
у Львові архітектонічно-промислове то
вариство „Тектон“, яке поставило собі
метою, згідну з духом українського на-
роду і його мистецтва відбудову зни-
щених церков Галицької України. На
чолі цього на пів культурного, на пів
промислового підприємства станув украї-
нський архитект Олександер Луш-
пинський.

Для тих, що цікавилися мистець-
кою культурою українського народу,
імя це говорить само за себе. Одначе
для ширшого загалу не вадилоб сказати
кілька слів про архитекта і його доте-
перішню діяльність.

Ученик незабутої памяти професора архітектури і промисловця, „будівни-чого нового Львова“ Івана Левин-ського, виступив Лушпинський вперве якраз тому двайцять літ. У вересні 1902 р. відбулася за почином митропо-лита Шептицького виставка проектів на українські церкви, в якій кромі на-шого архитекта взяли участь старші польські архитекти Захарієвіч, Обмінь-скі, Річицкі і инші. Лушпинський був тоді ще студентом львівської політех-ніки і поза працею на техніці не вспів

Церква в Бабухові.

іще увійти в „святая святих“ украї-нського народнього будівництва до тої міри, щоби опанувати його форми і ко-ристуватись ними з легкістю досвідного майстра. І тому приємною несподіван-кою була для нього одержана нагорода за проект церкви в „українському сти-лю“. Але в парі з тим ця нагорода стала товчком його постійного зацікавлення народнім будівництвом. З того часу стає Лушпинський діяльним співробіт-ником пок. Івана Левинського, що, як відомо- строїв не тільки усі нові украї-нські будинки Львова, але й більшість

нових львівських будівель взагалі. Одночасно працює Лушпинський на провінції, де відповідно до можливостей ставить деревляні і муровані церкви, а усе вірний думці, що завданням культурного народу є давати усього себе в мистецтві, використовуючи найменшу хочби перлину народньої творчости, але в її приноровленню найти такт і міру, яка хоронить від шабльоновости і пересади. Крім цього Лушпинський виобразуваний на кращих зразках европейського будівництва, віколи не забував цього, що Україна продовж свого тисячелітнього історичного життя не переживала ніколи культурних звязків з Европою в той спосіб, щоби переймати від неї готові архитектурні форми, але перетворювала їх в горнилі творчого духа на „своє". Що найменше ні одна з будівель чужого стилю, яка повстала на українській землі, не була бездумним наслідуванням, але свідомим приноровлюванням форм, — чи був це візантійський, романський, ґотицький, ренесансовий чи бароковий стиль. І в дусі цього свідомого засвоювання, тої „украінізації" чужих форм працював Лушпинський, ставлючи муровані церкви, які з природи річи не могли бути повторенням форм народнього деревляного

Церква в Тисьменицi.

будівництва. В результаті кождий його новий проект, кожда будівля була ці лістю, опертою на трівких основах дос свіду і звання, завершена свобідним полетом творчої уяви.

А коли вибухла війна і почала своє діло знищення, Лушпинський був поміж першими, що подумали над способами і дорогами доцільної відбудови. 1915 р уладжує він в „Національному Музею" у Львові виставку своїх проектів та знимок-рисунків кращих зразків деревляного будівництва України. Знимки ці вийшли згодом о кремим альбомом, що повинен найтися в кождій українській хаті. Два роки опісля видає Лушпинський два обємисті зшитки проектів на відбудову українських осель, в яких щасливо єднає вимоги новочасного, модерного життя зі стилевою вірністю і послідовністю.

З хвилею, коли наша країна хоч в части перестала бути воєнною областю, Лушпинський не закладає рук, але кидає думку відбудови того, що ще можна відбудувати і творить підприємство „Тектон". Протягом свого короткого істнування змогло воно відбудувати чи поставити з основ кілька церков, при чому запроектовано цілий ряд нових. Закипіла праця, більшали матеріяльні засоби і технічні сили підприємства. Зі скромного, первісно, замислу будування тимчасових каплиць зродилася ідея не тільки повної відбудови того, що знищено, але і доцільної розбудови нашого культурного надбання. Населення цілого ряду галицьких сіл і місточок, якому пропоновано тимчасові, дешеві каплиці, закасало рукави і — без якоїб то не було допомоги зовні, взялося до будування трівалих памятників сучасного моменту в формі стилевих церков. В часах, як наші, це безсумнівний культурний подвиг, який придає до характеристики українського народу ще одну інтересну черту. Виявилося, що український народ, якого уже третій рік томить змора тимчасовости його політичного положення, терпить через те непомірно, бодай в области,

якій не відобрано йому ініціяви, хоче обійти тимчасовість і творити трівалі, споконвічні цінности.

Двайцятилітня уже діяльність архитекта Лушпинського вяжеться тісно з рівнобіжними змаганнями инших українських архитектів по цей і той бік хвилевого кордону. Ледви не ціле минуле століття обходився український народ не то без своєї архитектури, але й без власного мистецтва взагалі. Наддніпрянщина покривалась огидними дивотворами т. зв. „тонівського типу“, Галичина будувала великі, кописті скрині, яких „стилевість“ єднала у собі усі комбінації найбільш чужих і незгармонізованих форм, що на силу підтягувано під ніби то близьку нам „візантійщину“. Навіть українські архитекти кінця минулого століття, з яких найживійшу діяльність виявив пок. В. Нагірний, не змогли опанувати матерії, ні увійти в глиб народньої душі і мимо доколи найкращої волі творили річи безвартісні, ширили культ творчої безобразности, маскованої порожнечі. Вистане глянути на реєстр збудованих в минулому столітгю церков, щоби уявити собі широчінь того процесу постепенного затирання мистецького характеру села, який заєдно уосібнювався в скромній розмірами, але чарівній своїми оригінальними формами деревляній церковці.

На щастя іще на час наспів відворот з поневільно обраної дороги. В 1903 р. будує київський архитект і маляр Василь Кричевський палату полтавського земства в... українському стилю. Сміливий почин одиниці мав у собі щось із творчого обявлення. Стилевий характер полтавського будинку затрівожив одних, очарував других. Наче ні з цього ні з того питання „українського стилю“ стало питанням дня, стало прапором, якого дожидали ті з творців, для яких талану і знання забракло новаторської сміливости Кричевського. В слід за полтавським земством виростають нові будівлі — мурована церква св. Партенія в Плішківцях на Полтавщині на зразок деревляного самарського собору в Катеринославщині, комерційна школа І. Київського Това-

Церква в Кліцку.

Церква в Велдіжи к. Долини.

риства Учителів, будинок школи ім. С. Грушевського, дім проф. М. Грушевського в Київі, а далі села Полтавщини і Київщини покриваються будинками шкіл в українському стилю. Світова завірюха перепинює виконання цілого ряду проектів на будівлі в тому стилю, як напр. будування церковно-археольогічного музею в Камянці Подільському, залізничого двірця в Київі і т. д. В слід за Наддніпрянщиною намагається піти Галичина, де повстають більше і менше вдалі спроби того рода, як Академічний Дім, Дяківська Бурса, Бурса У. П. Т. і инші будівлі у Львові, проектовані пок. проф. Іваном Левинським при співучасти Ол. Лушпинського. Новонароджений мистецький рух іде вперід і, хоч не без хитань, добуває усе більше ґрунту під ногами і зискує свого рода „право горожанства“ в культурному життю України. А тепер, коли прийшла черга на галицькі села, рух цей набирає чимраз то більшої сили, ширини і розгону. На наших очах ростуть наглядні документи культури і естетичного світогляду наших днів. Ставмо в обличчі грядучих поколінь, які подякують нам за все, що доброго і гарного зуміємо зробити для них, але осудять наш кождий промах, кожду нашу слабість. І тому в обличю результатів, добутих творчим натхненням і працею Кричевських, Дяченків і Лушпинських, нам не вільно ставати на середині дороги, ані йти боковими стежечками ремісницької тандити. Відбудова наших церков і публичних будинків мусить піти широким шляхом продуманої і прочутої творчости. Кошти енергії і матеріялу, яких вимагає кожда відбудова, за великі для цього, щоб нам вільно було при всьому тому робити „ощадности“ зі шкодою для мистецької стійности новостроєних будівель. Чуєте це, як не може краще нарід, треба, щоб зрозуміла це й інтеліґенція, яку доля поставила на його чолі.

НОВИЙ БЮСТ

ІВАНА ФРАНКА

РОБОТИ СКУЛЬПТОРА

А. КОВЕРКА.

Дохід з розпродажі призначений на читальню „Просвіти“ і українську народню школу ім. Івана Франка в Клепарові.

Замовлення слати на адресу: Читальня „Просвіти“ в Клепарові к. Львова.

ІНВАЛІДИ.

Написав ОСИП ГОЛИНСЬКИЙ.

Коли по краю залунав клич: „До зброї!“, наша молодь пішла на кривавe поле, до бою за волю рідної країни. Пішли селяне від плуга, робітники від варстатів, інтеліґенти від умової праці, і всіх їх приодягав сірий однострій, під котрим у кождого однаково било серце для рідної справи. І довго наше горде військо наставляло свої груди на ворожі стріли, довго боронило воно своєї Батьківщини перед переважаючими, добре узброєними, одягненими і обутими силами. Наші стрільці не чули зимна, коли босими ногами йшли до наступів під Перемишлем і Городком, не чули спраги, коли — палені горячкою — падали у страшних судорогах тифу на широких степах Великої України, не чули болю, коли зносили надлюдські терпіння в Домбю, Стшалковій, Вадовичах і Тухолі.

Чимало з тих, що йшли з піднесеним чолом в бій, не вернуло вже більше. Багато своїми білими кістьми засіяло рідну землю з вірою в це, що з їх костей зродяться нові борці за права народу.

Та ще більше вернуло домів — каліками, яких життя є тепер одною мукою, одною великою скаргою, одним непомірним терпінням. Бо й той чоловік, якому сьогодня вічна пітьма закрила денне світло, і той, який без рук, чи без ніг і тисячі, тисячі подібних, — всі вони мали якісь свої ціли, якісь ідеали, якісь змагання, з котрими тепер мусіли на все попрощатися.

А вони пожертвували себе для нас і за нас, для нашої спільної справи, тож нашим обовязком нині прийти їм у поміч.

Ґрупа найтяжчих інвалідів.

Міжнародня Конференція в 1920 р. в Брукселі вирішила, що обовязком кождої держави є занятися тими інвалідами, які мешкають на области, що остає під її владою, без огляду на це, під яким стягом вони служили. Та ми і під тим оглядом не маємо щастя. Роки минають, а правне становище нашого краю все ще не вирішене. Ті, що мають в нашім краю власть, тягнуть лише користи та не мають

найменшої охоти брати на себе припадаючі на них тягарі.

Тому вже в маю 1920 р. Самаританська Секція при У. Г. К. у Львові заходами д-ра М. Панчишина і д-ра М. Музики взяла на себе обовязок опіки над українськими інвалідами. Не було мови про це, щоби справу як слід розвязати, бо на це треба величезних грошевих засобів, якими може розпоряджати тільки держава. Ходило о те, щоби найбіднійшим з поміж інвалідів дати можність найскупійшого прожитку, щоби тих, які свою кров проливали за нас, не примушувати витягати руки о милостиню від ворога. Та при теперішніх обставинах і ця — здавалося би — дрібничка вимагала величезного накладу праці. До отворення захисту для інвалідів треба було інвентаря, одягу, харчів, одним словом всього, чого наша, вимучена реквізиціями та звичайними грабунками суспільність не могла дати. Прохання до ріжних закордонних Товариств Червоного Хреста і старання у центральних польських властей тривали пару місяців. Та все таки вже у вересні 1920 р. отворила Самаританська Секція Захист для інвалідів у Львові при вул. св. Софії ч. 25, у домівці, відступленій на цю ціль Товариством „Дністер". Крім того по змозі сил помагала вона щиро безталанним і забутим інвалідам підмогами в грошах, харчах або в одягу.

Та при великій скількости справ, якими займалася Сам. Секція, праця в цім напрямі була понад її сили. Тому в червні 1921 р. завязалася окрема „Секція опіки над інвалідами" при У. Г. К. у Львові, якої головою вибрано д-ра І. Курівця. Новооснована Секція перебрала на себе всі справи інвалідів і розвиває чимраз ширшу діяльність. Передусім переводить вона статистику інвалідів, щоби свої жадання до ріжних чинників оперти на конкретних даних. У варстатах, заложених в Українськім Домі Інвалідів ще на початку 1921 р. старанням Сам. Секції, головно з жертв наших американських еміґрантів, вчаться інваліди

Інвалідська шевська майстерня в Укр. Домі Інвалідів.

шевства і слюсарства. З фондів, збираних при всяких можливих нагодах, закуповуються потрібні харчі, розділюється підмоги на закупно протез і т. д.

Є надія, що мимо численних перепон буде в недовгім часі основана торговельно-промислова спілка, якої філії розійдуться по цілім краю. Одначе до сього треба роздобути закладовий капітал, щоби нашим нещасним борцям дати можність до життя. До співпраці над забезпеченням українських інвалідів мусить станути ціла суспільність. Ходить о людське діло: поміч пострадавшим за добру справу. А одночасно й користь для суспільности: Доцільне використання охоти до праці серед інвалідів.

БОРОТЬБА ЗА ВОЛЮ.

(Огляд подій за час від жовтня 1920 до кінця вересня 1921.)

Написав Д. ДОЛИНСЬКИЙ.

1. Спроби громадського обєднання.

Неоднородний протибільшевицький фронт. — Змагання до громадського обеднання. — Основання Всеукраїнської Націон. Ради у Відні. — Приготовання підкопу під Всеукр. Нац. Раду. — Чвірка: Греков — Макаренко — Кривецький — Андрієвський і їх деклярація. — Непорозуміння між представниками Західної і Східної України. — Кінець В. Н. Р. — Рада Республики в Тарнові і її початки. — Універсал Ради Республики до українського народу. — Парляментарне міністерство В. Прокоповича. — Постанова про фінансово-економічну політику У. Н. Р. — Праця Ради Республики. — Партійно-особисті невзгодини і заник Ради Республики.

Жовтень 1920 року був важенний своїми подіями. З одного боку Поляки підписували в Ризі попередній мир з більшевиками, а з другого боку велася збройна боротьба проти них силами Головн. Отамана С. Петлюри, Б. Савінкова (ґен. Балахович і Перемикін) та південно-російського правительства під проводом ґен. Врангля. Найповажнійшим противником більшевиків був без сумніву ґен. Врангель. Отже він став тим осередком, до котрого тягнулися всі инші, менші сили, що змагали до очищення хочби частини б. російської імперії від більшевиків. Гол. От. Петлюра шукав способів, щоби увійти в близче порозуміння з Вранглем та з представниками козацьких республик Кавказу, Дону і Терека. Але в головній квартирі Врангля гостював уже голосний зі своїх москвофільських виступів Моркотун, голова „Українського Національного Комітету“ в Парижі. Він вспів вже зговоритися з урядом Врангля та погодився з ним на отсих основах: 1) Визнання засади федерації яко підстави майбутньої російської держави, 2) послідовна реалізація земельної реформи на тих областях (України), які будуть здобуті військами Врангля і 3) рішуча відмова з боку Врангля переговорювати з українськими самостійницькими орґанізаціями.

Гол. Отам. Петлюра хоч не був в порозумінню з ґен. Вранглем, тільки з другою російською протибільшевицькою силою, з Б. Савінковим і його військовими орґанізаціями, все таки уважав тодішній час відповідним для боротьби з совітськими військами. Значна частина української области була вже обсаджена військами ґен. Врангля, військові відділи Б. Савінкова наступали на Білорусь, а С. Петлюра перейшов Збруч і здовж Дністра дійшов за Ямпіль, крок за кроком випираючи більшевицькі війська. Та нагло заскочили війська У. Н. Р. великі несподіванки. Совітська Росія і її філія — Радянська Україна підписали в Ризі дня 11. жовтня 1920 р. передвступний мир і — увільнившись від польського фронту, всі свої сили кинули проти Врангля. Війська південно-російського уряду, що були обсадили значні простори України, стрінула та сама доля, що попереднього року армію Денікіна. Вони — як кажуть більшевики — скотилися в Чорне Море. Після того весь натиск червоної армії звернувся проти Петлюри. В листопаді 1620 р. постигла армію У. Н. Р. велика катастрофа. Вона була приневолена відступати на терторію Східної Галичини під „опікунчі“ крила польської влади. Тут зажадали від неї Поляки згідно з постановами своєї попередньої мирової умови з більшевиками зложення зброї. Польська військова влада мала намір „здепо-

нувати“ (як в 1919 р. в Камянці), себ-то попросту забрати ціле військове майно У. Н. Р., та в тому перешкодив їй французький ґенерал. Військо У. Н. Р. в силі около 20 тисяч людей інтерновано в ріжних таборах, як: Ланьцут, Каліш, Олександрів і т. п. Уряд У. Н. Р. спинився спершу в Станиславові, але забарив там недовго. Польській владі було невигідно держати його на українській території. Могла явитися небезпека, що той уряд під впливом польської адміністрації у Східній Галичині міг з часом визбутися своїх „союзницьких“ симпатій. А це у всякім разі не лежало в інтенціях Поляків — тим більше, що мир з більшевиками не був ще оконечний, отже Наддніпрянці могли ще пригодитися Польщі. Треба було відгородити Наддніпрянців від місцевих, східно-галицьких впливів, а що вони не проявляли охоти добровільно покинути Станиславова, то їх силою переведено до Тарнова, котрий вже мав деяку традицію як осідок Гол. От. Петлюри.

Після останньої катастрофи і останнього дотепер українського збройного і орґанізованого виступу проти більшевиків на Великій Україні — в політичних та громадських колах загострилося почуття відповідальности за дальшу долю визвольної боротьби, за дальшу долю Батьківщини. Виявилося, що всі спроби поодиноких осіб чи партійних гуртів не довели до нічого. Стало ясним, що український нарід тікьки тоді міг вдержатися проти своїх ворогів, коли виступав одноцільно, зорґанізовано — чи то під проводом Української Центральної Ради чи Українського Національно-Державного Союза. Після стільки невдач зродилося стихійне змагання до громадського обєднання, до гуртування розпорошених сил — як основи до дальшої акції. І от ця воля до обєднання створює аж два орґани, котрі ставлять своєю метою піклуватися національно-державною справою, а саме: Всеукраїнську Національну Раду у Відні і Раду Республики в Тарнові.

Дня 27. грудня 1920 р. заступники українських політичних партій та орґанізацій суцільної української території, отже Галичини, Буковини, Великої України та Кубані, приняли постанову про основання міжпартійного політичного обєднання під назвою „Всеукраїнська Національна Рада“. Уложено статут цього всеукраїнського обєднання, означивши число всіх місць в Раді на 75. З того на Велику Україну припало 45 місць, на Західну Україну 18 місць, на Кубань 7 місць і на міжтериторіяльні орґанізації 5 місць. До Всеукр. Нац. Ради приступили всі українські політичні партії крім комуністів, крайних соціялістів революціонерів, соціяльних демократів і найправійших елементів. Таким чином у Всеукр. Нац. Раді зійшлися заступники трьох територіяльних державних одиниць, що в процесі національно-визвольних змагань самоозначилися в окремі державні орґанізми. Не ставлячи своїм завданням перебирати державні функції котрогонебудь з тих державних орґанізмів, Всеукр. Нац. Рада поклала своєю метою усувати заострення між державними осередками тих орґанізмів та допомогати справі визволення українського народу. Всеукр. Нац. Рада символізувала собою Соборну Україну і під тим оглядом її значіння було дуже велике. Одночасно була це вільна трибуна для всіх, що стогнали в ярмі ворожої окупації або находилися в надто важкій „союзній опіці“.

Засади діяльности Всеукр. Нац. Ради, котра розпочала свої наради 4. січня 1921, знайшли свій вислів в постановах, принятих на першій сесії Загальних Зборів Ради дня 12. лютого 1921 після основної дебати в днях 2., 3., 4. і 12. лютого. Ті засади заключаються в уосновании і закріпленню отсих постанов:

I. Правно-державне становище українських земель.

а) Українська Народня Республіка.

Україна на основі переяславського договору з 1654 року з московським царем ніколи de jure не переставала бути незалежною державою, а фактично була цього позбавлена односторонними актами зі сторони московських царів на протязі XVIII. століття шляхом васильства.

По розпаді колишньої російської імперії Україна волею українського народу через Українську Центральну Раду відновила на основі своїх історичних прав та принципу самовизначення народів свою державність і проголосила себе універсалами Ради з дня 7. (20.) листопада 1917 року і 9. (22.) січня 1918 року суверенною, незалежною Українською Народньою Республікою.

б) Західно-Українська Республіка.

По розпаді колишньої Австро-Угорської монархії західні українські землі, що входили в її склад, оголосили себе через Українську Національну Раду, рішенням з дня 19. жовтня 1918 року Незалежною Закідно-українською Республікою, відновляючи своє старе державне право колишньої галицької держави.

в) Зєдинення Західно-української Республіки з Українською Народньою Республікою.

Ухвалою Української Національної Ради з дня 3. січня 1919 р. в Станиславові прого-

ошено зединення Західно-Української Респу-
ліки з Українською Народньою Республікою.

Цей акт стверджено також осібною но-
становою Всеукраїнського Трудового Конґре-
су дня 22. січня 1919 р. в Київі, та законом
тогож Конґресу з дня 28. січня 1919 р. про
тимчасовий устрій Української Народньої
Республіки.

При цім принято застереження Украї-
ської Національної Ради в дня 3 січня 1919 р.
про державні права Західно-української Рес-
вубліки до часу вирішення справи злуки Все-
українськими Установчими Зборами.

Незалежно від цього козацькі республіки
Дону і Кубані, заселені в переважній або
значній части Українцями, заявлялись за Со-
юзом з Україною та були Україною взаїмно
впзнані.

Констатуючи отсе правно-державне ста-
новище українських земель, Всеукраїнська
Національна Рада заявляє, що ідеалом украї-
нського народу є зединення всіх українських
земель в одній суверенній соборній державі,
розуміючи соборність як спілку держав на
певних державно-правних умовах.

II. Міжнародне становище й украї-нська справа.

З огляду на те:

1. що висунуті світовою війнею, росій-
ською революцією і розпадом російської та
австро-угорської монархії національно дер-
жавні проблеми ще досі в переважній части
не злагоджені;

2. що прилучення до новоутворених,
зглядно територіяльно збільшених, існував-
ших перед тим держав чужих національно
територій, не скріпляючи внутрі тих держав,
творить зародки не тільки внутрішніх зако-
лотів в тих державах, але й оружних конфлік-
тів в міжнароднім масштабі;

3. що держави антанти, не противлячись
імперіялізмови деяких новоутворених держав,
а з осібна Польщі, стали в суперечність до
проголошених ними самими принціпів само-
означення і національної єдности неневолених
народів;

4. що таким своїм поступованням дер-
жави антанти, в уділ яким припало ліквіду-
вати світову війну і політичну карту Европи,
на основі самоозначення народів переміпити,
не тільки не позискали симпатій цілого ряду
народів Сходу Европи, але й викликали біль-
ше або менше невдоволення певних кол влас-
ної суспільности;

— Всеукраїнська Національна Рада ува-
жає, що непевний стан річей на Сході Европи,
який може перенестись і на цілу Европу, є на-
слідком дотеперішньої хибної політики держав
антанти та спроневірення ними в ряді випад-
ків принціпу самоозначення і національної
єдности народів.

Оцінюючи так міжнародне становище,
Всеукраїнська Національна Рада разом з тим
уважає, що цей стан річей містить в собі
обективні можливости, що українська держав-
на справа буде висунена на чоло міжнародньої
політики, як головна національно-державна
проблема Сходу Европи.

III. Спроби реставрації Росії.

З огляду на те:

1. що російське громадянство взагалі,
а спеціяльно московські більшевики, ці спад-
коємці російського великодержавства, не мо-
жуть примиритися з фактом розпаду Росії
і під ріжними претекстами розпочали військові
інвазії на новоутворені держави, а Україну
це вже в третє безуспішно намагаються оку-
пувати і поневолити та до єдиної Росії вті-
лити;

2. що держави антанти, не зрозумівши
в свій час цілком природного розпаду ко-
лишньої Росії і поступового значіння сього
факту, на протязі 1919—1920 років робили
проби, під претекстом повалення більшевиць-
кої влади, відбудувати єдину Росію, спома-
гаючи реставраторські заходи російської ре-
акції, на чолі з Колчаком, Денікіним і Вран-
ґлем і відмовляючи всякої помочі Українцям
в обороні своєї державности;

— Всеукраїнська Національна Рада уважає
намагання і московських більшевиків і росій-
ської реакції та инших напрямків російських
імперіялістів до відбудови колишньої Росії
противними свободі і самоозначенню народів,
а політику держав антанти в справах бувшої
Росії хибною, бо дотеперішнім результатом
тої політики було лишень скріплення москов-
ського більшевизму внутрі і на вні, та обез-
силення української національної армії, яка
єдина головно ставила досі фактичний опір
поширенню більшевизму поза дотеперішні
його межі.

Колишня Російська Імперія, розпавшись
в 1917. році на ряд поодиноких національних
держав, в наслідок своєї імперіялістичної по-
літики та внутрішнього централістичного укла-
ду, як також через економічні протилежности
поміж поодинокими територіями та вікову на-
ціональну політику гноблення народніх мас
і цілих народів, — нині на завжди перестала
істнувати і ніякі сили вже не можуть її від-
будувати.

Всеукраїнська Національна Рада вважає цей розпад Російської Імперії цілком природним і відповідаючим інтересам поступу та розвою культури і господарських сил народів Сходу і цілої Европи.

IV. Проти польського посягання.

Відновивши в 1918 році після вікової неволі свою державність, Польща негайно виявила свої імперіялістичні тенденції і користуючись ласкою деяких держав антанти, почала робити спроби поширити свої кордони поза свої етноґрафічні межі.

Польща не визнала факту утворення державности на українських землях колишньої австро-угорської монархії і розпочала війну проти Західно-Української Республики.

Галицька армія героїчно боронила свою батьківщину, поки не були кинуті проти неї зорґанізовані й озброєні антантою дивізії Галера, що й вирішило боротьбу. Армія Західної України, позбавлена зброї й амуніції, примушена була покинути Галичину, щоб взяти активну участь в боротьбі за волю Великої України.

Мирова Конференція держав антанти дозволила Польщі постановами з дня 25. червня і 11. липня 1919 р. вести військові операції в Галичині аж до Збруча, нібито проти більшевиків, що привело до окупації Східної Галичини.

При цім держави Антанти зробили застереження, що в будуччині доля Східної Галичини буде вирішена на основі самоозначення населення, отже справа державної приналежности цього краю остала для них отвореною, а зверхні права над цею областю колишньої Австрії застерегли ті держави собі.

Дальшу частину з оглядів цензурних в оригіналі годі подати. Говориться в ній про польську господарку в Східній Галичині, констатується, що населення українських земель б. Австро-Угорщини самоозначило себе 19. жовтня 1918 р. і ставиться віоповідні домагання до держав Антанти.

V. Про союз між Польщею й Урядом Української Народньої Республіки.

У важких обставинах, коли Велику Україну поневолила Совітська Росія, Галичину окупувала Польща, а боротьба на три фронти — проти большевиків, Денікіна і Польщі — скінчилася невдачею, керовники Української Народньої Республіки почали шукати спільників проти головного свого ворога — московських імперіялістів і заключили з Польщею в квітні 1920 року певний союз, для спільної боротьби проти Совітської Росії.

Ця політична комбінація скінчилася одначе повною невдачею, а то тим більше, що Польща, використавши тяжке положення уряду Української Народньої Республіки, прилучила до своєї держави значні українські території і узискала инші користи.

В рішучу хвилину Польща, використавши для себе українську військову силу, не додержала умов договору і пішла на мирові переговори з Совітською Росією, без участи уряду Української Народньої Республіки, та визнала інсценізовану Москвою совітську владу на Україні.

Всеукраїнська Національна Рада заявляє, що за договори Української Народньої Республіки з Польщею, якими визначено між иншим границі між Польщею і Україною, український народ не може прийняти на себе ніякої відповідальности.

VI. Про політику держав антанти супроти Совітської Росії.

Московські більшевики, використавши всякі помилки антанти в їх політиці, вийшли переможцями не тільки на Сході Европи, але встигли поширити в значних розмірах свій вплив також на внутрішнє життя держав Европи та Азії.

Держави антанти, сконстатувавши неможливість шляхом інтервенцій повалити більшевицьку владу в Росії та з причини внутрішньої політичної і економічної кризи, примушені нині стати на шлях самооборони і установлення миру з Совітською Росією.

Всеукраїнська Національна Рада одначе переконана, що всякі проби установити мир на Сході Европи, доки там панують московські більшевики, не дадуть ніяких результатів, що військові операції припинилися там лише тимчасово, та стверджує, що український народ не припинив своєї боротьби за визволення, противно, ще з більшою силою ніж досі веде боротьбу оружними повстаннями проти чужинців окупантів.

Доки панують на Сході Европи московські більшевики, не буде політичного спокою в цілій Европі, а зруйноване війною народне господарство не можливо налагодити без правильних торговельних зносин зі Східною Европою, чому на перешкоді стоїть власне більшевицька політика й економічна система.

Всеукраїнська Національна Рада при цім стверджує, що український народ прагне миру і добрих відносин з сусідніми народами,

основаних на взаїмнім невтручуванню у внутрішні діла, та пошанованню принціпу самоозначення народів, але цьому стоять на перешкоді імперіялістичні змагання Росії і Польщі,

VII. Про більшевицьку окупацію Великої України.

З огляду на те, що Совітська Росія, бажаючи за допомогою того уряду, який тримається на Україні, за всяку ціну утримати Україну в своїх руках на становищі кольонії, щоби експльоатувати її великі багацтва, як то було за царських часів, робить спроби перед опінією Европи, а особливо робітництвом, оправдати окупацію українських земель тим, що проголосила Україну суверенною радянською соціялістичною республікою, сподіваючись цим сфальшувати опінію світу, яка ще не зовсім поінформована про відносини на Сході Европи, —

Всеукраїнська Національна Рада стверджує:

1) що урлд Радянської України ніколи не був обраний українським народом, лише силою накинений українському населенню Москвою і зложений з чужинців;

2) що український народ безліч разів робив великі повстання проти цього уряду і його системи та продовжує дальше цю свою боротьбу;

3) що українські політичні партії твердо стоять на ґрунті суверенної України з демократичним урядом;

4) що навіть українські комуністи були і нині є проти російської окупаційної армії та терору.

Через те Всеукраїнська Національна Рада отсим заявляє, що всякі договори, підписані цим урядом в імени України і про Україну, з ким би не було і про що не булоб, вважає недійсними, позбавленими законности і Україну та її народ не обовязуючими.

VIII. Держави антанти і самоозначення народів в Росії.

Констатуючи факт, що держави антанти, признавши de iure деякі нові держави на території колишньої Росії, на своїй конференції в Парижі в січні 1921 р., цим самим признали факт розпаду Росії і стають на правильний шлях в своїй політиці на Сході Европи, та уважаючи, що тільки визнання всіх новоутворених держав на території бувшої Росії може стати базою для установлення там миру, — Всеукраїнська Національна Рада сподівається, що держави антанти признають самостійну державність українського народу, та допомо-жуть йому установити на своїх землях республіканський лад на основі парляментаризму й орґанізувати національну владу, яка забезпечивалаб йому національно-культурний розвиток та його соціяльно-економічні інтереси.

IX. Українські державні центри.

Зважаючи на те, що в процесі боротьби українського народу за свою волю та державність на українських землях утворилося три державні центри: У. Н. Республіки, Галичини і Кубані, що міжнародне становище їх зовсім неоднакове, а відносини з сусідами у них дуже складні, —

Всеукраїнська Національна Рада визнає доцільним, щоби кождий український державний центр автономно провадив в нинішніх умовах боротьбу свою за державність, не втручуючись один в компетенцію другого, але керуючись ідеалом національної єдности і соборної державности.

X. Завдання Всеукраїнської Національної Ради.

Будучи ідейним національно-громадянським центром, Всеукраїнська Національна Рада ставить своїм завданням допомагати усім українським державним територіям в їх боротьбі, впливаючи на кождий державний центр в напрямі платформи Ради до можливої згоди між ними, щоб підчас остаточного вирішення східно-европейської проблеми всі три державні центри однодушно і з однаковими вимогами виступили перед рішаючими чинниками в обороні наших безспірних і справедливих національно-державних прав.

Констатуючи героїзм нашої національної армії, яка в неможливо тяжких умовах провадила боротьбу з усіми ворогами суверенности України, і вірність широких мас народу своїй народности і власній державности, про яку свідчать безперервні протибільшевицькі повстання, та орієнтуючись тільки на власні сили свого народу, Всеукраїнська Національна Рада поробить всякі заходи, щоби по своїм силам і розумінню допомогти народови в його боротьбі та прискорити час його визволення з тяжкої неволі, а нашому краєви забезпечити можливість нормального державного розвитку.

В цих резолюціях представництво трьох українських державних орґанізмів, що вже були конкретно зарисувалися серед східно-европейського революційного хаосу, одноду-шно дало оцінку минулого, підвело під спільний знаменник сучасне та намітило напрямок даль-

шої праці задля здійснення загально-національного державного ідеалу. Виконавчий Комітет Ради підготовляв оборону українських інтересів на міжнародній арені, та якраз серед тої роботи ненадійно постиг Всеук. Нац. Раду важкий удар.

Істнування Всеукр. Нац. Ради, котра вспіла добути собі признання на українській території, а повагу серед політичної еміґрації, перехрещувало пляни багатьох чинників. Розуміється, що проти Всеукр. Нац. Ради були всі окупаційні влади на українських землях. Польща, що постійно намагалася — і то не без успіху — розбивати українську єдність, і тепер повернула свої сили на те, щоби розбити Всеукр. Нац. Раду, щоби роздробити українські сили. Ясно, що проти Всеукр. Нац. Ради був і Гол. От. Петлюра, побоюючись, що Рада створить новий уряд і виступить як єдиний повноправний державний орґан всіх українських земель.

Довший час йшла підпольна робота проти Всеукр. Нац. Ради, одначе ніхто не сподівався, щоби ніж в плечі всадили їй люде, що самі були членами Ради і виставляли себе оборонцями її незалежности та соборности. Дня 14. марта 1921 три члени Всеукр. Нац. Ради від партії самостійників-соціялістів: ґен. Ґреков, О. Макаренко і Ів. Кривецький та член Директорії У. Н. Р. О. Андрієвський — поза плечима Ради, без відома инших партійних уґруповань та громадських кол — подали до польського уряду ось таку декларацію в польській мові, яку подаємо в українськім перекладі:

Зібрані представники українських партій і уґруповань, зважившн теперішній момент, уважають за невідкличне усталити, що слідує:

I. Уряд отамана Петлюри в теперішньому його складі доказав собою безумовну нездатність до здійснення національного відродження України і звільнення територій від більшевицької окупації.

II. Уряд от. Петлюри мусить бути змодифікований і доповнений елементами, які репрезентують сфери народні, політичні і демократичні України.

III. Народній український уряд повинен змагати до увільнення України від більшевизму і анархії, та усталити в краю демократично-республиканську систему і суспільний лад.

IV. Народня українська республика мусить увійти в тісний військово-політичний і економічний союз з Польщею і Францією.

V. Животним інтересом української республики є сконсолідована і трівала екзистенція польської держави.

VI. Усі порозуміння і договори, заключені дотепер поміж Польщею і Україною, мусять зберігти свою силу і мусять бути доповнені новими трактатами, кориснимн для обох держав.

VII. З огляду на те, що справа Східної Галичини є внутрішньою справою польської Річипосполитої, народній український уряд заявляє в тій квестії своє цілковите desinteressement (незаінтересованість, байдужність).

VIII. Зєднані міродатні суспільні і національні кола України мусять безпроволочно звернутися до держав Антанти з метою узискати її підмогу і протекторат для спра України, окупованої більшевиками.

Ґен. Ґреков, Др. Андрієвський, О. Макаренко.

До цеї декларації додано ще й засвідчення, на основі котрого якийсь „Союз партій і політичних українських уґруповань“ уповажнює др. О. Андрієвського і підпол. С. Чернушенка вести пертрактації і заключити вступний договір з польським урядом „згідно з постулятами декларації Народньої Української Ради“.

Якраз в місяць після одноду шного ухвалення наведених в горі резолюцій Всеукр. Нац. Ради зявилася ця анормальна декларація. Очевидно, що це мусіло довести до розвалу Ради. Дня 20. квітня 1921 західно-українська територіяльна ґрупа, заскочена огидною зрадою, відкликала з Всеукр. Нац. Ради усіх своїх членів.

Непорозуміння між територіяльними ґрупами Західної і Східної України почалися вже в половині лютого, коли Президія В. Н. Р відмовлялася скликати засідання Ради без подання причин. Дня 4. марта самостійники-соціялісти, члени В. Н Р. несподівано зажадали висилки делеґації Ради до Парижа. Коли у відповідь на це Західно-українська територіяльна ґрупа домагалася від Президії і Виконавчого Комітету Ради негайно приступити до реальної громадсько-орґанізаційної роботи та повести послідовну оборону українського народу згідно з платформою й основними резолюціями Ради з 12. лютого, то деякі представники наддніпрянських партій почали ставити обструкційні внесення, а опісля здекомплетували засідання Виконавчого Комітету. Вкінці 16. квітня виявилося, що деякі члени В. Н. Р. таким поступованням закривали свій ганебний політичний крок на некористь західно-

країнських земель Чотири дні пізнійше перестала існувати Всеукр. Нац Рада. До речі сказавши, наведену в горі декларацію подано тільки підрядному референтови в польськім міністерстві закордонних справ. Сам міністр Сапега не хотів говорити з політичними комівожерами — мимо того, що вони заявляли свою незаінтересованність в справі Східної Галичини. Цей ганебний поступок в час спаралїжовано, і він не приніс під політичним оглядом більшої шкоди, але західно-українські представники не могли довше пробувати в одній організації із зрадниками, а крім того не було певности, що у відповідній хвилі не повториться друга подібна історія.

Другим громадсько-політичним орґаном, котрий мав розпочати нову добу в історії Наддніпрянської України, була Рада Республіки в Тарнові. Після невдатнього походу за Збруч, після самодержавства поодиноких партій, згляднo їх управ, після довгого й розкладового періоду буйно-анархічної отаманщини, серед політичної еміґрації Великої України, що опинилася на польській території, зросло й поглибилося змагання до обєднання. Між ріжними течіями, що представляли політичну еміґрацію, активний чинник в українськім державнім будівництві — і правительством У. Н. Р. прийшло до компромісу. Зявилася змога і потреба утворити представницький орґан, котрий згодом, найшовшись на українській державній території, мав передати свою владу повноправному народньому представництву. Дня 9. січня 1921 р. появився закон про „Раду Республіки". На основі 1-шої статті цього закону Рада Республіки являється „тимчасовим зверхнім орґаном народньої влади, якому належить повнота влади".

В склад Р. Р. на основі певного ключа увійшли представники політичних партій та громадських орґанізацій (професіональних, економічних, культурних), як також представники національних меншостей. Поза Р. Р. лишилися тільки найкрайнійші праві і найкрайнійші ліві елементи.

Дня 3. лютого 1921 відбулося в Тарнові святочне відкриття Р. Республіки. Гол. От. Петлюра в своїй промові намітив шлях, яким має йти законодавча діяльність цього тимчасового передпарлямента. Але хоч Р. Р. по закону й належала повнота влади, то ані Симон Петлюра, що явочним порядком дійшов до влади, ані рада міністрів не спішилися зложити до її розпорядимости або хочби затвердження своїх урядів. Зрозуміло також, що Рада Респ., утворена на чужій території, в Польщі, котра від 1919 р. стоїть у найбільш ворожих відносинах та має невирівнані рахунки з найбільш свідомою і політично зрілою частиною українського народу, не могла мати свободи вислову конечної до холодної оцінки минулого і намічення правильних шляхів своєї дальшої діяльности. Складаючись з політичних еміґрантів без потрібних навіть на прожиток засобів, була вона залежна від свого уряду, котрий знову вегетував в повній залежности від польського уряду. Серед таких умов праця Ради Республіки не могла бути вповні направлена тільки на користь українського народу, але мусіла рахуватися з добрими гуморами постороннїх чинників. Зрештою, робота Р. Р. мусіла бути обмежена тільки — так сказатиб — до теоретичного вияснювання питань національно-державного характеру.

Дня 12. марта 1921 Рада Республіки видала Універсал до українського народу, в котрім — привівши дотеперішні зусилля коло державного будівництва, невдачі боротьби за волю і незалежність українського народу та причини тих невдач, заповідала недалекий поворот на Велику Україну війська і уряду. „Знайте — писалося там — селяне-хлібороби і всі громадяне України, що час вашого визволення недалеко. Ваше правительство й військо на чолі з Головним Отоманом Симоном Петлюрою находяться на чужині, але вони не тратять надії на Самостійну Україну. Щоб обєднати всі громадські сили, які мусіли йти з армією на чужину, скликано Раду Республіки України, в якій працюють для добра українського народу представники українських народніх і демократичних партій та громадських орґанізацій.

„Рада Республіки є найвищою владою, яка зараз порядкує і буде порядкувати всіми справами України після повороту українського війська на рідну землю, аж поки сам український народ вільними голосами не вибере представників до Всенароднього Зібрання України — Парляменту.

„Народ України без ріжниці національностей повинен знати, з чим прийде українське військо та українська власть на Україну.

„Рада Республіки і Правительство, яке перед нею відповідає за свої діла, хотять визволити Україну з під власти чужинців, московських комуністів та їхньої червоної армії. Рада Республіки бажає створити Українську Народню Республіку самостійною і ні від кого незалежною, як того хоче український народ.

„Рада Республіки хоче, щоб після звільнення України від чужих напастників сам

народ України був хозяїном в своїй хаті — Українській Самостійній Республіці.

„Рада Республіки в згоді з попередніми законами і постановами Українського Правительства заявляє, що вся земля на Україні повина належати трудовому селянству. Робітники України, які там мучаться під кровавою властю російських комуністів, повинні знати, що Рада Республіки хоче установити громадянські права свободу робітництва, одібрані у нього неситими більшевицькими комісарями.

„Рада Республіки стверджує своє непохитне бажання забезпечити робітникам України найцінніїші придбання революції — 8-ми годинний робочий день і закони про охорону праці.

„Рада Республіки, Правительство і військо українське хотять принести всьому народови України, без ріжниці національної приналежности, демократичний, народоправний порядок і спокій, замість різні та взаїмного винищення, як це робить більшевицька власть.

„Народе український, ти, що кладеш своє життя в оружній боротьбі з московськими грабіжниками! Селяне, робітники і всі громадяне, борці за волю України!

„Готуйтеся до повороту Вашої единої законної власти на Україну!

„Збирайте силу на той час, коли Вас Рада Республіки і Правительство України покличуть на трудну і рішучу боротьбу з російськими завойовниками-комуністами. Не робіть неорганізованих повстань, які иноді більше шкодять собі, чим ворогові.

„Збирайте велику силу і виступайте на ворога після наказу Українського Правительства, яке через своїх посланців дасть розпорядження в той час, коли буде треба. Будьте готові на всякий час до боротьби. Весна й літо 1921 р. мають рішити волю українського народу, чи буде він ще далі рабом Росії, чи вижене з своєї землі московських грабіжників і створить свою сильну і самостійну державу— Українську Народню Республіку.

„Рада Республіки певна, що після тяжкого московського знущання та поневіряння під чужою властю український народ заодно з Радою Республіки, Правительством і військом таки виборе собі вільне і самостійне життя в своїй Незалежній Народній Республіці".

Офіційна законодавча праця Р. Республіки трівала від 3. лютого до 26. квітня 1921. Порядок тих праць коротко такий: Після відкриття вибрано відповідні комісії, дня 20. лютого обрано президію в складі: голови Ради Ів. Фещенка-Чопівського, другого заст. голови П. Пилипчука і першого секретаря С. Бачинського (під кінець марта Пилипчук і Бачинський вийшли з президії, а на їх місце увійшли инші). Дня 2. марта ухвалено законопроєкт про переміну залізних шляхів на Україні з широкоторових на вузкоторові (европейські) 4. марта ухвалено законопроєкт про амнестію для політичних злочинців; 12. марта принято текст поданого нами універсалу Р. Республіки до Українського Народу, а 25. марта ухвалено „Відозву до Народніх Представників Держав Світу". На дальших засіданнях вислухано звіти про діяльність уряду, зложені А. Лівицьким і А. Ніковським.

В межичасі повстало парляментарне міністерство під проводом Вячеслава Прокоповича, в котрім — окрім відомого А. Лівицького — видну ролю відгравали члени партії соціялістів-федералістів Саліковський (внутр. справи) та Ніковський (закорд. справи). Дня 25. марта голова парляментарного правительства В. Прокопович зложив декларацію свого кабінету, в котрій головну вагу поклав на дисциплінована і пляномірну працю в тіснім єднанню з Р. Республіки. Через недостачу місця мусимо поминути цю декларацію, хоч все таки вона буде цікавою для історика українських державних змагань і еміґраційного життя. На останньому офіційному засіданню (дня 26-го квітня) асиґновано 20 міліонів карбованців на допомогу жидівським біженцям з України, постановлено продовжити повновласти членів Р. Р. (котрі кінчилися 3. серпня), ухвалено створити Малу Раду Республіки тл принято таке внесення про припинення дальших офіційних засідань Р. Р.: „Через несприяючі політичні обставини, що утворилися після ратифікації (затвердження) мирового договору між Польщею і більшевиками, засідання пленума Р. Р. і Малої Ради на теренах Польщі припиняються. Уповноважити Президію Ради Республіки призначити час і місце наступного засідання пленума Р. Р. і оповістити про це депутатів".

Найцікавійшою з усіх тих, розуміється поки-що тільки паперових, постанов і законопроєктів Р. Р. є затвердження декларації уряду У. Н. Р. про основи фінансово-економічної політики. Рада Республіки, принявши 25. марта до відома декларацію кабінету В. Прокоповича, затвердила її економічно-фінансову (12. квітня 1921 р.) частину окремою формулою, констатуючи, що:

1) економічний розвиток України є можливий лише при умові повної самостійности Української Народньої Республіки, що своє політичне життя базуватиме на загально прий-

ятих в Европі принціпах парляментаризму та емократизму; а економічне — на засадах при-ягнення до відбудови краю всіх творчих живих сил та чинників, як українських, так чужоземних з повним забезпеченням цим инникам нормальних умов розвитку, що їх рийнято в цілому культурному світі;

3) аґрарна реформа в майбутньому має ереводитися в повній згоді з соціяльним сві-оглядом українського народу на принціпах рібної земельної власности, обмеження якої, к і остаточні форми та деталі цілої земельної реформи визначить Всенародній Парлямент України вже на рідній землі, а Уряд зараз вже має вести в цьому напрямі підготовчу роботу".

Ця постанова є о стільки важна, що впявляє ту зміну, яка під впливом подій докоалася у соціяльнім світогляді наддніпрянського громадянства, викинутого більшевицькою окупацією поза кордони рідної землі. Важка дійсність розбила всі утопії що до насильного ущасливлювання народа шляхом усуспільнення всіх варстатів праці. Після невдатних спроб соціялізувати землю, фабрики, машини, приноровлюваних Центр. Радою, після хаосу доби отаманії, після переконання, що ніяким чином не вдасться зробити конкуренції більшевикам через кидання найкрайнійших кличів, українська демократія повернула до дрібновласництва „в згоді з соціяльним світоглядом українського народу". Правда, українська демократія ніколи й не була соціялістичною в розумінню негайного і насильного перестрою соціяльного ладу, одначе вона постійно виявляла здержливість виступити активно серед борунів революції. Аж тепер на еміґрації вона, уособлена Радою Республіки, стала на шлях приватної власности, прийнятий в цілому культурному світі, відмовляючись тим самим і осуджуючи всякі різкі соціяльні експеріменти.

Хоч 26. квітня Р. Р. причинила свої офіційні засідання „на теренах Польщі" тільки часово і поручила Президії в иншім часі і місці скликати Р. Республіки, то це — чого тоді ніхто не сподівався — була вже лебедина пісня Р. Р. — Польща, під покровом котрої веґетував уряд У. Н. Р., по трохи матеріяльно піддержувала наддніпрянську еміґрацію, уживаючи на ту ціль дрібну частину тих мільярдових багацтв, які польське військо вивезло з Великої України — як союзник Гол. Отам. Петлюри. Та діялось це тільки так довго, як довго серед невиясненого положення на Сході Европи, як довго в боротьбі проти більшевиків була потрібна Польщі армія У. Н. Р. Та після підписання в марті 1921, а опісля й затвердження риського договору, уряд У. Н. Р. і його армія стали тягарем для Польщі. Польський уряд нагло призабув, скільки він винен армії У. Н. Р. за здержання більшевицького напору, призабув і за всі крайно шкідливі для українських інтересів договори, призабув і на ті багацтва мільярдових вартостей, що їх забрав „в депозит" і вкінці почав відмовляти урядови У. Н. Р. всякої допомоги. В таких умовах становище уряду з його інтернованою армією і тимчасово евакуованими урядовцями стало крайно траґічне. Уряд У. Н. Р. все таки не тратив надії і вислав до Варшави міністрів А. Ніковського і Стемиковського та віцеміністра Б. Юзефського, щоби вони здобули від польського уряду потрібні матеріяльні засоби. Одначе ці висланці нічого не добилися у Варшаві. Їм відмовили. Повернувши з нічим, Ніковський, Стемиковський і Юзефський (два останні Поляки) подалися до димісії. Наступила кріза кабінету, котру постановив використати С. Петлюра і його поклонники (партія народніх республиканців), щоби позбутися невигідної для свого мало освіченого абсолютизму Р. Республіки. Більшість Ради була невдоволена і з попередньої зовсім невидатної роботи А. Ніковського. Та Ніковського почала обстоювати йогож партія (соціялістів-федералістів), котра нагло найшлася в ізольованому становищі. У відповідь на це С. Ф. загрозили відкликанням всіх своїх міністрів і членів партії з президії Р. Р., що й наступило. На чоло кабінету почали висувати С. Тимошенка, але проти нього виступили С. Ф.; на його особу не погодився і С. Петлюра. Таки чином після виступу С. Ф. з Ради ця остання втратила конечну для важности нарад скількість членів, а через те й фактично перестала існувати. С. Петлюра повернув до попередніх своїх приємів. Увільнившись від Ради Республіки: призначив кабінет з партії тзв. народніх республіканців з П. Пилипчуком і Ол. Ковалевським на чолі. У цей кабінет вскочив і А. Ніковський як міністр закордонних справ, виступивши попередньо з партії соціялістів-федералістів, котрої був окрасою.

Як бачимо, обі спроби обєднання, у Відні і в Тарнові, покінчилися невдачно. Вони не тільки не зблизили до себе політичної еміґрації, не тільки не вирівняли пропасти між двома вітками одного народу, не тільки не привели до повного вислову бажань і змагань українського народу, але полишили по собі гіркоту, а подекуди й жовч та привели до ще більшої розтічі думок. Це однаке не може й не повинно бути страшаком для всіх добредумаючих елементів української політичної еміґрації все

таки пробувати обєднатися, спрямувати в одно русло наші змагання на шляху визвольної боротьби.

II. Риський мир.

Боротьба Польщі із своїми сусідами. — Польська політика у відношенню до Східної і Західної України. — Визнання Радянської України. — Риський мир. — Гранична лінія між Польщею і Совітською Федерацією. — Скільки української території і населення найшлося під польською владою? — Инші статті мирового договору. — Безвиглядність риського мира.

Від першої хвилі свого державного відродження вела Польща війни на всі боки з усіма своїми сусідами. Історія привернення Польщі до державного життя переповнена конфліктами з Чехами, Німцями, Литовцями, Білорусинами і Українцями. Збройна боротьба Польщі найдовше тривала на Сході. Тут її противниками в першу чергу були Українці, а опісля Совітська Росія. Свого українського противника позбулася Польща своїм історично-випробованим способом, підступом, приманою, обіцянками, прилещуванням з одного боку, а збройним походом при пристосованню всіх засобів военного террору з другого. Користуючись істнуванням двох укряїнських урядів: східного і західного, Поляки приноровили перший спосіб до Східної України, що зовсім не перепинювало їм йти слідом наддніпрянської армії на Волині і Полісю, — коли та випирала більшевиків, — і займати суто-українські области. Другий спосіб приноровлено до Західно-Української Народньої Республіки. Вправді Галицьку Армію виперто за Збруч при підмозі французько-польських сил ґен. Галлєра, вправді та армія згодом була здесяткована тифом і безвинними боями з більшевиками, вправді значна частина тої армії вигинула в польських таборах полонених і інтернованих, та це зовсім не вирішило під правним оглядом східно-галицької справи в користь Польщі.

Инакше малася справа з Великою Україною, стисненою з галицьким урядом і його армією в малім чотирокутнику біля Камянця. Осіню 1919 р. уряд У. Н. Р. піддався під польський протекторат. Його висланці зложили у Варшаві 2. грудня 1919 р. відому декларацію, котрою зрікалися значної частини західно-українських земель в корпсть Польщі, а дня 22. квітня 1920 р. заступники уряду У. Н. Р. і Польщі підписали формальну умову, якої перша стаття має такий текст: „Признаючи право України до незалежного істнування на території в границях, як будуть вони очеркнені на північ, схід і полудне на основі умов У. Н. Р. з межуючими з нею з тих сторін сусідами, — Річпосполита Польська признає Уряд і Директорію У. Н. Р. з головним отаманом п. Симоном Петлюрою на чолі за верховну владу У. Н. Р.“ Поручі варшавської умови з 22. квітня 1920 р. заключено між Польщею і урядом У. Н. Р. ще окрему економічно-торговельну умову і військову конвенцію. Збратані війська Річпосполитої Польської і п. от. Петлюри спільно робили маєву виправу на Київ, спільно відпирали червоні війська за Дніпро, спільно повертали з невдачного походу і спільно опиралися більшевицькій навалі вже на польській території. В голоснім „чуді над Вислою“, в перемозі над більшевиками велика є заслуга і армії У. Н. Р. Ця подія стала поворотною точкою у відношенню Польщі до свого союзника — Української Народньої Республіки. Поволи Польща починає призабувати свого союзника, його великі під кождим оглядом жертви і послуги і приступає до переговорів з більшевиками, лишаючи уряд У. Н Р. на леду. Після деякого підготовання дня 11. жовтня 1920 р. підписано в Ризі перемиря і прелімінарний (вступний мир між Польщею з одного боку і Совітською Росією та Радянською Україною з другого без участи представників У. Н. Р. Правда, в урядових колах У. Н. Р. довго й широко говорилося про те, що в переговорах мусить взяти участь також союзник Польщі, одначе через надзвичайну зручність відомого А. Лівицького польська дипльоматія вивела в поле уряд У. Н. Р. З друкованого в пресі листа сен. С. Шелухина до Гол. От. Петлюри довідуємося, що польський віцемін. Ян Домбскі мав умову і згоду представника українського уряду у Варшаві (себ-то самого А. Лівицького) на визнання Радянської України. Таким чином Польща в квітні 1920 р. визнала офіційно Українську Народню Республіку, а в жовтні того самого року Радянську Україну.

Підписуючи перемиря в Ризі із Совітською Росією та її посестрою Радянською Україною, Польща пустила Петлюру з його невеличким військом на власну руку здобувати щастя. Але цей похід скінчився в листопаді 1920 р. повною катастрофою. Уряд У. Н. Р., як вже було згадано, — насильно помандрував до своєї примусової „столиці“ Тарнова, а обеззброєне військо до таборів інтернованих.

Між Польщею і Совітською Росією почалися підготовання до заключення остаточного мирового договору. Дня 18. марта 1921 р. справді підписано в Ризі мировий трактат між Совітською Росією та Радянською Україною з одного боку і Польською Річпосполитою з другого. Згодом (28. квітня 1921) скріплено

й трактат виміною ратифікаційних (затверкуючих) грамот в Минську.

Риський мир до живого захонлює інтеси й права українського народу, тому увааємо нашим обовязком трохи довше спинися на ньому. Мировий трактат 18. марта 021 р. виготовлений у трьох мовах: російській, країнській і польській. Всі три тексти тракту є в рівній мірі автентичні і всі вони ають підписи відповідних мирових відпоручників (за Сов. Росію — Йоффе, за Радянську країну — Ю. Коцюбинський, за Польщу — . Домбскі). Поруч урядів російського, українського і польського бере участь в трактаті акож уряд Радянської Білоруси, але не безосередньо, тільки через представників Совітської Росії. Трактат складається з 26 статтей займає 35 сторін друку. Найважнійшою для ас є 2-га стаття трактату, котра означує межі Польщі на Сході. На початку 2-гої статті є — емов на сміх — зазначення засади самозначення народів. Спираючись на цю засаду, Польща і Росія визнають незалежність України і Білоруси. А тепер погляньмо, як приноролення прекрасної засади переведено в дійсности, придивімся, чи постанови риського договору, оперті на праві самоозначення, справді відповідають ключам про національну справедливість. Лишаючи на боці польсько-білоруську границю, зупинимося тільки над польсько-українською. Згідно з 2-гою статтею вона починається на північній межі Волинської губернії, дещо на схід від річки Ствиги, правої притоки Прип'яти.

Відсіля йде спершу в загальнім напрямі до залізниці Сарни-Олівськ, перетинаючи її між стаціями Остки та Сновидовичі, лишаючи за Україною села: Войтковичі, Собічин, Михайлівку і Дудки Сновидовицькі, а за Польщею села: Радивиловичі, Гачків, Біловежську, Біловеж та Сновидовичі. Далі в загальнім напрямі на село Мишаківку, лишаючи за Україною села: Майдан Голишевський, Задереве, Марямпіль, Жолни, Кльонову і Рудню Кльонівську, а за Польщею села: Дерть, Окопи, Нетреву, Воняче, Перелисянку, Нову Гуту і Мишаківку. Звідси до устя річки Корчика, лишаючи с. Млинок за Україною. Відтак горі рікою Корчиком, лишаючи місто Корець за Польщею. Опісля в загальнім напрямі на село Милятин, лишаючи за Україною села: Піддубці, Киликиїв, Довжки, Нараївку, Уласянівку і Маріянівку, а за Польщею села: Богданівку, Черницю, Крилів, Гайково, Довгу, Фрідерлянд, Кураський Поруб і Милятин. Далі здовж дороги зі с. Милятина до м. Острога, лишаючи села: Мощанівку, Кривин і Золове за Україною, а села: Мощаницю, Бодівку, Вилбовно, місто Острог і дорогу за Польщею. Потім рікою Вілією до с. Ходаки, що остає по боці Польщі. Відсіля в загальнім напрямі на м. Білозірка, лишаючи на Україною села: Вел. Боровицю, Степанівку, Північні та Південні Баймаки, Лиски, Сивки Волоські, місто Ямпіль, с. Дідківці, Вязовець і Кривчики, а за Польщею села: Боложівку, Садки, Обори, Шкроботівку, Панківці, Грибову, Лисогірку, Молодьків і місто Білозірку. Опісля до р. Збруча, лишаючи дорогу і с. Щаснівку за Польщею. Вкінці здовж ріки Збруча до її устя до Дністра.

Але колиб навіть не вдумуватися в докладне означення граничної лінії, то вже такі імена, як Сарни, Острог і ріка Збруч, показують, що розграничення між Польщею і Радянською Україною проведено самою серединою суто-української території, що про ніяку етноґрафічну границю, а тим самим і про самоозначення народів тут не може бути й мови. Риська польсько-українська границя розшматовує живе, суспільне тіло українського національного орґанізму. Ця границя віддалена від справжньої польсько-української етноґрафічної границі на сотки кільометрів. В середній ширині на простові Ярослав-Острог виносить це віддалення в повітряній лінії 270 км.; в північній ширині Біла-Турів 330 км., а в полудневій ширині Попрад-Збруч аж 400 км.

Тепер ще погляньмо, скільки української землі і ркраїнського населення припало Польщі на основі риського договору.

З 12 повітів Волинської ґубернії опинилося по польськім боці 6 повітів цілих та частини з 3-ох инших. До повітів, котрі цілі перейшли під польську владу належать: Володимир Волинський 6.430 км² простору, 381.300 душ населення, з того Поляків 8·4 прц., Українців 72·1 прц.; Ковельський 7.382·3 км.² простору, 293.100 душ населення, з того Поляків 4·6 прц., Українців 78·5 прц.; Луцький 7.467·8 км.² простору, 360.100 душ населення, з того Поляків 9·7 прц., Українців 67 прц.; Дубенський 3.958·5 км.², 274.200 населення, з того Поляків 6·5 прц., Українців 68·2 прц.; Кремянецький 3.328·8 км.² простору, 302.200 населення, з того Поляків 3 прц., Українців 80·7 прц.; Рівенський 8611 км.², 39..000 населення, з того Поляків 9·2 прц., Українців 60·5 прц.; около три четвертини Острожського повіту, около 2.300 км.² простору, 183.000 населення, з того 6·6 прц. Поляків, 76·7 прц. Українців; кусень Овруцького повіту около 770 км.² простору з около

23.000 населення, з того Поляків 1·4 прц, Українців 83.4 прц.; вкінці округ Корця з Новгородсько-Волинського повіту ол. 300 км.² простору з ок. 20.000 населення, з того Поляків 5·2 прц., Українців 65·5 прц. Значить з давньої Волинської ґубернії припало Польщі 40·548 км.² простору з 2,227.900 душ населення, з чого Поляків 7 прц., Українців 69·7 прц.

В Риському мирі припала Польщі ціла Городненська ґубернія, а в ній три повіти з українською більшістю: Більський, Берестейський, Кобринський. Отсі три повіти Городненської ґубернії займають 13.701 км.² простору і мають 715.600 душ населення, з чого 12·1 прц. Поляків, а 61 прц. Українців. До того приходить іще й ціла Холмщина. Коли до української території зарахуємо тільки ті повіти Холмщини, що мають українську більшість, а саме: Холмський, Більський, Володазський, Грубешівський, Константинівський і Томашівський, то це винесе 10,445·7 км.² простору і 841.000 душ населення, з чого 24·4 прц. Поляків і 53 прц. Українців.

Та на тім не кінець. Совітська Росія з Радянською Україною і Польща поділилися не тільки землями, що були складовою частиною б. російського цісарства, але — повівши границю по річці Збручу — більшевицькі дипльомати (Йоффе і Ю. Коцюбинський) дали Польщі в дарунку ще й Східну Галичину, котра була складовою частиною б. Австрії, отже ні Москалі, ні Поляки, ні „радянські Українці“ не мали найменшого права розпоряджятися нею. Таким нином придбання Польщі збільшилися ще о 54.577 км.² простору з 5,378.650 душ населення, в тім около 16 прц. Поляків і ок. 70 прц. Українців. Зібравши все разом, бачимо, що Польщі припайовано в риському мирі із суто-української території 135.192 км.² землі із 9,566.000 душ населення, з того 6,160.000 (64·5 прц.) Українців, 1,703.000 (16·8 прц.) Поляків і 1,703.000 инших (Жидів (ок. 13 прц.), Москалів, Німців і Чехів). Таким чином українська територія, що відійшла до Польщі є більша, як передвоєнна Румунія, котра мала тільки 131.000 км.² і 7 міл. населення.

Отже Польща, спираючись на право самоозначення народів і визнавши на тій підставі незалежність України й Білоруси, забрала на Сході 135.192 км.² української землі із 9,566.000 душ населення, а так само Радянська Україна і Рад. Білорусь, заступлені московською дипльоматією, з легким серцем погодилися нл четвертування живого орґанізму українського й білоруського народів. А найцікавійше то це, що те „самоозначення“ від булося без участи, без „згоди“ і навіть без відома заінтересованих народів.

В 3-тій статті мирового договору Польща зрікається на будуче своїх претенсій на всі области, якими володіла вона на Сході до першого розділу Польщі (1772 року), і які лежать на схід від новоповеденої граничної лінії. О скілько ходить о уряд У. Н. Р., з котрим Польща 22.квітня 1920 р. заключувала подібну умову, то з цього погляду цікавою є 5-та стаття договору, яка деклярує ось що: Обидві укладаючі договір сторони взаїмно ґарантують повну пошану суверенітету другої сторони й утримання від усякого втручання в її внутрішні справи з окрема від аґітації, пропаґанди й усякого роду інтервенції або сприяття цьому. Обидві, укладаючі договір сторони обовязуються не створювати й не підтримувати орґанізацій, які мають своєю метою збройну боротьбу з другою стороною, або чинять замах на її територіяльну цілість, або підготовляють повалення її державного чи громадського ладу шляхом насильства, так само, як і орґанізацій, що надають собі ролю уряду иншої сторони або части її території. Зважаючи на це, сторони зобовязуються не дозволити перебування на своїй території подібних орґанізацій, їх офіціяльних представництв і инших орґанів, заборонити вербування, а также звод на свою територію й перевозку через свою територію збройних сил, зброї, бойових припасів, амуніції й всякого роду військових матеріялів, призначених для цих орґанізацій.

Чи щирим було це зообовязання з обох сторін, треба що найменше сумніватися. Представники обох сторін хитрували. Бож ясне, що Сов. Росія і її філія — Радянська Україна котрі через III. Інтернаціонал у Москві по всьому світу ведуть аґітацію проти істнуючих правительств і міщанського устрою, котрі здвоєними силами ведуть пропаґанду більшевицьку, не можуть хиба відмовитися від такоїж аґітації і пропаґанди в Польщі. А також і польський уряд, котрий велику вагу привязує до подій на Сході, що найменше до тепер підготовлявся до хвилі розвалу комуністичного ладу, а то й не був від того, щоби його прискорити. Аж в останнім часі (жовтень 1921) польський уряд піддався вимогам Москви і Харкова та зобовязався видалити із своїх границь 18 Москалів і Українців (а між ними і б. свого недавнього союзника Симона Петлюру), відомих з чинно-ворожого відношення до совітського ладу. Та ледви, чи це поможе щонебудь. Навпаки, можна скаати, що ні, бо політично-соціяльні устрої в Росії (з Україною) і в Польщі взаїмно себе виключують, різко розходяться,

ь через те мусить між ними тривати боротьба
з ріжних формах аж до остаточного повалення
одного з них. Таким чином 5-та стаття миро-
вого договору має більше святочний і чисто
теоретичний характер, а через це є одною з тих,
що підмулюють вдержання і закріплення мира
між Польщею і хаотично-революційним Сходом
Европи.

Стаття 6-та договору являється у всяких
мирових умовах звичайною постановою. Вона
управильнює питання про право опції.

Стаття 7-ма забезпечує (розуміється,
поки-що тільки теоретично) свободу культур-
турного і релігійного життя національних
меншостей на теренах під владою Польщі,
а саме: Українців, Москалів та Білорусинів
а на областях Росії, України й Білоруси такуж
свободу Поляків, як національної меншости.

Статті від 8—23 та додатки до них управ-
вильнюють ріжні взаїмовідносини між умо-
вляючими сторонами, котрі для нас не пред-
ставляють особлившого інтересу, як: взаїмна
відмова від коштів війни і военного знищення,
взаїмний розрахунок за утримання полонених
і дбайливість за военні могили, обопільна
амнестія за політичні злочини, реевакуація
(повернення) вивезених річей, виплата Польщі
Росією й Україною 30 міл. карбованців зо-
лотом, повернення в Польщу залізнодорожного
майна, вивезених з Польщі по р. 1772 куль-
турних та історичних цінностей, звільнення
Польщі від всякої відповідальности за зобо-
вязання б. російської імперії (від державних
довгів б. Росії) і т. п. Годиться тут зазначити,
що версайський трактат з 1919, в котрім ви-
значено західні межі Польщі, якраз навпаки
предвиджує відповідальність Польської Річи-
посполитої, о стільки вона була складовою
частиною б. Росії, — за зобовязання б. росій-
ської імперії.

Ось так в найзагальнійшому нарисі при-
глянулись ми змістови риського договору
з 18. марта 1921, котрий „самоозначив“ украї-
нський і білоруський народи і то тим способом,
що серединою українських і білоруських земель
повів граничну лінію між Польщею і Совіт-
ською Федерацією. У відношенню до України
тут повторився другий Андрусів (1667 р.), коли
то Польща й Московщина поділили між себе
українські землі.

Годиться іще згадати, що Совітська
Росія все ще зберігла перед світом деякі при-
знаки приличности, притягаючи до переговорів
Україну і Білорусь, між тим коли Польща
виступила як чисто анексіоністична держа-
ва. Одна частина Поляків залюбки покли-
кується на риський догонір, на визначені ним
границі і заключує, немов то через поведення
лінії Збруча між Україною і Польщею закрі-
плено за Польщею правне посідання Східної
Галичини. Все це не відповідає правді, бо
Східна Галичина не могла бути предметом
риської умови вже хочби через те, що не нале-
жала ні до Польщі, ні до Росії, ні навіть до
України, тільки до Австрії. А про б. складові
частини Австрії рішають великі союзні дер-
жави (Антанта), а не Польща й Росія. Справа
Східної Галичини є отже міжнародньою спра-
вою. Зрештою, проти якоїнебудь спроби вирі-
шувати долю Східної Галичини в Ризі запро-
тестувала делегація східно-галицького насе-
лення що 7. жовтня 1920 р. з нагоди заклю-
чення між Польщею і Совітською Федерацією
вступного мира.

III. Східна Галичина.

Внутрішне життя Сх. Галичини. — Школа, господарські справи, політичні процеси, Укр. Гор. Комітет. — Культурно-освітні інституції. — Святочні обходи. — Преса і політичні партії. — Міжпартійні Зїзди. — Справа Сх. Галичини на міжнародній арені. — Заходи задля порозуміння і польські проекти автономії Сх. Галичини.

Внутрішне життя Східної Галичини розвивалося в наскрізь неправильних умовах. Істнуюча у Східній Галичині влада не тільки не змінила заведеного після обсади своїми військами в 1919 р. способу управи, але його іще значно зміцнила і поширила після підписання і ратифікування риського договору. В Східній Галичині заістнували зовсім особливші відносини. Міжтим коли Поляки, що становлять найбільше 20 прц. населення, а по части й Жиди, втішаються конституційними вільностями, корінне населення краю (українське) живе у виїмковім положенню. На основі інтерпретації польського віцеміністра внутрішніх справ п. Кучиньского у Східній Галичині істнує виїмковий стан, заведений іще Австрією в р. 1914. Хоч той виїмковий стан був заведений в р. 1914 для цілої Галичини, то одначе його приноровлюється тільки у Східній Галичині, і то виключно до українського населення. За виїмком одного віча, уладженого на протязі трьох літ соціяльно-демократичною партію в справі українського шкільництва у Львові, до тепер не могло відбутися у Східній Галичині ані одно політичне віче. Заходи „Народнього Комітету“ в справі відбуття кількох віч у Львові в пекучих для українського населення справах, заборонила поліція. Взагалі для українського населення не істнує ніяка свобода зборів, ніяка змога прояви політичного життя.

Єдиною проявою українського політичного життя була преса, розуміється о стільки,

о скільки на це дозволяла дуже остра цензура, котра конфіскувала навіть передруки з польських ґазет, коли вони відносилися до неполагодженої справи Східної Галичини. Вистане згадати, що на 197 чисел „Українського Вістника“ більша половина була сконфіскована, а „Батьківщина“ постійно падала жертвою конфіскати. Дня 27. вересня 1921 р. польська влада зовсім закрила найбільший український щоденник „Український Вістник“, кілька днів пізнійше та сама доля стрінула тижневик „Батьківщину“, а згодом також тижневик „Визволення“. Таким чином 4-мілионова українська людність у Східній Галичині лишилася майже без преси, — за виїмком соціяльно-демократичного „Вперед у“ і перемиського тижневика „Український Голос“.

На протязі 1921 року польська влада розширила захоплені собою уповноваження відносно східно-галицької території двома важними актами: покликанням державних службовиків-Українців до служби у польськім війську і поширенням оголошеної в Польщі конскрипції також на Східну Галичину. В першій справі польська влада виходила із заложення, що службовики-Українці, котрі зложили приречення на руки представника польської влади сумлінно виконувати свої службові обовязки, вже тим самим стали горожанами польської держави. Натомість службовики - Українці обстоюють становище, що їх приречення відноситься виключно тільки до сповнюваних ними службових обовязків, але через те вони не затягнули ніякого зобовязання політичного (т. є. підданчого) характеру. В другій справі польска влада стала на становищі, що територія Східної Галичини на основі риського договору, заключеного між Польщею і Совітською Федерацією, є складовою частиною польської держави, отже вона має право переводити тут спис, взагалі управляти Східною Галичиною згідно із своїми інтересами. Українське населення, котре ніяким чином не брало участи в риському договорі, — навпаки — через своїх представників запротестувало проти установленої там граничної лінії (по р. Збручеви), котре також ніяким иншим способом не виявило бажання належати до польської держави, котре вкінці опирається на міжнародніх постановах (стаття 91 Сан-Жерменського трактату), що до східно-галицького питання спротивилося переведенню конскрипції. Крім того українське населання ще за австрійських часів не мало довіря до конскрипції, переводженої польською адміністрацією через те, що при тім діялися великі надужиття, як це стверджує посол до польського сойму А. Морачевскі в своїй брошурі про польсько-українське розмежування. Не маючи иншої змоги протестувати в справі відкликання конскрипції, українське населення масово ухилилося від списку. Вправді конскрипцію переведено в значній мірі при помочі нечуваних репресій: арештовань, побоїв, військових експедицій і постоїв, получених із забиранням худоби, збіжя і т. п. та при помочі відомого натиску жандармерії, одначе така конскрипція є неповна і невірна (сотки тисяч Українців записано як Поляків) а через те не може мати жадної вартости.

Також нічого не змінилося в шкільній політиці. Народня українська школа під польською владою зовсім запепалає. На 12 тисяч учителів в Східній Галичині є тільки 3 тисяч Українців; решта Поляки. Українські школи є звичайно одноклясовими, польські за те — більшеклясовими. Всі школи по містах, як народні, так і виділові (за виїмком 4—5) є польські. По українських селах твориться надетатові кляси для кількох латинників і Жидів. В деяких місцевостях переводиться розпорядження урядуючого голови „Звйонзку орґанізації народових Всходней Малопольскі“ п. др Марц. Прушиньского, себ-то крім нагального творення надетатових кляс переводиться іщ переміну української викладової мови на польську. Кращі українські сили переноситься н Мазурщину. На области Східної Галичин нема ні одного інспектора-Українця, а ти кількох, що істнують номінально, не мож виконувати своїх обовязків.

В середнім шкільництві повний засті В тім самім часі, коли твориться нові польсь середні школи, Українці мусять вдоволятис скількістю середніх шкіл, яку здобули ще а часів Австрії. Навпаки, всі учительські сем нарії в числі 9, які були утраквістичні (поль сько-українські), перемінено на чисто польськ Для Українців створено тільки дві учи семінарії, а саме: коедукаційні семінарій курси у Львові і дівочі семінарійні курс у Перемишлі. Ці дві школи для учительськи кандидатів, мають заспокоїти потреби 4-міліо нового українського населення. Від трьох л ні одного кандидата учительського звання принято на державну посаду, так що у Схі ній Галичині маємо понад 2 тисячі украї ських учительських сил без посад — в ча коли з боку польської шкільної влади зме шено скількість учительських сил в украї ських школах. При тій нагоді годиться зам тити, що в Сх. Галичині нема шкільного пр мусу, який істнував за австрійських час отже через те поширюється неграмотність. Д

потреб українського населення нема ні одної фахової школи.

До побирання вищої освіти Українців взагалі не допускається. Львівський утраквістичний університет перемінила польська влада на чисто польський, а і вступ до того польського університету зробила вона залежним від признания студентами-Українцями польського підданства та служби у польськім війську. Очевидно, студенти-Українці не могли зробити ні одного, ні другого, а через те не можуть вчитися на вищих школах. Таким чином польська влада насильно перервала зріст української інтеліґенції. Щоби все таки осягнути потрібне в нинішніх часах вище образования, українські студенти приневолені в голоді і холоді, часто без даху над головою, тинятись на чужині (головно в Чехословаччині і Австрії). Одначе на чужі вищі школи могла удатися тільки частина українського студенства. Понад 2.500 студентів лишилося в краю без науки. І от серед них виринула думка власним коштом оснувати українські університетські курси. А що польська влада вже передтим відмовилася дати дозвіл Науковому Товариству ім. Шевченка, опісля Товариству наукових викладів ім. Петра Могили, а вкінці й Ставропиґійському Інституту, то українська молодь вже не старалася о дозвіл, знаючи про безуспішність всяких старань, тільки постановила добувати знання тайним, приватним способом. Та це бажання і змагання до знання покінчилося дуже сумно. На початку жовтня 1921 польська поліція арештувала др. Василя Щурата, проф. Михайла Галущинського, голову „Просвіти“ Івана Кивелюка, др. Степана Федака, ред. Михайла Струтинського, др. Льва Ганкевича, Осипа Голінатого, др. Ст. Барана, з поміж студентства Михайла Матчака, Ірини Макухівну, Софію Паньчевичівну, Богдана Гнатевича, Володимира Бачинського, Евгена Янкевича, Андрія Ластовецького, Ольгу Лисківну, Залужну, Демидчуківну і инших.

На господарськім полі продовжується політика, яку розпочато в р. 1919. Отже від українського населення збирається підвисшені податки і всякі инші правні й безправні драчки, а одночасно польська влада не переводить відбудови знищених сіл і місточок. Б. президент польських міністрів Вінценти Вітос при обїзді Сх. Галичини наказував відбудовувати головно косцюлки. Поруч з тим усею силою пари переводиться кольонізацію Сх. Галичини польським елементом, спровадженим з Польщі, щоби українському малоземельному і безземельному селянинови відібрати варстат праці і заробітку.

Останній рік, як і попередні, був вельми багатий політичними процесами. Перед грізними обличями трибуналів і перед лавами присяглих у Львові, Станиславові, Стрию, Чорткові і багатьох инших містах пересунулися цілі фалянґи політичних вязнів. Робітники, селяне, інтеліґенти, вояки б. Галицької Армії, б. українські урядовці, учителі, студенти, судовики, адвокати, — всі вони ставали перед лицем польської Теміди. Згадатиб для прикладу хочби процес др. Петра Петрушевича (котрий висидів півтора року у слідчій вязниці), процес др. Теодора Ваня, процес о. др. Степана Юрика, процес „більшевиків“ в Чорткові, „повстанців“ в Станиславові, „бекепівців“ в Стрию і т. д. без кінця. Колиб почислити всі літа тюремної кари, присуджені українським політичним вязням, то вони дадуть в сумі грубі тисячі літ. Перед нами ще великий політичний процес геройських Гуцулів, що вже більше року томляться в коломийській тюрмі та о. Глібовицького з сином і багато инших.

Дня 25. вересня 1921 р., коли у Львові відбувалися „східні ярмарки“ (тзв. „таргі всходне“) під львівським ратушем стрілив молодий студент Степан Федак, син директора „Дністра“ др. Степана Федака, до самоходу начальника польської держави Юзефа Пілсудского. Побитий тяжко після замаху Степан Федак, заявив, що стріляв до львівського воєводи Грабовского, котрий був в товаристві начальника Пілсудского. Цей випадок дав притоку до масових ревізій і арештів з приноровленням усіх поліційних засобів.

Мимо такого крайно невідрадного положення українського населення, українське життя не завмирало, а — навпаки — розвивалося з повною розгоновою силою, спинене аж тяжкими жовтневими утисками. На перше місце діяльних інституцій вибився Український Горожанський Комітет, котрий завдяки видатній підмозі наших американських братів відповідно до своїх засобів вспів поширити свою діяльність на всі поля нашого життя, де тільки зявлялася потреба гуманітарної помочі, де тільки треба було піддержати людське істнування, втишити голод, обтерти арештантську і сирітську сльозу. Поруч секцій, що вже істнували в попередніх роках, отворено ще й нові, як допомоги біженцям з Великої України, охорони военних могил тощо. На чолі цеї вельми заслуженої інституції, що займе одну з кращих сторінок нашого лихоліття, стояв невтомний др. Степан Федак. Годиться зазначити, що якраз тоді, коли польська влада на провінції закривала

філії Укр. Гор. Комітету, головна централя у Львові з природи річи мусіла перебирати на себе всі завдання льокальних комітетів. Та лиха доля не пощадила й цеї чисто гуманітарної інституції. Дня 16. жовтня 1921 р. польське військо, жандармерія і поліція окружили Руську вулицю, де міститься багато українських інституцій, переведено ревізії, арештовано голову Укр. Гор. Комітету др. Степана Федака і урядника Осипа Навроцького, льокаль Комітету опечатано, а згодом з наказу поліції зовсім припинено діяльність Укр. Гор. Комітету. Ця непомірних заслуг інституція перестала існувати, а тисячі безпомічних, битих лихою долею людей остало через це без підмоги, захисту і оборони.

На культурнім полі великі заслуги поклало Українське Педагогічне Товариство під проводом свого голови Антона Гладишовського і Михайла Галущинського, що з повною посвятою працював в „Рідній Школі". Укр. Пед. Товариство віддало вельми значні прислуги українському культурному життю, удержуючи жертвами нашого громадянства приватні середні й народні школи, видаючи шкільні підручники, що в нинішніх часах треба вважати просто великим подвигом, — удержуючи бурси та взагалі поши-

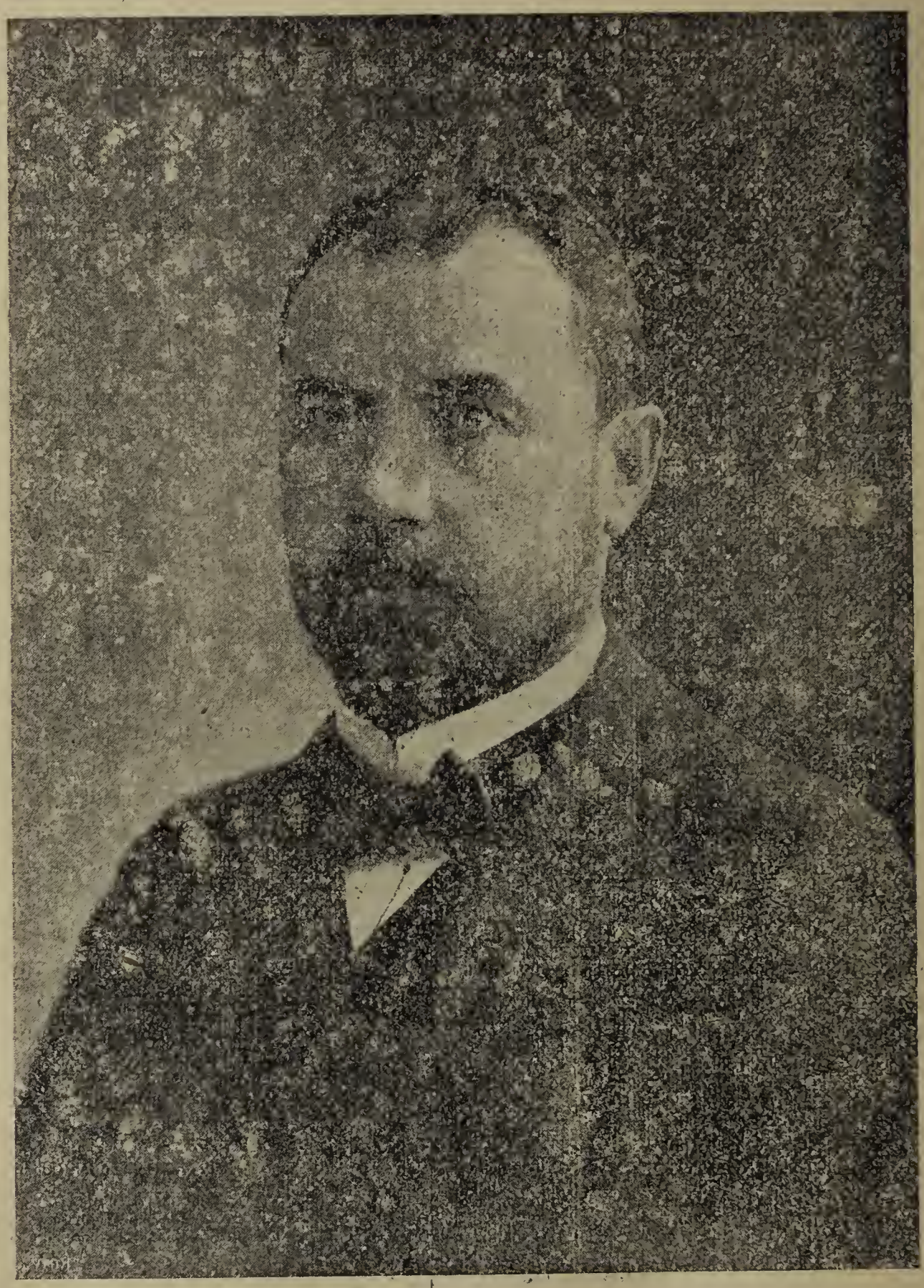

Др. СТЕПАН ФЕДАК.

рюючи свою діяльність. Поруч Укр. Пед. Товариства належиться згадка „Взаїмній Помочі Учительській“, що під проводом меткого й здатного до всякої громадської посвяти Івана Ліщинського перевела орґанізацію українського учительства, піднесла його до важного фактора культурно-громадського життя, не пропустила нагоди виступити в обороні українського учительства, липневим зїздом учительства виявила його орґанізовану силу та через купно великого дому у Львові створила на будуче міцний осередок своєї орґанізації.

Наше найстарше освітно-культурне Товариство „Просвіта“ на протязі останнього року було приневолене всю свою енерґію присвятити подвигненню своїх філій, читалень, взагалі орґанізаційній роботі на полі загальної народньої освіти. Воєнне лихоліття привело до упадку народню освіту, понищило через воєнні ділання, заслання, арешти, переслідування, знищення читальняних будинкін, бібліотек, маєтків (у Милованю, Угерцях і Грабівці) не тільки орґанізаційні нитки, але й основу істнування Товариства. До тогож стало неможливим збирати членські вкладки, а всі субвенції відпали. Мимо того „Просвіта“ під проводом свого вельми заслуженого голови Івана Кивелюка, що сам особисто — усунений з Виділу Краєвого і непринятий до судівництва — втратив підставу навіть прожитку, котрого до того всього постигло іще й родинне пещастя, котрий був кілька разів арештований і депортований, котрий і тепер (жовтень 1921) карається в тюремних мурах, отже під проводом сього тяжко життєвими невзгодинами переслідуваного діяча віджила й обновилася „Просвіта“. Не тільки не перервано видавничої діяльности, але її іще поширено й поглиблено, розпочато живу акцію за відновленням філій і читалень, в значній мірі впорядковано адміністрацію маєтностей, відсвятковано в грудні 1920 р. 52 роковини основання „Просвіти“, а з находи 60-ліття смерти Т. Шевченка розписано 10. лютого 1921 спеціяльним Комітетом, створеним при „Просвіті“, всенародню складку на науково-популярне видавництво під назвою „Учітеся, брати мої!“, котра принесла суму понад півтора міліона марок. При Товаристві уконституувалася окрема Кураторія Фонду „Учітеся, брати мої!“, котра під проводом др. Івана Раковського розпочала вже свою діяльність.

Українські промисловці, купці й робітники згуртувалися в трьох орґанізаціях („Міщанське Товариство“ під проводом Миколи Заячківського, „Зоря“ під проводом Юрка Сидорака і „Воля“). Всі ті орґанізації, єднаючи свідомий або приходячий до повної національної свідомости міський елемент, створили основу для дальшої розбудови українського життя в столиці краю.

Наші економічні інституції були приневолені в першу чергу гоїти рани, завдані їм війною і знищенням та заведенням на области Сх. Галичини безвартісної польської (маркової) валюти. Через пристосування до австр. корон реляції по 70 за 100 (по 70 Мп. за 100 К.) зведено в нівець уділи й резервові фонди наших економічних інсгитуцій. Мимо цього удару наші інституції видержали страшну крізу, в значній мірі зберіґли своє майво, так що не тільки ні одна інституція не впала, але повстали ще й нові (головно спілки з обмеженою порукою).

ІВАН КИВЕЛЮК.

Громадське життя в нашій країні не мало змоги не то розвиватися, але просто проявлятися на зверх. Єдиними зверхніми проявами нашого життя були святочні обходи з приводу 80-літних уродин найстаршого провідника Галицької України — Юліяна Романчука, опісля 60-літні роковини смерти Тараса Шевченка та 5-літні роковини смерти Івана Франка.

Юліян Романчук розпочав свою велику громадянську працю пів століття тому. Був він одним з перших народовців, належав до того дрібного гурта молодих людей, що під впливом Шевченкових творів розпочали добу відродження української нації у Східній Галичині. Національно-політична і культурна історія нашої країни та останнього пів століття тісно звязана з іменем Юл. Романчука. В 70-тих і 80-тих роках мин. століття не було ні одної роботи, за котру не брався би Ювилят. Він перший в 1879 р. розпочав освідом-

лювати народні маси в українськім національнім напрямку шляхом популярної преси, основавши тижневик „Батьківщина“. Він був теж постійним співробітником „Діла“, поміщуючи там на протязі 30 літ свої статті. Перші народні віча та основання першого політичного товариства „Народня Рада“ у Львові (в р. 1885)— це заслуга Юл. Романчука. Від 1883 р., коли Ювилят увійшов до галицького сойму, розпочалася його парляментарна діяльність, котра з молими перервами трівала аж до розвалу Австрії в 1918 р. Початок посольської діяльности Юл. Романчука припав на переходову добу, коли наше громадянство було в стадії ідеольогічної переоцінки, котра ясно виступила з хвилею відділовування на Галичину могутнього інтелєкту Михайла Драгоманова. Юліян Романчук вправді вибився на чоло народовців, але його політика мусіла бути з натури річи мало ясна. В р. 1890 наступила відома згода з Поляками, звана „новою ерою“, котра мало що принесла українському народови, а за те намагалася запрягти українську масу в хомут польської державности. Два роки пізнійше Юл. Романчук зірвав з „новою ерою“ і перейшов до опозиції. Тимчасом в лоні українського громадянства відбувся значний процес в напрямку втягнення маси в чинну політичну роботу. Основана в 1890 р. радикальна партія кинула в маси нові суспільницькі кличі, котрі не лишилися без впливу на партію народовців. Коли згодом рад. партія розкололася, значна чвстина найдіяльнійших її членів з др. Евгеном Левицьким, др. Вол. Охримовичем і Ів. Франком враз з народовцями створила в 1899 р.

ЮЛІЯН РОМАНЧУК (в силі віку).

нову, велику й могутню партію під назвою національно-демократичної, нині — народньої трудової. Тут найшовся Ювилят, котрий всеішов з молодими. Вибраний в 1907 р. до першого парляменту загального голосования, став головою „Українського Клюбу“. Згодом уступив з політичного проводу (його місце заняв др. Кость Левицький), занявши місце віцепрезидента посольської палати. В р. 1918 дожив Юліян Романчук хвилі, яка певно не мріялася йому в молодечих снах, хвилі відбу-

дови української державности на землях Ярослава Осмомисла, Романа Вел. і короля Данила. Він то 10. листопада 1918 р. відбирав присягу від Державного Секретаріяту, першого правительства Західно-Української Народньої Республіки.

Свято 80-літних уродин Юл. Романчука обходила ціла наша країна. Відбувалися концерти в його честь, з яких найвеличавійший був у Львові, витали його старі й молоді без ріжниці партій і суспільних уґрупонань. До редакції „Українського Вістника“ надійшло понад 150 привітів від уряду З. У. Н. Р., від представників наддніпрянського громадянства, від політичних партій, професійних союзів, культурних і економічних інституцій та поодиноких осіб.

Незвичайно величаво обходжено 60-літні роковини смерти Тараса Шевченка. Ювилейний Комітет під проводом др. Володимира Бачинського розвів широку акцію, яка вповні вдалася. Не було майже ні одної місцевости в краю, в котрій не відбувся би концерт, академія, святочний вечір, виклад про життя і значіння Т. Шевченка або панахида. Можна сміло сказати, що ці Шевченківські обходи зачеркнули ширші круги, як це було в 1914 р. з приводу 100-літних уродин Ґенія. Святочну промову на великім концерті у Львові виголосив др. Володимир Бачинський. В парі з тим злучено всенародню збірку на фонд „Учітеся брати мої!“, котра — як вже згадано — дала понад півтора міліона марок.

Святкованню 80-літних уродин Юл. Романчука присвячено лютий і першу половину марта, решту марта, квітень і май присвячено Шевченківським обходам. Під кінець мая (в днях 28. і 29.) обходжено вельми святочно українським Львовом 5-літні роковини смерти Івана Франка. Комітет для вшанування памяти Івана Франка дня 10. мая розписав складку на збудування гробниці і виставлення памятника Іванови Франкови. З жалем треба зазначити,

Посвячення гробниці ІВАНА ФРАНКА. (На переді стоять: Юліян Романчук, др. Володимир Охримович, Іван Кивелюк, др. Володимир Бачинський і Юліян Січинський).

що тлінні останки найбільшого сина Галицької Землі були зложені у чужій винанятій гробниці. Найбільший робітник-каміняр, поет, повістяр, публіцист і учений, що весь свій вік віддав у жертву народови, навіть по смерти мусів бути „у наймах у сусідів“. Хоч як пізно це сталося, то вже 28. мая перенесено тлінні останки до власної гробниці на найкращім місці Личаківського цвинтаря, а другого дня (29. мая) відбулося посвячення гробниці при небувалім здвизі навода. Святочну промову виголосив арт. маляр Іван Труш. Біля могили Івана Франка зібралися непроглядні маси народа, школи, товариства, делеґації, повівали синьо-жовті прапори; на могилі зложено безліч

вінків, з яких звернули на себе увагу: терновий вінок з китицею червоних маків від Української Галицької Армії і вінок з кільчастих дротів від інтернованої Армії У. Н. Р.

На протязі останнього року аж до закриття „Українського Вістника“ і репресій в звязку з університетського справою — значно віджило було партійне життя. По своїм силам і в рамках допустимих особлившими відносинами на території Сх. Галичини рухалися всі партії. Партійний уклад у Сх. Галичині майже не змінився через війну, за виїмком появи більшевицького гурта. Українська народня трудова партія (давнійша національно-демократична), як до війни, так і тепер — мимо важких переходів і ударів — була найсильнійшою і наймогутнійшою. Крім партійних орґанізацій вона фактично проводила і проводить майже усім культурним рухом і розпоряджає все таки міцною економічною орґанізацією. Партія спирається головно не селянстві і заступає в першу чергу його інтереси, але в її орґанізацію входить до 80% всеї української інтеліґенції. Крім того трудова партія по однорічній перерві (після закриття „Діла“ в грудні 1918 р.) розпоряджала кількома пресовими орґанами, як: „Громадська Думка“, опісля „Українська Думка“, а вкінці „Український Вістник“ (найбільший український щоденник). Крім того в посіданю партії був популярний тижневик „Батьківщина“ і вкупі з Українським Народнім Обєднанням Великої України теоретичний тижневик „Визволення“, а з провінціональних орґанів в руках партії був тижневик „Український Голос“ в Перемишлі. Сьогодня з всіх тих орґанів лишився тільки „Український Голос“. На початку червня (3. червня 1921 р.) відбувся зїзд мужів довіря трудової партії, в якім взяли участь всі визначнійші діячі партії: б. соймові і парляментарні посли, члени Укр. Нац Ради, редактори і партійні орґанізатори. В правно-державному питанню зїзд заняв становище однозгідне зі становищем офіційного галицького представництва. Цей зїзд дав спромогу навязати пірвані подекуди орґанізаційні нитки і відновити партійну орґанізацію.

Друга що до своєї чисельности партія, українська радикальна партія, значно розчленована через створення др. Кирилом Трильовським в р. 1919 окремої селянсько-радикальної партії та через відступство кількох її помітних членів від національно-політичної ідеї, не могла виявити більшої діяльности. Робота радикальної партії була припинена не тільки пануючим в Сх. Галичині режімом, але й недостачею пяртійного орґану. Спроби відновити „Народ“, а опісля „Громадський Голос“ не увінчалися успіхом через категоричну відмову і послідовну заборону польської влади. Крім того великою перепоною у віднові живійшого життя радикальної партії була недостача поважнійших партійних діячів в столиці краю, у Львові. Всеж таки радикальна партія відбувала засідання своєї Головної Управи, на яких займалася орґанізаційними справами та становищем до партійних і національно-політичних відступників.

Трета партія, — християнсько-суспільна, не маючи ні орґану, ні не ведучи взагалі ніякої діяльности поза більш репрезентативного участю її членів в деяких політичних виступах, не находила опори серед мас. Зрештою, про це тяжко сказати щонебудь певне, бо від хвилі обсади Сх. Галичини польськими військами важко було увійти в безпосередню лучбу з масами що до партійних нюансів, а якраз христ. суспільна партія належить до таких партійних ніжностей.

Ці три партії творили один національний фронт, відбуваючи спільно Міжпартійні Зїзди, яких екзекутивою є Міжпартійна Рада. Досі відбулося таких Міжнартійніх Зїздів два; перший в днях 3. і 4. червня 1921 р., а другий 3. вересня 1921. На цих зїздах докладно обговорено політичне положення внутрішне і заграничне, просвячуючи головну увагу вирішенню правно-політичного становища Сх. Галичини згідно із засадою самоозначення народів. Перший Міжн. Зїзд висловився проти всякої польської або московської орієнтації, запротестував проти страшного режіму на Холмщині і Волині (проти переслідувань православної церкви, військової кольонізації, спинювання української культурної і економічної орґанізації, переслідування українських громадянських діячів, польонізації через школу і державну адміністрацію, та постановив увійти в близче порозуміння з політичними орґанізаціями Холмщини і Волині); дальше висловився за зменшенням політичної еміґрації, візвав до несення помочі наддніпрянському козацтву і урядництву в польських таборах і еміґраційних „ґеттах“, одобрив становище „Українського Студентського Союза“ в університетській справі, запротестував проти погноблення українського шкільництва і вказав на страшний санітарний стан в краю та візвав до самочинної його поправи. Крім того Міжн. Зїзд звернув увагу на незавидне становище української преси через повне позбавлення сво-

оди слова. Вкінці Зїзд піддав критиці повне анедбання з боку існуючої влади суспільної опіки над українським населенням та запротестував проти кольонізації Сх. Галичини польським елементом, спровадженим з поза меж нашої країни.

Другий Міжпартійний Зїзд, що — як перший — вязначався повною однозгідністю думок, повним єднанням у всіх засадничих справах, крім політичного моменту міжнароднього характеру займався справою переведения нового адміністраційного поділу Сх. Галичини польською владою („воєвідства"), покликанням урядовців-Українців до служби у польськім війську і університетською справою. У всіх тих справах ухвалено протестуючі резолюції. Крім того Зїзд постановив оголосити загальне національне оподаткування на українські національно-культурні потреби.

Поза рамками українського національного обєднання лишилася українська соціяльно-демократична партія, котра ще в марті 1920 р. виступила із Укр. Нац. Ради без подання причин і від того часу мимо всіх заходів відмовлялася постійно простувати одним шляхом з українськими національними партіями „з засадничих і тактичних причин". Соціяльно-демократична партія, здобувшись на власний щоденник „Вперед" і маючи сякутаку змогу проводити орґанізаційну роботу, помітно зміцнила свої ряди і навязала по містах орґанізаційні звязки. Одначе вона до тепер не виявила твердої політичної орієнтації. Від національного становища, яке вона нераз заступала і обороняла на рівні з иншими українськими партіями, вона переходила на чисто соціяльний ґрунт („боротьба кляс"), від однозгідности з українськими національними партями Сх. Галичини що до осягнення національного ідеалу перекидалася вона на концепцію С. Петлюри (відбудова української державности при помочі Польщі), а звідсіль до оборони Радянської України і існуючого там ладу. Розуміється, що ніхто не повинен різко виступати проти того, що укр. соц. демократія Сх. Галичини все таки уважає Раданську Україну за основу української державности, за підставу до дальшої розбудови тієї державности, та прикро вражає недостача критичної думки, чи неохота критикувати страшний режім, який завела К. П. Б. У. (Комуністична Партія більшевиків України) на Великій Україні. Під тим оглядом галицькі соц. демократи різко розходяться з наддніпрянськими соц. демократами, з котрими були в р. 1919 поєдналися в одну всеукраїнську партію.

На области Східної Галичини існує іще Комуністична Партія Східної Галичини, котрої орґаном є „Наша Правда" у Відні. Та ця партія, зложена з частини найменшого покоління, головно з осібняків, котрі на власні очі не бачили іще комуністичного устрою, поки-що проявляє свою діяльність тільки підпольною пропаґандою своїх ідей, одначе її існування помітно дається відчувати.

Крім цих партій, побудованих включно з соц. демократичною на українських основах (з виїмкою Комуністичної Партії Східної Галичини, котра неґує національну підставу і є збудована на територіяльнім підкладі), треба згадати іще т. зв. русофільську або москвофільську партію, що сама називає себе „русско-народною партією". Розвал Росії та відродження українського народу до національного і державного життя в значній мірі причинилися до безпредметовости тієї партії. Значна частина її визнавців перейшла в український табор, друга зайняла позицію якоїсь особлившої польонофільської русскости (Ів. Лісковацький о. Костецький), а третя ґрупа молодих, обстоюючи єдність з російським (московським) народом, від часу до часу проявляє симпатії до українства. Одначе мимо тієї загально рускости, яку проповідує „русская народная партія" під ідейним проводом молодих, що в своїх руках мають оба партійні орґани („Русь" — по московськи і „Воля Народа" — в народній мові етимольоґією), — не слідно надто великого зближення з російською культурою хочби в справі правопису. „Русско-народная партія" до нинішнього дня не приняла нової російської фонетики, а деякі спроби під тим оглядом покінчилися невдачею. В один час помітна була серед провідників молодих охота зблизитися до українства, одначе після повороту з Росії др. М. Глушкевича наступило деяке остудження. Все таки в лоні ґрупи молодих відбувається якась ферментація, переоцінка цінностей, як в питанню національнім, так і державно-правнім. В маю 1921 р. відбувся у Львові зїзд мужів довіря цеї партії і в справі розвязки східно-галицького питання заняв українську точку погляду.

Ось так в найзагальнійшім нарисі представлялись би внутрішні відносини у Східній Галичині. А тепер годиться іще звернути увагу на справу Східної Галичини — як питання міжнароднього характеру.

В жовтні 1920 р., коли в Ризі йшли переговори між Польщею і Совітською Федерацією про заключення мира і поведення граничної лінії, явилася там делеґація Укр. Нац.

Ради під проводом д-ра Костя Левицького і 7. жовтня передала президії конференції протест, зазначуючи, що вона не зголосилася до участи в мирових нарадах, бо ні Польща, ні Совітська Росія з Радянською Україною не є управнені до розвязки правно-державного становища Східної Галичини. Проти того, що совітська делеґація під польським натиском згодилася приняти таку демаркаційну лінію, на основі котрої Східна Галичина знайшлася по польській боці, — галицька делеґація заложила протест, відмовляючи комунебудь права розпоряджатися територією Східної Галичини. Якенебудь рішення в східно-галицькій справі, підприняте без згоди Укр. Нац. Ради Східної Галичини, а через те й без згоди українського населення, являється знасилуванням права про самоозначення народів і тому не може воно мати ніякого значіння.

Від того часу справа Східної Галичини на якийсь час притихла на міжнародній арені. Та президент Укр. Нац. Ради Східної Галичини і його уряд ре занедбували тої справи. В численних .нотах до держав антанти і скаргах за представленнях до Союза Народів представляли вони відносини у Східній Галичині та домагалися покінчення із станом непевности через вирішення східно-галицького питання згідно з домаганнями населення та правом про самоозначення народів. Крім того наші земляки в Зєдиненых Державах Північної Америки та в Канаді не тільки безпосередньо інтервеніювали у своїх урядів, урґуючи в справі попертя для державних справ своєї старої батьківщини, але в численних меморіялах і телеґрамах звертали увагу держав антанти на анормальний стан, в якім находиться Східна Галичина. Також москвофільські орґанізації вносили відповідні протести. Це все приневолило Секретаріят Союза Народів виготовити меморіял для Ради Союза з представленням стану східно-галицької справи. В тім меморіялі Секретаріят Союза Народів стверджує ось що: „В договорі, підписанім в Сан-Жермен (ст. 91)' Австрія зрезиґнувала з усіх своїх прав до Східної Галичини в користь союзних і запризнених держав. Польща згідно з рішенням Найвищої Ради була уповажнена заняти Галичину по Збруч, причім це уповажнення „не пересуджувало в нічім рішення, яке мала видати пізнійше Найвища Рада в справі політичного статуту Галичини". Иншим рішенням з 11. липня 1919 р. Найвища Рада уповажнила польський уряд „установити цивільну адміністрацію у Східній Галичині після заключення із союзними і запризненими державами умови, якої постанови мали забезпечити цій країні автономію". Проект автономії, який мав надати Східній Галичині автономію під польським мандатом на 25 літ, понехано з кінцем грудня. Від цього часу Східна Галичина фактично находиться в стані окупації. До союзних і запризнених держав належить взяти під увагу документи в справі долі мешканців цього краю, бо ці мешканці не користають навіть з прав меншости, які їм забезпечено би, колиб вони належали до польської республики. Рада Союза Народів безумовно зверне увагу союзних і запризнених держав або Раді Амбасадорів, де ці уряди є репрезентовані, на документи, які їй надіслано."

В наслідок внесених меморіялів і скарг та представлення Секретаріяту занялася справою Східної Галичини Рада Союза Народів на своїм засіданню 23. лютого 1921 р. Референтом цю справу президент Гіманс. Після довших нарад Рада приняла одноголосно отсі ухвали:

I. Постанови мирового договору про права національних меншостей в Польщі не можуть бути приноровлені до Східної Галичини, бо вона лежить поза межами польської держави;

II. Постанови про виконання мандатів і про контролю Союза Народів над мандатарями не можуть бути приноровлені до Польщі, бо Польща не одержала мандату адмініструвати Східною Галичиною;

III. Не можна також в цім випадку приноровити приписів гаґської конвенції, бо в часі коли заключувано конвенцію, Польща не істнувала ще як держава;

IV. Польща є тільки фактичним військовим окупантом Східної Галичини, над якою суверенна влада належить до держав антанти (ст. 91 договору в Сан-Жермен).

Супроти цього Рада Союза Народів постановила предложені їй постуляти в справі правного становища Галичини і пануючих в цій країні відносин відступити Раді Амбасадорів.

Ґенеральний Секретар Союза Народів виготовив свій меморіял Раді Союза Народів 26. січня 1921 р. Місяць пізнійше — дня 23. лютого наступила подана в горі ухвала Ради Союза Народів що до правного становища Східної Галичини, а другого дня представник Бельґії Гіманс зложив Раді ще окремий звіт про положення населення Східної Галичини. Гімянс, покликавшись на безліч зажалень, які приходять до Союза Народів від українських орґанізацій і представництва, спинився головно на тім, що повинен зробити Союз Народів. „Коли для ствердження правного положення Східної Галичини, — говорив він — що тепер

ктично находиться під польською військовою
упацією, заглянемо до трактату, підписаного
Сан-Жермен, то в арт. 91 читаємо, що Австрія
ереказує всі свої права до тої провінції го-
овним союзним і запріязненим державам,
отрі пізнійше мають рішити про її долю. Ізза
едостачі формального і означеного мандату
ольща — за згодою головних союзних і за-
ріязлених держав — заняла і дальше окупує
хідну Галичину. Отже до тих держав, що
иконують тимчасову суверенну владу над тією
ериторією, належить перевірка всяких зажа-
ень в роді тих, котрі до нас спрямовано, як
акож витягнення із них всяких практичних
аключень, які видадуться їм вказаними. Нашим
бовязком є отже поредати їм документи, котрі
одержали. Ми повинні на повищі документи
вернути увагу головних держав, що підписали
рактат в Сан-Жермен. Найкращим до того
пособом буде переказати „dossier“ Конференції
Амбасадорів, в котрій є репрезентовані ті дер-
кави, як також закомунікувати наш звіт і нашу
езолюцію урядам тих держав, як також поль-
ському урядови.“

Місяць пізнійше (29. марта 1921) Секре-
таріят Союза Народів справді переслав голові
Конференції Амбасадорів Юліянови Камбонови
„dossier“ в справі Східної Галичини з окремою
нотою.

Згодом (в квітні 1921) Секретаріят Союза
Народів видав окремою публікацією письмо
президента Укр. Нац. Ради Східної Галичини,
др. Евгена Петрушевича, в котрім міститься
подяка Раді Союза Народів за її рішення
в справі означення правного становища Східної
Галичини.

Президент Укр. Нац. Ради Східної Га-
личини др. Евген Петрушевич відкликувався
на кожду подію в краю і робив дорогою нот
відповідні представлення державам антанти,
домагаючись вирішення правно-державного
становища Східної Галичини і привернення
в краю правного стану. Одначе ці всі пред-
ставлення находили невелике зрозуміння в уря-
дів великих держав, занятих своїми власними
справами. Аж 6. липня в англійській палаті
громад льорд Сесіль поставив запит до пре-
мієра Льойда Джорджа, а саме, щоби він ви-
яснив: 1) який є тепер правний стан Східної
Галичини? 2) до якого міжнароднього тіла на-
лежить тепер ця справа? 3) чи зроблено яку
спробу, щоби запевнити вислів волі населення
цього краю в будучім вирішенню його долі
згідно зі становищем, заявленим 25. червня
1919 р.? і 4) чи правдиві є донесення, що По-
ляки творять там свої кольонії? У відповідь
на це з місця заявив Льойд Джордж, що Східна
Галичина є тепер під військовою окупацією
Поляків силою постанови Мирової Конференції
з 25. червня 1919 р.; що її оконечна прина-
лежність досі ще не вирішена, одначе арт. 91
Сан-Жерменського мирового договору перено-
сить права Австрії під розпорядність держав
коаліції, отже Найвища Рада Мирової Конфе-
ренції є компетентним до того тілом, щоби ви-
конати це рішення; що досі ще не підпринято
заходів задля запевнення волі населення цього
краю при поладнанню справи Східної Гали-
чини — згідно з політикою, заявленою 25. червня
1919 р. і що правдиві є донесення, що Поляки
приміщують свої кольонії на території Східної
Галичини.

З цього виходить, що Анґлія рахує Східну
Галичину окремим від Польщі орґанізмом. Так
само ставляться до цеї справи і Зєдинені Дер-
жави Північної Америки, що видно хочби із
закону про обмеження іміґрації до Зєдинених
Держав. Число іміґрантів окремо визначено
з Польщі, а окремо із Сх. Галичини (з Польщі
20.019, з Східної Галичини 5781), причім додано
до того таке урядове пояснення: „На основі
договору в Сан-Жермен Австрія втратила Східну
Галичину, яка досі не приділена до ніякої дер-
жави“. З цього видно, що Америка стоїть на
становищі окремішности Східної Галичини.

Та мимо цього Найвища Рада не пола-
годжувала справи Східної Галичини, в котрій
дальше панував анормальний стан, незабезпе-
чений правними відносинами. Це приневолило
президента др. Евг. Петрушевича безвпинно
пригадувати державам антанти болюче східно-
галицьке питання. В межичасі для улекшення
вирішення тої справи уряд през. Петрушевича
випрацював проєкт конституції для Східної
Галичини, який розіслано урядам держав ан-
танти. На основі цього проєкту Східна Галя-
чина малаб бути невтралізованою республікою
на взір Швайцарії. Всі три народи, що засе-
люють Східну Галичину, отже Українці, По-
ляки і Жиди малиб бути державними націями.
Мовами державних урядів малиб бути всі три
мови, а кождий урядник був би обовязаний
знати що найменше дві з тих мов. Внутрішньою
урядовою мовою булаб українська мова. Всі
горожане республики посідалиб однакові права.
Законодавчим орґаном Галицької Республики
булаб Державна Рада, вибрана на основі за-
гального, рівного, безпосереднього, тайного
і пропорціонального виборчого права. Дер-
жавна Рада малаб президента і трьох віце-
президентів, з котрих один мусів би бути По-
ляком, а один Жидом. Проєкт конституції Га-
лицької Республики обіймає всі конституційні
свободи та предвиджує перехідні постанови

Також приватною дорогою роблено старання, щоби приспішити полагоду справи Сх. Галичини. Дня 14. липня французький президент міністрів Бріян приняв на авдієнції митр. гр. Андрія Шептицького і прирік, що аліянти вирішать в короткім часі справу Східної Галичини згідно з голошеними ними кличами.

Всеж таки справа не рушила з місця. Від часу ухвалення лютових резолюцій Радою Союза Народів два рази збиралася Найвища Рада, з кінцем квітня і в першій половині серпня. Та квітневе зібрання Найвищої Ради було присвячене питанню німецьких відшкодовань, а серпневе справі Горішнього Шлеська. Ці справи відсунули галицьке питання на дальший плян. І знову треба було пригадувати державам антанти, що справа Східної Галичини невирішена, що вона находиться у важкім положенню. Під цим оглядом багато причинилися до актуальности східно-галицької справи наші заморські брати, особливо горожане Канади. Вони спричинили, що дня 13. вересня порушено справу Східної Галичини на Зборі Союза Народів. Дня 10. вересня прибула до Женеви делеґація Української Нац. Ради, зложена з др. Костя Левицького, др. Степана Витвицького і о. Йосафата Жана, котра зі свого боку поробила відповідні заходи у представників світових держав. Порушив галицьку справу на Зборі Союза Народів делеґат Канади Догерті. Згадавши, що цею справою займалася вже Рада Союза Народів в лютім та що мимо того доля Східної Галичини ще невирішена, говорив він: „Підношу цю справу тільки тому, щоби звернути увагу на факт, що населення Східної Галичини дожидає нетерпеливо рішення. Не мені, ані Зборови Союза Народів пересуджувати саму справу. Рада ступила на одиноко можливий шлях. Але дозволю собі піддати увазі цього Збору, щоби ми висловили бажання, аби рішення в тій справі було прискорене. Коли населення підносить ті домагання, — я не висказую свого погляду, чи вони узасаднені, чи ні, — то воно без сумніву має право, щоби його вислухано і щоби покликаним трибуналом було видане рішення. А ми — здається — не виставимо себе на критику, коли дозволимо собі висловити бажання, щоби те рішення прийшло скоро. Я почуваю себе спонуканим підняти ту справу з приводу факту, що в нашій канадійській країні серед населення маємо велике число Українців, які разом з нами збудували канадійську державу, яких ми шануємо як цінних горожан і які дають нам запоруку їх дальшої допомоги для того краю. Почуваю своїм обовязком підняти ту справу й тому, що Українці звернулися до канадійського правительства, щоби воно звернуло увагу на факт, що їх брати у своїй вітчині нетерпляче дожидають вирішення питання про їх національне і політичне становище". Два дні пізнійше (15. вересня) голова канадійської делеґації постановив на Зборі Союза Народів отсе внесення: „Збір Союса Народів висловлює бажання, щоби Рада Союза Народів звернула увагу Найвищої Ради на потребу означити в близькій будучности політичне становище Східної Галичини". Це внесення передано без дискусії ініціятивній комісії, котра його ухвалила і відіслала до політичної комісії. Дня 22. вересня відбулася широка дискусія над цим внесенням. Представники ріжних держав висловлювалися в східно-галицькій справі. Найрішучійше і найгорячійше попирав його льорд Роберт Сесіль, делеґат полудневої Африки, вказуючи, що справа Східної Галичини є великої ваги, що вона є справою мира. Після довгої дискусії політична комісія без жадного спротиву з боку хочби одного делеґата ухвалила таке внесення: „Збір Союза Народів висловлює бажання, щоби Рада Союза Народів звернула увагу головних союзних і зприязнених держав на потребу управильнити в близькій будучности правне становище Східної Галичини". Це внесення одноголосно приняв 27. вересня 1921 р. повний Збір Союза Народів, а дня 2. жовтня 1921 р. ґраф Іші, президент Ради Союза Народів, із відповідною нотою переслав його урядам головних держав антанти, а саме: Анґлії, Франції, Італії, Японії і Зєдинених Держав Північної Америки.

Становище міжнародніх чинників до справи Сх. Галичини приневолило польський уряд, котрий зовсім не виявляв охоти застановлятися над цею справою, поробити кроки, щоби зльокалізувати це питання, як внутрішню справу Польщі. Вже 28. серпня 1921 р. польський міністер закордонних справ Конст. Скірмунт звернувся до одного із старших українських діячів, щоби той посередничив в навязанню переговорів із урядом през. Петрушевича, котрого до тепер польський уряд не признавав ніяким чином, Мін. Скірмунт зазначив, що польське правительство є готове так уладнати справи у Сх. Галичині, щоби українське населення бачило свій власний інтерес в приналежности до Польщі. Одначе през. Петрушевич взагалі відмовився від переговорів з Польщею, зазначуючи, що справа Сх. Галичини є міжнародньою справою, що сувереном Сх. Галичини є держави антанти і галицький уряд може мати до діла тільки зі своїм сувереном. Та на цім не покінчилися польські заходи. Зараз після передання державам антан-

ти резолюції Союза Народів з 27. вересня, французький уряд через свого амбасадора звернувся з нотою до польського уряду, вказуючи, що рішення Збору Союза Народів не виключує можливости офіційної інтервенції з боку аліянтів в справі Сх. Галичини, щоби там привернути порядок та стан законности. Тому французький уряд радить Польщі не дожидатися інтервенції аліянтів, але вже наперед дати Сх. Галичині що найменшу таку автономію, яку виготовлено для Виленщини. Наслідком цеї поради в польських урядових колах розпочато горячкові приготовання для виготовлення польського урядового проекту Сх. Галичини. Як має виглядати проект автономії польського уряду, поки-що невідомо. За те відомий нам проект автономії Сх. Галичини польської партії соціялістичної (П. П. С.), виготовлений пос. Недзялковским. Щоби для грядучих поколінь лишити зразок, як мав би виглядати польський соціялістичний проект автономії. спинимося над його точками. Отже на основі цього проекту в склад автономної Сх. Галичини малиб увійти два воєвідства — Галицьке і Подільське (на основі нового адміністраційного поділу, внесеного в пол. соймі), в котрі увійшлиб отсі повіти: Бережани, Бібрка, Богородчани, Борщів, Броди, Бучач, Городенка, Городок, Гусятин, Доляна, східні громади дрогобицького повіту, Жидачів, Жовква, Заліщики, Збараж, Зборів, Золочів, Калуш, Камінка стр., Коломия, Косів, Львів місто, Львів повіт, Надвірна, Перемишляни, Печеніжин, Підгайці, Рава руська, Радехів, Рогатин, Рудки, Скалат, Сколе, Снятин, Сокаль, Станиславів, Стрий, Теребовля, Тернопіль, Товмач, Турка, Чортків, — разом 42. 532 км², 4, 074.261 душ населення. Таким чином із суто-української території польський соціяліст без обиняків відкраяв до Польщі отсі повіти: Дрогобич, Ліско, Мостиска, Перемишль, Самбір, Сянік, Старий Самбір, Чесанів. Яворів і Ярослав, не говорячи вже про західні громади березівського повіту зах. громади горлицького пов., зах. громади грибівського пов., зах. громади кросненського пов., деякі громади Нового Санча і Ясла.

Але вертаймо дальше до проекту. Отже мешканці Сх. Галичині, котрі через таке покраяння Сх. Галичини і загарбання цілого нафтового басейну були би вже польськими горожанами, мали би всі горожанські права, т. зв. брали би участь у виборах до варшавського сойму. Для потреб автономічного законодавства і контролі автономічної адміністрації істнував би окремий краєвий сойм. В обсяг автономічного законодавства входилиб справи: язикові, віроісповідні (за виїмком тих, які дотикають закордонної політики, шкільні, освітні, льокальної адміністрації, орґанізаційного поділу Сх. Галичини, орґанізації адміністраційних, автономічних, повітових і громадських урядів, поліційні справи, публичних робіт, суспільної опіки, льокальних залізниць, електричної та моторової комунікації, рільництво, за виїмком основної земельної реформи, боротьба з лихвою та спекуляцією, піддержка кооператив та загалом економічного життя. Сх. Галичина — як автономічна територія, мало би власний буджет і краєві фінанси, до яких впливали би певні означені податки і доходи з означених жерел. Начальна адміністрація автономної території складалась би з державного підсекретаря (віцеміністра) для справ Сх. Галичини і представника центрального Уряду (намісника), і Краєвої Ради вибираної краєвим сеймом пропорціональним голосованням. Права польської меншости на всіх полях публичного життя були би забезпечені рядом подрібних приписів. Урядовими мовами булиб польська й українська рівнорядно. Ніякий заком краєвого сойму, ніякий крок автономічних урядів не міг би в нічому нарушувати конституції Польщі та загально державних законів.

Так виглядає польська соціялістична автономія. Але й проти такої автономії звернулися всі східно-галицькі Поляки, а між ними й східно-галицькі польські соціялісти, погрожуючи силою здержати введення якоїб то не було автономії. Розуміється, що корінне (українське) населення Сх. Галичини спокійно вижидає вирішення долі своєї країни на міжнародній арені.

IV. Велика Україна.

Укрраїна рос. кольонією.— Більшевики і укр, національне питання. — Економічна політика. — Укр. село і розвязка земельної справи. — Робітництво. — Радянський устрій і комуністичний режім. — Духова культура. — Українізація церкви.—Більшевицький режім і насел. Укрраїни.

Осінню 1920 р. червона армія, зліквідувавши Врангля, Петлюру, Балаховича й Перемикіна, втретє заняла цілу українську територію (за виїмком земель, що найшлися під польською і чеською владою). Серед українського громадянства зроджувалися надії, що більшевики все таки дечого навчилися в хуртовині війни, що вони, позбувшися своїх ворогів, инакше будуть ставитися до української справи, що вони тепер визнають повну державну й національну незалежність України — розуміється — в рамках радянського устрою. Та сталося якраз навпаки. Захопивши всю українську територію, більшевики перш

тусього перевели в грудні 1920 р. злуку України з Росією. На основі цеї злуки Україна в дійсности стала російською кольонією з деякою автономією. До компетенції російського уряду увійшли справи війська, фльоти, фінансів, залізниць, почт і телеґрафів, зовнішньої торговлі, праці й народнього господарства; за урядом України залишилися справи судівництва, внутрішньої адміністрації, справи здоровля, харчеві, освіта, земельні і закордонна політика. Одначе й справи, що залишились за урядом України, є залежні від загального напрямку російської політики. Цей договір про злуку ратифікував зимою 1921 р. всеукраїн. зїзд рад у Харкові. Критика цього трактату з боку Авдієнка, члена У. К. П. (Української Комуністичної Партії) викликала погрози з боку Хр. Раковського.

Українське національне питання уважають більшевики дрібно-буржуазним, протиреволюційним і назадницьким. Українська мова є тільки толєрована в публичних урядах. Звичайно в урядах — за виїмком дрібних містечок, де урядовцями є самі Українці. — уживається російської мови — як „общепонятной“ (загально зрозумілої), Зрештою, що до уживання мов в урядах є декрет В. У. Ц. В. К. (Всеукраїнського центрального виконавчого Комітету) з 1919 р. про рівноправність обох мов (російської й української) на Україні, а зовсім зрозуміло, що більшевицькі урядовці (здебільшого Москалі або Жиди) воліють послугуватися російською мовою, як учитися української. Часами більшевицька влада навіть наказує послугуватися українською мовою (як нпр. в кінці 1919 р. Народній Комісаріят юстиції в Харкові), одначе совітські урядовці не слухають таких наказів. Дуже часто за українську мову, котра вважається признакою туги та утаєного змагання до самостійности, переслідується, так що прилюдно мало хто відважується говорити по українськи. Російські більшевики проводять на Україні таку саму русифікаційну політику, як це діялося за царських часів. Русифікаційною установою є перш усього червона армія, а опісля всі спільні, а в суті річи тільки виключно російські комісаріяти (міністерства). Відношення більшевиків до України й українства найкраще характеризує орґанізація самої пануючої партії. Її основою є Р. К. П. (Російська Комуністична Партія). Російські комуністи дозволяють на істнування окремих комуністичних партій чи секцій. На території Совітської Федерації є окрема комуністична партія польська, литовська, жидівська і т. д., але для України істнує тільки урядова К. П. Б. У. (Комуністична Партія більшевиків України), т. зн. російська комуністична партія, побудована на територіяльній основі У. К. П. (Українська Комуністична Партія), котра обстоює незалежність Радянської України, є переслідувана більшевицьким урядом, а що найбільше толєрована. Так українська партія боротьбістів (лівих соц. революціонерів), котра теж стоїть на більшевицькій основі, але що вона обстоювала самостійність Радянської України, то її люто переслідувано, аж поки вона не розвязалася і не перейшла до К. П. Б. У.

В екомічній політиці більшевики супроти України опираються виключно на економічних інтересах Росії. З України вивозиться в Росію під ріжними претекстами і шумними кличами все, що має яку-небуть цінність, отже: харч (для прохарчування російського пролетаріяту), машини (для електрифікації Росії), сирівці (для російських фабрик), кращі паровози, ваґони зареквіровані у „буржуазії“ „излишки“ (зайві лишки), як: золото, срібло, вартісна валюта, дорогоцінности, одяг і т. п. Таким чином все що можна було заграбити на Україні, помандрувало в Росію. В заміну за це Україна не одержує від Росії нічого за виїмком червоної армії на прогодовання і карні експедиції, чрезвичайок, хлібних реквізицій і т. п. Зрештою бідна Росія, голодна й винищена, нічого й не може дати Україні.

Більшевицька влада має одначе одну велику заслугу перед українським народом. Вона знищила велику земельну власність (московську і польську) і тим дала змогу українському селянству прийти в посідання землі. Инша річ, що тут більшевики тільки кинули клич, а вже самі селяне добули землю. Не обійшлося при тім без великих шкід для народнього господарства. Через знищення економій з їх живим і мертвим інвентарем та зразковими рільничими культурами і рільничим промислом (головно цукроварень) наступала значна відсталість господарської культури. Та цим більшевики не осягнули нічого задля проведення своєї соціялізаційної політики на Україні. Землю взяв кождий, хто був в даній хвилі сильнійший і посідав сякий-такий інвентар, а майже усе українське селянство виступило проти всяких соціялізаційних спроб. Для здійснення своїх замірів більшевики постановили розбити, розслоїти село і направити бідних, безземельних непосідаючих проти посідаючих. Із безземельних і бідняків потворили вони т. зв. Комнезами (комітети незаможних), котрих обовязком є обняти сільську адміністрацію, шпіонувати і тероризувати посідаючих. В дальшім процесі село почало ставати більш однородним. Сільські дуки (звані на Вел. Україні

кулаками або куркулями) добровільно або зі страху перед переслідуваннями відступили малоземельним або безземельним надмір своєї землі. Таким чином в селянській верстві Великої України наступило майже соціяльне вирівнання. Селянська маса в цілости стала власницькою і як така заняла неґативне становище до більшевицької влади, котра тільки грабила селян, а їм в заміну нічого не давала. Комнезами стали з того часу прибіжищами тільки ледачих елементів, сільських лінтяїв і дармоїдів, котрих обовязком стало виконувати шпіонажу в користь більшевицької влади.

Селянська маса, ставши власницькою, не тільки звернулася проти соціялізаційних (спільницьких) замислів більшевиків, але взагалі проти їхньої політики. І того неґативного становища не могла ніяким чином зломити більшевицька влада. Навпаки, весною 1921 р. більшевики були приневолені відступити від своєї програми і піти на уступки перед селянами. Вони були примушені закріпити приватне користування землею за селянами на 9 літ, замінити тзв. розверстку (розкладку) на натуральний податок та лишити селянам свободу розпоряджатися довільно тими останками рільничих продуктів, котрі залишаться після зложення натурального податку. В звязку з цим намагаються більшевики задля припинення спекуляції відновити знищену ними кооперацію, котра була величезної ваги економічним і культурним чинником України.

Що до инших суспільних верств, то вони находяться в незавидному положенню. Робітництво розпорошилося. Одна його частина повернула на село, обзавелася там сяким-таким хозяйством і не думає вертати до знищених фабрик, ані до голодних міст; друга частина, що колись була засібнійшою (посідала власні доми біля фабрик), залишилася при фабриках, одначе там віддається вона головно такій дрібній праці, щоби свої витвори (як ножі, різаки, запальнички то-що) могти негайно вимінювати за сільські продукти; третя частина віддалася спекуляції і вже придбала деяке майно, а через те перестала бути складовим елементом пролетаріяту, але перейшла на становище посідаючої (дрібно-власницької) верстви; четверта частина пішла на більшевицьких урядників.

На цій то частині колишнього робітництва спирається радянська влада. В своїй основі, по своєму пляну радянська влада являється найбільш поступовою і демократичною. Полягає вона на тім, що вся влада, починаючи від села, а кінчаючи на державі — повинна спочивати в руках сільських, волосних (громадських), повітових, ґуберніяльних та державних рад, вибраних населенням відпоручників (послів). Ці ради повинні збиратися періодично на основі нових виборів за кождим разом для нарад над біжучими громадськими справами. Постійну владу виконують вони через вибрані з поміж себе виконуючі комітети (виділи). Одначе на ділі радянської влади на Вел. Україні нема, зглядно вона є, але фальшована. Владу на Вел. Україні виконує горстка комуністів, звичайно чужинців або перевертнів. Вибори до рад відбуваються під терором, так що всюди мусить вийти комуністична більшість. Український селянин є безсильний перед могутністю чрезвичайок й тюрем. Ніякої рівности нема, ані загального голосування. Одного відпоручника до рад вибирає 1.000 червоноармійців, або 10.000 робітників, або 250.000 селян. Тому то звичайно вибраними є чужинці (Москалі, Жиди), котрі находяться в червоній армії, в совітській бюрократії і серед напливового робітництва. На сьогорічнім всеукраїнськім зїзді рад на 1.200 відпоручників селяне мали всього 375 представників. Всі ухвали і вибори до виконавчих комітетів відбуваються на основі внесків комуністичної партії, так що приява инших, некомуністичних відпоручників є тільки декораційною, бо вони й так не можуть мати ніякого голосу. Через те й склад радянського уряду є виключно комуністичний. До цього уряду належать: Раковський, голова Ради Народніх Комісарів і комісар закордонних справ, — Кон, комісар внутрішніх справ, — Гринько, ком. освіти, — Гуревич, ком. здоровля, — Мануїльський, ком. земельних справ, — Владиміров, ком. внутрішнього торгу, — Скрипник, ком. інспекції, — Корніїв, ком. обезпечення, — Терлецький, ком. юстиції, — Фрунзе, ком. праці. Члени президії (виконавчий комітет): Раковський, Петровський, Мануїльський, Чубар, Лебідь, Кон, Затонський, Полоз, Іванів, Єрмошенко, Антонов, Терлецький і Кабаненко.

Господарка більшевиків, котрі обіцювали кождій людині створити найкращі умовини праці і прожитку, довела до повної руїни господарського життя. Знищено в значній мірі рільництво через ріжні соціялізаційні експерименти, а зовсім знищено торговлю, промисловість, кооперацію та транспортові засоби (залізниці), а нового нічого не витворено. Що було готове, нагромаджене цілими десятиліттями, те зужито, розграблено, зруйновано, — і на тім мусіли спинитися більшевицькі експерименти. Між селом і містом урвався звязок. Селянин не має необхідних засобів до життя і господарювання (нафти, соли, коси, серпа,

плуга), а міський мешканець одягу та хліба. Більшевицькі гроші втратили всяку вартість і за них мало що або ніщо не можна вже набути. Кождий, хто має щось до позбуття, то тільки в дорозі виміни за реальну вартість. У фабриках знищено машини, недостача хліба для робітників, а палива для фабрик не дозволяє приступити до урухомлення промислу.

Серед таких умов людське життя зійшло до звіринного животіння. Заробітків нема, вартість гроша упала до зера, держава оплачує своїх робітників якнайгірше. На найскромнійший місячний прожиток треба соток тисяч, а їх нема. Через те всі випродують останки своїх річей, але й тому вже прийшов край. Инші спритнійші помагають собі спекуляцією, котра мимо дуже важких переслідувань прибрала кольосальні розміри. Правда, більшевики створили безплатні захисти для дітей, розпорядилися, що безплатним має бути лічення, безплатні голярні, безплатні помешкання, та це все лишається тільки безплатною мрією, коли нема ліків, харчів, одягу, обуви, палива і так дальше.

Не світло представляється на Великій Україні і стан духової культури. Народня школа, т. зв. єдина трудова школа, оперта за американськими зразками на комбінації теоретичного навчання з практичними заняттями, не сповнює свого завдання через знищення шкільних будинків, недостачу підручників, а навіть звичайних приборів до писання. Учительство по більшій части сидить в концентраційних таборах за „контрреволюцію“, а зрештою воно так лихо матеріяльно ситуоване, що нема ніякої змоги сповнювати свої обовязки. Те саме можна сказати і про середню школу і про позашкільну освіту. Зреформовані інститути вищої освіти (університети) поставлені в дуже нужденне становище під духовим і матеріяльним оглядом. Професори й студенти замість віддаватися науці, увесь час приневолені перш усього роздобувати для себе поживу. Багато говориться про українізацію школи. Важко про те сказати щось певного, але всі біженці з Радянської України однозгідно стверджують, що українізація вправді істнує, але більше на папері. Не тільки не друкується ніяких українських підручників, але давні підручники, видані за часів Центр. Ради й Гетьманщини, десь зникли. Також не появляються нові книжкові видання. В Українській Академії Наук десятки наукових творів приготовлено до друку, одначе вони не можуть побачити денного світла через недостачу паперу і матеріяльних засобів. Всеукраїнське державне видавництво від часу до часу випустить якийнебудь літературний твір в дуже обмеженій скількости примірників, а зрештою появляються тільки малі брошури комуністичного змісту. У всіх більших містах (звичайно ґуберніяльних) появляються більшевицькі ґазети на українській мові; вони з правила мають назву „Вісти“ або „Більшовик“. Ніякі инші ґазети некомуністичного напрямку не можуть виходити. Свободи слова і зборів нема для некомуністів (навіть зближених до комуністів, навіть для українських комуністів); за те тою свободою в повнім обємі користуються більшовики.

До реліґії ставляться більшевики, як до старого пересуду. Вони відділили церкву від держави та школи, полишаючи її на становищі инших освітно-культурних орґанізацій. Це мало для церковного життя на Великій Україні незвичайно додатне значіння. Українське громадянство, для котрого всюди істнує тільки заборона, не маючи змоги в якімнебудь иншім ділі проявити народньої енерґії, проявило її в українізації церкви. Почався рух, якого змаганням є вирвати церкву, що має так велику вагу в життю кождого народу, з рук російського духовенства і визволитися від московського патріярхату. Цей рух вийшов з Київа і в короткім часі здобув велику популярність серед селянства. На Київщині утворилося вже до 800 українських парафій; вони постійно зростають і в инших ґуберніях. В українській національній церкві заведено такі зміни: усі відправи відбуваються на живій українській мові, а церковні пісні на народніх мотивах. Духовенство і церковний причт є виборні. Поза церквою священики не мають обовязку носити духовну ношу, а так само мають свободу женячки на рівні із світськими людьми. В маю відбувся в Київі український церковний зїзд, на котрий явилося понад 3000 відпоручників. Цей зїзд усунув епископів-русифікаторів, на київську метрополію назначив полтавського архієпископа Партенія, а для обсади инших епископств вибрав 10 кандидатів, в тім одного світського (б. премієра Чехівського). Московський патріярх Тихон, затривожений цим рухом, звернувся до вищої церковної ієрархії на Україні, зложеної головно з Москалів, окремим посланням, в котрім виявляє свою згоду на автокефалію української церкви та годиться на її українізацію. Задля перекладу священних книг на українську мову створено окрему комісію з представників вищої духовної ієрархії і членів Укр. Академії Наук, але скоро виявилося, що ерархи-Москалі тільки затягають справу, українські члени виступили з неї, і справа пішла своїм ходом. В серпні виїхало вже трьох кандидатів на українських епископів

до Тифлісу, щоби там одержати свячення від автокефального грузинського патріярха. Таким чином церква на Україні, що довгі часи була остоєю русифікації та царської шпіонажі, стає розсадником української національної свідомости.

Більшевицький режім на Великій Україні держиться виключно терором, залізною дисципліною комуністичної партії і червоною армією. Одначе населення не має довіря ані до більшевицького уряду, ані до радянського ладу. Тверда школа більшевицької влади причинилася до небувалого зросту національної свідомости серед селянства та зрозуміння державної незалежности і розриву з Росією серед всього населення Великої України, не виключаючи навіть українських Москалів і Жидів. Проречистим доказом відношення населення до більшевицької окупації і політики є безнастанні повстання, які безвинно стрясають Великою Україною. Що якийсь час зявляються нові повстанчі керманичі, які борються з більшевицькою окупацією. Можемо занотувати імена отсих повстанчих отаманів, що проявляли діяльність на протязі 1921 року: Мордалевич (15. червня перейшов до більшевиків), Сірко, Левченко, Волощенко Юрко, Коленський, Струк, Кінський, Богатиренко, Чехович, Зеленчук, Матвієнко, Перенко, Довгаленко, Лошин, Тютюник (молодший), Подоляка, Голуб, Василенко, Сокіл, Павлів, Кущ, Шуба, Сокира, Сіромашка, Литвиненко, Махно, Гладченко і багато инших. Розуміється, що повстанчі акції, проводжувані в ненормальних часах загальної суматохи, не все мають чисто ідейольоґічний характер. Часто проявляється і бандитизм. З цього скористали більшевики і прозвали увесь повстанчий рух „бандитизмом“ та створили окрему комісію для „боротьби з бандитизмом“ під проводом відомого В. Затонського.

Но улягає сумніву, що боротьба українського народу з більшевицькою владою буде продовжуватися, не улягає також сумніву, що побідником з неї вийде український народ, котрий перш усього мусить пережити національну революцію, і аж опісля прийде черга на соціяльний переворот, котрий певно піде иншим шляхом як більшевицький.

На цім кінчимо огляд подій. Нашим бажанням було присвятити ще кілька сторінок Буковині, життю політичної еміґрації, життю наших земляків в Америці та доповнити в огляді статті про Підкарпатську Україну та Холмщину і Волинь. Не можемо здійснити нашого бажання через недостачу місця. Може вдасться це зробити на другий рік.

Останній рік не був роком боєвих ефектів і тріюмфів, але увесь український народ на всіх просторах українських земель вів глуху, але вперту боротьбу із своїми гнобителями Він не подався і не зломився; не втратив надії на кращу будущину, не втратив віри у свої сили. А хто стоїть муром і не подається, той — навіть програючи серед несприятливих умовин — кінець кінців мусить вийти побідником.

У Львові, дня 25. жовтня 1921.

Посмертні згадки.

Белей Іван, товариш думок і праці великих камінярів Івана Франка і Михайла Павлика, помер у Львові 20. жовтня 1921 в 65 році життя. Покійник уродився в містечку Войнилові, до ґімназії ходив в Станиславові, де відгравав велику ролю серед ученицької громади. По скінченню ґімназії записався на правничий факультет львівського університету. Будучи студентом, розпочав видавництво під назвою „Дрібна Бібліотека“, яке вів разом з Ів. Франком. З ним також почав Покійник в р. 1880 видавати поступовий двотижневик „Світ“, де поміщував сатиричні образки. По смерти Володимира Барвінського став нач. редактором „Діла“, редаґуючи одночасно „бібліотеку найзнаменитших повістей“, яка випустила в світ 60 томів найкращих творів світової літератури. Редакцію „Діла“ вів Покійник через 20 літ, віддаючись найчорнійшій роботі, якої жертвою взагалі падає чи не кождий український публіцист. Визначався гарним знанням української мови і стилю. Був це великий талан, один з найкращих інтелектів свого часу, однак з надміру праці не мав ні сили, ні змоги виявити сили свого інтелекту. Коли уступив з редакції „Діла“, був вже зовсім виснажений В иних умовинах міг бути блискучим письменником.

Борковський Олександер, один з найвизначнійших старших українських діячів, помер 15. жовтня 1921 р. у Ваневичах б. Самбора в 79 році трудящого життя. На громадську арену виступив Покійник в 60-тих роках мин. століття. Учителював в ґімназіях в Самбір, Бережанах і Львові. Опісля став заступником директора в Коломиї, а згодом дирек-

ром ґімназії в Дрогобичі. В р. 1894 спенсіонувався і перенісся до Львова, де працював в редакції „Діла“ і освітних товариствах. Покійник належав до того покоління, котре закладало основи під наше реальне національне відродження. Він належав до основників майже всіх культурних і освітних товариств. Між иншим належав до членів основників Т-ва „Просвіта“. Якийсь час вів редакцію „Зорі“, в „Бібліотеці найзнаменитших повістей“ „Діла“ появився його переклад французької повісти „Великий Лім“. Був гарним знавцем української мови; в „Зорі“ поміщував багато язикових заміток. Визначався як взірцевий учитель, на молодь мав великий вплив, як її приятель і порадник. Незвичайно шанували його всі за глибоке знання, щиру працю і трудящість, незломний характер та горячий патріотизм. Похорони відбулися у Вуневичах при великім здвизі народа з цілого самбірського повіту і відпоручників зі Львова

Юра Ґотич, громадянин села Жабе-Бистрець, косівського повіту, помер 17. марта 1921 р. в коломийськім шпиталі, проживши 83 роки. Покійник був рухливим, свідомим громадянином і ревно приклідався до народньої праці. Тішився великою пошаною та довірям своїх співгромадян. Під кінець свого життя перейшов богато мук і знущання. Коли весною 1920 р. Гуцульщину постигло велике нещастя, лихо не минуло й старого Ґотича. Перед переслідуваннями втік в ліси, де переховувався через ціле літо. За це страшно мучили його сина Петра та спалили йому хату. Як настали морози і в лісі не можна було втриматися, старий Юра вернув в село. Тут його схопили і знесиленого пігнали пішки (80 км.) до Коломиї та запроторили в тюрму. Довго мучився він в тюрмі. Вкінці перенесено його до шпиталю, де й закінчив життя — як жертва людського озвіріння.

Панас Мирний помер цього року в своїй дорогій Полтаві, де до революції був головою казенної (скарбової) палати. Помер він серед особливо траґічних обставин, серед голоду й холоду, в крайній нужді. Його один син помер на війні, другого посадили більшевики в концентраційний табор, а дружина його не перенесла всіх ударів лихої долі і зійшла з ума. Властиве назвище Мирного — Опанас Рудченко. Його значіння в українській літературі велике. Виступив він на літературну ниву поруч славного повістяра Івана Нечуя-Левіцького, тільки що круг літературних заінтересовань Мирного був дещо глибший. Писав оповідання, повісти, драми До найкращих і найбільш почитних його творів належать оповідання „Лихий попутав“, повість „Лихі люде“ та славний роман „Хіба ревуть воли, як ясла повні“.

Василь Нагірний помер у Львові 25. лютого 1921 р. Через смерть вельми заслуженого Покійника понесла Галицька Україна непомірно велику втрату. Родився він 1847 р. в селі Гірне, стрийського повіту. Був сином незаможних селян. В селі покінчив „дяківську“ школу, нормальну школу кінчив в Стрию, а реальну в Стрию і Львові. Вчасно втратив батька і був приневолений власними силами пробиватися крізь життя. В 1870 р. перейшов на львівську політехніку, а опісля поїхав до Ціріху в Швайцарії студіювати архитектуру. При тій нагоді придивлявся він і ходови економічного життя цеї країни. Повернувши до Галичини, почав продумувати над економічним піднесенням нашого народа. Опісля містив в „Ділі“ статті на ці теми. В р. 1883 за його почином і його заходами приступлено до основання „Народ. Торговлі“, котра, під управою Покійника з нужденних початків виросла на могутню інституцію. Трудився коло орґанізації иншних наших інституцій, як „Дністер“, „Народня Гостинниця“, „Труд“; також перший почав орґанізувати наших ремісників і промисловців. Був основником „Зорі“, „Ремісничої Бурси“, тов. „Сокіл“ і багатьох инших товариств. Як архитект вибудував у Сх. Галичині попад 200 церков.

Др. Альфред Єнзен помер у Відні 15. вересня 1921 р. Покійний уродився 1859 р. в Гальзінґтуні в Швеції. Середню школу покінчив у Гудінсвалі, а університетські студії в Упсалі. Альфред Єнзен був славольоґом, займався культурою славянських народів, знав майже усі славянські мови, між ними й українську. З великою любовю і співчуттям відносився він до всіх покривджених і гноблених. Був членом інституту Нобля шведської академії, членом багатьох академій наук і наукових товариств та інститутів, між иншими почесним членом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Написав багато праць, між иншим про Мазепу (по шведськи) і про Тараса Шевченка (по німецьки); по українськи появилися такі його праці: „Орлик у Швеції“, „Родина Войнаровських у Швеції“, і „Три листи Мазепи до З. Ґалецького“. Пильно слідив він визвольний рух українського народу, а в р. 1916 особисто. загостив у Львові між наших славних стрільців.

Адреси до Америки.

Подав Др. СЕМЕН ДЕМИДЧУК.

Листи, які приходять від Українців з Европи до Америки, вказують на цілковитий брак знання англійської мови між Українцями і на незнання відносин в Америці. Цьому нема чого дуже дивуватися, але треба, о скільки мога, зарадити.

Спробую зачати від цього, що подам хоч основні відомости про спосіб адресування листів до Зединених Держав Північної Америки. Нехай цим покористуються ті, що цього потребують.

U. S. A., або: U. S. of A. — це скорочена назва Зединених Держав. Повне імя звучить по англійськи: United States of America; читається: Юнайтед Стейтс аф Америка; значить: Зединені Держави Америки.

В Зединених Державах є 54 держав Держава називається по англійськи: State (число многе: States), читається: Стейт (число многе: Стейтс).

Найбільше Українців живе в стейті Pensylvannia, читається: Пенсільвенія. Побіч місцевости треба все подати імя стейту, бо Америка дуже велика і можуть бути місцевости з тою самою назвою в кождім стейті. Часом навіть в однім стейті є більше місцевостей з такою самою назвою, а тоді ще треба додати назву повіту (county = кавнті) побіч стейту.

Типова адреса для стейту Пенсільвенія буде:

Mr. Dmitro Kapitula
Mc Adoo, Pa.

Mr. = скорочене слово: Mister, значить „пан". Місцевість Mc. Adoo (Мек Еду), а стейт Pensylvannia пишеться в скороченню: Pa. Це есть мала місцевість, тож почта знайде власника (адресата) без подання вулиці, тим більше, що цей чоловік там відомий.

В більших містах треба подати вулицю і число дому. Напр.:

Very Rev. M. Kinash
815 N. Franklin St.
Philadelphia, Pa.

Very (верi) = дуже; Rev. є скорочення слова: Reverend (реверенд) = шанований. Very Rev. значить тільки, що „Всесвітлійший Отець Канонік" на галицькі відносини. Число 815 пишеться все перед назвою вулиці. Буква N. означує слово: North (норт) = північ. St. означує скорочене слово: Street (стріт) = вулиця. Отже N. Franklin St. (Норт Френклин Стріт) значить: Північна вулиця Френклина, бо є ще і Полуднева, в полудневій части міста.

Для звичайного священика вистарчає Rev. перед його іменем. Цей титул мають також рабіни і протестантські проповідники.

Коли хтось має академічний степень Др., то вже не треба писати Mr., а вистарчає само Dr. Напр.:

Dr. Vladimir Sieminowicz
4105 N. Avers Ave
Chicago, Ill.

Ave, скорочене слово Avenue (евню); місто Chicago (Шикаґо) лежить в стейті Illinois (Илинойс), який пишеться в скороченню Ill.

Тут треба зазначити ріжницю між писаними буквами англійськими і латиньско-польськими, якими послугуються галицькі Українці при писанню в чужих мовах. Велика буква I, писана способом галицьким, виглядає в англійській правописи як писане польське велике Y. Це справляє великі трудности американській почті, головно тому, що багато Українців живе в стейті Ню Йорк та в стейті Ню Джерзи, котрі, писані в скороченню великими польськими буквами, виглядають цілком однаково.

Svoboda,
The Ukrainian newspaper
83 Grand St.
Jersey City, N. Y.

читається: Свобода, ді юкреїніен нюспейпер, 83 Ґренд Стріт, Джерзі Ситі, Ню Джерзи; значить: „Свобода", українська ґазета, під ч. 83, вул. Ґренд, місто Джерзи Ситі, стейт Ню Джерзи.

American Ukrainian Exchange, Inc.
30 E — 7 th St.
New York, N. Y.

читається:

Америкен-Юкреїніен Екщейндж інкорпорейтед, 30 Іст, севент стріт, Ню Йорк, Ню Йорк; значить: Американсько-Українське бюро виміни, інкорпороване (значить: правно концесіоноване по давним галицьким поняттям) під ч. 30, сема вул. на Сході, в місті Ню Йорк, в стейті Ню Йорк

Стейт New York пишеться в скороченню **N. Y.**, а що галицьке польське **I** та **J** подібне до американсько англійського **Y**, то виходить звичайно на галицьких листах, що Джерзи Сити лежить в стейті Ню Йорк, замість Ню Джерзи. Тому то при писанню великої латинської букви **I** та **J** нехай Українці послугуються друкованими великими буквами **I** та **J**, щоби не наражуватися на спізнення або завертання листів. Деяке непорозуміння виходить також ще з того, що місто New York лежить в стейті New York. Тому звичайно пишеться: New York City (читається: Ню Йорк Ситі) для означення найбільшого міста в світі і тоді вже не треба подавати в скороченню стейту N. Y.

Вкінці найтяжча проблема: Листи, висилані до осіб, що мешкають у других людей і не мають самостійної адреси. Напр.:

Dr. Simon Demydczuk
c./o. Hon. Morgan T. Donnelly
51 Chambers St.
New York City.

читається: Др. С. Д., кейр аф анорейбл Морґан Т. Донелі; значить: Др. С. Д., під опікою Достойного М. Т. Д. Титул Hon. (скорочення слова Honorable) дається міністрам, сенаторам, послам парляментарним, соймовим і иншим визначним мужам. Зрештою вистарчає слово Mr. (містер), а для президента Злучених Держав воно приписане.

У великих містах, де збудовано відомі хмародери для приміщення різних урядових і приватних бюр, додається до адреси число комнати. Так напр. зовсім вистарчаюча адреса:

Dr. S. Demydczuk
Room 719
51 Chambers St.
New York City.

читається: рум 719; значить: кімната ч. 719.

Багато людей подає лише свій почтовий ящик (скритку). Напр.:

Mr. Simon Yadlovsky,
P. O. Box 76
Jersey City, N. J.

читається: Повст афис бакс 76; значить: скритка в почтовім уряді ч. 46

Для цілости подаю адресу ще одної української ґазети в Злучених Державах:

America
817 N. Franklin St.
Philadelphia, Pa.
U. S. A.

Для Канади адреси о стільки змінені, що там нема стейтів, але провінції, котрі пишуться в скороченню побіч місцевостей. Адреса:

Most Rev. Nicetas Budka
Ukrainian Catholic Bishop
511 Dominion St.
Winnipeg, Man.
Canada.

читається: Мовст реверенд Н. Б., юкреїніен кетолик бишоп, 511 Домініен Стріт, Винипеґ, Менітоба, Кенеда; значить: Найвище Шанований Н. Б., українсько-католицький епископ, під ч. 511 вул. Домініен, місто Винипеґ, провінція Менітоба, край Канада.

До Полудневої Америки (Бразилії, Арґентини і т. п.) адресується по еспанськи або португальськи і зовсім в иншій спосіб. Це повинні мати на увазі наші земляки і не змішувати Полудневої Америки з Північною Між тими двома частями світа зносини дальші, ніж між Зєдиненими Державами й Европою.

Ню Йорк, 1. жовтня 1921.

Інформаційні звістки.

Адвокати Українці.

(*Члени „Союза українських адвокатів“.*)

Львів:

Др. Бандель Іван — Підвале 7.
„ Баран Степан — Крашевського 19 а.
„ Волошин Іван — Фрид[illegible]их 12.
„ Волошин Михайло — Шашкевича 2.
„ Ганкевич Лев — Руська 3.
„ Гвоздецький Евген — Красіцьких 6.
„ Голубовський Іван — Бляхарська 11.
„ Давидяк Евген — Вірменська 19.
„ Евин Филип — Бляхарська 8.
„ Кміцикевич Іван — Домбровського 2.
„ Кульчицький Лев — Третього Мая 2.
„ Левицький Макс — Красіцьких 6.
„ Лещій Юліян — Ринок 10.
„ Надрага Олександер — Домініканська 11.
„ Охримович Володимир — Словацького 14.
„ Рибак Микола — Гродзіцьких 2.
„ Федак Степан — Сикстуська 48.
„ Шухевич Микола — Чарнецького 24.
„ Шухевич Степан — Чарнецького 24.
„ Янкевич Мирослав — Куркова 5.

Бережани: Др. Терлецький Корнило.
Болехів: „ Лисинецький Гедимин.
Броди: „ Жовнірчук Теодор.
Бучач: „ Боцюрків Ілляріон
Винники: „ Щуровський Евген.
Войнилів: „ Стефанович Роман
Городенка: „ Окуневський Теофіль.
Городок Ягайл.: „ Озаркевич Льонгин.
Делятин: „ Навроцький Остап.
Дрогобич: „ Горбачевський Антін,
„ Ільницький Володимир,
„ Кобилецький Іван,
„ Кузів Гринь,
„ Паславський Віктор,
„ Терлецький Михайло.
Збараж: „ Бохенський Степан.
Золочів: Рад. Балтарович Михайло,
Др. Ваньо Теодор.
Рад. Дольницький Володимир.
Жовква: Др. Король Михайло.
Калуш: „ Воробець Михайло,
„ Желехівський Микола.
Камінка Струм.: „ Горошко В.
Козова: „ Західний Михайло
Коломия: „ Ганкевич Іван,
„ Чайківський Андрій,
Рад Чернявський Іван.
Комарно: Др. Кос Іван.
Копичинці: „ Левицький Володимир.
Косів: „ Рондяк Петро.
Кути: „ Кулик Данило.
Любачів: Др. Ардан Степан.
Миколаїв н. Дн.: „ Шіян Іван.
Мостиска: „ Здерковський Мирослав.
Надвірна: „ Банах Валерій,
„ Луцький Одинак Мих.,
„ Саноцький Іван,
„ Срібний Микола.
Перемишль: „ Гладкий Семен,
„ Загайкевич Володимир,
„ Кормош Теофіль,
„ Секела Роман.
Підбуже: „ Чайківський Богдан.
Підгайці: „ Бачинський Володимир.
Рава руська: „ Кунців Іван.
Рожнітів: „ Курбас Роман.
Самбір: „ Галущинський Микола,
„ Гуркевич Володимир.
Старий Самбір: „ Микита Іван.
Сколе: „ Дольницький Степан.
Снятин: „ Семанюк Іван.
Сокаль: „ Ріпецький В.
Станиславів: „ Бачинський Лев,
„ Мандичевський Волод.,
„ Мандичевський Іван,
„ Олесницький Юлій,
„ Партицький Йосиф.
Стрий: „ Бачинський Ілярій,
„ Гарасимів Антін,
„ Калитовський Єронім,
„ Калуський Василь.
Теребовля: „ Юркевич Дмитро.
Тернопіль: „ Брикович Степан,
„ Калин Іван,
„ Чикалюк Станислав.
Тисьменниця: „ Шипайло Ярослав.
Товсте: „ Мудрецький Степан.
Товмач: „ Макух Іван.
Угнів: „ Сиротинський Кость.
Чортків: „ Відрак Мелітон.
Яворів: „ Фільц Михайло.

Лікарі Українці.

(*Члени „Українського Лікарського Товариства“*).

Львів:

Др. Балей Святослав — Шпиталь св. Софії, Головінського 1.
„ Барвінський Олександер — Хшановських 10.
„ Бережницький Іван — Підвале 7.
„ Вахнянин Мирон — Шашкевича 2.
„ Дрималик Сильвестер — Міцкевича 11.
„ Івановський Антін — Кульпарків.
„ Кашубинський Василь — Головний шпиталь.

Др. Куровець Іван — Вірменська 3.
„ Морачевська Софія — На Байках.
„ Музика Максим — Чарнецького 24.
„ Овчарський Бронислав — Пекарська 39.
„ Панчишин Маріян — Головінського 2 а.
„ Сафіян Лука — Каспра Бочковського 2.
„ Сеген Михайло — Піярів (Школа новитух).
„ Туна-Надраґова Теод. — Домініканська 11.
„ Чачковський Іосиф — Зіморовича 12.
„ Щуровський Володимир — Гол. шпиталь.

Бережани: Др. Лаврівський Володимир.
Борислав: „ Білас Ростислав.
Бучач: „ Гамерський Володимир.
Галич: „ Кос Иосиф.
Глиняни: „ Прийма Остап.
Городенка: „ Істеревич Степан.
Долина: „ Равич Микола.
Дрогобич: „ Чапельський Володимир.
Заліщики: „ Долинський Маріян.
Збараж: „ Гаврилюк Андрій.
Жабе: „ Невестюк Яків.
Жидачів: „ Мулькевич Володимир.
Жовква: „ Бачинський Остап,
„ Білозор Володимир.
Журавно: „ Петрушевич Петро.
Калуш: „ Рожанковський Маркил.
Камінка Струм.: „ Ступницький Володимир.
„ Яців Теодор.
Коломия: „ Кобринський Володимир,
„ Козакевич Олександер,
„ Левицький Зиновій,
„ Ціпановський Іван.
Липиця дол.: „ Гвоздецький Теофіль.
Любачів: „ Полохайло Іван.
Миколаїв н. Дн.: „ Стефанович Іван.
Мостиска: „ Лебедович Омелян.
Нароль: „ Сохацький Лев.
Нове Село: „ Дроздовський Володим.
Озірна: „ Сирис Дезідерій.
Перемишль: „ Войтович Володимир,
„ Вітошинська-Фільц Іван.,
„ Дмоховський Степан,
„ Кос Михайло.
Радехів: „ Питлик Володимир.
Рогатин: „ Галяревич Василь.
Скалат: „ Лучка Володимир.
Сокаль: „ Маціович Степан.
Станиславів: „ Грушкевич Ярослав,
„ Жуковський Олександер,
„ Ковак Михайло,
„ Маланюк Остап,
„ Янович Володимир,
„ Яросевич Роман.
Старий Самбір: „ Соневицький Теодор.
Стебник: „ Рихло Іван.
Стрий: „ Левицький Іполит.
Струсів: „ Левицький Роман.
Східниця: „ Подолинський Олександ.
Теребовля: „ Гарматій Гриць.
Тернопіль: „ Вітошинський Володим.
„ Грабовський Олександер.
Хирів: „ Яремкевич Михайло.
Чортків: „ Бачинський Артим.
Щирець: „ Трешневський Евген.
Янів к. Теребовлі: „ Брилинський Осип.
Ярослав: „ Турянський Гриць.

Волинь:

Ковель: Др. Яворовський Теофіль.
Радивилів: „ Шепченко.

Українські ремісники, купці й промисловці.

(*Члени „Міщанського Брацтва“ у Львов*

Архитекти і будівничі:

Інж. Вінцковський Ярослав — Новий Світ 2
Кишакевич Петро — Потоцького 81.
Левинський Степан — Потоцького 58.
Інж. Левицький Филимон — Театинська 10.

Будівничі підприємці:

Делькевич Йосиф — Шашкевича 3.
Кіндрик Юліян — Пільна 74.
Козачок Василь — Знесіння 183.
Лунь Петро (підпр. зал. доріг і мостів) — Знесіння 499.
Слухиняк Олекса (мурар. підмайстер) — Яблоновських 18.

Бетонярі:

Грицак — Піярів-Бічна 54.
Кокоцький Степан — Замарстинів 7-8.

Білоскірник і кушнір:

Карпяк Петро — Куркова 11 а.

Бляхарі:

Заяць Адальберт — Осолінських 14.
Кребс Григорій — Зиблікевича 9.
Федечко Іван — Коротка 8.

Бронзівник:

Кузьмич Іван — Бляхарська 11.

Електромеханік:

Олексин Михайло — Вронowських 18.

Каміняр:

Сторожак Іван — Личаківське почта 14.

Кафлярі:

Галібей Михайло — Петра Скарги 5.
Оглі Юліян — Руська 1.

Коваль:

Левицький Іван — Клепарів 644.

Кравці мужеські:

Голіян Теодор — Куркова 25.
Кезик Степан — Охоронок 5.
Петрусяк Володимир — Собіського 7.
Секунда Василь — На Байках 20.
Сеник Филип — Зиблікевича 15.
Стець Михайло — Травґута 23
Станько Теодор — Городецька 49.
Ференцевич Софрон — Домініканська 11.

Кравці дамські:

Балко Михайло — Скарбківська 5.
Жуковський Іван — Панська 14.
Нагірна Геврика — Здоровля 5.
Огроднік Микола — Жовківська 28.
Павлюкова Марія — Собіського 12.
Торбацький Теодор — Шкарпова 5.

Купці:

Торговля блаватними матеріялами:

Зубик Роман — Галицька 16.

Торговля вудженину:

Криштальський Микола — Словацького 18.

Торговля дичиною:
ськів Михайло — Ринок (будка).

Корінні торговлі:
ібський Андрій — Кадетська 10.
ват Ілько — Зиблікевича 7.
йнека Іван — Руська 1.
зрів Станіслав — Бернардинська 12.
кий Степан — Клепарів 368.
ґоцький Гарасим — Длуґоша.
ртинець Евген — Унії берест. 5.
исько Демко — св. Софії 70.
січник Григорій — кор. Ядвіґи 33.
риняк Атаназій — Шептицьких 10.

Торговлі нафтою і щітками:
цур Микола — Францішканська 21.
сь Василь — Зиблікевича 5.

Торговля овочами:
рковський Іван — Городецька 93.

Торговля образами, рамами і шибами:
мосій Михайло — Руська 18.

Лякерник:
ихалевич Евстах — Длуґоша 21.

Малярі:
рбачерський Лев — Йосафата 8.
лета Теодор — Піярів 46.
нюта Петро — Петра Скарги 10.
омик Яким — Руська 3 („Міщ. Бр.“).
имець Олександер — Мартина 24 а.

Пекар:
леський Микола — Мучна 15.

Переплетники:
ивецький Микола — Хорущини 14.
ернецький Іван — Бляхарська 12.

Реставратори:
вк Іван — св. Миколая 23.

Різьбар:
шовський Данило — Знесіння 298.

Різники і масарі:
евкович Михайло — Жовківська 113.
оґульський Йосиф — Огородницька.

Римар:
роян Яків — Зелена 52.

Рушникар:
оболта Амврозій — св. Мартина 9 а.

Скляр:
Самостій Михайло — Руська 18.

Слюсарі і механіки:
Глинчак Іван — кор. Ліщинського 21.
Кармазин Микола — Сикстуська 31.
Козак Семен — Бляхарська 14.
Проф. Преторіюс Теодор — Кохановського 55.
Стефанівський Михайло — Варстатова 10.
Цибик Йосиф — Личаківська 45.
Януш Володимир — Ліндого 5.

Столярі:
Балтро Іван — Скарбківська 43.
Вандзо Сава — Клепарів 144.
Вертипорох Іван — Клепарів.
Галайко Іван — Кентшинського 15.
Карабін Іван — Хорущини 11.
Коновка Дмитро — Ткацька 3.
Мушак Йосиф — Травґута 1 а.
Опрнск Антін — Ходоровського 7.
Полянський Степан — Замарстинів-Бічна 5.
Стецик Петро — кор. Ліщинського 27.
Трембицький Евген — Потоцького 104.
Хоркавий Петро — Жовківська 28.

Теслі:
Кудлатий Іван — Збоїська.
Яросевич Степан — Бальонова 5.

Фабрика пантофлів і камашів:
Процвинин Теофіль — Краківська 14.

Шевці:
Боховко Володимир — Косцюшка 1.
Гайдучок Іван — Петра і Павла 19.
Ґаннар Семен — Собіського 15.
Ґілевич Антін — Петра 11.
Глова Карло — Потоцького 8.
Згуральський Нестор — Клепарівська 12.
Карпінський Володимир — Скарбківська 23.
Качмарський Йосиф — Льва Сапіги 57.
Колцьо Олександер — Пуласького 4.
Коцюмбас Степан — Шептицьких 10.
Мандзюк Іван — Францішканська 21.
Мудрий Василь — Кохановського 5.
Новосад Лев — Словацького 6.
Павлишин Іван — Кохановського 35.
Пенцаківський Петро — Жовківська 86.
Сипа Іван — Кохановського 22.
Стецьків Михайло — Львівська 3.
Хлібкевич Микола — Руська 20.
Чорній Іван — Руська 3.
Януш Микола — Унії берест. 7.
Ярема Ілія — Фредри 9.
Яримович Іван — Бернардинська 10.

Що є в календарі.

Стор.

Астрономічний календар 2
Церковний календар 3
Табельний календар 4
Календаріюм 5
Ловецький календар 17
Календар вагітности худоби . . . 18

—

Пісні і гимни:
Шевченко—Кошиць: Заповіт 19
Чубинський—Вербицький: Ще не вмерла Україна 20
Франко—Січинський: Не пора . . . 22
Вороний—Ярославенко: За Україну . 23
— Сміло, други 24
Франко — — Який то вітер 25
(Народня пісня): Гей, не дивуйтесь . 27
Колесса—Вахнянин: Шалійте, шалійте 28
Купчинський—М. Г.: Ой, та зажурились 29
— Ви жертвою 30
К. Щ.: Наш прапор (стаття) . . 31
— Які народи живуть в Европі і кілько їх 32

Земля у вселенній Вселенна й історія нашої землі:
Іван Раковський: Земля у вселенній . 33
„ „ Вселенна 40
„ „ Історія нашої землі 43
Іван Франко: Земле (вірш) . . . 47

Красне письменство:
Роман Купчинський: Галичанам (вірш) 48
Клим Поліщук: „Воєнко“ (оповід) . 49
Ю. Будяк: Веселий марш (вірш) . . 65
В. К.: Сотник Черник (оповід.) . . 66
О. Кобилянська: Лісова мати (нарис) 70
Іван Франко: Новітні гайдамаки . . 76
Юра Шкрумеляк: Пребагата наша земле (вірш) 78
Юра Шкрумеляк: Великий Сон (вірш) 78

Старі й нові держави:
Мирон Кордуба: Головні держави світа 79
„ „ Нові держави в Европі і Азії 83
М. Старицький: Занадто вже! (вірш) 86

Боротьба з неграмотністю. Що треба читати?
Михайло Галущинський: Боротьба з неграмотністю 87
Іван Франко: Коли неправда люта (вірш) 92
Михайло Галущинський: Що треба читати? 93
Іван Франко: Будь готовим (вірш) 99

З історії української літератури:
Л. Білецький: Українська народня поезія 100
П. Грабовський. Уперед! (вірш) . 105
Б. Грінченко: Прийде день (вірш) 105
Л. Білецький: Нариси з нової української літератури 106
С. Яричевський: Гимн (вірш) . . 123

Стор.

Щож нам робити?
Остап Луцький: Щож нам робити? (Кілька слів про громадське і національно-державне виховання сільської молоді) 124

З минулого й сучасного:
В. Г.: Торговля на Україні в давних часах 129
Василь Пачовський: Підкарпатська Україна 135
Холмщак: Холмщина і Волинь . . . 142

Наше військо:
Д. П—в: Українська Галицька Армія 145
В. К—ський: Київські Січові Стрільці 149
Леся Українка: Слово (вірш) . . 155
О. Верниволя: Тюрма за волю . 155

Революційний рух на Заході:
Микола Чурило: Англія 156
„ „ Ірляндія 158
„ „ Франція 161
„ „ Німеччина 175
„ „ Австрія 179
„ „ Італія 181
— Словник найважнійших малозрозумілих слів 183
— Важнійші мови світа й скілько людей як ю мовою говорить . 185

Народнє господарство:
Юліян Павликовський: Чи є місце на кольоністів із Заходу у Східній Галичині? 186
М. М.: Про гроші 189

Метричні міри:
Корнило Целевич: Метричні міри:
I. Міри довжини 197
II. Міри поверхні 197
III. Міри обему 199
— Инші метричні міри 200
Корнило Целевич: Таблиця I. (для заміни морґів на гектари) 201
Таблиця II. (для обчислення обему круглого дерева) 202
М. Левицький: Десять заповідей матерям 205
М. Г.: Відбудова церков 206
Осип Голинський: Інваліди 211

Боротьба за волю:
Д. Долинський: Боротьба за волю:
I. Спроби громадського обєднання 213
II. Руський мир 222
III. Східна Галичина 225
IV. Велика Україна 237
— Посмертні згадки 243
Семен Демидчук: Адреси до Америки . 243

— **Інформаційні звістки:**
Адвокати Українці 245
Лікарі Українці 245
Українські ремісники, купці й промисловці 246

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF ILLINOIS
URBANA-CHAMPAIGN

BOUND BY
HNM

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 033764207